

**Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет**

**Науковий вісник
Херсонського державного університету
Серія "Лінгвістика"**

Випуск 21

Херсон – 2014

ББК 81.2 Ук
Н 34
УДК 81'1

Наукове фахове видання, затверджене постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 р., № 1-05/2 (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 4. – С. 7).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць. Випуск XXI. – Херсон: ХДУ, 2014. – 223 с.

Розглядаються актуальні проблеми сучасної лінгвістики, теоретичні та історичні аспекти функціональної граматики, з'ясовуються напрями еволюції морфологічних і синтаксичних категорій, а також їхні функційні вияви в тексті, простежуються особливості українських говорів, висвітлюються тенденції сучасного словотвору, встановлюються особливості функційної семантики фразеологічних і лексичних одиниць, визначаються шляхи кодифікації граматичних норм мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія:

- ОЛЕКСЕНКО Володимир – головний редактор, доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.
- БЄЛЄХОВА Лариса – заступник головного редактора, доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.
- ТРОПІНА Ніна – заступник головного редактора, доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.
- ГАЙДУЧЕНКО Галина – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний університет.
- БЄЛЯЄВ Юрій – кандидат філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.
- ОЖОГАН Василь – доктор філологічних наук, професор, Національний університет "Кієво-Могилянська академія".
- ГАЙДАЄНКО Ірина – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний університет.
- ГОРОДЕНСЬКА Катерина – доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України.
- ЗАГНІТКО Анатолій – доктор філологічних наук, професор, Донецький національний університет.
- МАНАКІН Володимир – доктор філологічних наук, професор, Запорізький національний університет.
- РУДЕНКО Людмила – доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.

Друкується за ухвалою вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 5 від 23 грудня 2013 р.).

© ХДУ, 2014
© Колектив авторів

ЗМІСТ

Розділ I. Актуальні проблеми граматики

<i>Аліна Адаменко</i> Лінгвістичний статус прийменника у сучасній науковій думці.....	7
<i>Тетяна Білявська</i> Проблема введення нової правописної системи в Західній Україні на сторінках часопису "Зоря" (1880 –1897 рр.).....	10
<i>Юлія Главацька</i> Термінологічне поле vs терміносистема: принципи наповнення та структурації термінологічного поля в мові	15
<i>Анатолій Зеленько</i> Проблеми сучасного теоретичного мовознавства в аспекті концепції синергетичного детермінізму	18
<i>Катерина Зубенко</i> Когнітивний принцип класифікації частин мови у мовознавстві 40-х рр. – кінця ХХ ст.	29
<i>Наталія Медвідь</i> "Проста мова" в історії становлення української національної мови.....	32
<i>Раїса Христіанінова</i> Складнопідрядні речення відповідності/невідповідності в сучасній українській літературній мові.....	35
Розділ II. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць	
<i>Ірина Бабій</i> Оказіонально-предметна номінація у художній картині світу Миколи Хвильового	39
<i>Юлія Бабій</i> Частотність функціонування ключових слів у текстах політичної реклами Миколаївщини	42
<i>Татьяна Вербицкая, Ирина Никифорова</i> Употребление частиц в немецком дискурсе.....	45
<i>Любов Власенко</i> Транспозиційний потенціал грамем часу	47
<i>Ірина Гоштанар</i> Німецькі соматичні фразеологізми в лінгвокогнітивному аспекті	52
<i>Олена Карабута</i> Назви ліків та лікарських препаратів у poradниках ХХ століття: семантичний аспект	56
<i>Світлана Климович</i> Постпозитивні субстантивні абревіатурні морфеми у власне-аброморфемних абревіатурах.....	59

<i>Людмила Коваль</i> Між'ярусні кореляції безособово вжитих особових дієслів у ролі головного компонента односкладного речення	64
<i>Олена Лисенко</i> Освоєння лексичних запозичень в українській термінології.....	71
<i>Тетяна Матулевська</i> Функції частки НАВІТЬ у політичному дискурсі.....	74
<i>Оксана Мироненко</i> Лексично okazіональні прислівники як репрезентанти увиразнення сучасної української літературної мови.....	78
<i>Олеся Олексюк</i> Сугестивний компонент рекламного дискурсу.....	82
<i>Віра Перепьолка</i> Внутрішня форма слова в етнокультурологічному аналізі.....	85
<i>Людмила Покорна</i> Інтерферуючий вплив української мови під час навчання структурі англійського простого речення	89
<i>Наталья Резниченко</i> Функции метафор в романе М.Булгакова "Мастер и Маргарита"	92
<i>Тетяна Сушич</i> Лінгвостилістичні особливості лексем на позначення поняття "природа" у мовній картині світу канадських українськомовних поетів	96
<i>Маркіян Тхір</i> Ієрархія цінностей у промовах президента США Б. Обама	100
Розділ III. Лінгвістика тексту і контекстні вияви лексичних одиниць	
<i>Наталья Акимова</i> Специфика современных лингвистических исследований понимания текста	104
<i>Юлія Березіна</i> Відображення діалектних особливостей у давньоверхньонімецькій мові.....	107
<i>Вікторія Желязкова</i> Знак та образ як взаємозалежні реалії у семіозисі мовного простору художнього твору.....	110
<i>Наталья Изотова</i> Лист як засіб рефлексії персонажа в художньому творі (на матеріалі роману Дж. М. Кутзее "Age of iron")	113
<i>Світлана Каленюк</i> Народнорозмовна основа лексики творів Уласа Самчука	117

<i>Наталя Ковальська</i>	
Питання типології дискурсу	120
<i>Світлана Лазаренко, Анна Ротар</i>	
Функціонування прецедентних феноменів у заголовках газетних текстів	123
<i>Валентина Мелконян</i>	
Стилистическое своеобразие научных статей.....	126
<i>Валерія Неклесова</i>	
Ономастичний ландшафт як частина мовної картини світу	130
<i>Оксана Присяжнюк</i>	
Лингвистическая категория языковой нормы	134
<i>Ілона Романюк</i>	
Інформативний діалог та його жанрові форми в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького	137
<i>Віра Турченко</i>	
Скромність як поведінковий концепт в англomовному дискурсі.....	141
<i>Наталя чухонцева</i>	
Концепт "степ" у художній прозі Дмитра Марковича	147
<i>Вікторія Шабуніна</i>	
Специфіка діалогічної організації жанрів у писемній формі існування навчальних текстів	152
 Розділ IV. Дискурс у міжкультурній комунікації	
<i>Оксана Барменкова</i>	
Разноплановость употребления компаративных тропов в циклах рассказов И. Бабеля....	157
<i>Лідія Бондаренко</i>	
Парцеляція як засіб експресивності художнього тексту (на матеріалі збірки Марії Магіос "Нація. Одкровення")	163
<i>Зоя Валюх, Всеволод Попов</i>	
Структурно-семантичний вияв локативної ознаки в українських десубстантивах.....	165
<i>Тетяна Дружина (Панасенко)</i>	
Історія дослідження загадок у різносистемних мовах.....	171
<i>Тетяна Коваль</i>	
Дискурс як соціолінгвальне явище сучасного медіапростору.....	176
<i>Олена Леонтєва</i>	
Функціонування іменного предиката з семантикою оцінки в публіцистичних текстах....	180
<i>Світлана Мартос, Олена Нечмілова</i>	
Соціальні характеристики людини в молодіжному сленгу	184

<i>Наталя Орлова</i>	
Основні етапи формування термінології телевізійної журналістики	187
<i>Ольга Рембецька</i>	
Висвітлення проблеми торгівлі людьми в українських виданнях (на матеріалі газет "День", "Дзеркало тижня")	191
Розділ V. Когнітивна лінгвістика і поетика	
<i>Володимир Демченко</i>	
Функціональні особливості юридичної лексики у творах Д. Марковича	198
<i>Галина Гайдученко</i>	
Емоційно-експресивна функція okazіоналізмів у прозі Оксани Забужко	200
<i>Костянтин Лопатнєв</i>	
Особливості формування морської електронавігаційної термінології сучасної української мови	204
<i>Елена Муссурова</i>	
Процессы семантико-стилистической нейтрализации в современном русском языке (на материале общественно-политической лексики)	207
<i>Валентина Тихоша</i>	
Переносне значення слів як засіб образності в поезії Ліни Костенко	214
Відомості про авторів	219

Розділ I

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 81'367.633

Аліна Адаменко
(Херсон)

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ПРИЙМЕНИКА У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

У статті узагальнюються різноаспектні підходи мовознавців до проблеми лінгвістичного статусу прийменника.

Ключові слова: *прийменник, концепція, службове слово, аналітична синтаксична морфема, слово-морфема.*

The article summarizes the various approaches of linguists to the problem of the linguistic status of a preposition.

Key words: *preposition, conception, functional word, analytic syntactic morpheme, word-morpheme.*

У граматичній системі української мови прийменники мають неоднозначний статус. Незважаючи на значну кількість праць, що висвітлюють питання частиномовної приналежності прийменника, наявності або відсутності у нього лексичного значення, статусність прийменника залишається дискусійною проблемою в сучасних лінгвістичних студіях, що й зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Мета нашої статті – узагальнити теоретичні погляди мовознавців та виокремити основні концепції у визначенні лінгвістичного статусу прийменників.

Уперше прийменник як частина мови згадується в античних працях. Так, ще Діонісій Фракійський у своїй фундаментальній роботі "Мистецтво граматики" зазначав: "Прийменник виступає частиною мови, яка стоїть перед усіма частинами мови і в складі слова, і в складі речення" [1, с. 134]. Проте античний грамастик, виділяючи прийменник як окрему частину мови, певною мірою ототожнював його з поняттям префікса.

В українському мовознавстві висвітлення перехідних явищ у системі службових частин мови зафіксовано вже у дослідженнях кінця XVI – середини XVII ст. – Граматика Л. Зизанія (1596 р.), М. Смотрицького (1619 р.), І. Ужевича (1643, 1645 рр.), де прийменники ототожнювалися насамперед з прислівниками, оскільки ті й ті кваліфікувалися як незмінні частини мови.

Згодом питання функціонування та розвитку прийменникових одиниць досліджували М. Ломоносов, О. Востоков, Ф. Буслаєв. У своїх працях лінгвісти намагалися простежити напрями поповнення прийменників як особливого класу слів та встановити специфіку їхньої семантики. Так, М. Ломоносов виділяв ряд прислівників, здатних вживатися як прийменники: *прежде времени, внутри дома, близ реки і останься внутри, не подходи близко* [11], а О. Востоков констатував, що в ролі прийменників можуть також використовуватися й утворені від прикметників середнього роду прислівники *относительно, касательно, сообразно, соответственно, соразмерно*, діеприсялівники, іменники в різних відмінках [6]. У подальших заувагах учений принципово розмежовує статус прийменника при іменниках, займенниках, де вони вказують на відношення між предметами, і при дієсловах, де вони виражають напрям, початок і кінець дії. Звідси, очевидно, і бере початок

усвідомлення функціональної неадекватності прийменників і післяслівників. Цікавим у цьому плані постає твердження Ф.І. Буслаєва про можливість прийменників – первинних і вторинних – керувати відмінками іменників.

Серед дослідників ХХ століття особливо цінними є теоретичні напрацювання О. Потебні, А. Колодяжного, Є. Куриловича, О. Мельничука, І. Вихованця, З. Іваненко, М. Всеволодової, Г. Балабан тощо.

Проте серед усієї багатоманітності думок у сучасному мовознавстві ще не виробилося єдиного погляду на визначення, роль і місце прийменника в системі частин мови. Сьогодні виділяють три основні підходи у визначенні лінгвістичного статусу прийменників: традиційний, де прийменник тлумачиться як самостійна частина мови, морфемний, представники якого вважають прийменник особливого роду морфемою та підхід, що визнає прийменник самостійною частиною мови.

Найприйнятнішим у сучасному мовознавстві є тлумачення прийменника як службового слова з послабленим лексичним значенням. Основоположником цієї концепції є вітчизняний мовознавець А. Колодяжний. Лінгвіст називає прийменник службовим словом, що посідає проміжне місце між повнозначними словами і граматичними формантами й разом із формами непрямих відмінків виражає залежність іменника (або субстантивованого слова) від інших слів у реченні [8]. Цю думку підтримують у слов'янській граматиці такі мовознавці як: В. Бондаренко, А. Пашківський, І. Чередниченко, А. Мельничук, З. Іваненко та багато інших. Більше того, концепція подається у шкільних та вишівських підручниках з сучасної української мови. Наприклад, у "Граматиці української мови" за редакцією М. Плющ запропоновано таке визначення: "Прийменники — це клас службових незмінюваних слів, за допомогою яких виражається синтаксичний зв'язок іменника (або його еквівалента), залежного від інших слів у словосполученні і реченні" [12]. Подібні тлумачення подають й інші автори навчальної літератури із сучасної української літературної мови – А. Грищенко, О. Білодід, М. Жовтобрюх, О. Пономарів.

Нині погляди видатних мовознавців підтримує ряд молодих вчених, очолюваних професором А. Загнітком, який у 2007 році, разом із проблемною групою Донецького національного університету уклали "Словник українських прийменників. Сучасна українська мова".

Кардинально протилежною є концепція, що не набула значного поширення в мовознавстві, відповідно до якої прийменник визначається як самостійне слово. Прихильники цього підходу ототожнюють лексичне значення прийменника з лексичним значенням повнозначних слів. Так, І. Кучеренко наводить низку переконливих ознак, що підтверджують статус прийменника як самостійного слова: лексичне значення, перекладність, синонімія, багатозначність, антонімія тощо; стверджує, що прийменники є прислівниками узагальненого значення: основна роль прийменників полягає в тому, щоб формувати складений член речення (прийменник + іменник = прислівник). Прийменник виконує в складеному члені речення роль повнозначної зв'язки, яку можна назвати обставиною [10].

Отже, за І. Кучеренком, прийменник граматичними рисами аналогічний ознакам дієслівної зв'язки. Причому за такого підходу прийменники називають дієслівними суфіксами [Там само].

Зазначена концепція викликає чимало суперечок у сучасному мовознавстві. Так, частково з нею погоджуються такі дослідники як: Н. Колтакова, В. Малащенко, Т. Єфремова, проте для І. Вихованця, А. Колодяжного, З. Іваненко, М. Всеволодової, М. Плющ, А. Загнітка та інших декларовані положення постають необґрунтованими.

Прихильники третього підходу визначають прийменник як особливого роду морфему. До такого розуміння прийменника наближалися у своїх поглядах лінгвісти О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, О. Пешковський, В. Богородицький, В. Виноградов та інші. Теоретично найбільш чітко й логічно концепцію морфемної природи прийменника обґрунтував Є. Курилович, який зазначав, що прийменник, будучи морфемою, є незалежним

від означуваного іменника, через те, що між ними можна вставити інші самостійні члени синтаксичної групи [9].

Згідно з морфемною концепцією прийменник має лише граматичне значення і фактично абсолютно позбавлений лексичного, тому що він не відображає, а лише вказує на відношення та зв'язки між предметами та явищами матеріальної дійсності. Лексичне ж значення співвідноситься із семантикою відношень, які вони виражають. В. Виноградов на користь такого розуміння прийменника виділяє такі ознаки: 1) нездатність окремо номінативно вживатись; 2) неспроможність самостійно поширювати словосполучення; 3) неможливість паузи після цих слів у мовленні; 4) морфологічна або семантична нерозкладність більшості з них; 5) нездатність нести на собі смисловий наголос (за винятком тих випадків, коли відбувається протиставлення за контрастом); 6) відсутність самостійного наголосу більшої частини службових слів; 7) своєрідність граматичних значень, які розчиняють у собі лексичний зміст службових слів [3].

Проте на сучасному етапі розвитку української лінгвістики досить глибоким і ґрунтовним є аналіз прийменникової системи сучасної української мови в монографії І. Вихованця "Прийменниковий склад української мови". У своєму дослідженні учений поглибив, розбудував і систематизував підхід, запропонований Є. Куриловичем, О. Потебнею, О. Пешковським. У зазначеній розвідці автор аналізує кількісний і якісний склад похідних прийменників, наголошуючи на їх приналежності до аналітичних синтаксичних морфем.

У "Теоретичній морфології української мови" І. Вихованець і К. Городенська уточнюють статус прийменника, ураховуючи тісний зв'язок похідних одиниць із вихідними повнозначними словами. Автори тлумачать прийменник як окремий тип службових слів-морфем [5]. Таке тлумачення зумовлено тим, що первинні і вторинні прийменники неоднакові за виявом семантичного, синтаксичного і морфологічного критеріїв. Відтак І. Вихованець і К. Городенська подають таке визначення прийменників: "Прийменники – це окремий тип слів-морфем, який найтісніше пов'язаний із синтетичними релятивними морфемами й основне функціональне призначення якого полягає в переведенні субстантива із синтаксичної субстантивної позиції в позицію прислівника" [5, с. 329-330].

Як бачимо, аналіз фундаментальних праць українських, російських та інших мовознавців ХІХ–ХХІ століття виявив низку розбіжностей у з'ясуванні частиномовної приналежності прийменника, наявності або відсутності у нього лексичного та семантичного значень тощо.

Ми стисло окреслили порівняно невелике коло питань, пов'язаних із вивченням сучасного українського прийменника. Прийменникова система охоплює значну кількість одиниць, характеризується певним набором лексико-граматичних ознак (що дає їй право бути повноправною частиною мови) і є важливим пластом словникового багатства української мови. Прийменники української мови постійно розвиваються, їхнє кількісне співвідношення, семантичне навантаження весь час змінюється, а отже, перспективи дослідження прийменників невичерпні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля / Под ред. О.М.Фрейденберга. – М., 1996. – 345 с.
2. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Г. С. Балабан; НАН України, Ін-т української мови. – К., 2007. – 283 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 639 с.
4. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.

6. Востоков А.Х. Русская грамматика Александра Востокова: по начертанию его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://books.google.ru/books>. – Заголовок с экрана.
7. Загнітко А. П. Синтагматика прийменників зі значенням мети / А. П. Загнітко, Н. Г. Загнітко // Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів: [монографія] / [А. П. Загнітко, К. М. Виноградова, І. Г. Данилюк та ін.]; Дон. нац. ун-т. – Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2009. – С. 66-84.
8. Колодяжний А. С. Прийменник: [матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови] / А. С. Колодяжний – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1980. – 165 с.
9. Курилович Є. Проблема классификации падежей / Е. Курилович // Очерки по лингвистике: сб. ст. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1992. – С. 175-203.
10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія / І. К. Кучеренко. – Видання друге, уточнене й доповн. – Вінниця: "Поділля – 2000", 2003. – 464 с.
11. Ломоносов М. В. Российская грамматика Михаила Ломоносова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ushinskiy.ru/jspui/handle/123456789/94>. – Заголовок с экрана.
12. Плющ М. Я. Грамматика української мови: Морфеміка.Словотвір. Морфологія: Підручник. — Ч. 1. – К.: Вища шк., 2005. — 286 с.

УДК 811.161.2 (091)

Тетяна Білявська
(Миколаїв)

**ПРОБЛЕМА ВВЕДЕННЯ НОВОЇ ПРАВОПИСНОЇ СИСТЕМИ
В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ "ЗОРЯ"
(1880 –1897 РР.)**

У статті порушено проблему правописної невпорядкованості української літературної мови в XIX столітті. Проаналізовано мовознавчі матеріали часопису "Зоря", в яких відбито питання введення фонетичного правопису в писемну практику Західної України.

Ключові слова: українська мова XIX століття, західноукраїнська мовна практика, етимологічний правопис, фонетичний правопис, часопис "Зоря".

In the article it is raised the question of the orthographical disorder of Ukrainian literary language in the XIX century. It is analyzed the linguistic materials of the periodical "Zorya", in which it is described the question of introduction of the phonetic orthography in the writing practice of the western Ukraine.

Key words: Ukrainian language XIX century's, western Ukraine practice, etymological orthography, phonetic orthography, periodical "Zorya".

Одним із найважливіших критеріїв унормування літературної мови є сталість її орфографічної системи. Формування української правописної системи відбувалося впродовж тривалого часу і супроводжувалося численними дискусіями. Найскладнішим періодом в історії формування української орфографії було XIX століття, оскільки характеризувалося наявністю різних правописних систем. Але саме здобутки того часу відіграли значну роль у формуванні сучасної орфографії.

Дослідити історію становлення вітчизняної орфографії, зокрема відстежити процеси введення та функціонування нових правописних систем, видається можливим шляхом аналізу преси, це значною мірою відбиває тенденції мовного розвитку. Адже періодичні видання безпосередньо пов'язані з повсякденним життям суспільства, вони виступають одним із найважливіших знарядь формування та вираження громадської думки. Так, одним із найпопулярніших періодичних видань ліберально-народовської орієнтації в Україні 80–90 років XIX століття був часопис "Зоря", який виходив у Львові впродовж 1880–1897 років. На

сторінках часопису друкувалися матеріали, які висвітлювали широке коло питань, що стояли в той час перед українством. Серед них було багато публікацій, присвячених правописним проблемам.

Мета статті – проаналізувати мовознавчі матеріали часопису "Зоря" (1880–1897 рр.), у яких порушено правописні питання, окреслити основні проблеми тогочасної орфографії, висвітлити процес уведення фонетичного правопису в західноукраїнську мовну практику.

В основу сучасної орфографії покладено такі принципи: фонематичний (фонемний), фонетичний, морфологічний, традиційний (історичний) та диференційні написання. За словами І. Вихованця, "в нас домінує фонематичний (фонемний) принцип правопису, а на периферії перебувають фонетичні, традиційні і диференційні написання" [1, с. 5]. Однак у досліджуваний період наукові основи української орфографії не були визначеними, а значить не розмежовували окремі принципи (фонематичний та фонетичний). Ішла боротьба між двома правописними системами – етимологічною та фонетичною. З огляду на це, в подальшому аналізові вживаємо термін "фонетичний" (на позначення назви правописної системи того часу).

Етимологічний (історичний) правопис був досить складним для вживання. Однак у цієї орфографічної системи були свої прихильники. У Галичині це був професор М. Максимович ("максимовичівка" – історико-етимологічний правопис, опрацьований і теоретично обґрунтований ученим у передмові до збірника "Малоросійські пісні" (1827, розділ "Зауваження до правопису й вимови слів")). Суть правопису полягала у використанні російського гражданського алфавіту з іншим звуковим значенням деяких літер, а також уживанням надрядкових знаків. Для передачі українського звука [і] в цьому правописі використовувалося п'ять знаків: *a, o, y, u* з діакритичними знаками та *ѣ*: для передачі українського звука [и] вживалися знаки *ы* та *и*. І. Огієнко зазначає: "...етимологічна система Максимовича не знайшла собі прихильників у Великій Україні, зате вона буйно розцвіла в Галичині і продержалася тут аж до 1893 року, цебто до часу запровадження в Галичині фонетичного правопису" [4, с. 233].

На початку XIX століття в українській мові поширюється фонетичний правопис (першу спробу закріпити цей правопис зробив О. Павловський у "Грамматике малоросійскаго нарѣчя" (1818 р.), а в Західній Україні – М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький у літературному альманасі "Русалка Днѣстровая" (1837 р.). За твердженням І. Огієнка, "...з того часу розпочинається в Галичині боротьба прихильників двох правописів, етимологічного та фонетичного..." [4, с. 236].

У кінці 50-х років XIX століття П. Куліш розробив орфографічну систему, яка здобула назву "кулішівка". Це був фонетичний правопис, який учений застосував у "Записках о Южной Руси" (1856 р.) та в "Граматиці" (1857 р.), а потім використав у журналі "Основа" (1861–1862 рр.) в Петербурзі. Згідно з цим правописом: усунуто з абетки літеру *ы*, замість неї на позначення звука [и] вживали літеру *и* (*лисиця*); у ролі апострофа в середині та в кінці слів після приголосних використовували *ѣ*. У правописі приголосних П. Куліш намагався послідовно запровадити фонетичний принцип, наслідуючи в цьому частково О. Павловського (наприклад, дієслівне сполучення *-ться* писали *-тьця* і *-ця* (*вертаютьця, всміхнетьця*)).

У кінці 70-х рр. у Галичині з'явилася ще одна фонетична система ("драгоманівка"), яку розробила група українських діячів, до якої входив М. Драгоманов. За цим правописом кожен звук позначався окремою літерою, тому з абетки було вилучено всі літери, що позначали два звуки (*є, ї, ю, я, щ*). Замість букви *й* уведено літеру *ј* та запропоновано передавати всі йотовані сполученнями *је, јі, ју, ја* або *ѣа, ѣе, ѣу* (після приголосних на позначення їх м'якості: *синѣа, синѣе, синѣу*); літеру *щ* передавали через буквосполучення *шч* (*кушч, шчирість*).

Ще один варіант фонетичного правопису створив Є. Желехівський для власного "Малоруско-німецького словаря" (1886 р.). Цей правопис відомий під назвою "желехівка". Він був закріплений у "Руській граматиці" С. Смаля-Стоцького та Ф. Гартнера (1893 р.). Згодом

правопис Є. Желехівського набув значного поширення в Західній Україні. З 1893 року він був запроваджений у шкільному навчанні й визнавався як єдиний офіційний до 1922 року. Особливістю цього правопису було: послідовне вживання *ї* не тільки на початку складу замість *йі*, але й після приголосного на місці давніх *ѣ* та *е* (*діло, сіно*); в іменниках середнього роду не відбивали подовження приголосних і писали закінчення *е* відповідно до наддніпрянського *я* (*житє, знанє*); позначали знаком *ь* м'якість передньоязикових перед наступним м'яким приголосним (*свѣт, звѣр, смѣх*); проривний задньоязиковий приголосний передавали староукраїнською літерою *т*, а африкати – за допомогою буквосполучень *дж, дз* (*танок, джміль*); прикметникові суфікси (*-ський, -цький*) не пом'якшувалися (*український, німецький*); відповідно до місцевої вимови іншомовні слова та окремі українські слова передавалися з позначенням м'якості *л* (*кляса, фільозофія, блюза*); апостроф ставився після префікса на приголосний перед йотованим та *о* (*з'орати, під'їсти*), але не вживали після губних (*пє, бю, мякий*); окремо писали частку *-ся* з дієслівними формами та афіксами у складних формах майбутнього часу (*читати му, писати му, писати меш, писати ме*).

Таким чином, у чистому вигляді на сьогоднішній день не збереглася жодна з тогочасних правописних систем. Однак більшість із них сприяла утвердженню фонематичного (фонемного) та фонетичного принципів у правописі сучасної української мови, які відбивають національно-специфічні звукові риси нашої мови.

Питання етимологічного та фонетичного правопису активно обговорювали українські мовознавці та видатні діячі й на сторінках часопису "Зоря" (1880–1897 рр.). Так, у 1888 році знаходимо замітку про статтю А. Торонського "Спори о прописи у русинів і румунів"¹ ("Зоря", № 11, с. 379)². Редакція "Зорі", аналізуючи статтю А. Торонського, висловлює свою думку з цього питання: "И у Румунѡвъ и у насъ веде ся завзятуща боротьба за "азбуку"; у однихъ и у другихъ правопись фонетична, етимольогична (у нас лише називати єь історичною) и мѣшана, добиваєсь кожда для себе першенства; и ту и тамъ споры не довели доси до нѣякого кѡнця; и ту и там бѡльшу вагу въ тыхъ спорахъ мають взгляды политичнѣ нѣжѣ наука, тымъ самымъ затемнюють справу и доливають олѣю до огню завзятя" [2, с. 379]. У кінці статті зроблено висновок про те, що не існує вагомих причин, які зумовлюють перехід до фонетичної орфографії. Автори замітки впевнені, що "...правопись природнымъ ходомъ мусить зъ часом усталити ся, чи та чи ся переможе без непотрѣбной сварнѣ" [2, с. 379]. Такої думки щодо цього питання були редактори "Зорі" у 1888 році. Однак переваги фонетичної орфографії були наявними, тому вже з 1891 року часопис "Зоря" починає видаватися саме цим правописом. Із цього часу на його сторінках друкуються статті, замітки, які віддзеркалюють проблему введення фонетичного правопису в писемну практику Західної України. Наприклад, у 1892 році в часописі знаходимо статтю "Реформа нашої правописи в школах галицьких" [7, с. 215-216]. У публікації наголошено, що для розв'язання таких важливих питань як для вітчизняного мовознавства, так і для українства загалом, було залучено, крім шкільних крайових інспекторів, видатних українських діячів, мовознавців, як-от: О. Огоновського, С. Смаля-Стоцького, О. Торонського, Н. Вахняниного, К. Лучаківського, І. Верхратського, І. Огоновського, О. Лепкого, Т. Грушкевича, О. Партицького. У статті також наголошено, що переважна частина вчителів висловились за введення цього правопису в школах. Отже, на засіданні було запропоновано так звані "внесення" до правопису: не писати знак *ѣ*, який вживався в кінці слів після приголосних (*дуб, хат*); у словах після префікса на приголосний перед *я, ю, є, ї* і перед голосними ставити апостроф (*з'явити ся, в'орати ся*): "В словах зложених з приіменниками *в, з, над, об, під* треба в середині замість *ѣ* класти *ѣ* шоби у вимові согласна приіменникова не зливалася з слідующею самогласною" [7, с. 216]; *мякий знак* вживати тільки там, де він служить для

¹ Стаття надрукована в газеті «Діло» у 1888 році, ч. 235-237, 239.

² «Зоря» у цей період видавалася етимологічним правописом.

пом'якшення приголосних (*коваль*); вживати літеру *є* [йе]: "Йотоване *є* треба виражати буквою *є* (*жите, здорове*)" [7, с. 216] (варто зазначити, що цей пункт було ухвалено одногосно всіма членами засідання); вживати літери *я, ю*, які позначають два звуки; сполучення *йо* вживати на позначення йотованого *о* на початку слів та після голосного (*Йосиф, майор*); сполучення *ьо* вживати після м'яких приголосних (*сльоза, сього*); запроваджено літеру *ї* та визначено її графіку: "Йотоване [ji] треба писати знаком *ї* (з двома точками) (*їду, мої, поїти, доброї*)" [7, с. 216] (відповідно до етимологічної орфографії в таких випадках писали *ѣду* або *поити, доброи*); вживати *ї* після м'якого приголосного на позначення звука [i] (*ліс, лід, в селі, мені, ніс, література*); літеру *и* писати на позначення звука [и] (*син, риби, добрий, шия, лис, робити, бий*) (за етимологічним правописом звук [и] позначався декількома літерами: **ы** (*сынъ, рыбы*), **и** (*лисъ, работи*), **і** (*бий*)); вживати літеру *г* на позначення проривного задньоязикового звука [ɣ] (*ганок, газда*) (цей пункт змін було ухвалено одногосно). Одним із важливих пунктів було усунення з абетки літер **ѣ, ѥ, Ѧ**: "Букву *і* писати там, де чути чистий звук *і* (*дім, сіль, добрі, імя, іду*). Одже *і* писати там, де попередуща согласна не маячить ся (*віра, місто, ніс, мід, тобі*). З того виходить, що знаки **ѣ, ѥ, Ѧ** усувають ся яко злишні" [7, с. 216].

Більшість із запропонованих нововведень залишилось до нашого часу. Відомо, що деякі з них у радянський період було вилучено на певний час із правопису (у 1933 році з правопису було вилучено літеру *г*, яку поновлено у 1990 році (3-тє видання "Українського правопису"). Загалом із кінця 80-х років ХХ століття питання правопису набирає нових обертів. У руслі сучасних змін виникла тенденція до перегляду правописних норм, які б віддзеркалювали глибокі національні традиції нашої мови.

Правописні реформи, внаслідок яких фонетика перемогла стародавню етимологію, у той час мали неабияке значення для подальшого розвитку нашої мови. Вже у 1892 році в школах Галичини було введено фонетичний правопис. У статті "**Правопись фонетична**" зазначено: "Рескриптом з дня 25-ого падолиста с.р. ц.к. мінїстерство просвіти і віросповідань поручило галицькій ц.к. краєвій раді шкільній завести в школах галицьких правопись фонетичну після постанов анкети, котрі то постанови подали в Ч-ї 11 "Зорі" на стор. 215-216 (значить ту саму правопись, котрою видає ся "Зоря" і інші наші видання). Подрібні зарядження що до введеня правописі фонетичної в школах видасть найбільшим часі ц.к. краєва рада шкільна" [6, с. 460].

У наступному році, після запровадження правопису в школах, було видано посібник, у котрому зазначені правила фонетичного правопису (замітка "**Руска правопись**", "Зоря", 1893 р, № 14, с. 238): "...правопись фонетична заведена вже у всі школи народні і середні та семінарії учительські Галичини почавши від нового шкільного року 1893/94; опроче се пригідний підручник не тільки для шкіл, але взагалі для всіх, хто хоче познайомитись і навчитись правильно і добре писати" [9, с. 238]. У статті наголошено, що: "На підставі рескрипту пана Міністра Віросповідань і Просвіти з дня 25 подолист 1892, Ч-0 23123 ухвалила ц.к. Рада шкільна краєва для всіх під нею стоячих шкіл одностайні правила руської правописи, котрі залучає ся, а котра зачне обов'язувати безслівно з початком року шкільного 1893/94" [9, с. 238]. Крім цього, повідомлено, що у всіх письмових роботах учні, без винятку, мають вживати фонетичний правопис. Водночас вказано, де не використовуватиметься цей правопис: "В текстах літургічних і пам'ятниках язика староруського буде задержана в книжках і в науці шкільній правопись церковна" [9, с. 238].

Правописні реформи у цей період почали діяти в різних частинах Західної України, зокрема й у Буковині. Знаходимо невелику замітку щодо введення нового правопису в цьому краї ("**Руська правопись**", 1893, № 16, с. 323): "Правопись фонетичну рішила буковинська краєва рада шкільна завести остаточно з початком нового року шкільного у всіх школах народних на Буковині. Є повна надія, що мінїстерство просвіти накаже як найскоріше завести єї также в буковинських школах середніх, бо чудно виглядало би, якби у всіх школах Галичини і в народних школах Буковини уживано правописи фонетичної, а лиш для шкіл середніх задержано б етимольогію" [8, с. 323]. Фонетичний правопис поступово

вводився у школах на всій території Західної України, що, безумовно, сприяло розвитку і піднесенню рідної мови.

Процес фонетизації правопису в Західній Україні торкнувся не тільки шкіл. Через два роки після введення фонетичного правопису у школах вводиться цей правопис у судочинстві. Доказом цього є маленька стаття **"Фонетична правопись в ц.к. судах"** ("Зоря", 1994, № 16, с. 368): "Рескриптом з 28 червня 1894 Ч 13095 розпорядив ц.к. міністер справедливости усім ц.к. судам в окрузі львівського висшого краєвого суду уживати в руській мові правописи фонетичної" [10, с. 368]. У статті також зазначено, що всім судовим установам Галичини буде надано по одному примірнику шкільних підручників, в яких подано правила "руської правописи".

У 1894 році надруковано статтю **"Правопись фонетична ц.к. почтах і у віснику законів краєвих"**: "Дирекція почт і телеграфів у Львові розпорядком з 1 мая с.р. Ч. 24. 972 наказала підрядним собі урядам уживати руським письмі правописи фонетичної, заведеної до шкіл галицьких і буковинських (а тепер і в ц.к. судах)" [5, с. 308]. Також зазначено, що дирекція надала урядам відомості про правила нового правопису, видані у шкільній брошурі під назвою "Руска правопись" та повідомлено, що "Вісник законів краєвих" почав уже видаватись фонетичним правописом і гражданкою (до цього часу видавався кирилицею), а "Вістник законів державних" згодом буде перевидано фонетичним правописом.

Крім заміток і статей щодо правописних питань, які мали здебільшого інформативний характер, на сторінках часопису "Зоря" друкувалися рецензії українських діячів на відомі мовознавчі праці того періоду. У 1895 році в "Зорі" (№1, с. 17–18) надруковано рецензію В. Лукича на працю **І.Франка "Етимологія і фонетика в южноруській літературі"**, у якій аналізує дослідження І.Франка. "Автор зачинає свою розвідку від сконстатовання факту, що боротьба о етимологію і фонетику розбила нашу публіку на два ворожі табори, фанатичні і ексклюзивні, один супротив другого. На галицько-руському ґрунті повстали неначе дві нації, що стоять супротив себе на війсьній стопі" [3, с. 17]. У публікації В. Лукич намагається висвітлити і довести до відома читачів цікаві і водночас важливі погляди письменника. Так, він зазначає, що І. Франко підкреслює заслугу О. Барвінського, який уклав на початку 70-років "Читанку для висшої гімназії", "перший впровадив фонетику в тексті хоч деяких списателів" [3, с. 17]. Саме з того часу прихильники фонетики стали домагатися введення фонетичного правопису в школах і урядах. Наголошено також на тому, що всі найталановитіші галицькі діячі намагалися уникнути етимологічних засад: "Перші після Шашкевича викинули ь брати Головацькі в першій часті "Вѣнка", виданого у Відні 1846 р., за ними Скоморівський в перекладі Хомяківського "Єрмака" (1849 р.) та інші" [3, с. 17].

Автор статті зауважує, що питання правопису тісно пов'язане з питанням про мову. Підкреслюючи це твердження, В. Лукич подає тезу І. Франка: "Що до еволюції наших етимологів, то етимологічна правопись мала зразу в'язати народну мову з староруською, а властиво з староцерковною, але відтак в 50-х рр. роздає ся, а в 60-их в далі зміцнює ся оклик, що етимологічна правопись повинна в'язати нас "сь прочимь руськимь міромь" (Се є другий оклик наших етимологів). Фонетика стала ся синонімом національної окремішності, та тим самим етимологія посередно (а дехто й виразно) признали ся до ідеї національної єдності Українців з Москалями" [3, с. 17]. Спочатку етимологи з української, церковної, польської і московської створювали окрему мову, а потім усе більше наближували її до московської (тобто російської). Ця мова не тільки була віддалена від "живої українсько-руської мови", але й ставала на шляху її розвитку. Більше переказом, ніж рецензією можна назвати цю статтю Василя Лукича щодо дослідження І. Франка. Але не можна зменшувати її значення тоді, коли навіть після офіційного введення фонетичного правопису, ця проблема залишилася актуальною і перебувала на стадії активного обговорення. Такі публікації, де висвітлювалися думки визначних учених того часу, надавали впевненості галицькій інтелігенції в тому, що обраний ними шлях є правильним і прогресивним.

Таким чином, у результаті правописної боротьби, в основі якої лежало питання про вигляд українського слова як самостійного, окремого від інших мов, відбулася низка

правописних реформ, що мали місце в українському мовознавстві, а згодом торкнулися суспільних та громадських організацій. Це була подія не тільки культурної, педагогічної або вузько філологічної ваги, але й мала глибоке національно-політичне значення. Наявність таких матеріалів на сторінках часопису "Зоря" як одного з провідних видань того періоду надавала можливість українцям ознайомитися з цим питанням та усвідомити переваги фонематично-фонетичної орфографії, а в наш час – простежити складний процес уведення нової правописної системи у другій половині XIX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Ненаукові пристрасті навколо українського правопису / І.Р.Вихованець // Українська мова. – 2004. – № 2. – С. 3–24.
2. Замітка про статтю Торонського О. Споры о правописи у русинів і у румунів (Діло, 1888, № 235 – 237, 239) // Зоря. – 1888. – № 22. – С. 379.
3. Лукич В. Рецензія на книгу (Франко І. Етимологія і фонетика в южно-руській літературі (Коломия, 1894)) // Зоря. – 1895. – № 1. – С. 17–18.
4. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко [упоряд., авт. істор.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик]. – Либідь, 1995. – 296 с. – (Літературні пам'ятки України).
5. Правопись фонетична в поштах і у "Віснику законів краєвих" (замітка) // Зоря. – 1894. – № 17. – С. 308.
6. Правопись фонетична (замітка) // Зоря. – 1892. – № 23. – С. 460.
7. Реформа нашої правописи в школах галицьких (замітка) // Зоря. – 1892. – № 11. – С. 215–216.
8. Руська правопись (замітка) // Зоря. – 1893. – № 16. – С. 323.
9. Руська правопись (замітка) // Зоря. – 1893. – № 14. – С. 238.
10. Фонетична правопись в судах (замітка) // Зоря. – 1894. – № 16. – С. 368.

УДК 811.111:81'373.46

Юлія Главацька
(Херсон)

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ VS ТЕРМІНОСИСТЕМА: ПРИНЦИПИ НАПОВНЕННЯ ТА СТРУКТУРАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ В МОВІ

Стаття зорієнтована на опис диференційних ознак термінологічного поля та терміносистеми; з'ясування універсальних принципів наповнення та структурації термінологічного поля в мові.

Ключові слова: *термін, термінологічне поле, терміносистема.*

The article is oriented into the description of differential features of terminological field and terminological system; revealing universal principles of filling and structuring terminological field in the language.

Key words: *term, terminological field, terminological system.*

Невпинний розвиток науки й техніки вносить значні зміни до мовної та концептуальної картин світу, в декілька разів примножуючи в словниковому складі мови фахову лексику. В умовах науково-технічної революції гостро зростає потреба у нових номінаціях. Саме цим пояснюється зацікавленість до вивчення проблем, пов'язаних із термінознавством.

У сучасних термінознавчих студіях увагу зосереджено на питаннях, пов'язаних, насамперед, із роллю та місцем термінів у лексичній системі мови (Б.М. Головін [2], О.Л. Суперанська [10]), особливостями його планів вираження й змісту, специфікою функціонування (В.П. Даниленко [4], О.О. Реформатський [8]), стандартизацією й

уніфікацією термінологій різних фахових мов (Т.Р. Кияк [5], Л.О. Симоненко [9]) і когнітивним аспектом термінологій фахових мов (М.М. Володіна [1], О.С. Кубрякова [6]).

Метою статті є з'ясування лінгвістичної природи поняття термінологічного поля, спроба опису його основних характеристик, виявлення диференційних ознак термінологічного поля та терміносистеми, визначення універсальних принципів наповнення й структуризації термінологічного поля в мові.

Серед усіх ознак терміна (однозначність, нейтральність, точність, стислість, правильність) найбільш універсальними можна вважати такі: терміни суворо систематизовані і взаємопов'язані з іншими термінами термінологічного поля; зміст, семантика терміна – це дефініція, що йому приписується; функція терміна – вираження спеціального професійного поняття.

Системність термінів має насамперед екстралінгвальну природу, що забезпечується зв'язком терміна з системою понять. Терміни, порівняно з лексичними одиницями загальнолітературної мови, більш системні, оскільки терміносистеми мають вищий ступінь організації, яка забезпечується її свідомим формуванням. Системність термінів виявляється на рівні уніфікованості морфологічних і лексико-синтаксичних моделей структурної організації даної термінології. Терміни у межах терміносистеми можуть об'єднуватися на основі спільності структури і семантики у термінологічні групи. Саме це й слугує підґрунтям їхнього поєднання у термінологічні поля.

Термін поле в лінгвістиці запровадили Г. Іпсен та Й. Трір ще у двадцятих роках минулого століття. Це були засновники двох полярних напрямів у розумінні семантичного поля, перший з яких – синтагматичний, другий – парадигматичний. Наукова ідея термінологічного поля належить О. Реформатському, який уважав полем терміна ту термінологію, поза якою слово втрачає свою властивість терміна [8]. Теорія польової організації лексичної системи мала істотний вплив на лінгвістичну науку ХХ століття, зокрема на її структуралістський напрям, у руслі якого було надано визначення поля як об'єкта лінгвістичного аналізу, сформульовано критерії виділення поля, викладено загальні принципи його структуризації.

Слід зазначити, що у мовознавстві спостерігається тенденція синонімічного вживання термінів *система* і *поле*, іноді обидві категорії тлумачаться як структура. У свою чергу, структура останнім часом дедалі частіше розглядається як поле. Система є відображенням функціонального принципу угруповання елементів, а поле є відображенням інваріантного принципу групування елементів і способом їхнього існування. На нашу думку, у зазначених поняттях віддзеркалюються два взаємозумовлені аспекти будь-якої термінології: її структура та внутрішні системні зв'язки. *Структура* – це "склад і внутрішня організація єдиного цілого, яке розглядається в аспекті його цілісності" [7, с. 23]. *Система* – "сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, які утворюють більш складну єдність, що розглядається в аспекті елементів – її частин" [7, с. 19].

Кожен термін має два плани. План змісту розкриває особливості функціонування терміна на поняттєвому рівні, тобто в площині термінологічного поля. План вираження ідентифікує термінологічне поле на звуковому рівні, тобто як елемент тієї чи іншої термінологічної системи. Оскільки ці два плани нерозривно пов'язані між собою, то дослідження структури та системи будь-якої термінології передбачає вивчення як закономірностей структурних зв'язків між термінологічними поняттями (з позицій термінологічного поля), так і внутрішніх системних зв'язків між поняттями і закріпленим за ним терміном, а також між окремими термінами у відповідній системі.

На відміну від поля, з яким термін співвіднесений як спеціальне поняття на рівні плану змісту, система для терміна є лінгвістичною впорядкованістю спеціальних слів на рівні плану вираження. Подібно до того, як поле може ділитися на мікрополя, термінологічні системи можуть поділятися на підсистеми [3, с. 6].

Теорія польової будови лексичної системи була розроблена дослідниками Воронежської семасіологічної школи. Польова структура є об'єднанням різних елементів мовної системи,

якому властива відкритість, здатність поділятися на ядро і периферію, прозорість і проникливість меж, наявність зони перетину з суміжними польовими структурами (полями).

У рамках наведеної статі ми розглядаємо термінологічне поле як систему понять термінології. Терміносистема – це сукупність елементів термінології та взаємозв'язків між ними. Термінологічне поле створює умови для формування та функціонування термінологічних систем. Елементи термінологічного поля об'єднані насамперед на рівні плану змісту, елементи термінологічних систем пов'язані, перш за все, за допомогою внутрішньомовних зв'язків на рівні плану вираження.

Вивчивши низку лінгвістичних концепцій, ми дійшли висновку, що для термінологічного поля характерним є такий набір ознак:

- 1) системність;
- 2) семантична й функціональна спільність елементів поля;
- 3) ієрархічна побудова поля, що передбачає наявність гіпо-гіперонімічних відношень між одиницями поля;
- 4) виокремлення у структурі поля ядра та периферії;
- 5) розмитість між зонами ядра та периферії, між зонами периферії;
- 6) атракція як здатність притягувати до себе елементи інших полів або бути включеним до іншої інваріантної групи.

Традиційно дослідження лексики в аспекті польової організації здійснюється у двох напрямках: 1) ономасіологічному (від поняття); 2) семасіологічному (від слова). Домінантним є другий підхід, у межах якого поле визначається як група слів однієї мови, що мають досить щільний смисловий зв'язок. Для визначення складників поля застосовується метод аналізу семантичних компонентів, у підґрунті якого лежать дві основні засади: 1) значення слова можна розкласти на семантичні складники; 2) один і той самий складник може входити до значення різних слів.

Відповідно до проаналізованого теоретичного та практичного досвіду лінгвістів у сфері теорії поля ми виділяємо певні універсальні принципи наповнення й структуризації термінологічного поля в мові. Перш за все визначається архілексема, навколо якої формуватиметься польова структура. Узагальнене значення базової одиниці відповідає всьому змісту термінологічного поля. При цьому встановлення змісту архілексеми відбувається через виявлення її основних лінгвістичних параметрів та осмислення предметно-логічних зв'язків відповідного поняття, що потребує звернення до надбань інших наук. Саме тому мовні чинники конструювання поля формулюються як загальні, натомість позамовні фактори здебільшого є специфічними для окремих угруповань слів. Наступний етап передбачає наповнення термінологічного поля конкретними термінами з опорою на формальні показники семантичної близькості одиниць (наявність спільної семи в їхній семантичній структурі, що виокремлюється шляхом семного аналізу) та з урахуванням екстралінгвальних чинників (системних зв'язків, що існують у позамовній реальності).

Структурною моделлю семантики слів і лексико-семантичних варіантів слів вважається словникова дефініція, яка віддзеркалює членування значення на семи. Основна сема лексичного значення в семантичній структурі слова виконує дві функції: у парадигматичному плані – функцію диференціації, а у синтагматичному – функцію ідентичності змісту слова. Залежно від ступеня значущості тієї чи іншої семи для систематизації та розрізнення позамовних об'єктів, розрізняються родові інтегративні семи, властиві всім одиницям певного класу та диференціальні семи – семи видові, за допомогою яких описуються відмінності конститuentів термінологічного поля.

Загальні принципи моделювання термінологічного поля сформульовано у такий спосіб:

- 1) у термінологічне поле об'єднуються терміни на основі спільної, інтегрованої семи;
- 2) інтегральна й диференціальна семи виявляються шляхом розгляду словникового тлумачення слів як суми семантичних компонентів;

3) межі поля визначаються самим дослідником з урахуванням реального обсягу й усталеності поля у конкретній мові на певному етапі її розвитку.

Таким чином, термінологічне поле розглядається як певне ціле, що містить закономірні зв'язки між окремими термінологічними поняттями та групами таких понять, які належать до різних рівнів ієрархії. Закономірність наявності поняття в термінологічному полі зумовлена зв'язками з рештою понять цього поля. Закономірність присутності терміна серед подібних елементів термінологічної системи визначається відповідністю його матеріальної оболонки поняттю, яке він ідентифікує. Вже на основі цієї відповідності встановлюються системні взаємозв'язки між термінами, мовні форми яких закріплені за різними поняттями поля.

Перспективним вбачаємо вивчення семантико-парадигматичних відношень термінологічних одиниць термінологічних полів у конкретній предметній галузі (фахових мовах).

ЛІТЕРАТУРА

1. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой коммуникации) / М.Н. Володина. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 257 с.
2. Головин Б.Н. Типы терминосистем и основания их различия / Б.Н. Головин // Термин и слово: [межвуз. сб.]. – Горький : Изд-во ГГУ, 2000. – С. 3 – 10.
3. Грицьків А.В. Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англomовних фінансових термінів) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол наук : 10.02.04 / А.В. Грицьків. – Львів, 2004. – 20 с.
4. Даниленко В.П. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології / В.П. Даниленко, Л.І. Скворцов // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 16 – 21.
5. Кияк Т.Р. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів / Т.Р. Кияк // Вісник нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2008. – № 620. – С. 3 – 5.
6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
7. Пекарская Л.А. Реализация требований к "идеальному" термину в реально функционирующих терминологиях / Л.А. Пекарская // Термин и слово. – М.: Наука, 1999. – С. 22 – 28.
8. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46 – 54.
9. Симоненко Л.О. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки // Л.О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К.: КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 18 – 22.
10. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.Д. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Наука, 2004. – 243 с.

УДК 81.03 – 48

Анатолій Зеленько
(Луганськ)

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ТЕОРЕТИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА В АСПЕКТІ КОНЦЕПЦІЇ СИНЕРГЕТИЧНОГО ДЕТЕРМІНІЗМУ

У розвідці деталізується тлумачення універсальної категорії у мовознавстві – значення. Воно аналізується в аспектах прагматичному, синтагматичному та парадигматичному. Якщо у попередніх роботах автор зосереджувався на прагматичному, то у пропонованій – на синтагматичному. При цьому він звертається до генетики, використовуючи принцип вертикального перенесення блоків генів. Аналогію з цим він бачить в оформленні предикації. Констатується розширення предмета дослідження у

мовознавстві за рахунок залучення інших форм функціонування мови, зокрема комп'ютерних та інтернетівської, як і позавербального компонента когнітивно-комунікативного засобу.

Ключові слова: *аспект, значення, категорія, синтагматика, парадигматика, прагматика.*

The author of the article details the definition of the meaning as the universal category in linguistics. He analyzes the category in question in the pragmatic, syntagmatic and paradigmatic aspects. In his previous articles the author concentrated on the pragmatic aspect. In the current article the author concentrates on the syntagmatic aspect. The author turns to genetics and uses the principle of the vertical transposition of the blocks of genes as the analogy of the formation of the predication. The latter correlates with the modern tendencies of becoming of the science in general, linguistics in particular. The author states the expansion of the subject of the study due to the involvement of the other forms of language functioning into the analysis, the computer and the Internet ones in particular, as well as the non-verbal component of the cognitive and communicative means.

Key words: *aspect, meaning, category, syntagmatics, paradigmatics, pragmatics.*

Невизначеною й, можливо, неприйнятною постає зміст статті, зважаючи на поки що усталену ситуацію в російському, а особливо українському мовознавстві.

Ця розвідка – продовження останньої, вміщеної у третій частині книги "Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм" [2]. У ній доповнюється концепція автора окремими положеннями вже названого синергетичного детермінізму як напряму когнітивної лінгвістики. Саме ця концепція є предметом дослідження автора протягом кількох десятиліть спершу підсвідомо, а в останнє десятиріччя – цілком усвідомлено. Він намагається осмислити проблематику сучасного мовознавства. У пропонованій розвідці у черговий раз штрих-пунктирно ним відтворюється його концепція; супроводжується усе сказане актуальними лакунами, які й визначаються предметом дослідження для молодих колег. З усією відвертістю наголошується, що вона є підсумком осмислення викладача вишу, який читає студентам-філологам курси вступу й загального мовознавства з 1965 року.

Російське мовознавство, створюване й зусиллями українських мовознавців, увійшло в історію європейської науки про мову золотою ерою компаративізму, яка й нині підтримує його авторитет. Відособлене й протиставлене європейській й американській лінгвістиці радянське російське мовознавство, некритично відкидаючи спадщину дореволюційних і перших десятиліть радянського періоду та кінця його, зокрема мовознавців-модерністів М. Я. Марра, О. І. Мельчука, Ю. Д. Апресяна, не стало повноцінною складовою світової лінгвістики. Не змінили істотно ситуації ні кілька проведених Академією наук Російської Федерації когнітивних конференцій, у яких брали участь лінгвісти, ні лавина концептуальних дисертацій викладачів регіональних університетів.

Українське мовознавство, до останнього часу втягнуте у дискусію про правомірність і доцільність функціонування української мови як державної у суверенній Україні, далеке від фундаментальної науки. Ущербні галузеві академічні інститути НАН, успадковані з тоталітарно-бюрократичної системи, істотно справи не поліпшили. Епізодичні хаотичні контакти мовознавців України з європейськими й американськими колегами не можуть змінити нинішню ситуацію. Дореволюційна інтеграція у мовознавстві, як і в інших гуманітарних галузях (здається, в усій науці), перервана радянським періодом, трансформується, з одного боку, у підпорядкування наукової проблематики українських лінгвістів науковими центрами Європи та США за допомогою іноземних грантів, а з другого – міграцією учених за кордон. Навіть визначні лінгвісти України обмежуються вузькою проблематикою, хоч змушені оперувати кількома парадигмами. Так, етимологічні гнізда В. В. Левицького, визначувані як парадигматико-синтагматичні вербальні протосинтаксеми, що визначають близькі й віддалені прамови, універсалізацією кількості рядів і кількості одиниць у цих рядах логічно вказують на методику іншої парадигми.

У кінцевому наслідку нині аналітик має вийти на комплексні мовно-позамовні концепти (з ментальним, емотивним і вольовим компонентами), у яких домінуватимуть ментально-вольові, а ймовірніше – ментальні семи. Також логічним буде припустити, що їх можна розташувати еволюційно залежно від генетично природних до емоційно забарвлених позавербальних компонентів. У цьому нас підтримують спостереження над трансформуванням "ручної мови" сліпоглухих дітей у вербальну О. І. Мещерякова [3]. Попередні спроби пошуку мікроелементів у мові виявились безперервними. Так, виявляється хибною теорія чотирьох елементів М. Я. Марра, примітивів А. Вежбицької, чаромантія О. І. Лукашевича, маніпуляції Н. Н. Івашкевича і т. ін. Усі вони ілюструють мікроструктурний аспект аналізу еволюції мови у широкому розумінні на тлі еволюції походження мови. Як бачимо, нинішньому когнітивному мікроструктурному аналізу передували різні примітивні методики, започатковані ще на початку XIX ст.

Наукова теорія мовознавства особливо в українському мовознавстві зводиться до опису підсвідомо чи інтуїтивно вгаданих або апріорно сконструйованих лінгвістичних наукових категорій. Автор не бачить серед своїх попередників і сучасників-колег тих з українських мовознавців, хто робив би спроби відтворити усю проблематику мовознавства у єдності усіх часткових проблем. Разом з тим його не ображає і не зупиняє іронічне застереження В. В. Левицького про нереальне намагання створити цілісну теорію; він запитує чому той як компаративіст-германіст, абсолютизуючи порівняльно-історичний метод, у кількох випадках виходить поза його постулати. Додамо, що він, крім того, як учений у свій час відмовився продовжувати опрацьовувати теорію звуко символізму і став збагачувати компаративізм типологією, зокрема виявленням дифузних етимологічних гнізд та глибинних семантичних структур за допомогою математичних прийомів.

Підкреслимо, що маємо наголосити на тім, що українське мовознавство дожовтневого і навіть пожовтневого періоду не відзначалося високим теоретичним рівнем й видатними теоретиками-фундаменталістами. Після О. О. Потебні в українському мовознавстві не лише дожовтневого, але й радянського періоду фундаменталістів не зустрічаємо, бо й доцент Новоросійського університету Р. О. Якобсон таким став уже в США.

Автор, зважаючи на вік і стан здоров'я, не ілюзує і не порівнює себе з О. О. Потебнею, від чого доброзичливо його застерігали товариші перед захистом докторської дисертації. Зважаючи на іронічний підтекст стосовно відповіді-реакції на розвідку В. В. Левицького, наголошує, що справді не міг би стати претендентом на Нобелівську премію (якби це можна було), навіть зважаючи на тоталітарно-бюрократичне функціонування науки у цілому в Україні, зокрема гуманітарної у вищих. Тим більше, що серед претендентів на академіків та член-кореспондентів НАН України у галузі мовознавства він так і не побачив прізвищ В. В. Левицького, Є. С. Отіна та деяких інших. У відвертості суджень ученого не сумніваємось. Автор розвідки пам'ятає про розвідки В. В. Левицького, у яких той заперечував проти пустої порожньої моди на новіші терміни. Разом з тим він ніяк не погоджується знову ж таки з В. В. Левицьким щодо моди та нігілістичне заперечення теоретичної спадщини М. Я. Марра. Йдучи далі, ним припускається гіпотетично, як твердить М. Я. Марр, що звуковій формі мови передувала мова жестів та міміки, а за К. Леві-Стросом, що доцільно застосувати методику аналізу простішого коду для пізнання складнішого. При цьому береться до уваги гіпотеза, утверджувана Р. О. Якобсоном, Т. В. Гамкрелідзе про ізоморфізм (співвідносність) генетичного та мовних кодів. Маємо при цьому наголосити, що спадщина М. Я. Марра неприродно поєднує мікроструктурний чотирьохелементний аналіз та дослідження мови у зв'язку з культурою. Доречним буде взяти різномовні омоніми М. П. Кочергана, теорію предикативності слова-субстантива М. О. Луценка, тезу про зв'язність-дифузність слів прототипів речення – в аспекті синтагматичному В. І. Теркулова і т. ін.

І це при тому, що наука у США зусиллями мовознавців прагматично прямує від пошуку позитивно кваліфікованого вияву через біолого-генетичні внутрішні структури до комплексного вивчення Дж. Сьорлем свідомості з її інтенцією.

Навіть поверхове ознайомлення з деякими книгами американських теоретиків мовознавства (наприклад, Дж. Сьорля) переконують, що переважно російське і майже все українське мовознавство реалізують фактично лише започаткований давньогрецьким мовознавством освітній педагогічний аспект вивчення мови, тоді як американські лінгвісти спершу примітивно схематично, а потім фактично реалізують теоретичні дослідження, поєднуючи їх з догмами психології та нейрофізіології і т. д., і спрямовують науку про мову на розв'язок прикладної проблематики. Відомості з інших галузей наук вітчизняними мовознавцями залучаються лише час від часу заради цілісного осмислення теоретичного дослідження. Тим гірше з орієнтацією на прикладний аспект, що навіть ними не усвідомлюється. Усе робиться за традицією без перспективи. Виважені справді наукові комплексні дослідження північноамериканських прагматистів і одночасно постмодерністів, що інтегрують природничі, соціальні й гуманітарні студії, започатковані Н. Хомським й реалізовані С. Пінкером, а найперше, Дж. Сьорлем, Дж. Лакоффом, У. Міллером та іншими, не лише українськими, але й російськими і навіть східноєвропейськими колегами ще не усвідомлені як логічна ланка у розвитку науки взагалі й кожної з гуманітарних галузей. Правда, недоліком, як і перевагою, північноамериканських науковців є їх часом надмірний прагматизм. Якщо у природничих науках він виявляє себе й дає можливість нейтралізувати вади у процесі конкретного розв'язку проблеми, то в галузях гуманітарних наук це не так очевидно. Так, суто прагматична дескриптивна лінгвістика в аспекті мікроструктурного аналізу, як і американська антропологічна лінгвістика в особі авторів теорії лінгвістичної відносності, не наблизили розв'язку проблеми автоматичного перекладу.

Отже, якщо в останній своїй розвідці автор, не претендуючи на свою значимість, у суперечці-дискусії з українським компаративістом-германістом В. В. Левицьким, заявив, що він кваліфікує себе теоретиком-фундаменталістом, то в цій підсумовує тезово основні принципи визначеного ним напрямку синергетичного детермінізму. Найперше, наголошує на тому, що обстоює представлення історії мовознавства як еволюції лінгвістичних парадигм. Його парадигма визначається на основі виділених у попередників сукупності лінгвістичних понять-термінів (можливо, доцільно категорій) і методик аналізу фактичного матеріалу. Зауважимо, що лінгвістичні парадигми як вершинні категорії визначаються на основі запозиченого в А. Ейнштейна закону (принципу) системної відносності наукових термінів.

Автор констатує на сучасному етапі розширення об'єкта і відповідно предмета дослідження мовознавців за рахунок залучення аналізу відділеного від звукового позавербального компонента мови (як когнітивного й комунікативного засобу) у широкому її розумінні, а також виділених у цього засобу інших форм функціонування, зокрема жестомімічної, наукової (вербалізованої природно і нештучними системами), а також комп'ютерних та інтернетівської мов.

У дослідженні теорії (а точніше історії мови) він розрізняє традиційний (власне мовний, лінгвістичний, названий ним мегаструктурним) та мікро- й макроструктурний рівні аналізу проблематики. Мікроструктуриний орієнтований на вивчення мовних явищ (категорій) поза зв'язком з соціальними (а точніше соціологізованими природними чинниками), а макроструктурний – у зв'язку з ними. Розрізнення їх умовне, бо обидва аналізи у кожному окремому випадку штучно абсолютизуються. В історії мовознавства така диференційована домітатизація характеризує початковий етап структуралізму і передвісника парадигми Ф. де Соссюра.

Основну категорію, а саме значення автор трактує як реалізацію психологічної категорії свідомості. Родове ж поняття свідомості він диференціює на несвідомість у людини й тварин (інстинктивну), підсвідомість на конкретно-образному мисленні й базовану на понятійному мисленні свідомість. На основі співвідношення почуттєвого й ментального компонентів опосередковано визначає ментальний та емотивний, ще більше опосередковано – вольовий компоненти значення мовних одиниць-категорій різних рівнів (від фонем до тексту). На основі співвідношення, найперше, ментального й емотивного, а потім ще й вольового ним виділяються комплексні повсякденно-побутова, художня, релігійні (а в них

вербалізовані компоненти) та наукова (на основі природної звукової і штучних наукових) мови.

Значення ж у мові (не лише звуковому компоненті та ще й на лексичному рівні, як було на початковому етапі семасіології, що базується на дослідженні лексичного значення), аналізується в аспекті прагматичному, парадигматичному й синтагматичному. Автор запозичує їх тлумачення, дане у відомих термінологічних лінгвістичних словниках (енциклопедіях). Він зауважує, що на початковому етапі становлення мови у широкому її розумінні визначальним поставав прагматичний, а похідними – парадигматичний та синтагматичний. В історії ж мовознавства дослідження мовних явищ демонструвало різне співвідношення цих аспектів.

Такий методологічно-дослідницький екскурс дає змогу визначити теоретичну й прикладну проблематику наукових досліджень в українському мовознавстві. Скажімо, не вдаючись у причини фактично відсутньої серед інших проміжних галузей психолінгвістики, спробуємо все ж її відзначити. Та, зважаючи на відсутність підготовлених фахівців з даної галузі і обмеженість у забезпеченні їх належним обладнанням, на повноцінне функціонування психолінгвістики марно сподіватись.

Оскільки проблема значення комплексна, то до розв'язання її часткових проблем залучаються магістранти й аспіранти. У зв'язку з цим в автора цілком обґрунтовано постає сумнів щодо практики коригування (а точніше затвердження) тем дисертацій у централізованій експертній раді Інституту мовознавства НАН. Адже одна справа, коли керівник орієнтує на матеріалі замовлянь проаналізувати процес предикації (синтагматики) у системі мови на основі названого жанру і зовсім інша, коли дисертанта переорієнтовують на визначення змістових і виражальних засобів замовлянь.

Наука у цілому і в будь-якій галузі зосереджується на проміжних ланках трансформації матерії, а власне переходу закономірностей одного типу в інший. До речі, вивчення системної відносності категорій пізнання у науці, зокрема фізиці, цілком узгоджується з утвердженням у мовознавстві дискурсивного аналізу, що реалізується розширенням об'єкта й предмета дослідження за рахунок позавербального компонента когнітивно-комунікативного феномена та поглибленням аналізу у процесі інтегрування лінгвістики й психології шляхом запровадження лінгвопсихологічних категорій свідомості, моделі, концепту, фрейма і т. ін. Продовжуючи висловлене, скажемо, що дискурсивний аналіз передбачає розширення об'єкта й предмета дослідження у мовознавстві саме за рахунок залучення у науковий обіг позавербального компонента.

Логіка дослідження еволюції лінгвістичних парадигм спрямувала нас на виявлення еволюції характеру дискретності субстанції у мовознавстві від мовного явища через мовну одиницю до лінгвістичної категорії й засвідчила бінарну єдність в останній форми та змісту, субстантивності й функціональності. Зауважимо ще, що у кожній з парадигм специфічна методика дослідження. Скажімо, в описового мовознавства, започаткованого давніми греками, – категорійний аналіз з нечітким розрізненням змісту і форми мовних явищ при нерозрізненні мікро- й макроструктурного рівнів, у компаративізму поряд із реконструкцією генеалогічного дерева походження мов – мікроструктурний етимологічний аналіз, у структуралізму (особливо на початковому етапі) превалує мікроструктурний структурно-семантичний аналіз, у "нового вчення" та тлі вивчення мови у зв'язку з культурою – химерний чотирьохелементний аналіз на мікроструктурному рівні, нарешті, у когнітивної лінгвістики – комплексний макроструктурно-мікроструктурний дискурсивний аналіз, що трансформується у концептуальний.

Автор зважає на те, що когнітивна лінгвістика як вершина в еволюції сучасного мовознавства сприяла утвердженню в радянському і сучасному російському (а особливо українському) мовознавстві неорганічно, поверхово в аспекті методично-освітньому, спроби відтворити сутність значення під кутом зору свого бачення парадигми. Адже характеристика основних напрямів когнітивної парадигми в основному методично-дослідна.

Традиційні ж назви імен кількох російських мовознавців (Н. Д. Арутюнова, О. С. Кубрякова, Ю. С. Степанов) у бібліографії українських дисертантів не свідчать, що когнітивна лінгвістика системно сприяла мовознавчій практиці в Україні. По-перше, хай і вагомими свого часу були їх роботи, але то було лише прокладання шляху новій парадигмі, а по-друге, здобувачі, мабуть, не читали їх робіт. Тривалий час класичні ж напрями когнітивної лінгвістики, як і будь-яка північноамериканська наука, були суто прагматичні, спрямовані в основному на пошуки оптимальних методик аналізу. Лише останнім часом стало відчутним теоретичне спрямування. Уже згадана у Дж. Сьорля інтенціональність свідомості співвідноситься з тяжінням у неживій природі та інтенцією у живій. До речі, у мовознавстві з ними співвідноситься категорія валентності. Ст. Пінкер зробив спробу поєднати, фактично диференціювавши макроструктурний та мікроструктурний аналізи. Нами відзначається започаткований етап у сформуванні когнітивної лінгвістики, зроблений Н. Хомським, який перекинув місток від неопозитивістичного структурного тлумачення значення у мові до позамовного біологічного чинника. Нагадаємо, що саме Дж. Сьорль звертається до психологічної категорії свідомості з її інтенціональністю. До останнього часу утверджуване розуміння необхідності пізнання функціонування пізнаваного явища (природного, мовного, фізичного і т. ін.), на жаль, не активізувало усвідомленого розуміння субстанції та інформації (енергії). Пізнання одиниці (у біології, фізиці, мовознавстві тощо) асоціювалося з абсолютизацією субстанції. Зауважимо, що пізнання наукової категорії (навіть найуніверсальнішої – матерії) вимагає диференціації у ній субстанції та інформації, зв'язаної з енергією. Здається, подібна еволюція співвідношення форми та змісту явища, одиниці-категорії у мовознавстві: від неусвідомлення розрізнення форми й змісту через абсолютизацію форми до усвідомленого їх розрізнення. Саме тому, думається, що запозичений нами з фізики принцип системного характеру відносності наукових категорій у мовознавстві на основі визначення еволюції лінгвістичних парадигм дає підстави визнати центральною категорією значення і похідні від нього в аспектах змісту та форми при аналізі значення прагматично, парадигматично та синтагматично. Так, на сторінці 62-ій названої далі розвідки, де йдеться про фундаментальний принцип квантової механіки, запровадженій Гайденбергом стосовно дуалістичного речовинно-хвильового стану квантових об'єктів, констатується: "Це принцип невизначеності про неможливість одночасного правильного вимірювання властивостей, наприклад, фотона як хвилі і як елементарної частки. Ця проблема була розв'язана після експериментального підтвердження можливості існування "поплутаного" стану елементарних часток" [1, с. 62].

Після сприйнятого нами від А. Ейнштейна принципу системної відносності наукових категорій у фізиці та визнання взаємозв'язку й взаємопереходу поля в частку і навпаки [4] черга дійшла до генетики, коли автор книги познайомився з роботою П. П. Гаряєва [1]. Не будучи фахівцем у біології, зокрема у генетиці, не станемо її аналізувати під кутом зору необхідності уточнення генетичного коду, а запозичимо тезу про бінарність, дуалістичність його компонентів. Скажімо, на сторінці 48-ій констатуємо: "Генеалогічна роль РНК дуалістична. Ця молекула, як і молекула ДНК, знаменує собою визначальну подію – взаємодоповнююче розшарування речовинної і хвильової геноінформації" [1].

Таким чином, зрозумілою постає еволюція розуміння системності наукової категорії від наочно-дійової через конкретно-образну до індуктивно-дедуктивних конструктів. Ймовірно, що у безкінечному щодо часу й простору Всесвіті одночасно можливі неймовірні функціонування тотожних функціональних систем і тотожних субстанцій. А якщо визнати реальною обидві вісі і розвиток як діалектичну єдність по вертикалі й горизонталі, то зрозумілим стає сприйняття вертикального переносу генів у біології, інформації взагалі.

Отже, положення у теоретичній фізиці, що утверджує взаємозв'язок і перехід поля й частки у теорії мовознавства цілком узгоджується із співвідношенням тексту і слова як основної одиниці системи мови. З цим цілком узгоджуються й витлумачення М. О. Луценком предикативності слова, а В. І. Теркуловим – текстуальної дифузності слова. Усе сказане вище органічно поєднується з виділенням прагматичного (про взаємозв'язок і

перехід позамовного у вербальне, а раніше жесто-мімічне), парадигматичного (про виділення мовних одиниць як рівноправних елементів) та синтагматичного (про поєднання-сполучення слів у тексті). Констатуємо, що прагматичний аналіз опрацьований значно глибше, ніж інші. Переважає увага дослідників мови до співвідношення прагматичного й парадигматичного, значно менше – співвідношення прагматичного й синтагматичного. До речі, саме функціональна лінгвістика дала можливість зрозуміти процес предикатизації у функціонуванні мови у широкому її розумінні саме на основі антропологічного тлумачення значення: значення – це дискретна сукупність закономірностей взаємодії людини-істоти з природним середовищем, а точніше – взаємодії закономірностей функціонування максимально соціологізованої істоти із закономірностями функціонування виділених у середовищі предметів, речей.

Пізнаваність і мовних явищ-категорій базується на всезагальності закономірностей функціонування матерії з її матеріальним та ідеальним, полем (у лінгвістиці текстом у широкому розумінні) й часткою (у мовознавстві тексту з фреймом, словом, концептом). Спектр ритмічно повторюваних закономірностей для земної людини безкінечний в абсолюті, але кінечний на кожному етапі цивілізаційного розвитку. Це закономірності у мікросекундах і світлових роках.

У мовознавстві все ще чітко не утвердилася теза про те, що у значенні природної звукової мови реалізується підсвідомість на основі асоціацій чи свідомість – на основі понятійного мислення. До речі, саме синергетичним детермінізмом як течією когнітивної лінгвістики автор розвідки поглиблює й збагачує уже згадану когнітивну лінгвістику як останню в еволюції теорії мовознавства лінгвістичну парадигму. Він не бачить потреби заперечувати, що значення мовної одиниці (найперше, лексичної), які утворені свідомістю, сформовані не лише ментальними закономірностями конкретно-образного мислення, але й емотивними, утвореними на основі почуттів-емоцій. Усе щойно вище сказане заперечувати – значить не бачити, наприклад, що вигук – це інше явище, ніж непрямо опосередковуючі предмети ознаки, а через назви предметів, явищ, ознак тощо – мовні знаки-елементи, найперше – слова.

Аналіз вивчення мови як когнітивно-комунікативного засобу реалізується також в аспектах мікро- й макроструктурного когнітивного аналізу; мікроструктурний же аналіз у свою чергу асоціюється з вивченням значення в уже згаданих прагматичному, парадигматичному й синтагматичному аспектах. Еволюція становлення дослідження значення лексичної одиниці реалізується від інтуїтивно визначуваного змісту на основі зв'язку мовного знака з позначуваною реалією до диференційованої за компонентами свідомості мікроструктурно членованого змісту. Нинішній когнітивний й мікроструктурний аналізи постали на основі нами кваліфікованого й названого мегаструктурного за допомогою підсвідомого використання змісту слова. Когнітивний аналіз як деталізація мікроструктурного (нагадаємо ще раз) характеризується визнанням реалізації у значенні слова трикомпонентної свідомості й виділення ментальних, емотивних та вольових семантичних множників-сем.

Прагматика розглядає еволюцію значення слова від підсвідомо визначуваної на основі змісту лексичної одиниці до мікроструктурної семної будови, а нині – до когнітивного визначення смислової структури значення, в якому реалізуються уже названі три компоненти свідомості. Саме у кінці ХХ століття активізувався аналіз емотивного компонента й було започатковано вивчення вольового.

Для вивчення взаємодії трьох компонентів значення (реалізованих в основному підсвідомістю) доцільно почати вивчати архетипічний (первинний концептуальний) ментально-емоційний вербально-позавербальний склад різних жанрів фольклору різних територіально й соціально замкнених невеликих етносів, родів, племен або хоча б фольклору носіїв окремих говірок. Саме так можна віднайти давні концепти (архетипи) у єдності трьох змістових і двох щодо вираження концептів. Усі разом вони певною мірою мають хоча б в основному відтворити концептосферу (конкретно-образну мовно-позамовну модель світу).

До речі, навіть теза О. О. Потебні, ніби розвиток словосполучень і речень – це процес одієслівлення, неточна, бо первинним було не слово-субстантив, а названа концептом-фреймом ситуація.

Відзначаємо, що, базуючись на теорії системної відносності наукових категорій, визнаємо еволюцію лінгвістичних категорій від мовного явища до родового поняття наукової категорії стосовно мовної системи у цілому й еволюцію в аспекті змісту й форми основної одиниці у ній – значення слова. До речі, теорія семасіології завдячує своїм становленням саме вивченню значення слова, зокрема загальних назв.

Започаткований В. В. Левицьким звукосимволізм – це пошук закономірностей стосовно форми від жесто-мімічної до звукової мови. На етапі жесто-мімічної форми спілкування домінує прагматичний аспект, бо саме у процесі відділення знака від позначуваного виділеного при цьому об'єкта (спершу ідеально, а в процесі ускладнення взаємодії людини з середовищем уже у процесі праці матеріально) формуються людиною парадигматика осмислених фреймів-ситуацій (за структуралістами), а потім ситуаціями-концептами. На перших порах субстантивно названі ситуації, асоційовані з предметами-речами, підпорядковуються предикалізованій порядку-синтаксисом цих ідеальних речей, а значно пізніше у процесі взаємодії закономірностей організму людини із закономірностями олюднених матеріально-ідеальних речей формується синтагматика жесто-мімічного засобу спілкування. Паралельно утворюється нескладна прагматика, яка зумовлює елементарні кількісно і якісно парадигматику і синтагматику. Ланкою прагматики постає вивчення закономірностей переходу стосовно змісту й форми від мови жестів та міміки до звукової.

Парадигматика як аспект дослідження асоціюється з аналізом лексичної підсистеми за полями у структурній парадигмі, а в когнітивній – за концептами (на матеріалі лексем, фразем, паремій) на мікроструктурному рівні, а на макроструктурному у структурній парадигмі – за мовною й концептуальною моделями, у когнітивній – за повсякденно-побутовою, художньою, релігійною, науковою моделями. Чим триваліша еволюція мови, тим вона узагальненіша й абстрактніша, ментальніша й вербалізованіша.

Тривалий час найважливішим залишався прагматичний аспект вивчення системи мови, що реалізується на рівні мікроструктурного аналізу. Парадигматичний, що допомагає пояснити розвиток мови, асоціюється з варіативністю мовних явищ. Синтагматичний трансформується у витлумаченні мови як соціального явища.

У даному випадку ще раз відзначимо, що співвідношення прагматичного й синтагматичного аспектів передбачає зосередження уваги мовознавців на етимології визначуваних прамовних етимологічних гнізд В. В. Левицьким, дифузності значення слова М. Я. Марра, однозначності речень у сліпоглухонімих учнів, відтворених друкарською машинкою, на що вказав В. В. Мещеряков, аналізовану міжмовну омонімію у слов'янських мовах М. П. Кочергана і т. ін. У зв'язку з посиленою увагою до вивчення позавербального компонента спілкування актуалізується й виділення у тексті (реченні) словосполучень, співвідношення словесного наголосу й інтонації речення, сформування ритмічності речення у звуковій мові, посталоного на основі синтагматики жесто-мімічного варіанта мови і т. ін. Думається, що спершу позамовно-мовна структура на тлі конкретних ситуацій трансформується у засіб спілкування з превалюванням позамовного жесто-мімічного, а з часом реалізується домініантизацією звукового компонента на основі конкретно-образного осмислення взаємодії людей з природним олюдненим середовищем. Інші типи функціонування мови з еволюцією співвідношення ментального й емотивного, звукового й жестових компонентів – то доба сучасної людини. Припускаємо, що поступово у період від праїндоевропейсько-праїндійсько-пракитайсько-праїндусько-праарабсько-прапівденноамериканського й праполінізійського тощо до сучасної цивілізації складатиметься поетапно мовно-позамовна когнітивно-комунікативна комунікація у землян за різними моделями, зумовленими первісною природою й виробничою діяльністю на основі різних превалюючих засобів-одиниць і підсистем різних підсистем системи комунікації. Чи не міжмовні, а тим більше

міжцивілізаційні омоніми "ручної мови" знаменують початок різноманітності носіїв як рас та їх варіантів, так і різних сімей мов. Початком з'яви людини серед тварин стало виділення й називання традиційних (звичних) ситуацій мовно-позамовних емотивно-ментальних (на тлі певного середовища), вольових фреймів-концептів з прихованою у них предикативністю, хоч фіксовані вони з самого початку субстантивно. На етапі язичництва безіменні індивіди за подобою поведінки своїх тотемів-звірів взаємодіють з природним середовищем, на етапі космічному вони взаємодіють з середовищем через посередність ритмів космічних об'єктів (як у сфері побуту, так і виробничої діяльності). На технічному етапі вони узагальнено упорядковують свою колективну деталізовану повсякденно-побутову й виробничу діяльність, інтегруючи їх. Лише на цьому третьому етапі із зростаючою кількістю особин і ускладненою повсякденно-побутовою та виробничою діяльністю починає превалювати у когнітивно-комунікативному засобі значно багатший й здатний до позначення диференційованої поведінки звуковий мовний компонент. Функціонує він як частина середовища, що стає об'єктом взаємодії; знаки конкретно диференційовані на позитивні й негативні відповідно за мірою небезпеки (корисності чи небезпеки). В універсалізованій людини зростає кількість динамічно змінюваних подразників абстрагується, узагальнюється й упорядковується бінарно (заданих самою природою) за мірою впливу на неї й потребує знака. Якщо позавербальні знаки через свою обмеженість у вираженні змісту були дифузні аж до поєднання протилежностей, то вже мовно-позамовні (зокрема мовні) починають диференціюватись у різних етносів залежно від природою зумовленої взаємодії з середовищем. Отже, омонімія груп і сімей мов – це початок складання звукової мови (здебільшого опосередковано).

З часом відбудеться комплексне органічне поєднання почуттів, викликаних успіхом чи неуспіхом виконуваних поведінкових актів і самих актів. Наголошуємо, що імпліцитно субстантивно виділювані акти щодо диференціації не були співвідносні з парадигматизацією вигуків-емотивів. З часом відбувалося подальше їх об'єднання. Це стає очевидним на етапі превалювання диференційованого вербального компонента мови над вербальним компонентом. Процес предикації базується на згаданому вже процесі вертикального переносу значеннєвих сем; робиться це нами за аналогією вертикального переносу генів і блоків генів.

У різних жанрах фольклору різне співвідношення ментального, емотивного й вольового, як і словесного, так і позавербального. Майже певні, що загадки, прислів'я, приказки, а особливо замовляння – то різні еволюційно щодо співвідношення ментального (більшою чи меншою мірою через емотивне сприйняття) й вольового. Можна відтворити форми, способи й схеми трансформування взаємодії неорганічної (неживої) й живої природи. Ця взаємодія проходить уже згадані етапи тотемного язичества, сприйняття ритму небесних тіл, нарешті, органічного поступового поєднання чи навіть підпорядкування ритмом людського організму. Заперечувати органічну природу взаємодії предметів і явищ і людини, що функціонує серед них, – значило б заперечувати взагалі теорію еволюції. У лікарняних же замовляннях евфемістично, звертаючись до добрих чи поганих сил у природі, інформатор захищає хворого, відлякує їх, забезпечуючи одужання. У любовних замовляннях знову ж таки евфемістично, асоціюючи з гармонією явища у природі, інформатор непрямо переконує у доцільності вибору партнера. У замовляннях-застереженнях, навпаки, наголошується не лише на необхідності уже наявної гармонії між партнерами, але й аналогіями дисгармонії у природі наголошується на необхідності дотримання вірності обраному партнеру (партнерші).

Природна гармонійна взаємодія людини, що жила закономірностями навколишнього середовища, у зв'язку з його зміною (з різних причин) мала регулюватися змістово зміною поведінки, а це логічно виражалось супровідними звуками: первинна диференціація – відчутно щодо позитивної гармонії й негативно – дисгармонії; фіксувалося це конкретним звуком, що супроводжував анатомо-фізіологічний акт чи форму взаємодії з природними явищами. Оскільки актів взаємодії людини у середовищі було небагато, бо природне середовище було для всіх спільне, то відбулася уніфікація як актів, так і диференційована їх

інтеграція на бінарній основі. Отже, диференціація знаків-вигуків здійснювалася на основі розрізнення гармонії та дисгармонії у процесі взаємодії з середовищем та міри вияву обох протилежностей. Можливо, цим не можна пояснити уже сформовану (хоч і не впорядковану) систему ментальних концептів; емотивні піддаються цьому ще з більшим трудом. Інша справа їх комплексний сучасний макаронічний опис.

Вивчення формування вигуків, виділення у них архетипних, а також спостереження за "опредмеченням" вигуків має підтвердити сформульовану нами гіпотезу. Поза всяким сумнівом нинішня безпорадність у визначенні частин і часток мови сучасними ученими на основі усвідомлення того, що вигуки виражають емоції з приводу людських актів, а частини й частки мови їх прямо чи непрямо виражають, це, безперечно, підтверджує. Як і акти взаємодії в однотипних умовах, так і вигуки-реакції на них у кожному окремому осередку уніфікувалися й утворювали певну вигукову парадигму. Зрозуміло, сусідні осередки на первинному етапі, функціонуючи у близьких умовах, разом формували архетипні поведінки у вигляді первинної цивілізації. З часом виділилися первинні узагальнені бінарно протиставлені групи вигуків. Зрозуміло, що як знаки уніфікованих протиставлених парадигм, вони спершу не могли членуватися на компоненти, що називали змінювані й удосконалювані акти.

Саме тому взаємодія мовного й позамовного компонентів когнітивно-комунікативного засобу у художній моделі світу – оптимально вдячний матеріал для використання методики психолінгвістики й утвердження когнітивної лінгвістики. Уже визначені типологічні спроби аналізу вербального відтворення позавербального компонента у художній літературі, як і змістовний аналіз словесного відтворення позавербального компонента у художньому творі, написаному одним і тим же письменником двома мовами, – багатообіцяючий початок нової проблематики у теорії мовознавства.

Методика аналізу така. Спершу відтворюємо змістову структуру почуттів на основі даних психології. Йтиметься про змістові компоненти окремих почуттів на основі аналізу посібників з психології, зокрема психології емоцій. Таким чином відтворюється в основному емотивний компонент наукової моделі світу або робиться спроба через емотивний реконструювати ментальний. Як бачимо, проблему розв'язуємо на основі розрізнення наукової (анатоμο-фізіологічної й психічної) та повсякденно-побутової (словесно-позавербальної й виділення у ній словесного компонента) й художньої ословесненої моделей світу.

Отже, спочатку відтворюємо зміст наукової біологічної (анатоμο-фізіологічної) моделі світу у процесі аналізу різних почуттів. Разом з тим непрямо через почуття відтворюється й ментальна частина пізнаваної взаємодії людини із середовищем. Нарешті, пам'ятаючи про розрізнення повсякденно-побутової (бінарної й словесного компонента) та художньої ословесненої, має бути виконаний компонентний опис (номінація) художньої ословесненої та повсякденно-побутової позавербальної моделей.

Принципи взаємозв'язку, трансформації, засоби передачі зображуваного вторинною ословесненою художньою моделлю мають стати предметом дослідження ще однієї визначеної проблематики. Реалізовуватиметься це шляхом використання психолінгвістичних категорій посмішки, погляду, постави (поза), ходи і т. ін. Чи не початком набуття ментального значення дифузною й синкретичною мовною одиницею стане розрізнення смислових відтінків почуття давньою людиною. Нами наголошується, що змістове відтворення позавербального компонента у художній моделі світу досягається за допомогою метафоричності відтворення елементів вербалізованого компонента. Вербалізовані акти у кожного з письменників кожної з мов аналізуються спершу в аспекті змісту ментально, а потім – емотивно. Фактично у науковому описі вони органічно пов'язані. Підкреслимо, що окремо аналізуються способи і засоби вираження. Йдеться про повніше чи ледь окреслене відтворення уже згаданих погляду, посмішки, поза, ходи і т. ін.

До речі, у художній ословесненій моделі світу відбувається розширення обсягу інформації за рахунок ословесненого відтворення позавербального компонента повсякденно-

побутової. Якщо у прозових творах він органічно поєднаний із звуковим (писемним) компонентом, то у драматичних – постає у системі ремарок. Саме тому стає доцільним прослідкувати за процесом екранізації ряду художніх творів.

Первинним стандартом і формою виникнення синтагматики мовної звукової форми спілкування доцільно визнати природні ритми у процесі взаємодії людини з середовищем, що безпосередньо на етапі збирання, а потім усе більше опосередковано на етапах скотарства, а особливо землеробства ускладнювалось й опосередковувалось. Думається, цей процес можна визначити на основі аналізу орнаменту давніх цивілізацій, а пізніше – вишивки й прядіння. Лінійна ритміка організму соціологізованої людини, що перебуває у взаємодії з природним середовищем, безперечно, дуже давня. Очевидно, з ускладненням взаємодії й втратою гармонії людини як фізичної істоти з природним середовищем на сприймані людиною ритми накладається неритмічна негармонійність – ментальна інформація, яка компенсуватиме втрачену підсвідомо функціонуючу гармонію активно діючої істотної. Аналіз еволюції антропології, археології, етнографії має забезпечити відтворення сформування підсвідомості людини на етапі переходу від несвідомості до підсвідомості спершу через асоціації суміжності, а потім – подібності.

Як не могла функціонально-ментально (семантично) виділитися на початковому етапі становлення звукової системи мови абстрагована фонема, так не міг з'явитися первинно у звуковому потоці словесний наголос. Безперечно, він постав у природно сформованій звуковій мові на основі змістового й формального стягнення інтонації (невласне фразового). Кинутий В. В. Левицьким, мабуть, через непередбачуваний науковий результат звукосимволізм, безперечно, може бути ланкою пізнання цього на етапі між жесто-мімічною та звуковою формами мови. Припускаємо, що саме потребою гармонії виділені звуки як компоненти дифузних і синкретичних одиниць мови засвідчують трансформування емоційно виділюваного компонента у суб'єкта, що взаємодіє з середовищем, у ментальний смисл. Зважаючи на фіксовані неконтрольовані ритмічні рухи психічно хворих, потяг здорових людей до ритмів у повсякденному побуті й мистецтві (танцях, співах, візерунках), з одного боку, та еволюцію розчленування мовного потоку від ситуативного предметного фрейму-ситуації до фонемі, по-друге, треба припустити, що смислове членування мовного потоку накладалося на природою зумовлений ритмічний звуковий потік. На цьому шляху могли бути виділені етапи переходу інтонації комунікативної одиниці як засобу інтеграції у наголос номінативної одиниці. Переконані, що кінесіка була спершу чи одночасно як системою поз-рухів у системі взаємодії давньої людини із зовнішнім середовищем, так і системою знаків для узгодження її із собою подібними у колективній взаємодії з природним середовищем.

Саме завдяки використанню дискурсивного аналізу вдається виділити вербалізовані (у звуковому й писемному варіантах) повсякденно-побутову, художню, релігійну й наукову моделі у гуманітарних галузях. Думається, що саме в аспекті використання принципу понадраціоналізму й розрізнення "гарячих" і "холодних", а власне первинних простіших та вторинних культурних культур К. Леві-Строса, нами бачиться доцільним дослідження позавербального компонента спілкування через опосередкування вербальної його інтерпретації у художній моделі світу на матеріалі текстів художніх творів. Визнаючи ізоморфізм генного і мовного кодів, уважаємо, що залучення позавербального компонента спілкування цілком у згоді з теорією відносності мовних категорій в аспекті сприйняття категорії єдиного глотогонічного мовознавчого процесу, утверджуваного М. Я. Марром, як і можливості пізнання складніших кодів сучасних культур на основі первинних, за К. Леві-Стросом.

Ізоморфізм генного й мовного кодів підтримується концепцією уже згаданого генетика П. П. Гаряєва. Він у своїй книзі [1] з приводу ДНК констатує: "Виявилось, що й сама речовина спадковості – ДНК – постає генератором ФПУ – солітонових акустико-електромагнітних полів. Саме тому ФПУ-генератори здатні вводити хвильову інформацію у хромосоми за допомогою електромагнітно резонансних механізмів. Ефективність ФПУ-

генераторів на порядок зростає, якщо на практиці використовувати феномен математичної спільності фрактальної структури ДНК-"текстів" і людської мови. Граматика генетичних текстів постає, ймовірно, конкретним випадком універсальних граматик усіх людських мов. Тому й реалізуються фізико-сміслові резонанси солітованих структур ДНК та штучних знакових ФПУ-солітонових полів як аналогів природних ФПУ-хромосомних полів".

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаряев П. П. Лингвистико-волновой геном : теория и практика / П. П. Гаряев. – К.: Институт квантовой генетики, 2009. – 218 с.
2. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : монографія / А. С. Зеленько. – Ч. 3. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. – 134 с.
3. Мещеряков А. И. Слепоглухонемые дети : развитие психики в процессе формирования поведения / А. И. Мещеряков. – М.: Педагогика, 1974. – 328 с.
4. Эйнштейн А. Развитие идей от первоначальных понятий до теории относительности и квантов / А. Эйнштейн, Л. Инфельд. – Изд. третье, испр. / перевод с англ. и послесловие С. Г. Суворова. – М.: Наука, 1965. – 203 с.

УДК 81'367.6"18/19"

Катерина Зубенко
(Краматорськ)

КОГНІТИВНИЙ ПРИНЦИП КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ У МОВОЗНАВСТВІ 40-Х РР. – КІНЦЯ ХХ СТ.

У статті проаналізовано когнітивний принцип класифікації частин мови в концепціях О. О. Селіванової, О. С. Кубрякової, С. А. Жаботинської, В. Г. Адмоні, О. А. Лаптевої та ін.

Ключові слова: когнітивний принцип, функціональний принцип, "польова теорія", класифікація частин мови.

The article focuses on the cognitive principle of parts of speech classification in conceptions of E. A. Selivanova, E. S. Kubryakova, S. A. Zhabotinskaya, V. G. Admoni, O. A. Lapteva, etc.

Key words: cognitive principle, functional principle, "field theory", parts of speech classification.

Наприкінці ХХ ст. у лінгвістиці набув значного поширення когнітивний принцип класифікації частин мови, який і сьогодні залишається одним з актуальних і суперечливих у лінгвістиці.

Метою статті є розкриття поглядів мовознавців 40-х років – кінця ХХ ст. на когнітивний принцип класифікації частин мови в різних мовах. Ми звертаємося до студій таких авторів, як О. О. Селіванова, О. С. Кубрякова, С. А. Жаботинська, В. Г. Адмоні, О. А. Лаптева та ін.

Когнітивний принцип у граматиці не є новим: він або відповідає постулатам логічного універсалізму, або слідує розробленому В. фон Гумбольдтом етноцентричному психологічному підходові. Про "концептуальне підґрунтя частин мови" пише О. О. Селіванова [1, с. 791]. Принцип концептуального підґрунтя частин мови обстоює О. С. Кубрякова. Цей принцип, на думку дослідниці, дає змогу трактувати витоки цих граматичних класів слів і реконструювати на цій підставі шляхи їх можливого розвитку [5, с. 172]. Авторка аналізує витоки частин мови в диференціації перцептуально сприйманого світу й виокремленні в ньому певних цілісностей, їхніх частин і атрибутів. Більш пізні нашарування на слова однієї частини мови викривляли її первісне підґрунтя: "чим більш окремі частини мови отримували граматичних категорій, що реалізували їхнє спільне

значення, чим частіше вступали вони у процеси деривації (особливо безафіксальної транспозиції), чим більше набували вони власних формальних ознак у своїй поверхневій структурі та / або у своєму вживанні, тим більше розмивалися вихідні межі класу, тим більш отримували ці класи умовний характер і, безперечно, тим менш виразнішими ставали самі концептуальні основи частин мови!" [там само, с. 173]. Це знаходить підтвердження в ізолятивних мовах, де частини мови постають як скриті категорії, проте саме вони зумовлюють синтаксичну будову мови.

З погляду О. О. Селіванової, тільки синтез функціонального й когнітивного принципів може розв'язати питання критеріїв виокремлення частин мови. Цей синтез повинен ґрунтуватися на таких найважливіших положеннях: 1) частини мови та граматичні категорії повинні розглядатися в аспекті моделювання свідомості, як вектори внутрішнього лексикона [8, с. 10]; 2) частини мови не мають однозначної когнітивної відповідності, це насамперед категорії граматики певної мови; 3) частина мови, крім основного значеннєвого інваріанта (функції), можливо, закладеного в ній здавна, охоплює й інші інваріантні значення, "підведені під дах" її регулярних форм; 4) різна кількість частин мови в мовах світу обумовлена як специфікою інваріантів, закладених в етносвідомості, так і специфікою системи регулярності форм мови; 5) складність частиномовної диференціації зумовлена "розхитуванням" регулярності форм й інваріантних змістів, що здійснюється шляхом формотворення, транспозитивної деривації, конверсії частин мови, контекстуальних аномалій.

Ці тези вимагають конкретизації й пояснення. Насамперед, частини мови в найбільш загальному вигляді виражають інтеріоризовану носіями мови картину навколишнього світу, де важливими векторами є людина та предмети як суб'єктивовані речі, їхні ознаки й відношення, дії, стани, кількісні показники, просторові й часові характеристики й т. ін. Когнітивним каркасом частин мови й категоризації світу вважаються займенники, названі Ю. С. Масловим словами другого рівня й нерідко незаслужено вилучені із системи частин мови або розподілені між іншими частинами мови. Р. Раск уважав займенник найбільш стійким класом слів, не схильним до запозичень, оскільки в кожній мові займенниковий склад відбиває концептуальну категоризацію людського буття. Не випадково, що при побудові частиномовного фрейму С. А. Жаботинська, наприклад, виділяє слоти як "буттєві категорії, сформовані у процесі пізнання світу всім людством", притаманні людям, можливо, ще "на довербальному, домовленнєвому етапі існування людини: ЩОСЬ – предмет (іменник), ТАКИЙ – якість (прикметник), СТІЛЬКИ – кількість (числівник і квантифікатор), існує ТАК – буття (статив і дієслово), існує ДІЮЧИ – дію (дієслово), ТАК – спосіб буття (прислівник), ТАК – оцінка (прислівник), ТУТ / ТАМ – місце (прислівник), ЗАРАЗ / ТОДІ – час (прислівник)" [3, с. 15].

Особливий інтерес в царині дослідження принципів класифікації частин мови представляє "польова теорія частин мови", запропонована В. Г. Адмоні. Вчений пропонує описувати внутрішню структуру частин мови не як ієрархічну систему (у зіставленні повнозначних і неповнозначних частин мови і у виділенні серед повнозначних – основних і неосновних), а методом поля. Згідно з цією точкою зору, в межах системи частин мови виділяються центр (ядро) і периферія.

На думку В. Г. Адмоні, категорії частин мови – це морфологічні категорії першого, вищого розряду. Кожне слово належить до однієї з частин мови і є або іменником, або прикметником, або дієсловом. Але це справедливо лише в принципі, оскільки є словоформи, які одночасно тяжіють до різних частин мови (наприклад, дієприкметник – до дієслова і прикметника). Це й обумовлює можливість перехідних явищ, сама ж структура частин мови виявляється польовою. Окрім цього, існують словоформи, які, залежно від контексту, можуть виявитися такими, що належать до різних частин мови [1, с. 52].

Польова структура граматичних відношень виникає перш за все внаслідок напластовування морфологічних значень на лексичні і синтаксичних значень на морфологічні, що приводить до виникнення багатобразних відношень між значеннями, що

нашаровуються, і тими значеннями, на які вони нашаровуються. В результаті один із розрядів даної категорії стає її центром, ядром; останні розряди, перехреснюючись з центральним розрядом, виявляються його периферією [там само, с. 52].

Висновки В. Г. Адмони доводять, що граматична будова є системою, що знаходиться в русі, володіє безліччю переходів. Польова структура частин мови отримала свій подальший розвиток у роботах О. В. Бондарка, А. І. Кузнецової, В. В. Бабайцевої, А. П. Загнітка й ін. [4, с. 9, 30].

Необхідно відзначити тісний зв'язок між польовою теорією частин мови і перехідністю в царині частин мови (поняття ядра й периферії). З погляду А. І. Кузнецової, ядро поля характеризується максимальною концентрацією ознак, периферія – неповним їх набором [6]. Так само вважає В. В. Бабайцева. У центрі поля, на її думку, розташовуються слова, що характеризуються повним набором специфічних ознак, а на периферії – ті, в яких вони відсутні або слабо виражені [2].

Поле, за образним визначенням О. А. Лаптевої, влаштовано за принципом хвиль, що дозволяє йому бути дифузним, не мати чітких кордонів між зонами, які поступово переходять в периферійні області з меншою структурною визначеністю. Ці периферійні області, розташовані між центрами, "створюють текучість поля, при якій моделі з різними характеристиками поступово, без різких перепадів переходять одна в іншу" [7, с. 128].

Вищесказане не означає тотожності між теорією поля і синхронною перехідністю. Вони лише доповнюють одна одну, зближуючись в аналізі периферійних зон.

Отже, в сучасних граматичних теоріях частини мови розглядаються як класи слів, яскраві частиномовні ознаки яких властиві не всім елементам класу. Розглядаючи частину мови як функціонально-граматичне поле, лінгвісти підкреслюють, що домінанта (ядро) поля має ознаки найбільшої спеціалізованості у вираженні інваріантного змісту й найбільшої формальної регулярності відповідно до цього змісту, а периферія характеризується можливою розмитістю цих властивостей класу, винятками, синкретизмом. Слова із загальним інваріантним змістом формують домінанту частини мови, слова з невластивими категорії інваріантними змістами або з нерегулярними формами – периферією. Ще у граматиці Пор-Рояля було відзначено наявність "ясних" і "неясних" значень, при цьому "ясні" значення відповідають граматичній оформленості, а "неясні" – іншому значеннєвому інваріанту.

Зразки когнітивно-ономасіологічного аналізу частин мови та граматичних категорій на основі значеннєвих інваріантів подані у працях М. Докуліла, Дж. Лайонза, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, О. С. Кубрякової, М. О. Шелякіна, В. П. Даниленко, А. П. Загнітка, О. О. Селіванової, С. О. Жаботинської та ін.

Зв'язок функціоналізму та когнітивізму простежується в поєднанні двох принципів когнітології: 1) як плід людського розуму, мова та її структура певною мірою демонструє, як працює розум; 2) структура мови відбиває відомі функціональні критерії, засновані на вживанні мови як комунікативного знаряддя [11, с. 340; 10, с. 791].

Здійснений нами огляд праць з історії граматичних учень дозволяє зробити висновок, що когнітивний принцип класифікації частин мови в європейському мовознавстві висвітлений недостатньо. Багато що залишається поза увагою дослідників.

Комплексне вивчення наукової спадщини європейських граматистів ХХ – ХХІ ст. дозволить заповнити очевидні прогалини в царині висвітлення принципів класифікації частин мови та зробити необхідні узагальнення. У цьому ми вбачаємо перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Полевая природа частей речи (на материале числительных) // Вопросы теории частей речи (на материале языков различных типов). – Л.: Наука, 1968. – С. 98–106.

2. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматическом строе русского языка / Вера Васильевна Бабайцева // Явления переходности в грамматическом строе русского языка. – М., 1988. – С. 3–13.
3. Жаботинская С. А. Концептуальная модель частеречных систем: фрейм и скрипт / С. А. Жаботинская // Когнитивные аспекты языковой категоризации. Сборник научных трудов. – Рязань: Рязанский гос. пед. ун-т им. С. А. Есенина, 2000. – С. 15–21.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ "ВКФ"БАО", 2011. – 992 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Кузнецова Н. И. Наука в её истории (методологические проблемы) / Н. И. Кузнецова. – М.: Наука, 1982. – 127 с.
7. Лаптева О. А. Теория современного русского литературного языка / О. А. Лаптева. – М.: Высшая школа, 2003. – 351 с.
8. Селиванова Е. А. Когнитивно-функциональный аспект русских частей речи / Е. А. Селиванова // Вісник Черкаського університету. Серія філол. наук. – 2002. – Вип. 29. – С. 3–14.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / МОН України / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Фундаментальные направления в современной американской лингвистике. – М., 1997. – 201 с.

УДК 811.161.2'38: 81'04

Наталія Медвідь
(Київ)

"ПРОСТА МОВА" В ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

У статті розглянуто взаємодію двох мовних систем староукраїнської літературної мови XVII–XVIII ст. – слов'яноноруської та "простой", підкреслено важливість історичного значення "простой мови" у процесі переходу до національної доби.

Ключові слова: староукраїнська літературна мова, слов'яноноруська мова, "проста мова", народнорозмовна мова.

In the article the interaction of two linguistic systems old Ukrainian literary language of the XVII-XVIII centuries – slavic russian and "simple" – considered, the importance of historical significance "simple" language in the process of moving to the national epoch stressed.

Key words: oldukrainian literature language, slavic russian language, "simple" language.

Важливе місце в історії мови належить "простій" літературній мові XVII–XVIII ст., яка завершує староукраїнську добу і є перехідним етапом до національної доби. Однак досі "проста мова" як цілісне явище майже не досліджувалася, що пов'язано певною мірою з розмитістю терміна. Це і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета розвідки – з'ясувати історичне значення "простой мови" у процесі переходу до національної доби.

У лінгвістичній літературі поняття "проста мова" визначається за сферами вживання: офіційно-діловою, літописною тощо [2, с. 46]. Проте цей критерій не придатний для її характеристики. Практично у кожному стилі та жанрі кінця XVI–XVIII ст. можна знайти твори, написані і слов'яноноруською, і "простою" мовами.

Грунтовне дослідження "простой мови" започаткував П. Житецький. Науковець дослідив значну кількість староукраїнських літературно-писемних пам'яток різних стилів і жанрів, назвав основні риси фонетики і граматики, частково проаналізував лексичний склад.

Внутрішню структуру та стилістичну диференціацію "простої мови" досліджували І. Огієнко, М. Петров, В. Перетц. Учені проаналізували численні віршовані та драматичні пам'ятки, лінгвістичні особливості староукраїнської рукописної та друкованої спадщини XV–XVIII ст., мову української ораторсько-проповідницької прози другої половини XVII ст. (І. Галятівського, А. Радивиловського та ін.). Л. Батюк, Ф. Ткач, М. Худаш, аналізуючи офіційно-ділові документи і козацькі літописи, звертають увагу переважно на лексичний склад.

Австрійський славіст М. Мозер проаналізував мову канцелярських документів на підросійських землях 1700–1786 рр. і виділив три етапи у її функціонуванні. До 1722 р. українська ділова мова, сформована у XVI–XVII ст., ще не зазнала істотних змін. У другій часовій фазі (1723–1764) почалася поступова її русифікація. Після 1765 р. у Східній Україні немає документів, які містили б значну кількість українізмів. М. Мозер підсумовує: "Відмирання східноукраїнської канцелярської мови – це певний крок в історії української мови, що його не варто недооцінювати. Допіру цей процес призводить до того, що українська мова на Східній Україні в основному на певний час припиняє функціонування як знаряддя культурної комунікації" [4, с. 302].

У сучасній науковій літературі під поняттям "староукраїнська літературна мова XVII–XVIII ст." частіше розуміють єдність слов'яноруської та "простої" мов, рідше – літературну мову, що ґрунтується на українській живомовній основі. Адже у староукраїнський період єдиної цілісної літературної мови в Україні не було, що зумовлено політичною, економічною і культурною роз'єднаністю українських земель. На думку В. Передрієнка, двозначність у розумінні терміну "староукраїнська літературна мова XVII–XVIII ст." пов'язана з тим, що рушійним чинником літературного розвитку мови була історично тривала взаємодія двох основ – книжної і народної [5, с. 71].

У добу Київської Русі у межах одного тексту поєднувалися елементи церковно-слов'янської та руської мов, їх співвідношення залежало від часу написання пам'ятки, її церковно-релігійного чи світського змісту, освітнього рівня автора тощо.

Пам'ятки XIV–XV ст. характеризуються розподілом за мовною структурою. Руська (руська посполита, роська, росска) літературна мова була офіційною мовою Великого князівства Литовського та становила продовження давньоруської доби, актової мови Галицько-Волинського князівства. У зв'язку з тим, що вона обслуговувала ділове письменство українського та білоруського народів, у ній розрізняли український і білоруський варіанти літературної мови, які відрізнялися між собою елементами живої української чи білоруської мов. Із поступовим збільшенням кількості народнорозмовних елементів протягом XVI–XVII ст. вони перетворюються у самостійні українську і білоруську літературні мови.

У XVI–XVIII ст. церковнослов'янська мова називається слов'яноруською (словеноруською, славеноруською або словенською), літературна мова на народній основі – простою, руською або діалектом руським.

Слов'яноруська мова була продовженням церковнослов'янської мови давньоруської доби. Вона функціонувала у конфесійному, частково художньому (наприклад, одах) стилях, ораторських творах, у житійно-повістевій літературі, науковій тощо. Слов'яноруська мова була унормованою і до XVIII ст. не містила народнорозмовних елементів. Після підпорядкування української церкви Московському патріархатові у 1686 р. почалася русифікація слов'яноруської літературної мови, а вже у XVIII ст. використовується церковна мова російського зразка.

"Проста мова" XVI–XVIII ст. – це своєрідний мовний феномен, зародження і розвиток якого пов'язують із поширенням в Україні ідей європейського Відродження [6, с. 92]. Порівняно з слов'яноруською "проста мова" містила значно більше елементів живої мови українського народу. Вона широко використовувалася у діловому, художньому, науковому стилях, літописно-мемуарній, учительній, полемічній літературі, церковних казаннях тощо

[1, с. 20–56]. "Простою мовою" перекладалися із церковнослов'янської конфесійні пам'ятки – житія святих, легенди, повчальні та святкові слова.

Незважаючи на назву, "проста мова" не збігалася з живою мовою народу, основаною на говорах, вона була мовою книжною, у ній поєднувалися елементи церковнослов'янської та давньоруської мов на народній основі з живомовними [3]. Її фонетична і граматична системи закріпилися у величезній кількості рукописних і друківаних текстів, були певною мірою кодифіковані, зафіксовані у тогочасних граматиках і словниках. Найповніше особливості фонетико-граматичної структури "простої мови" викладені у "Грамматичі..." (1643) І. Ужєвича, а лексичні – у рукописному словнику невідомого автора "Синоніма славеноросская" (середина XVII ст.).

Тривале співіснування двох різновидів літературної мови зумовлене політичною ситуацією в Україні XVI–XVIII ст. З одного боку, боротьба з церковною унією, полонізацією, латинізацією та поява граматик і словників слов'яноноруської мови зміцнюють її авторитет у культурно-освітньому житті українського народу. З другого – активна політична діяльність українського народу проти поневолювачів у визвольних війнах вимагала, щоб книжна мова була зрозумілою простому народові, ґрунтувалася на живій народній основі.

Взаємодію між слов'яноноруською і "простою" мовами фіксують граматики. У них поряд із описом слов'яноноруської мови розглядаються явища "простої мови" з її народнорозмовними елементами, зокрема М. Смотрицький у "Грамматичі..." (1619) чітко розрізняв книжну і живу мови.

Різновиди староукраїнської літературної мови вживалися у різних жанрах літератури, хоча їхнє функціонування іноді виявляється і у творах одного жанру. Наприклад, церковні проповіді Л. Баранович писав слов'яноноруською мовою, І. Галятовський – "простою".

Наприкінці XVII ст. значною мірою звужується сфера застосування слов'яноноруської та "простої" мов, оскільки занепадає полемічна література, шкільна драма, духовні вірші та пісні, учительно-проповідні твори, описно-панегіричне віршування, твори житійно-повістєвого жанру.

У Коломацьких статтях 1687 р. фіксуються перші русифікаційні заходи царського уряду щодо України, а у 1720 р. вийшов царський указ про заборону українського книгодрукування та обов'язкове узгодження церковних книг з московськими. Наслідком русифікації в Україні є поширення у XVIII ст. українсько-російського варіанта літературної мови, яким, наприклад, написані деякі твори Г. Сковороди.

Зближення "простої мови" з народнорозмовною посилювалося у XVIII ст. У жанрах народної творчості, сатиричних і гумористичних творах, лікарських порадинок говіркова мова переважає. З'являються рукописні та окремі друківані збірки українських народних пісень, прислів'їв та приказок, написані живою мовою. Отже, староукраїнську літературну мову починає замінити народнорозмовний варіант, що становив суміш різноманітних структурних елементів слов'яноноруської та "простої" мов, а також говорів.

Поряд із слов'яноноруською та "простою" вирізняється і народнорозмовна мова у граматиці І. Ужєвича та словнику Памво Беринди "Лексиконь..." (1627). При розкритті значення слів слов'яноноруської мови Памво Беринда подає їхні руські відповідники, розрізняючи серед них слова "простої мови" українського та білоруського варіантів та української народнорозмовної мови. Усі згадані різновиди староукраїнської мови знайшли певне продовження у новій українській літературній мові, що виникла на основі народнорозмовного варіанта.

Отже, функціонування "простої мови" характеризується інтенсивним жанрово-стильовим розвитком літературної мови на основі живого народного мовлення, процесами демократизації і націоналізації української мови, розгалуженими системами лексичних і граматичних засобів для відтворення понять побуту, науки, релігії, мистецтва тощо та готує процес переходу до національної української літературної мови.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у висвітленні процесу стильового розвитку "простої мови".

ЛІТЕРАТУРА

1. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Житецький П. Г. Вибр. праці : Філологія / П. Г. Житецький ; упоряд., вступ. стаття і прим. Л. Т. Масенко. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 20–138.
2. Курс історії української літературної мови / [за ред. І. К. Білодіда]. – Т. 1.: Дожовтневий період. – К.: АН УРСР, 1958. – 596 с.
3. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця XVIII ст. / І. Матвіяс // Культура слова. – 1996. – Вип. 46–47. – С. 3–22.
4. Мозер М. Причинки до історії української мови / М. Мозер ; за заг. ред. С. Вакуленка. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI. – 832 с.
5. Передрієнко В. М. Проблеми вивчення староукраїнської літературної мови другої половини XVI–XVIII ст. / В. М. Передрієнко // Магістеріум : Мовознавчі студії. – Випуск 37. – К.: ВПЦ НАУКМА, 2005. – С. 71–74.
6. Плющ П. П. До питання про так звану "просту мову" XVI–XVIII ст. на Україні / П. П. Плющ // Питання історичного розвитку української мови. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1962. – С. 92–96.

УДК 811.161.2'367.335

Раїса Христіанінова
(Бердянськ)**СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ/НЕВІДПОВІДНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

У статті проаналізовано формально-граматичну й семантико-синтаксичну структуру складнопідрядних речень відповідності та невідповідності, обґрунтовано їхній статус у системі складнопідрядних речень сучасної української мови.

Ключові слова: складнопідрядні речення відповідності, складнопідрядні речення невідповідності, приреченнєвий підрядний зв'язок, спеціалізовані сполучники, транспоновані сполучники.

The formal-grammatical and semantic-syntactic structure of complex sentences of conformity and non-conformity are analyzed in the article, their status in the system of complex sentences of modern Ukrainian language is substantiated.

Key words: complex sentences of conformity, complex sentences of non-conformity, sentence-dependent subordinate connection, specialized conjunctions, transposed conjunctions.

Складнопідрядні речення на взірць *А що ближче до кінця тижня, то більше Тоню обіймає якесь хвилювання...* (О. Гончар) ще й дотепер не мають єдиного потрактування в синтаксичних студіях. Їх зараховують то до складнопідрядних речень міри й ступеня [10, с. 222; 11, с. 280–282; 18, с. 284], то до складнопідрядних речень із зіставлявальними відношеннями між частинами [1, с. 53–54; 13, с. 613–614; 16, с. 121–122; 17, с. 327 та ін.], то розподіляють між складнопідрядними компаративними та зіставлявальними реченнями [14, с. 585, 591–593]. Уперше зазначені конструкції виділили в окремий семантико-синтаксичний тип – складнопідрядні речення відповідності – в російському мовознавстві В. А. Белошاپкова [5, с. 734; 15, с. 755], а в україністиці І. Р. Вихованець [2, с. 329]. Так само розглядають їх А. П. Загнітко [7], К. Г. Городенська [3; 4]. Складнопідрядні речення невідповідності донині ніхто не виокремлював. Щоправда, М. У. Каранська серед з'ясувальних складнопідрядних речень розглядає окремий їхній різновид – речення для з'ясування невідповідності фактів [9, с. 255].

Мета цієї розвідки – розширити відомості про формально-граматичну та семантико-синтаксичну організацію складнопідрядних речень відповідності, а також обґрунтувати

потребу виокремлення складнопідрядних речень невідповідності та описати їхню формально-граматичну й семантико-синтаксичну структуру.

Складнопідрядні речення відповідності / невідповідності передбачають зіставлення явищ переважно в кількісному та якісному планах [2, с. 329]. Вони належать до конструкцій приреченнєвого (за іншою термінологією, детермінантного) типу: їхні предикативні частини поєднані приреченнєвим підрядним зв'язком, підрядна частина в цих реченнях підпорядкована головній загалом.

Складнопідрядні речення відповідності / невідповідності характеризують суміжність і взаємодію двох процесів, зіставлення яких дає змогу мовцеві виявити певну закономірність, в основі якої – причиново-наслідковий зв'язок [8, с. 369], але розрізняються тим, що в реченнях відповідності характер причини і наслідку відповідає нормі, стандартним законам облаштування світу: *Що ближче стою, то краще бачу* ← *Далеко стою – погано бачу; Близько стою – добре бачу*, а в реченнях невідповідності спостерігаємо певне порушення постулатів норми – характер причини не відповідає наслідкові: *Батько її, дрібний урядовець, одержував надто мало грошей, щоб хатнє життя їхнє могло бути принадним* (В. Підмогильний), *Не вір мені, бо я брехать не вмю, Не жди мене, бо я і так прийду* (В. Симоненко); нормальним мав би бути зовсім інший стан речей, пор.: *Батько її, дрібний урядовець, одержував надто мало грошей, так що хатнє життя їхнє не могло бути принадним; Не вір мені, бо я брехать умю, Не жди мене, бо я не прийду*.

Виразниками семантики відповідності постають спеціалізовані сполучники, однак коло їх і донині остаточно не визначене. Наприклад, І. Р. Вихованець подає лише один сполучник відповідності *що... то* [2, с. 329], А. П. Загнітко – три: *що... то, чим... тим, в міру того... як* [7, с. 393], К. Г. Городенська – чотири: *що... то, чим... тим, що... тим, чим... то* [4, с. 86–87]. В обстеженому нами фактичному матеріалі трапилися речення з усіма названими сполучниками, крім *чим... то*: *Що глибше в парк, то ревище долинає до нас гучніш...* (О. Гончар); *Диво велике ти [дитинство] тайш у собі: чим далі пливе по небесному прюзі наше золотаве сонце, тим ближче, аж до першої дитячої сльози, припливає блакитний світанок віку* (Я. Гоян); *...чим ближчим є світле майбутнє людства, тим обмеженішою стає сфера поширення нашої мови* (М. Степаненко); *І чим більше часу минало, тим сильніше розгорялося полум'я в її юному палкому серці* (В. Малик); *Що темніша ніч, тим яскравіші в ній маяки* (О. Гончар); *Та в міру того як наближався до лікарні, притуплювалася гострота бажання побачити Валечку* (Ірина Вільде); *В міру того як Денис говорив далі, голос його зривався все частіше* (П. Панч); *В міру того як Ванько підходив до свого городу, серце йому починало все більше тривожитись* (В. Підмогильний). Найчастотніші з-поміж них *що... то, чим... тим*. Проте, аналізуючи функціонування складнопідрядних речень відповідності в мові української преси початку ХХІ ст., І. Я. Завальнюк робить висновок, що нині дедалі ширшого вжитку набувають конструкції зі сполучником *що... то*, а конструкції зі сполучником *чим... тим* є менш органічними для української мови порівняно з російською, тому їх використовують рідше [6, с. 24]. На нашу думку, у сучасній українській літературній мові треба уникати сполучників *чим... тим, що... тим, у(в) міру того як*, оскільки вони кальковані з російської мови. Натомість обстежений фактичний матеріал дає підстави визначити ще один сполучник у реченнях відповідності *що не... то*: *Що не папа, то й новий архітектурний стиль* (М. Рильський); *Що не ніч, то новий любовник* (Л. Костенко). Уведення компонента *не* до структури сполучника пояснюємо тим, що саме поєднання *що не... то* утворює складнопідрядні речення відповідності іншої структури, ніж наведені вище, – без компаративів у предикативних частинах, а складнопідрядні речення зі сполучником *що... то* є двокомпаративними структурами: у їхніх обох предикативних частинах наявні прислівники або прикметники у формі вищого ступеня порівняння: *Що вища культура народу, духовна і матеріальна, то вища й міцніша позиція його мови* (О. Ткаченко). Крім того, сполучник *що не... то* спеціалізований на вираженні зіставлення в кількісному плані, а *що... то* – в якісному.

Значення відповідності досить специфічне, у зв'язку з чим, на думку окремих дослідників, воно не підлягає чіткій семантичній диференціації [12, с. 293]. Та все ж дехто з синтаксистів намагається виокремити семантичні різновиди складнопідрядних речень із цим значенням.

Аналізуючи складнопідрядні речення російської мови зі сполучником *чем... тем*, автори "Комунікативної граматики російської мови" виокремлюють два їхні різновиди: 1) конструкції, у яких виникають відношення між двома часовими інстанціями в межах однієї суб'єктної сфери і 2) конструкції, у яких витворюються відношення між різними суб'єктними сферами [8, с. 369–370]. Обстежений фактичний матеріал дає підстави констатувати, що на такі самі різновиди поділяються й українські складнопідрядні речення відповідності. Речення першого різновиду передають розвиток дії, зміну ознаки, що стосується одного суб'єкта, на часовій осі. Поступовий розвиток дії підрядної частини спричинює одночасний поступовий розвиток дії головної частини, тобто ці речення передають пропорційне наростання чи послаблення ознак в обох частинах: *...що далі вона, ця весела циганочка, літала перед нами... то ставала вона для кожного з нас все гарніша й гарніша* (О. Гончар); *І дивно: що більше він завдає своїй Ліззі моральних тортур, то більше вона йому відповідає – чим би ви гадали? Відданістю, турботою, безмежним милосердям* (О. Гончар). Конструкції другого різновиду характеризуються відсутністю часового розгортання. Зафіксовані в таких реченнях два процеси пов'язані лише суміжністю в просторі, але не розгортаються в часі: *Що вимогливіший керівник, то люди йому більше довіряють; ...що вищий ранг об'єкта, то менші можливості його лексичного наповнення, і навпаки, що нижчий ранг об'єкта, то на більше коло іменникової лексики він поширений* (О. Межов). Зазначимо, що окремі конструкції допускають як відношення в межах однієї суб'єктної сфери, так і відношення між різними суб'єктними сферами: *Що ширший діапазон можливостей, то людина тугіше тримається на своєму* (Україна молода, 18 січня 2008 року). Наведений приклад має два трактування: 1) розгортання ознаки на часовій осі в межах однієї суб'єктної сфери, що дає змогу трансформувати таке складнопідрядне речення в просте: *З розширенням діапазону можливостей людина тугіше тримається на своєму* і 2) зіставлення двох процесів, що стосуються різних суб'єктів: *Людина, яка має вузький діапазон можливостей, слабо тримається на своєму, а людина, що має широкий діапазон можливостей, туго тримається на своєму*.

Предикативні частини складнопідрядних речень зі значенням невідповідності поєднують асемантичний сполучник *що*, транспонований зі сфери цільових відношень сполучник *щоб* і транспонований зі сфери причинових відношень сполучник *бо*. Сполучник *що* приєднує підрядну частину до головної частини, яка є заперечною. Заперечення у головній частині і спричиняє невідповідність змістів головного і підрядного компонентів: *Я не радію, що ти в мене про новини питаєш* (М. Каранська); *Я ж не бухгалтер, що ви від мене грошей вимагаєте* (М. Каранська). Сполучник *що* можливий і в складнопідрядних реченнях невідповідності, які становлять собою риторичне питання: *Чи я ж своїх суміжників турбую, що напосілись гамузом?* (Л. Костенко). Як відомо, у риторичних питаннях приховане ствердження протилежного. У реченнях зі сполучниками *щоб*, *бо* заперечення може бути в головній або підрядній частині: *Ми не дикі коні, щоб усе топтати...* (О. Гончар); *Ібрагім був занадто розумний чоловік, щоб не знати, яка загрозна річ – влада* (П. Загребельний). Проте можливі й конструкції без заперечення: *Дуже вже щаслива вона, щоб зрозуміти чуже горе* (А. Дімаров); *Дуже-бо багато він перетерпів, щоб ще впадати в відчай* (І. Багрянний); *То це ми стільки вибули війни, щоб знов сюди вернулися вони?* (Л. Костенко); *Сподіваюся, ми станемо справжніми друзями, бо байдужі один до одного, і ніхто не жде нічого від іншого, а кожен жде своєї години* (П. Загребельний). Часто в такому разі невідповідність змістів предикативних частин створює використання лексем із протилежним (*щаслива – горе*) або несумісним значенням (*перетерпіти – впадати у відчай, друзі – байдужі*).

Отже, складнопідрядні речення відповідності та невідповідності є окремими семантико-синтаксичними типами складнопідрядних речень із приреченневими підрядними частинами. Виразниками семантико-синтаксичних відношень відповідності в складнопідрядних реченнях сучасної української літературної мови постають спеціалізовані сполучники *що... то, що не... то*. Предикативні частини складнопідрядних речень зі значенням невідповідності поєднують асемантичний сполучник *що* та транспоновані зі сфер інших відношень сполучники *щоб і бо*. Перспективу вивчення розглянутих речень убачаємо в дослідженні особливостей їхнього функціонування в різних стилях української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Сложноподчиненное предложение в современном русском языке. – М.: Московский полиграфический институт, 1971. – 83 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
4. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
5. Грамматика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
6. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: структура та прагмастилістичні функції: автореф. дис. ... доктора філол. наук. – К., 2010. – 40 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Золотова Г. А., Оніпенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – 528 с.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
10. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Рад. школа, 1965. – 282 с.
11. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л.А.Булаховського. – Т. 2: Синтаксис. – К.: Рад. школа, 1951. – 408 с.
12. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
13. Русская грамматика: в 2-х т. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1982. – 709 с.
14. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
15. Современный русский язык / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. школа, 1989. – 800 с.
16. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: ЧДУ, 1959. – 134 с.
17. Шелякин М. А. Справочник по русской грамматике. – 2-е изд., испр. – М.: Русский язык, 2000. – 355 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 408 с.

Розділ II

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 81'373.43 = 161.2

Ірина Бабій
(Тернопіль)

ОКАЗІОНАЛЬНО-ПРЕДМЕТНА НОМІНАЦІЯ У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

У статті проаналізовано семантику, дериваційну структуру та функціонування іменникових авторських неологізмів у малій прозі М. Хвильового; виявлено їх активну оцінно-експресивну функцію.

Ключові слова: *новотвір, авторський неологізм, лексична інновація, okazіоналізм, неолексема.*

In the article we analyze the semantics, derivative structure and functioning of the author's noun neologisms in the short stories by M.Khvyliovyi, we reveal their active evaluative and expressive function.

Key words: *neologism, author's neologism, lexical innovation, occasionalism, neo-lexeme.*

Аналіз індивідуально-авторської мовотворчості набув особливої актуальності в лінгвістиці. Відомими дослідниками у галузі неології та неографії є В. Русанівський, О. Стишов, Г. Вокальчук, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Ж. Колоїз, Г. Сюта, Н. Адах, В. Герман, Т. Юрченко, О. Тимочко та ін.

Активізація дослідницьких зацікавлень у сфері індивідуально-авторської номінації зумовила і наш інтерес до її вивчення. **Предметом** розгляду стали іменникові лексичні інновації в авторській картині світу Миколи Хвильового, а **матеріалом** для аналізу послужила мала проза письменника.

В останні десятиліття посилюється науковий інтерес до вивчення мовотворчості письменників, чий творчий доробок був штучно вилучений із літературного процесу. Відсутність повного і всебічного аналізу ідіостилю М. Хвильового зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті – схарактеризувати семантику, дериваційну структуру та функціонування лексичних новотворів, виявлених у малій прозі М. Хвильового.

У результаті наших наукових пошуків ми виявили кілька лексико-семантичних груп:

- назви осіб за такими ознаками: рід занять (*завітальник, дискусійщик, поїздник, поет-агітатор* та ін.); зовнішній вигляд, портрет (*кучерявик, волохатко* та ін.); внутрішні якості, властивості (*шкандальник, архінітик, вояка-добряка* та ін.); соціальний стан, політичні уподобання тощо (*інтелігешки, жидожер, анархіст-індивідуаліст, індивідуаліст-жебрак*);
- назви явищ природи, небесних світил тощо (*напівдощ, напівсніг, жовтожер, сонцемідь, юність-метелиця* та ін.);
- назви рослин, тварин (*зеліна, одиночка-крижень* та ін.);
- назви предметів, приміщень тощо (*радіоплуг, збірня-розправа* та ін.);
- назви абстрактних понять (*нав'язи, фарбопис, зав'язки-розв'язки, алакання, викин-штейн, час-зажура, зверхакуратність* та ін.).

Одну з найчисельніших груп іменникових неолексем у творах М. Хвильового становлять іменники на позначення осіб. Найчастіше вони утворені суфіксальним способом та складанням. Найбільш продуктивними є моделі творення назв осіб за допомогою суфіксів:

-**ник** від іменникових основ: *шкандальник, шкільник, поїздник, балабаєшник, халатник, берданочник* (*поїздник* ← поїзд, *халатник* ← халат, *шкільник* ← *школа*), зрідка від дієслівних основ: *завітальник*;

-**ик/-щик**: *кучерявик, дискусійщик* (*кучерявик* від прикметника *кучерявий*, *дискусійщик* від іменника *дискусія*).

Лише кілька іменників утворено іншими афіксальними способами, зокрема, префіксальним способом, наприклад, *архінитик* за допомогою префікса **архі-**; префіксально-суфіксальним способом, наприклад, *співпалатник* від іменника *палата* за допомогою префікса **спів-**, суфікса **-ник**.

Велику групу іменникових неолексем – назв осіб утворено способом складання, найчастіше – чистим складанням шляхом поєднання в одне слово двох іменників, наприклад: *поет-агітатор, бандити-лісовики, поет-менестрель, жінка-мрійниця, вояка-добряка, велитель-деспот, метелик-Майя, дебютантки-балерини, індивідуаліст-жебрак, обиватель-регулятор, буржуа-лавочник, вороги-царисти, раб-просвітянин, матір-незаможниця* та ін., а саме: *поет-агітатор* ← поет, агітатор, *жінка-мрійниця* ← жінка, мрійниця, *велитель-деспот* ← велитель, деспот, *раб-просвітянин* ← раб, просвітянин тощо. Зрідка такі композитні іменники утворені способом складання з нульовою суфіксацією, наприклад, *жидожер* ∅ ← жид, жерти.

Особливістю індивідуально-авторської номінації людини є вживання М. Хвильовим лексем з інших тематичних груп у значенні 'назви особи', наприклад, у контексті: *Микита Гордійович ухилився: – Іди од мене, причина! Не можу тебе, і квит!* ("Бандити", 1, с. 584).

Іменникові лексичні інновації М.Хвильового, що входять до інших тематичних груп (назв флори, фауни тощо), найчастіше утворені суфіксальним способом та складанням. Продуктивними тут є суфікси **-ин (а)**, **-ник**: *зелина, чатинник*. Композитні іменники, як правило, утворені шляхом словоскладання, наприклад: *юність-метелиця* ← юність, метелиця, *збірня-розправа* ← збірня, розправа, *одиночка-крижень* ← одиночка, крижень та ін. Кілька іменникових неолексем утворено префіксальним способом за допомогою т.зв. префіксоїдів пів-, напів-: *напівдош, напівсніг*.

Суфіксальний спосіб і складання домінують при творенні абстрактних іменників-новотворів у малій прозі М. Хвильового. Такі лексеми, як правило, є назвами дій, процесів та їх результатів, емоцій, відчуттів, внутрішніх властивостей особи тощо. Найбільш продуктивними є моделі творення абстрактних іменників за допомогою суфіксів:

-**ин(а)**: *просвітяниця, махаївщина*;

-**нн(я) / -енн(я)**: *промешкання, обмашинення, "алалакання"* та ін. ("*алалакання*" ← алалакати, *обмашинення* ← обмашинити);

-**ств(о)**: *парикмахерство* тощо.

Крім суфіксації, при творенні абстрактних іменників продуктивним є спосіб словоскладання, наприклад: *час-зажура, зав'язки-розв'язки, казка-бувальщина* та ін. (*час-зажура* ← час, зажура, *зав'язки-розв'язки* ← зав'язки, розв'язки). У творах М. Хвильового виявлено кілька композитних іменників, утворених складанням із суфіксацією (*шанолобство* ← шану любити + суфікс -ств(о), складанням із нульовою суфіксацією (*фарбопис* ← фарбою писати + ∅). Непродуктивними є моделі творення іменників способом нульової суфіксації (*нав'яза* ∅ ← нав'язати).

В індивідуально-авторському корпусі М. Хвильового є неолексеми, побудовані за незвичними словотвірними моделями. Часто це авторські неологізми композитної форми, наприклад: *викинь-штейн, шурум-бурум* та ін. (– ...*Плебеї все розуміють. Пора б на викинь-штейн! Пора б дати місце метранпажам* ("Санаторійна зона, 1, с. 387"); *Тут нащадки лихої татарви, тепер: "шурум-бурум" – спокійні, задумливі татари...* ("Бараки,

що за містом", 1, с.285). Інколи важко схарактеризувати значення таких лексем та пояснити їх творення.

На початку ХХ століття у мовлення активно проникли аббревіатури, утворені на основі слів суспільно-політичної лексики. У творах М. Хвильового така група лексем активно представлена, наприклад: *ком'ячейка, фабзавком, райриба, райсіль, наробраз, соцвосниця, нацсправа, грошзнаки, комгурток, сельробота, помкомгол, главковерх, редвидат, радторгслужбовці* та багато інших. Звичайно, такі іменники ми не можемо вважати індивідуально-авторськими, вони відображають, насамперед, ту епоху, політичну ситуацію, що відтворював на сторінках своїх творів письменник. Хоча деякі аббревіатури, крім номінативної, в художній оповіді М. Хвильового виконують експресивну роль, наприклад, у повісті "Санаторійна зона" в такому контексті: *"У санаторій стікались зі всіх кінців духмяного краю. Тут були партійні, безпартійні, анархи, слюсарі, токарі, метранпажі і були, як казала Майя: радбури, комбури, комфутури, пролетури, "в останній стадії" і від манікюри: так, взагалі... "Тут звалено союзний вінегрет"* (1, с. 389).

Оригінальним є також уживання форми **-істки**, яку можна вважати окремою лексемою у такому контексті: *Машиністки, ремінгтоністки, стенографістки, журналістки – істки, сірі – може, красиві, може, погані, просто манекени, просто автомати, на яких можна прикрикнути, коли треба, бо це ж вони, радянські баришні, які бояться скорочення штату більш як гармат, революції, вибухів, Махна, бандитів* ("Пудель", 1, с. 346), де форма **-істки** містить узагальнену характеристику персонажів і символізує сірість, безликість, байдужість, покірність.

У текстах прозових творів М. Хвильового знаходимо неолексеми, які сам автор подає у лапках, наприклад: *Комунари хвилювались, але вони знали, що їм бунтувати не можна, а можна говорити іншим "халатником" (хворі), що курорт дуже гарний... ("Арабески", 1, с. 312); (Соїрейль, припустім, бо для мене просвітянський реалізм – "к чорту"... навіть у прізвищах, бо я його органічно – "органонами" – не виношу)* ("Арабески", 1, с. 303).

З метою уточнення, адекватного сприймання свого художнього слова значення деяких власних новотворів М. Хвильовий сам мотивує, наприклад: *Як і всі поїздики, себто робітники, які мешкали по суміжних з городом селах і які на завод попадали за допомогою робочого поїзда,...* ("Оповідання про Степана Трохимовича", 2, с. 121); *А зав'язки-розв'язки так від мене й не дочекаєтесь. Бо зав'язка – Жовтень, а розв'язка – сонячний вік, і до нього йдемо* ("Кіт у чоботях", 1, с. 157); *...але я завжди думала, що нашу стінгазету зовсім не випадково називають "Стінгазом" ("Стінгаз"). Саме все це – газ, димок. Горить вогка солома, а люди сидять біля цього ілюзорного вогнища й гадають, що "без огню не буває диму"* ("Сентиментальна історія", 1, с. 527-528); *В особистому житті для товариша Старка існував тільки кучерявий "сміхунчик" (так батько називав свого Вову за те, що той вічно посміхався)* ("Щасливий секретар", 2, с. 295) та ін.

Деяким загальноновживаним лексемам української мови М. Хвильовий у своїх творах надає розмовного, зниженого відтінку, наприклад: *шкандаль, хазяйствечко, єхидя, "чамайдан", "фільозоф"* та ін.

Художнє слово М. Хвильового – чітке, конкретне, образне. Його новели "приваблювали не лише тематичною злободенністю, а й стильовою, мистецькою самобутністю, засвідчували утвердження нової манери письма. М. Хвильовий починав як неоромантик, хоча в новелістиці легко знайти і впливи імпресіоністичної поетики, і елементи експресіонізму, навіть сюрреалізму. Виразальність у його ранніх творах відчутно превалювала над зображальністю, це була проза музична, ритмізована, навіть незрідка алітерована, з дуже сильним ліричним струменем" [1, с. 285]. Усі ужиті мовно-стилістичні засоби у творах письменника підпорядковані загальній ідеї твору. Індивідуально-авторські неологізми М. Хвильового, крім номінативної, виразно виконують образно-художню роль, часто – оцінно-експресивну. За допомогою новотворів письменник дає оцінку зображуваним подіям, обставинам, виражає власне ставлення до персонажів. Так, позитивну оцінність містять лексеми *волохатко, симпампончик, вкраїнофільчик, сміхунчик* і под. у контекстах:

Тоді Майя підвелась і сіла біля нього. Потім погладила його волохату голову своєю вихолоною рукою: – Ах ти, моя **волохатко!** ("Санаторійна зона", 1, с. 385); ...*Же – надто неспокійна. Же – циганочка, а Іванову співає: – Мій симпампончик і вкраїнофільчик* ("Чумаківська комуна", 1, с. 221).

Негативне ж бачення своїх персонажів, певну зневагу та осуд М. Хвильовий презентує через лексеми **сволочишка, інтелігешки, інтелігентішка, інтелігентищина**, наприклад, у таких контекстах: – ...*Тепер кожний бувший велетень не більше, як паршивенький інтелігентішка, міщанин, сволоч, який нахабно дере кирпу і ще нахабніше заявляє "ми"* ("Санаторійна зона", 1, с. 450); *(ти спостерігав, як воно лякає наших м'якотілих інтелігешок!)*... (1, с. 441); *Мура зазначає: – Так і треба. Буде знати, сволочишка. В комуні "сволочишка" – слово ласкательне, і буржуа тепер сволочами не називають, а називають так: "человеці в благоволенії"* ("Чумаківська комуна", 1, с. 224). Основним засобом вираження оцінно-експресивного забарвлення таких іменників є суфікси.

Індивідуально-авторські лексичні неологізми у художній майстерні М. Хвильового часто створюють цікаві розгорнуті метафоричні образи, наприклад: ...*Уночі пішов перший сніг, – посивіли вулиці... Здрастуйте, мої веселі сніжинки! ...Здрастуй, моя юність-метелице! Пружисте тіло, пружиста думка. Мороз* ("Чумаківська комуна", 1, с. 229).

Часто авторські лексичні інновації "прикрашають", увиразнюють пейзажні замальовки М. Хвильового, наприклад: *Гинули роси, зник жовтожар. Над рікою випливало сонце і гриміло в просторі* ("Санаторійна зона", 1, с. 425); ...*Куріли далі. Знову спалахували думки на горизонті. Над городом хмарою стояв пил. Сонцемідь, і неба не видно. Тільки горова мутна курява мчала над далеким небосхилом* ("Я (Романтика)", 1, с. 334).

Отже, лексичні новотвори М.Хвильового відзначаються семантичним багатством та формальною новизною, більшість із них містить виразне естетичне навантаження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Микола Хвильовий // Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. – Кн.1 / За ред. В.Г. Дончика . – К.: Либідь, 1998. – 464с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
3. Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
4. Словник української мови: В 20т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2010. – 912 с.
5. Хвильовий М.Г. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990.

УДК 81'367.623

Юлія Бабій
(Миколаїв)

ЧАСТОТНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ У ТЕКСТАХ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ МИКОЛАЇВЩИНИ

У статті проаналізовано частиномовну роль ключових слів у текстах політичної реклами Миколаївщини.

Ключові слова: політична реклама, ключове слово, частина мови, сугестивний вплив.

The article is analysed the chastinomovnu role of keywords in texts of the political advertising of Mykolaiv.

Key words: political advertising, keyword, part of speech, sugestivniy influence.

Техніка й технології будь-якої реклами (політичної, зокрема) розраховані на постійну присутність буквально у всіх масових інформаційних потоках: увага громадян повинна бути завойованою, вони повинні зробити "усвідомлений" вибір тієї чи іншої політичної позиції [7, с. 164]. Сила рекламних технологій буває настільки високою, що людина здійснює не тільки

деякі конкретні дії, скажімо, голосує визначеним чином, але й змінює власні переконання й ціннісні орієнтації. Тому у пропонованій статті ми спробуємо визначити частиномовну роль ключових слів у текстах політичної реклами.

Значення мови в нашому житті неможливо переоцінити. Вона є і засобом спілкування, пізнання навколишньої дійсності та способом передачі думок, почуттів тощо. Проте лише за певних умов словесний вплив може стати засобом переконання. Так, вчені-психологи вважають, що словесний вплив має подвійний характер – специфічний та неспецифічний. Специфічний характер полягає в тому, щоб навіяти або прищепити досить конкретні думки, ідеї, погляди. Під неспецифічним характером впливу розуміють навіювання деяких загальних станів [5, с. 76].

У цьому зв'язку привертає увагу мова політичної реклами, специфічний характер якої передбачає використання тих мовних засобів, що здатні якнайефективніше вплинути на свідомість виборців, переконати їх у доцільності тих чи інших вчинків [1, с. 77].

Засвоєння інформації аудиторією в цілому та окремим індивідом є своєрідною характеристикою впливу мовлення, яке залежить: а) від правильної методики організації тексту; б) від добору в тексті "ключових" слів, що представляють текст при оцінці його ефективності. Правильна методика полягає в досягненні завдяки масовій комунікації цілеспрямованого зрушення в смисловому полі (в переході поінформованості, знань до переконань і навичок). Показниками ефективності є високий рівень мимовільного запам'ятовування матеріалу, точність його безпосереднього сприймання тощо [4, с. 45].

Головними критеріями виокремлення ключових слів насамперед є частотність їх використання, актуальність та специфічність (унікальність) для соціуму в певний історичний період, соціальна маркованість, "прив'язка" до локально-темпоральної вісі, сакралізація та десакралізація такої лексики (значення слова в процесі його функціонування як ключового може набувати нових неспецифічних конотацій – як позитивних, так і негативних) тощо [2, с. 201].

Ключове слово – це семантичне ядро, психоемоційний стрижень повідомлення, концентрований сугестивний зміст, що увиразнює необхідність якнайретельнішого аналізу зазначених лексем. Аналіз динаміки ключових слів дає змогу проаналізувати складники сугестивних засобів у політичній рекламі, виокремити їх інваріантні та варіативні вияви, що, у свою чергу, уможливить ефективне моделювання актуальних текстових фрагментів [3, с. 109].

У морфологічному складі ключових слів аналізованої передвиборної кампанії 2012 року визначаємо дві актуальні частиномовні групи – іменники (58%) та дієслова (42%). Інші самостійні частини мови представлені рідко, що відрізняє політичну рекламу від комерційної, де як ключові слова активно вживаються прикметники (дивовижний, економічний, зручний, кращий, справжній тощо) та прислівники (дбайливо, круто, легко, чистіше).

У складі ключових слів-іменників виокремлюємо такі лексико-семантичні групи:

1. політика: мова (15%), влада (13%), народ (10%), країна (8%), патріотизм (5%), опозиція (5%), команда (4%). Наприклад: "Указ царя Олексія про спалення українських книг. Указ Петра I про заборону друку книг українською **мовою** Валувський Циркуляр: української **мови** не було, немає і не може бути. Указ Миколи II про заборону української преси. Постанова пленуму ЦК про перехід українських шкіл на російську **мову**. Але українці зберегли рідну **мову** і вони захистять її сьогодні. Адже **мова** – це запорука державності. Захисти **мову** – збережи українське. Українці за Нашу Україну!", "Українці бідують, а **влада** жирує. Цю **владу** треба зупинити. Разом ми їх зупинимо!", "Мрії здійснюються коли ми починаємо діяти. У нас є економічний план. Ми об'єднали **команду** нових лідерів. У нас чудова **команда**, у нас енергійна **команда**. Настав час здійснити мрії більшості українців. Я переконана, ми переможемо, переможе Україна! Україна буде рухатися вперед. Я вірю в нашу команду. Україна – вперед!", "**Політика** може бути відкритою!", "Наша Україна – це велична історія, унікальна культура. Це **народ**, що здобув право вільно жити на власній

землі", *"Ета команда способна довести начатое дело до конца"*, *"Українські демократичні сили об'єдналися задля того, щоб змінити країну! Гордість для кожного, справедливість для всіх, чесність для влади. Це те, що ми привнесемо народу України! Ми змінимо країну! Ця країна буде належати народу України! Цією країною буде гордитись кожен українець! Перемога в наших руках!"*;

2. право: права (7%), закон (7%). Наприклад: *"Вони тягнуть від держави і грабують людей, а нам, простим людям, закону нема"*, *"Змінюй країну, відстоюй свої права"*, *"Наш народ здобув право вільно жити на власній землі"*, *"Вони тягнуть від держави і грабують людей, а нам, простим людям, закону нема"*;

3. економіка: гроші (5%), борги (4%). Наприклад: *"У них влада і гроші, а у нас борги і біда"*;

4. мораль: правда (5%), лад (5%), цінності (4%). Наприклад: *"Найбільша цінність яку ми маємо – здоров'я"*, *"Партія Регіонів ініціює референдум щоб зупинити зазіхання помаранчевих на наші цінності. Не змарнуй свій голос. Захисти свої найважливіші цінності!"*;

5. час: майбутнє (9%), минуле (7%). Наприклад: *"Ще ніколи так жорстоко не виривало в Україні її душу, не забирали майбутнє у її дітей"*, *"Було важко долати їхній безлад, але новий уряд наполегливо працював задля забезпечення стабільності. Цей процес тривав так довго саме через помаранчеву спадщину. Але зараз ми можемо дивитися у майбутнє з надією і працювати над тим, щоб наші пенсіонери, ветерани і сім'ї відчували турботу держави"*, *"Сьогодні ми прямуємо до майбутнього, на яке усі ми сподівалися"*;

6. дія: зміни (10%), вибір (5%). Наприклад: *"Здається вибору немає, але вибір є!"*;

7. результат: порядок (7%), порозуміння (5%), перемога (4%). Наприклад: *"Перемога в наших руках. Ми об'єдналися заради України"*, *"Цією країною буде гордитись кожен українець! Перемога в наших руках!"*, *"Інколи до перемог ідеш довго, але, коли є мета і є воля – ти переможеш! Навіть маленькі звершення можуть багато змінити. Перемоги об'єднують людей. Перемоги об'єднують країну. В єдиному пориві та емоціях. Перемоги надають сил йти далі. В Україні настав час перемог! Настав час УДАРУ!"*.

Отже, до ядра ключових слів-іменників, або "вічних ключових слів" за Т.В. Шмельовою [8], тобто найбільш стійких у політичному словнику уналежнюємо ключові слова, зафіксовані у 2012 році: *мова, влада, майбутнє, зміни, перемоги, країна* (звертаємо увагу на абстрактну семантику ключових слів-іменників, що слугує яскравим прикладом їх сугестивного забарвлення).

У системі ключових слів передвиборчої кампанії 2012 року нами виокремлено 42% дієслів. Серед них фіксуємо, насамперед, імперативні форми із семантикою наказу (голосуй (20%), голосуйте (4%), обирай (12%) та інфінітивні форми із динамічною семантикою (будувати (5%), працювати (3%), перемагати (4%); захищати (7%). Отже, безперечними лідерами передвиборчої кампанії, ядром словника, є ключові слова *голосуй, голосуйте, обери, обирай, захищай, перемагай*. Наприклад: *"Голосуй за себе! Голосуй за Батьківщину!"*, *"Ми маємо обирати"*, *"Захисти солов'їну! Збережи Україну!"*, *"Голосуй за партію нових лідерів. Україна – вперед!"*, *"Захисти свої найважливіші цінності!"*, *"Обирай українське! Збережи Україну!"*, *"Я вірю в Україну, я вірю в себе, я вірю в нашу команду, приєднуйся!"*, *"Роби, купуй, захищай українське"*, *"Змінюй країну, відстоюй свої права"*, *"Прошу всіх, хто здатен боротися, згуртуватися навколо тих, хто встояв"*, *"Говори українською, захищай українське, збережи Україну. Українці за Нашу Україну"*, *"Геть шкідників із поля, геть шахраїв із влади!"*, *"Я переконана, ми переможемо, переможє Україна!"*, *"Захисти мову – збережи українське"*, *"Голосуй за країну для народу"*, *"Руїну вже подолано!"*, *"Ми змінимо країну! Ця країна буде належати народу України!"*, *"Покращення вашого життя вже сьогодні"*, *"Ми здатні змінити свою країну! Досить чекати, настав час Удару!"*.

Лексеми *будувати* та *працювати*, досить поширені у минулих роках, втратили актуальність і їх заступили слова *захищати* та *перемагати* – отже, певна семантична поміркованість змінилася більшою цілеспрямованістю, агресивністю в обстоюванні позицій

(2012 рік взагалі позначився значною кількістю "чорного піару", компроматів, некоректних та нечесних методів ведення полеміки – це виявилось у використанні згрубілої та лайливої лексики у бік опонентів, "навішуванням ярликів" та блоків реклам, спрямованих на компрометацію супротивника).

Аналіз частиномовної та семантичної динаміки ключових слів сучасної політичної реклами дає підстави твердити, що ключовими словами політичної реклами виступають найчастіше іменники та дієслова, що засвідчує їх іманентну сугестивність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г.О. Про лінгвістичний аналіз рекламного тексту// Культура слова. – К., 1981. – Вип. 21. – С. 76-78.
2. Бондар С. Прецедент вживання ключових слів поточного моменту в заголовковому комплексі // Діалог: Медіа-студії. – О.: НАДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 194-202.
3. Весна Т.В. Ключевые слова современной политической коммуникации//Записки з загальної лінгвістики. – О., 1999. – Вип. 1. – С. 105-111.
4. Райгордський Д. Я. Реклама навіювання і маніпуляція. – Видавничий Будинок "БАХРАХ-М", – 2001.
5. Соколова І.О. Візитна картка реклами// Культура слова. – К., 1981. – Вип. 21. – С. 76-78.
6. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. / [В.М. Петрик, В.В. Остроухов, О.А. Штоквиш та ін.]. – К.: Росава, 2006. – 208 с.
7. Феофанов О.А. Що може політична реклама?// Комуніст. – 1991. – № 12.
8. Шмелева Т. В. Ключевые слова текущего момента // Collegium. – 1993. – № 1.

УДК 811. 112.2

Татьяна Вербицкая,
Ирина Никифоренко
(Одесса)

УПОТРЕБЛЕНИЕ ЧАСТИЦ В НЕМЕЦКОМ ДИСКУРСЕ

У статті проаналізовано сучасний німецький повсякденний дискурс з позицій антропоцентризму, висвітлено питання щодо вживання часток у дискурсі.

Ключові слова: *антропоцентризм, прагматика, дискурс, частки.*

The article focuses on modern Germany everyday discourse, from position of anthropocentrism, the question about particle use in the discourse is covered.

Key words: *anthropocentrism, pragmatics, discourse, particles.*

В связи с развитием антропоцентрического подхода в языкознании в центр внимания лингвистов попали новые аспекты функционирования языковых единиц и структур. В русле данного подхода сформировались ведущие направления современной лингвистики, среди которых важное место занимает дискурсивный анализ. В языкознании наших дней термин "дискурс" стал одним из наиболее употребительных. Введение в обиход языковедов этого слова является не просто данью моде, оно знаменует собой новый взгляд на языковые единицы и явления [2, с. 116].

В свете дискурсивного подхода в поле зрения исследователей попадают аспекты и единицы, которые ранее оставались в тени. Рассмотрение продукта вербальной деятельности как процесса, протекающего в определенных временных и пространственных координатах, позволило заметить своеобразие некоторых языковых единиц, функционирующих в тех или иных ситуациях общения. Стало очевидным, что для того, чтобы охватить все семантическое богатство каждого отдельного слова, весь спектр его функций и чтобы понять сложные

синтагматические и парадигматические отношения лексических единиц, необходимо изучать и описывать слова на основе анализа конкретных дискурсов.

Генетически "исходным" типом дискурса, по словам В.И. Карасика, является повседневное общение: "Личностно-ориентированный дискурс проявляется в двух основных сферах общения – бытовой и бытийной, при этом бытовое (обиходное) общение представляет собой генетически исходный тип дискурса, а бытийное общение выражается в виде художественного, философского, мифологического диалога" [3, с. 239].

Для обиходного дискурса большое значение имеют функциональные слова, они являются одним из показателей его своеобразия. При этом необходимо учитывать обстоятельство, отмеченное некоторыми лингвистами, среди функциональных слов отчетливо видны две группы, к первой относятся слова, "обслуживающие" уровень предложения, – артикли, предлоги, союзы, ко второй группе относятся слова, обслуживающие дискурсивный уровень, это частицы и междометия [1, с. 3]. А. Буркардт подразделяет функциональные слова на грамматические и коммуникативные [5, с. 131].

Функциональные слова, реализующие свою семантику на уровне предложений, имеют давние традиции изучения и подробно описаны в учебниках по грамматике немецкого языка. Лексические единицы, используемые для организации дискурса, лишь недавно привлекли внимание исследователей и пока не получили исчерпывающего описания. Вовлеченные в оформление и организацию дискурса, представляющего собой многомерное пространство, незнаменательные слова обнаруживают функциональное многообразие. Система же единиц, основной задачей которых является организация дискурса, т.е. структурирование интеракции и ее модально-эмоциональное оформление, пока не была предметом специального исследования. Как можно предположить, наиболее полно данная система средств представлена в обиходном дискурсе. Эта гипотеза объясняется рядом причин.

Обиходный дискурс представляет собой спонтанное общение, в ходе которого не придается значения формальной стороне, поэтому он изобилует незавершенными фразами, отдельными словами. В связи с этим необходимы служебные средства, позволяющие упорядочить нагромождение единиц речи. Данный тип дискурса является непубличной коммуникацией, в которой важное место занимают эмоциональность и модальность, для их передачи также необходимы определенные языковые средства [1, с. 5].

Значимость служебных слов для повседневного общения и недостаточное описание их коммуникативных функций обусловили **актуальность** нашего исследования.

Объектом исследования является немецкоязычный обиходный дискурс.

Предмет исследования – частицы как служебные слова, выполняющие прагматические функции (структурирование интеракции, ее модальное и эмоциональное оформление и т.д.).

Для частиц немецкого языка выполнение прагматических функций является категориальным признаком, поэтому их можно рассматривать в качестве служебных слов с первичными прагматическими функциями при построении дискурса.

Несмотря на то, что в настоящее время наличие класса частиц уже не оспаривается большинством лингвистов, как в германистике, так и в русистике до сих пор отсутствует единое, общепринятое определение лингвистического статуса частиц вообще как особой разновидности служебных слов и термина "модальная/ оттеночная/ иллюкутивная/ коммуникативная/ прагматическая/ пресуппозитивная/ дискурсивная частица", в частности. Вопрос, связанный с определением критериев выделения частиц в самостоятельную часть речи, также является дискуссионным. В связи с этим остается проблемным вопрос отграничения частиц от смежных классов слов, ответ на который осложняет наличие среди неизменяемых частей речи так называемой системы "взаимопроницаемости" в немецком языке [4, с. 190].

Среди классов частиц особо следует выделить два, которые создают своеобразие обиходного дискурса. Это модальные частицы и диалогические частицы. Первые

спеціалізуються на внесенні додаткових нюансів в зміст висловлювання і на інтенсифікації (ослабленні або посиленні) імперативної сили висловлювання. Для діалогічних частин домінуючим є участь в організації дискурсу, їх можна віднести до метакомунікативних засобів, які в закодованому вигляді передають інформацію про структурування дискурсу. Провести чітку межу між діалогічними і модальними частинами не завжди буває можливим.

Дискурсивні частини грають важливу роль на всіх етапах реалізації процесу спілкування. Можливо стверджувати, що вони експліцитно керують процесом спілкування, служать для вираження суб'єктивного ставлення мовця до повідомлення, організують і направляють хід комунікації, забезпечують її успішність.

Наявність відображуваних різних інтенцій модальних слів і частин є однією з неотъемлемих рис німецького розмовного стилю. При цьому модальні частини в усній німецькій комунікації мають метакомунікативний ефект. Так, наприклад, *denn* виражає, як правило, комунікативну готовність до спілкування і зменшує категоричність питання ("Tag, Klaus, wie geht's dir denn?"; "Hast du denn so viel Geld?"). Використовуючи в висловлюванні *etwa* ("Hast du etwa kein Geld mehr?"; "Muss ich dann etwa auch `ne Rede halten?"), мовець апелює до комунікативного партнера з надією, що його побоювання не підтвердяться, і стимулює відповідний відповідь.

Порівняно з письмовим дискурсом, в усній підвищується роль контактоустановлюючих і власне зв'язуючих засобів, що обумовлено актуалізацією міжособистісних стосунків між комунікантами, постійним урахуванням ролі адресата і мовця, створенням атмосфери комунікативного співробітництва, а також прагненням компенсувати відсутність графічних засобів членення дискурсу. Все це підвищує роль організуючого початку дискурсивних елементів.

Найцікавішим при дослідженні частин в німецькому дискурсі є те, що через використання даних одиниць можна глибше зрозуміти іноземну культуру, прояснити для себе менталітет носіїв мови.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаева Р.И. Незнаменательная лексика в немецком обиходном дискурсе: автореф. дис. ... докт. филол. наук.: 10.02.04. – М., 2008. – 42 с.
2. Власян Г.Р. Особенности функционирования маркеров англоязычного разговорного дискурса // Вестник ИГЛУ. – Вып. 16. – Том 4. – Иркутск, 2011. – С. 115-121.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Юлюгина Л.В. Функциональные особенности немецких пресуппозитивных частиц в диалогическом дискурсе: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Тула, 2005. – 217 с.
5. Burkhardt A. Abtönungspartikeln im Deutschen: Bedeutung und Genese // Zeitschrift für germanistische Linguistik 22. – 1994. – S. 129-151.
6. Eroms H.W. Diskurspartikeln und Satzmodal Wörter // Dependenz und Valenz. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. 2.Halbbd. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2006. – S. 1017-1036.

УДК 81'3665

Любов Власенко
(Херсон)

ТРАНСПОЗИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРАМЕМ ЧАСУ

У статті розглянуто функціональні можливості вираження темпоральних відношень часового плану, з'ясовано проблему часової перехідності дієслівних форм.

Ключові слова: семантика, темпоральність, метафоричність, транспозиційний потенціал.

The article focuses on functional possibilities in expressing of temporal relations of the tenses, the problem of tense transition of verbal forms is given in the article.

Key words: *semantics, temporality, metaphor, temporal, relations.*

Кожна часова форма, крім своєї категорійної семантики, може виражати семантику своїх суміжних часових форм. Уживання часових форм у невластивій значеннєвій сфері називають транспозицією графем часу.

Транспозиційний потенціал у часових форм різний. Найбільший він у графем теперішнього часу, що зумовлено його центральною позицією сукупності часових графем, а також їхньою внутрішньою рухливістю.

Форми теперішнього часу можуть позначати минулі дії та стани, які відбувалися (відбулися) чи виявлялися (виявилися) до моменту мовлення, що засвідчує їхнє паралельне вживання у художніх творах українських письменників, напр.: *А ти, моя Україно, Безталанна вдово, Я до тебе літатиму З хмари на розмову* (Т.Шевченко); *Будеш, батьку, панувати, Поки живуть люди* (Т.Шевченко); *В довгу, темну нічку невидну Не стулю ні на хвилюк очей, Все шукатиму зірку провідну, Ясну владарку темних ночей* (Леся Українка); *Я на вбогім сумнім перелозі Буду сіять барвисті квітки, Буду сіять квітки на морозі, Буду лить на них сльози гіркі* (Леся Українка). Таке використання служить засобом наближення до читача або слухача минулих подій, напр.: *А в мого брата була дівчина, боже мій милий, яка дівчина. Таке ж воно молоде та щасливе, ніякого лиха не знає, не відає, бігає собі та сміється, мов у сріблі дзвоник дзвонить* (Марко Вовчок).

Теперішній-минулий час, уживаючись з частками було, бувало, увиразнює розповідну модальність повідомлення, яке сприймається як спогад, напр.: *Цілими днями, бувало, просиджує хлопець над книжками* (А. Головка).

У план минулого форми теперішнього часу можуть переводити часові актуалізатори, виражені прислівниками із семантикою часової попередності, напр.: *Учора сиджу і думаю, як влаштувати свої справи.*

Форми теперішнього часу широко вживаються у значеннєвій сфері майбутнього часу. Цьому значною мірою сприяють часові актуалізатори на зразок: завтра, днями, за годину, за 10 хвилин, через годину і под., напр.: *Днями виходить з друку збірка творів відомого письменника; За годину диліжанс рушає і зникне її миле, миле лице, може, й надовго* (О. Іваненко); *Конференція розпочинається о 10 годині; Через годину делегація від'їжджає з Києва.*

Майбутній час неоднорідний щодо проникнення в інші часові сфери. Абсолютно нетранспозиційним графемам майбутнього недоконаного виду протиставляються активні щодо транспозиційних переходів графемами майбутнього доконаного виду. Вони вживаються в часових зонах теперішнього та минулого часу, виражаючи здебільшого регулярно повторювані дії, процеси та стани. Ці вторинні часові значення в них розвиваються тоді, коли вони функціонують у реченні поряд з формами теперішнього та минулого часу, напр.: *19 грудня у В'юнищах під Переяславом, гостюючи у славного приятеля свого Степана Самойлова і розкопуючи серед книг його багатой бібліотеки, Шевченко напише поетичний цикл "Давидові псалми"* (М. Жулинський).

Типовим є використання майбутнього часу доконаного виду замість минулого, коли минулими подіями дають емоційно-експресивну оцінку, наголошують на раптовості, повторюваності чи інтенсивності дій або процесів. Цьому сприяє уведення частки як у препозицію щодо дієслова у формі майбутнього часу, напр.: *Я й собі пішов до того двору. Коли як вискочить з двору дві собаки. Загавкали та так і кинулись до мене* (І. Нечуй-Левицький); *На ніч мороз як потисне страшенний. Понівечив, лютий, ряс та фіалки* (М. Коцюбинський). Були спроби протиставляти ці форми майбутнього часу за продуктивністю в різних стилях сучасної української мови, зокрема аналітичну форму співвідносили з науковим та офіційно-діловим стилями, синтетичну – з рештою стилів (А. Коваль).

Останнім часом помічаємо тенденцію до активного використання синтетичної форми в усіх стилях, оскільки їх уважають органічнішими для української мови.

Частки було, бувало, ужиті з дієсловом майбутнього часу, надають повідомленням про минулі події виразної розповідної модальності, напр.: *Прийдеш було, постійи коло панських воріт та й додому вернешся, аж тобі світ немилий* (Марко Вовчок).

У минулому часі найобмеженіший транспозиційний потенціал, бо його грамема недоконаного виду виражає тільки свою часову семантику, а грамема доконаного виду зрідка може набувати значення майбутнього часу доконаного виду [1, с.41].

Найбільш розповсюдженим є вживання форм майбутнього часу доконаного і недоконаного виду в імперативному значенні. Наприклад: *"Миколо, проведеш Кирила Івановича і Андрія через вугільні склади, зайдеш до Новикова і повертайся сюди"* (М. Зарудний); *"– Розтягуйтеся дівчата, в ряд, в одну лінію шикуйтеся... Будете йти перед косарями і... птицю зганяти, щоб не порізали"* (О. Гончар).

Форми проведеш, зайдеш і будете йти виступають контекстуальними морфологічними синонімами форм наказового способу (можна замінити): проведи, зайди, йдіть, які відрізняються додатковим модально-експресивним відтінком категоричного наказу, який не допускає ні заперечень, ні відмови. Форми майбутнього часу позначають дію, яка ще не здійснилася, можливу лише після моменту мовлення. Форми імператива завжди характеризуються темпоральною співвіднесеністю до майбутнього. Це зумовлено модальним значенням спонування, яке виражає дію необхідну, бажану, але ще не здійснену.

Синонімічне зближення відбувається передусім на основі спільності темпорального плану майбутнього, а також віднесеності дії до адресата, прямої (до 2-ої особи) або непрямой (до 3-ої особи) при підтримці контексту і спонукальної інтонації.

Таке переносне вживання властиве всім формам майбутнього часу, крім форми 1-ої особи однини, бо вона виключає віднесеність до адресата, що є постійною характерною ознакою спонування. Форми минулого і теперішнього часу можуть вживатися у значенні спонування тільки за умови часової транспозиції їх у план майбутнього.

Загальновідомим є вживання форм минулого часу доконаного виду пішли (пішов, пішла), попливли, побігли, поїхали, заспівали зі значенням спонування. Наприклад: – *Нумо, заспіваймо пісню!*

Форми сіли, поїхали синонімічні формам сядьмо, їдьмо. Модальне значення спонування є результатом взаємодії вищо-часового значення неподільної цілісності дії, а також контексту і мовленнєвої ситуації. Форми минулого часу доконаного виду в ситуації звернення до адресата і часової транспозиції в план майбутнього представляють необхідні дії, які уже здійснені. Таке переносне вживання властиве розмовному мовленню, коли наказ, пропозиція обов'язково і негайно будуть виконані або вже виконуються.

Уживання форм теперішнього часу зі значенням спонування трапляється дуже рідко (наприклад: *Друзі, далі співаємо тихо, спокійно*), що пояснюється, мабуть, їх вищо-часовим значенням процесуальності, нецілісності дії, що співпадає з моментом мовлення.

Форми майбутнього часу, а також теперішнього і минулого доконаного виду, транспоновані в план майбутнього, і можуть бути синонімічними формам наказового способу.

Уживання форм дійсного способу в значенні умовного не розповсюджене, що пояснюється, очевидно, відсутністю в останніх часового плану.

Форми дійсного способу майбутнього часу, а також теперішнього і минулого, транспоновані у план майбутнього, регулярно вживаються у значенні наказового способу в розмовному, художньому і публіцистичному мовленні. Синонімія форм дійсного і наказового способів оказіональна.

Категорія часу дієслова в межах свого прямого і транспозиційного вживання підпорядкована завданням мовленнєвого акту і разом з категорією виду утворює площину часової стратифікації денотативного змісту речення щодо особи мовця [3, с. 134].

Часова модифікація тієї чи іншої дієслівної лексеми не впливає на реалізацію граматичного значення виду, але значення часу часто виступає детермінантом функціонального навантаження видової форми [2, с. 35].

Наприклад, форма майбутнього часу доконаного виду характеризується поєднаними значеннями: переважно вона виражає значення майбутнього часу доконаного виду, але в значенні теперішнього доконаного вживається рідше і в особливих умовах, що пояснюються специфікою відповідних перебігів дії в самій реальній дійсності теперішнього часу.

Те, що форма майбутнього доконаного виду може мати значення теперішнього часу, підтверджується можливістю її заміни формою теперішнього недоконаного виду для вираження того самого часового плану, але з редукованою модальністю. Напр.: *Ніяк не засну в цьому гаморі // Ніяк не засипаю в цьому гаморі.*

Специфіка такої форми полягає у тому, що вона поєднує ознаки теперішнього і майбутнього, одна з яких є домінуючою (ознака майбутнього часу), друга – периферійною, вторинною, трансформованою (ознака теперішнього часу).

Граматична категорія часу дієслова ґрунтується на опозиції включення/невключення моменту мовлення до перебігу дії. Другий компонент такої позиції є маркованим, а на рівні першого компонента, що репрезентується парадигмою форм теперішнього часу, така семантична маркованість відсутня.

У системі української мови теперішній час утворює проміжну сферу між формами минулого і майбутнього часу, характеризуючись, крім власних ознак, також ознаками цих двох форм.

Тому формам теперішнього часу властивий значно ширший функціонально-семантичний діапазон. Порівняно з формами минулого і майбутнього часу, форми теперішнього часу можуть поширюватись на семантичні сфери минулого і майбутнього часу.

Можна виділити основні різновиди переносного вживання часових форм дійсного способу:

- а) минулий у контексті майбутнього;
- б) минулий у контексті абстрактного теперішнього.

Минулий у контексті майбутнього являє об'єктивно майбутню дію так, нібито вона уже відбулася. Особливо часто зустрічаються вирази типу ми загинули, ми пропали, які стали стійкими виразами, але вживаються й інші дієслова.

Напр.: *Вона добре розуміла, що ніхто не врятує її. "Пропала" – у цьому слові було все її майбутнє.*

Минулий у контексті абстрактного теперішнього часу зберігає своє граматичне значення: дія зображена так, ніби вона вже відбулася. Поєднуються два значення: те, що виходить із контексту абстрактного теперішнього й образна уява про віднесеність дії до минулого, те, що виражається самою формою теперішнього часу. На цьому контрасті і заснований значною мірою експресивний ефект різновиду переносного вживання дієслівного часу [7, с. 37].

Напр.: *Ще в семінарії як я учивсь, – було, коли на кафедрі вчитель нам задає урок на завтра, – я тихенько з-під парти витагаю маленьку книжку.*

Теперішній час уживається для вираження дії, яка неодмінно відбудеться у близькому майбутньому.

Напр.: *Поїзд відходить через десять хвилин.*

Форми теперішнього часу в значенні майбутнього вживаються також для вираження наказу виконати якусь дію.

Напр.: *За годину перша рота займає позицію біля озера, а друга – заходить у тил ворогові (О. Гончар).*

Форми теперішнього часу вживаються у значенні минулого, виражаючи дію, яка відбувалася чи вже відбулася.

Напр.: *От так, було, слова промовляє, а сама до дитини всміхається й ладки їй б'є (Марко Вовчок).*

Розділ II. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць

Дієслова теперішнього часу, що вживаються в значенні минулого, часто сполучаються зі словами було, бувало, буває. Такі слова надають мові значення повторюваності.

Напр.: *Бувало літом і зимою музика лине, вино рікою гостей неситих налива...* (Т. Шевченко).

Майбутній час дієслова може вживатися у значенні теперішнього або минулого, коли передаються дії, які повторюються, чергуються.

Напр.: *Під зорями воркує багаття степове, то смеркне на хвилину, то знову оживе* (Криж.).

Мати, звичайно, як мати у кожного сина: сяде їсти – не їсть, а приляже – ніяк не засне (Мал.).

Майбутній час може виражати постійний, невизначений у часі результат дії, тобто означає дію, яка має абстрактно-узагальнююче значення.

Напр.: *З добрим поживеш – добро наживеш, а з лихим зійдеши – того й наберешся* (Нар. тв.).

Також майбутній час може означати дію минулу, ту, що виникла несподівано. Тоді дієслова майбутнього часу вживаються з часткою як.

Напр.: *Пішов. Забрів у ліс та як заплаче* (П. Тичина).

Майбутній час у сполученні зі словами було, бувало, може виражати значення минулого часу в мові, надаючи їй більшої виразності.

Напр.: *Перші рази, як тільки роман вилізе було на вікно, школярі в класі піднімуть регіт* (С. Васильченко)..

Минулий час уживається для позначення минулої дії, результат якої наявний у сучасному.

Напр.: *Настав ранок, сонце виглянуло з-за гори і освітило долину*. (С. Скляренко).

У значенні майбутнього часу вживається дієслово минулого часу, щоб підкреслити ймовірність того, що дія чи намір діючої особи будуть неминуче здійснені.

Напр.: *Давай усі разом, узяли!* (Розм.).

В українській мові з граматичним значенням раптової дії минулого вживаються також дієслівні вигуки.

Напр.: *Пташка з гнізда ляп, а лисичка її хан* (Н. тв.).

Грамматичне значення форми зберігається і проявляється як значення фігуральне не тільки при переносному вживанні часу дієслова, а й при функціонуванні ряду інших форм.

Так, у прикладі *Як ми поживаємо?* Звертання до співбесідника, але значення 1-ої особи множини зберігається як позначення деякої сумісності.

При вживанні наказового способу в умовних і допустових конструкціях модальні відтінки, зумовлені контекстом, знаходяться за рамками імперативного (модального) значення.

Однаке зв'язок з цим значенням не відсторонюється. Інші модальні значення розглянутих форм відображаються їх наказовим значенням.

Виступаючи у переносному вживанні, граматична форма нібито потрапляє в чужу сферу, у ті умови контексту, де функціонує інша форма. У результаті виникає відношення синонімії між даною формою в переносному вживанні і другою формою, що вживається в прямому значенні [3, с. 118.]

По суті ті відношення, про які йдеться, відображаються у звичайних формулюваннях типу "теперішній час замість минулого, теперішній замість майбутнього, наказовий спосіб замість умовного" і т. ін.

Однаке такі формулювання не можна признавати точними, бо вони не враховують різниці між зіставними формами, даючи привід думати про їх семантичну тотожність.

Звичайно, можлива заміна переносної форми іншою формою, що виражає своє пряме значення.

Напр.: *Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем* (В. Винниченко).

Васько щось найшов у дворі. Що то? Підкова. Федько сховав у торбинку (В. Винниченко).

Можливість заміни переносного вживання однієї форми прямим уживанням другої не означає, що ці форми у даному контексті рівноцінні. Можна говорити лише про часткову тотожність значень. Співпадання деяких елементів значення форми, що вживаються у переносному значенні з семантикою другої форми, обмежується в основному лише тим значенням, яке є в контексті. Власне граматичне значення форми, яке при переносному вживанні стає "фігуральним", відрізняє її від співвідносної форми в прямому вживанні. Напр.: ...*Підстеріг де вночі, от хоч би й ти, та й шльопнує як собаку* (А. Головка).

Таким чином, образність, емоційність і експресивність – типова, характерна, але не обов'язкова ознака переносного вживання часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О.І. Лінгвістична категорія часу як відображення реального часу // Мовознавство. – 1986. – №2. – С. 41 – 45.
2. Бондарко А.В. Некоторые случаи переносного употребления времени // Русская речь. – 1967. – №5. – С. 34-37.
3. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола. – М.: Просвещение, 1971. – С. 134 – 141.
4. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского языка. – К.: Вища школа, 1976. – 209 с.
5. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К.: Наукова думка, 1971. – 315 с.
6. Тимофеев К.А. О транспозиции временных форм глагола в русском языке. – Новосибирск: 1990. – С. 3-7.
7. Широкова А.Г. Проблема транспозиции форм времени и наклонения в славянских языках. – М.: Издательство МТГ, 1983. – С. 37.

УДК 811.112.2: 81'373.2

Ірина Гоштанар
(Херсон)

НІМЕЦЬКІ СОМАТИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглянуто особливості мотиваційних процесів творення німецьких фразеологізмів із соматизмом-компонентом. З'ясовано символічне значення соматизмів, що побутує у німецькомовній картині світу.

Ключові слова: *соматизм, соматична фразеологічна одиниця, мотивація, концептуальна метафора, образність, експресивність.*

The article is devoted to German somatic phrasiological units taking into account the motivation of their formation. Symbolic meaning of somatic phrasiological units, typical to German world picture, is identified.

Key words: *somatism, somatic phraseological unit, motivation, conceptual metaphor, expressiveness*

Фразеологічні одиниці як найвиразніші засоби відображення специфіки національного менталітету постійно перебувають у центрі уваги багатьох сучасних мовознавців. У фразеології будь-якої мови важливе місце займає соматична фразеологія. Соматичні фразеологічні одиниці (СФО) німецької мови найгрунтовніше простудійовано на структурно-семантичному рівні (Ю. О. Долгополов, І. О. Тараба, С. Földes, Н. Schemann). Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується зосередженням уваги на мовних засобах у контексті вираження ними картин світу (М. В. Гамзюк, І. О. Голубовська, Л. М. Бондаренко, О. О. Селіванова, В. М. Телія, Т. З. Черданцева, Н. Burger,

D. Dobrovols'kij, A. Gondek, C. Strohschein та ін.). Комплексний аналіз семантики і функціонування фразеологічних одиниць (ФО) дає можливість простежити взаємозв'язок мови, світобачення й ментальності народу.

Мета цієї наукової розвідки полягає у виявленні особливостей мотиваційних процесів творення СФО німецької мови.

Актуальним на сьогодні залишається загальний висновок мовознавців про те, що ФО містять у своєму змісті заряд експресії та емоційної оцінки, виявляють естетичні властивості мови, детерміновані особливістю сприйняття світу, своєрідністю менталітету народу. Як зазначає І. О. Тараба, СФО як універсальні засоби номінації різноманітних об'єктів реального світу демонструють принцип антропоморфного сприйняття, порівняння оточуючої дійсності з образом самої людини [1, с. 132].

СФО служать для передачі емоційних, ментальних рис і різних вчинків людини; відображають ставлення людини до оточуючого світу та традиційну символіку мови тіла. Широке використання соматизмів як компонентів ФО насамперед зумовлено тим, що ці компоненти належать до основної частини словникового складу будь-якої мови.

Проведений аналіз СФО німецької мови засвідчив, що немає жодного соматичного компонента (*Herz-, Hand-, Zunge-, Fuß-, Kopf -Somatismen*), який не можна було б пояснити з точки зору функції відповідної частини тіла, її форми або зовнішнього вигляду, функції жестів та загальних величин.

На думку Г. Шеманна (H. Schemann), будь-яка ФО з соматичним компонентом вмотивована конвенційним знанням (уся інформація про оточуючий світ, яку людина отримує з щоденного досвіду) [12, с. 59]. У даному випадку йдеться про те, що соматизм уживається в буквальному значенні частини тіла, хоча може мати при собі метафоричні атрибутиви.

У когнітивно спрямованих дослідженнях ідіоми розглядаються як умотивовані мовні знаки, що утворюються системно та мотивуються метафоричними концептами. Метафора як засіб концептуалізації та категоризації навколишньої дійсності (G. Lakoff, M. Johnson) полегшує процес мислення, надаючи людині емпіричні рамки, за допомогою яких відбувається засвоєння нових абстрактних концептів [9].

Через те, що у ФО концептуалізуються абстрактні одиниці на базі конкретних, більшість ФО сформовано на основі метафори та метонімії. Визначальним чинником для мотивації СФО виступає її центральний компонент-соматизм, який організовує весь вираз. За О. Л. Толстовою, у соматичній фразеології переважає тип "метафора всередині метонімії", що використовується для концептуалізації різних емоцій [2, с. 8].

Концептуальні метафоричні схеми, що лежать в основі ФО з найпоширенішим у німецькій фразеології соматичним компонентом "*das Herz*" (серце) тісно пов'язані з образами відповідної частини тіла: центр різноманітних емоцій та почуттів. Домінантною для німецьких ФО з соматичним компонентом "*das Herz*" є мотиваційна модель: СЕРЦЕ Є ВМІСТИЛИЩЕ (*DAS HERZ IST EIN RAUM*): відбувається подання серця як царини емоцій та усього цінного, що частково ґрунтується на пов'язаних з реакціями тіла різних проявах почуттів. Серце сприймається як вмістилище ідей, емоцій, душі, відчуттів та інших психічних станів: *j-n in sein Herz schließen* – прив'язатися до кого-н., чого-н., *j-m sein Herz aufschließen* – відкрити своє серце, *von ganzem Herzen / von Herzen gern / von Herzen kommen* – щиро [14, с. 132]; *j-n im Herzen tragen* – любити / мати в серці найцінніше, *j-m sein Herz ausschütten* – виявити свої почуття, *ein Herz (für) haben* – почуття або симпатія до когонебудь, *aus dem Herzen sprechen* – говорити щиро [15, с. 291-293].

Проте СЕРЦЕ Є ВМІСТИЛИЩЕ, що зберігає й негативні емоції та почуття: *j-m wird das Herz schwer* – серце заповнюється скорботою і печаллю / журитися, *j-m das Herz schwer machen* – наводити на кого-н. сум / засмутити, *Misstrauen schleicht sich in j-s Herz* – закралася підозра, *das Herz klopft zum Zerspringen / das Herz rast* – тремтіти, хвилюватися: "*Nur ich hätte es ihr sagen können, aber ich saß da wie die anderen und sagte nichts. Mein Herz klopfte zum*

Zerspringen und meine Hände unter der Schulbank zitterten, denn ich sah, wie sie sie zu lesen anfing" [5, с. 40].

"*Meine Hände waren kühl, aber mein Herz raste, meine Wangen brannten, Schweißperlen bildeten sich auf meiner Stirn*" [11, с. 26].

"*Die Muskeln verkrampften sich öfter, die Lunge pfiff im Hals, das Herz klopfte, als wollte es raus diesem Körper, der es pumpen hieß wie verrückt*" [7, с. 18].

"*Das Herz schlug mir bis in den Hals. Wir wurden eingeschlossen*" [13, с. 59].

Наступна концептуальна метафорична схема СЕРЦЕ Є ОБ'ЄКТ (DAS HERZ IST EIN OBJEKT) поєднується з конвенційними знаннями про об'єкти, що оточують людину, та з конвенційними уявленнями про форму серця. Виділяємо наступні різновиди зазначеної вище метафоричної моделі:

- СЕРЦЕ – ЦЕ КРИХКИЙ ОБ'ЄКТ: *j-m das Herz brechen; etw. bricht j-m das Herz* – розбити серце, *ein gebrochenes Herz* – відчувати душевну біль та страждання: "*Wenn du meinem besten Kumpel das Herz brichst, bist du dran. Ist es klar?*" [7, с. 23].

- СЕРЦЕ – ЦЕ ЦІННИЙ ОБ'ЄКТ: *j-m sein Herz schenken, j-m sein Herz geben* – дарувати свою увагу, любов іншим.

- СЕРЦЕ – ЦЕ МЕХАНІЗМ: будь-який об'єкт має певну форму, розмір та колір. Саме через ці ознаки концептуалізуються позитивні або негативні риси характеру людини: *j-d hat ein weites Herz* – бути щирою людиною, *j-d hat ein großes Herz* – бути чуйною людиною, *j-d hat ein weißes Herz* – доброзичлива людина, *ein goldenes Herz haben / ein gutes Herz haben* – щира, доброзичлива людина; *j-d hat ein hartes Herz* – бути жорстким; *j-d hat ein schwarzes Herz* – бути поганою, заздрити, *j-d hat ein pechschwarzes Herz, j-d hat ein enges Herz, j-d hat ein kleines Herz* – жадібна людина [15, с. 292-294].

Фраземи на позначення психоемоційних станів людини можуть бути також умотивовані концептуальною метафоричною схемою СЕРЦЕ – ЦЕ ПОЛЕ (DAS HERZ IST EIN FELD): *mein Herz hat sich aufgelockert* – я почуваю себе набагато краще, *aus seinem Herzen roden/zerpflücken/rupfen* – вирвати з серця, *mein Herz ist vertrocknet* – відчувати безсилля, *auf j-s Herz herumtreten* – зачіпати, вразити [12, с. 57].

Наступна концептуальна метафорична схема СЕРЦЕ Є ЦЕНТР ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ (DAS HERZ IST DAS ZENTRUM DES WESENS): серце як центральний орган кровоносної системи людини вважається центром усього людського: *j-m zu Herzen gehen* – впливати на когось, *sich etwas zu Herzen nehmen* – близько сприймати / до самого серця, *sich ein Herz fassen* – зібратися з силами, *j-n ins Herz treffen* – потрапити в ціль, *j-m steht das Herz still* – злякатися чогось, *j-n ins Herz schneiden* – задати болю кому-небудь: "*Wenn dann der Tisch gedeckt war und alles so nahe zur Hand lag, dass man nicht mehr ausstehen musste, kam der Augenblick, der ihnen beiden ins Herz schnitte*" [6, с. 20].

"*Kopfschüttelnd, im tiefsten Herzen betrübt, seiner Urlaubsfreude schon fast verlustig, blickt er auf die friedlich hereinrollende Flut, in der die ungefangenen Fische munter springen*" [3, с. 14].

"*Vor Schreck blieb mir fast das Herz stehen*" [4, с. 25].

Як засвідчив проведений аналіз, більшість ФО з соматичним компонентом "*das Herz*" виражає позитивні почуття: *sein Herz entdecken* – відкрити своє серце; *j-m sein Herz schenken* – подарувати свою любов та увагу; *ein goldenes Herz haben* – бути доброзичливою людиною; *sich ein junges Herz bewahren* – молодий душею; *ein Herz für j-n haben* – почуття симпатії до когось; *das Herz auf der Zunge tragen* – бути щирою людиною [15, с. 292].

Наступним соматизмом-компонентом у німецьких ФО виступає "*die Hand*" (рука), що є однією з важливіших частин тіла людини, за допомогою якої людина пізнає оточуючий її світ. З одного боку, рука є об'єктом посягання: *fest in der Hand haben* – мати у своїй владі кого-небудь, що-небудь, *die Hand auf dem Beutel haben* – бути жадібним, *in falsche Hände geraten* – потрапити не в ті руки; з іншого – руки слугують їй для захисту людини: *in festen Händen sein* – в міцних / надійних руках, *zur Hand gehen* – запропонувати допомогу, *zu etw. Hand bieten* – допомагати. За допомогою руки людина вітається з іншими, рука є символом комунікації. Рукоштовпання також має символічне значення, більша частина трудової

діяльності людини виконується за допомогою рук: *durch Hände gehen / j-m leicht von der Hand gehen* – робота ладиться, *die letzte Hand auf etw. legen* – закінчити справу, *Hand ans Werk legen* – братися до роботи [15, с. 265-270]. Рука як частина тіла, що розраджує або знищує, захищає або карає, має багато символічних значень у нашому житті. Навіть тремтячі або спокійні руки слугують показником емоційного стану людини. Рука – це символ влади, захисту та володіння. Завдяки метонімічному переносу ЧАСТИНА → ЦІЛЕ соматизм "*die Hand*" як компонент ФО здатний позначати людину загалом прямо чи опосередковано, для надання концепту ЛЮДИНА експресивно-оцінної характеристики.

Аналіз функціонування досліджуваних одиниць у творах сучасної німецькомовної художньої літератури дозволив виділити наступні прагматичні функції зазначеного класу мовних одиниць: експресивна соціальна характеристика людини, аргументаційний вплив та образність наголошення чогось важливого, емоційне ставлення до предмета висловлювання, полегшення процесу комунікації, іронічне дистанціювання тощо.

Варто зазначити, що на відміну від інших класів ФО, що здебільшого передають негативні емоції, СФО з компонентами "*das Herz*", "*die Hand*" описують загалом позитивні явища: такі почуття, як любов та прихильність, симпатія, довіра, допомога. Зазначений клас ФО робить висловлювання більш емоційними та образними.

Перспективним визнаємо порівняльний аналіз німецьких та українських СФО, розгляд їх функціональних особливостей у публіцистичних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тараба І. О. Концептуалізація соматизму "*das Herz*" як репрезентатора кардіофразеології в сучасній німецькій мові / І. О. Тараба // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 8. – С. 132 – 135.
2. Толстова О. Л. Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.05 "Романські мови" / О. Л. Толстова. – Київ, 2007. – 20 с.
3. Anekdote zur Senkung der Arbeitsmoral. – Stuttgart, 2007. – 50 S.
4. Blazon N. Polinas Reise / N. Blazon. – München, 2008. – 92 S.
5. Buchholz S. Warum die Liebe flüchtig ist / S. Buchholz. – Leipzig, 2005. – 87 S.
6. Calvino I. Arbeitererehe / I. Calvino. – Stuttgart, 2008. – 44 S.
7. Eisenreich H. Der Weg hinaus / H. Eisenreich. – Stuttgart, 2007. – 50 S.
8. Földes Cs. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. Eine etymologische und semantisch-stilistische Analyse / Cs. Földes // Muttersprache. – 1985. – S. 174 – 185.
9. Lakoff G. Cognitive semantics // U. Eco, M. Santambrogio, P. Violi (eds.) Meaning and mental representations. – Bloomington, 1988. – P. 119 – 154.
10. Malecha H. Die Probe / H. Malecha. – Stuttgart, 2007. – 50 S.
11. Moser M. Die Entführung / M. Moser. – Stuttgart, 2008. – 144 S.
12. Schemann H. Idiomatik und Antropologie. "Bild" und "Bedeutung" in linguistischer, sprachgenetischer und philosophischer Perspektive / H. Schemann. – Hildesheim, Zürich, New York, 2002. – 154 S.
13. Weisenborn G. Ein gleichgültiger Mittwoch / G. Weisenborn. – Stuttgart, 2007. – 148 S.

ЛЕКСИКО- ТА ФРАЗЕОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

14. Денисенко С. Н. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови / С. Н. Денисенко. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2005. – 288 с.
15. Осовецька Л. С., Сільвестрова К. М. Фразеологічний словник німецької мови / Л. С. Осовецька, К. М. Сільвестрова. – Київ, "Радянська школа", 1964. – 715 с.
16. Duden. Redensarten. Herkunft und Bedeutung / R. Köster. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Duden-verl., 1999. – 256 S.

**НАЗВИ ЛІКІВ ТА ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ
У ПОРАДНИКАХ ХХ СТОЛІТТЯ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті з'ясовано особливості семантичної структури назв ліків та лікарських препаратів, визначено лексико-семантичні групи досліджуваної лексики.

Ключові слова: *ліки, лікарські препарати, лексико-семантичні групи, фармакологія, лексика.*

The peculiarities of the semantic structure of the names of medicines and medicinal preparations are found out in the article, lexical and semantic groups of vocabulary. That are determined.

Key words: *medications, medicinal preparations, lexical and semantic groups, pharmacology, vocabulary.*

Витоки фармакології (науки про дію хімічних речовин на організм людини і тварини) знаходимо в глибокій давнині, коли люди емпірично з навколишнього середовища (рослин, тварин, тканин, мінеральних та органічних сполук) відбирали речовини, за допомогою яких полегшували страждання поранених і хворих людей, тварин. Таким чином складався багатотомовий досвід лікування.

Лікарську практику та наукову медичну діяльність обслуговує відповідна галузева підмова, необхідним компонентом якої є система медичної лексики.

Назви ліків та лікарських препаратів до ХІХ ст. кваліфікуються як загальнономовна номенклатура. Лікарські номінації ХХ ст. кваліфікуються як наукова номенклатура – мова медичної науки і практики, що сформована, і до її лексичного фонду залучаються в основному професійні елементи і лише в поодиноких випадках – різноманітні (діалектні назви лікарських препаратів, просторічні тощо).

У зв'язку з тим, що українська медична номенклатура, а саме назви ліків охоплюють декілька тисяч номенів, нами розглядаються лише назви найбільш поширених і вживаних у сучасній фармакології лікарських препаратів, а серед них ті, які становлять інтерес з погляду походження, семантики й словотвірної структури. Предметом етимологічного й семантичного аналізу є назви форм ліків та лікарських препаратів у лікарських довідниках і порадиниках ХХ ст., отже, це нормативні назви ліків, проте з'ясування специфіки вироблення цієї групи лексики вимагає й залучення народних назв лікарських препаратів та матеріалів, пам'яток української писемності.

Здійснений аналіз засвідчує, що спільнослов'янська лексика та народні лікарські номени переважають у народній медичній номенклатурі, для нормативної лексики більшою мірою властиве використання запозичень, зокрема з латинської й грецької мов.

Однак, виявивши у слові латинський чи грецький корінь і суфікс, можна зробити висновок про запозичення номенів. Проте серед слів грецького або латинського походження чимало слів, які не були запозичені безпосередньо українською мовою. Багато грецизмів і латинізмів потрапили до лексичного складу української мови через посередництво французької, німецької, польської або інших європейських мов. Досліджуючи такі одиниці, треба чітко розмежовувати мову-джерело і мову-посередника. Перша може дати відповідь на питання про етимологію слова, інша – вказати на конкретні шляхи проникнення лексеми в українську мову і пояснити деякі з його фонетичних, семантичних і словотвірних особливостей.

Крім того, багато слів, що мають грецькі і латинські корені, не могли бути запозичені через таку просту причину, що ніколи не існували ні в грецькій, ні в латинській мовах. Велика кількість слів, особливо в галузі медицини (номенклатура лікарських препаратів) були штучно створені в новий час на базі давньогрецьких і латинських слів [4, с. 143].

Із-посеред великої кількості запропонованих на сьогодні класифікацій ми вважаємо найбільш прийнятною і зручною класифікацію В. Корпачова [1, с. 3], який виділяє такі групи лікарських засобів: наркотичні і снодійні, місцевоанестезуючі, болезаспокійливі, серцево-судинні, жаропонижуючі, збуджуючі, сечогінні, антисептичні, дезінфікуючі, протималарійні, гормони та їх синтетичні аналоги, вітаміни, антибіотики, препарати для лікування злоякісних утворень, діагностичні, бактерійні препарати та ліки, що розрізняють за їх хімічними якістьми.

Ю. Крилов і П. Смирнов поділяють ліки на більш широкі, загальні групи і тому їх класифікація є хоч і простою, однак недосконалою: ліки "від нервів", ліки "від безсоння", знеболювальні, серцеві, гормональні, ліки "від зацукрування організму", ліки "від алергії" [2, с. 54].

Усеохоплюючою є класифікація М. Машковського, який розподіляє всі лікарські засоби на такі фармако-терапевтичні групи: лікарські засоби, що діють головним чином на центральну нервову систему; лікарські засоби, що діють головним чином в області закінчень еферентних нервів; серцево-судинні засоби; сечогінні засоби; засоби, що діють головним чином в області чуттєвих нервових закінчень; засоби, що впливають на процеси обміну в тканинах; протимікробні та протипаразитні (антисептичні) засоби; діагностичні засоби [3, с. 543].

Усі досліджувані назви ліків та лікарських препаратів ми розподілили за такими лексико-семантичними групами (ЛСГ), як "*Снодійні та заспокійливі лікарські засоби*", до якої належать наступні назви: **Апоневрон** (*Aponeuron*), що складається з лат. префікса **a-** "від" і грец. **neuro** "нерв". Отже, це засіб від нервів, тобто заспокійливий; **Беллоїд** (*Belloid*) – приймають як снодійний та заспокійливий препарат. В основі лат. **bello** – "воювати, боротися", це ефективний заспокійливий засіб, що бореться з підвищеною дратівливістю і безсонням; **Валідол** (*Validolum*) – заспокійливий засіб, лат. **validus** – "здоровий, міцний, сильнодіючий"; **Кларитин** (*Claritin*) – лат. **claritas** – "світлий, ясний" – ліки знімають спазми гладкої мускулатури і відповідно забезпечують світлий настрій, позбавивши від болю; **Ультракаїн** (*Ultracain*) – заспокійливе. У структурі слова маємо дві основи: **ultra** – "за, по той бік" і **кокаїн** – наркотична речовина; **Фризіум** (*Frisium*) – зменшує напругу, дратівливість, збудження, агресивність. Препарат дозволяє досягти повної психічної стабільності. **Free** від англ. значить "звільняє", "вільний, невимушений" тощо.

До ЛСГ "*Болезаспокійливі*" належать лексеми **Анальгін** (*Analginum*), грец. префікс **a-** "від" + **algos-** "біль", отже, це лікарський препарат, що послаблює або усуває біль; **Беллалгін** (*Bellalginum*) – лікувальні якості цього препарату схожі з попереднім, про це свідчить друга частина у структурі назви ліків, перша ж – **bello** – "воювати, боротися". Отже, ліки швидко й ефективно усувають біль; **Доло мобілат** (*Dolo mobilat*) – швидкий і дієвий засіб для лікування хворобливих запальних набряків у ділянці суглобів, м'язів, застосовують як болезаспокійливий засіб під час розтягу, удару, вивиху. **Dolor** – "біль, ломота", **mobilis** – "швидко реагуючий"; **Спазмалгон** (*Spasmolgon*) – засіб угамовує біль, складається слово з двох основ: **spasm** – спазм, **algos** – біль; **Термо Мобілізин** (*Termo Mobilizin*) – препарат, що застосовується для лікування ревматичних захворювань: **terminalis** – кінцевий, **mobilis** – швидко реагуючий тощо.

До ЛСГ "*Серцево-судинні лікарські засоби*" зараховуємо номени: **Аевіт** (*Aevitum*) – в основі лат. **aevitas, atis**, що означає "життя", "вічність". Цей препарат приймають при трофічних порушеннях тканини, а також при атеросклеротичних змінах судин, отже, використання цих ліків забезпечить здорове життя та відносну "вічність"; **Валокордин** (*Valokordinum*) – ефективний серцево-судинний препарат, який приймають як швидкодіючий заспокійливий засіб (**vallo** – захищати, **cordis** – серце); **Кардіовален** (*Cardiovalen*) – за своїми лікувальними якостями препарат аналогічний до попереднього. У слові змінена структура: спочатку – **cordis** – серце, потім – **vallo** – захищати; **Плазмол** (*Plasmolum*) – препарат отримують із крові людини, тому семантика слова є досить прозорою – **plasma** (англ.) –

плазма; **Пульснорма** (*Pulsnorma*) – засіб, який застосовують для лікування пароксизмальних порушень ритму: **pulsation** – стук, удар, **pulsus** – удар, поштовх тощо.

Широкою є ЛСГ "Антисептичні та дезінфікуючі лікарські засоби": **Баклофен** (*Baclofen*) – в основі слова лат. **bacillus** – "паличка", тому семантика є досить легко пояснювальною – антибактеріальний засіб; **Левомекол** (*Laevomecolum*) – препарат виявляє антимікробну дію. В основі слова лат. **laevo** = **levo** – полегшувати; **Левоміцетин** (*Laevomycetinum*) – антисептичний засіб, який застосовують при пораненнях (**laevo** – полегшувати); **Сальвін** (*Salvinum*) – препарат виявляє антимікробну, живильну дію, у кінцевому результаті забезпечить хворому швидке одужання – **salveo** – "бути здоровим"; **Фарингосепт** (*Faringosept*) – препарат використовують для профілактики та лікування гострих інфекцій. Це слово має дві основи: **pharyngeal** (англ.) – "глотка", **septic** (англ.) – "септичний, мікробний" тощо.

ЛСГ "Шлункові та жовчогінні лікарські препарати" включають лексеми **Алмагель** (*Almagel*) – лат. **almus** означає "живильний". Отже, це живильні ліки, що застосовуються при виразковій хворобі шлунка; **Білігност** (*Bilignostum*) – термін складається з двох основ: перша – **bilis** – жовч, друга частина усічена від (**dia**)**gnosis** – діагноз. Це засіб для рентгенографії жовчних шляхів та жовчного міхура; **Вентер** (*Venter*) застосовується як противиразковий засіб, в основі слова лат. **venter** – "живіт", "черево"; **Гаспиран** (*Gastripan*) – ліки, які використовуються як заспокійливий засіб при болях у шлунку: **gaster**, **tris** – "шлунок", **pain** – "біль"; **Но-шпа** (*No-Spa*) – ліки також застосовуються як швидко реагуючий засіб при болях у шлунку: **No** – "ні", **spasm** – "спазм"; **Фестал** (*Festal*) – назва відповідає англ. **festal** – "святковий" і призначений для покращення роботи шлунка, що є запорукою відмінного здоров'я і святкового настрою тощо.

До ЛСГ препаратів, що стимулюють і захищають імунну систему людини, належать ліки: **Бронхо-мунал** (*Broncho-munal*) – підвищує гуморальний і клітковий імунітет, про це свідчить назва препарату, яка у другій його частині має усічене слово **immunity** – "імунітет"; **Віразол** (*Virazol*) – ефективний противірусний препарат, який захищає імунітет людини, в основі назви англ. **virus** – "вірус"; **Геровітал** (*Gerovital*) – препарат, що покращує, зміцнює імунітет організму людини, сприяє підняттю її настрою. Перша частина слова – **gero** – "мати", "нести", друга – **vitalis** – "життєвий, здоровий"; **Імукін** (*Imukin*) – забезпечує імунорегулятивну дію, в основі слова лат. **immunis** – "імунний"; **Інтерлок** (*Interlok*) – ліки сприяють знищенню життєдіяльності ряду вірусів в організмі, тим самим захищаючи його імунітет: **inter** – "між", **lock** (англ.) – "замок", "зачиняти"; **Рибомуніл** (*Ribomunyl*) – стимулятор імунітету, слово складне за структурою і це дає можливість визначити значення препарату: 1) рибосоми; 2) імунітет тощо.

Значна за кількістю лікарських препаратів семантична група, яку класифікуємо на основі їх *хімічних якостей*, тобто це ліки, що містять у своєму складі видимі, очевидні хімічні сполуки: **Аргосульфан** (*Argosulfan*) – препарат, який містить у своєму складі срібло і застосовується як антибактеріальний засіб: **argentum** – "срібло"; **Желатинол** (*Gelatinolum*) – хімічний склад цих ліків – розчин харчового желатину; **Йодаміл** (*Iodamidum*) – антисептичний препарат йоду; **Йодонол** (*Iodinolum*) – призначення препарату аналогічне до попереднього, у складі свого містить йод; **Калімін** (*Kalumin*) – препарат використовують при порушенні опорно-рухової системи, після травм, у своєму складі ліки містять хімічні сполуки калію; **Кальціумфолінат** (*Calciumfolsnat*) – активна речовина – кальцієва сіль фолієвої кислоти. Отже, в основі назви препарату дві активні речовини – кальцій і фоліант; **Ліпостабіл** (*Lipostabil*) – у складі препарату ліпова кислота, ці ліки покращують показники ліпопротеїдів у крові. До складу цієї лексеми входить компонент **stable** – "стабільний"; **Сульфацил-натрію** (*Sulfacylum-natrium*) – **sulphur** (англ.) – сірка. Основними хімічними складовими даного лікарського препарату є сірка і натрій; **Ферамід** – (*Ferramidum*) препарат виліковує залізодефіцитні анемії різного походження **ferramentum** – "залізний"; **Хлорбутин** (*Chlorbutinum*) – ліки володіють протипухлинною активністю. Назва препарату вказує на

його основний склад; **Цинкундан** (*Zincundatum*) – препарат має протигрибкову активність, а його назва вказує на основну хімічну сполуку, що переважає у складі ліків тощо.

Семантичний аналіз лікарських препаратів дозволив виокремити ще одну семантичну групу назв ліків, що у своїй структурі містять вказівку на рослинні екстракти: **Адонізид** (*Adonisidum*) – препарат виготовлений із трави горицвіту весняного (*Adonis* – "горицвіт"); **Алором** (*Alorom*) – препарат містить сік алое (*aloe* – "алое"); **Ментол** (*Mentholum*) – заспокійливий та болевгамовуючий засіб, який виготовлено із листочків м'яти (*menthe* – "м'ята"); **Травоген** (*Travogen*) лікувальний крем, до складу якого входять цілющі лікарські трави, що знижують грибкові інфекції шкіри.

Аналіз назви ліків та лікарських препаратів дає змогу зробити такі висновки: в українській мові існує розвинена, добре структурована терміносистема на позначення ліків та лікарських препаратів, яка відповідає сучасним міжнародним науковим стандартам і може служити засобом спілкування фахівців як учених, так і практиків; сучасна термінологія української мови має тематично широко розгалужену систему, яка постійно розвивається і поповнюється завдяки реалізації лексико-семантичних та словотвірних процесів у загальнолітературній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корпачев В.В. Популярно о фармакологии. – К.: Наукова думка, 1989. – 184 с.
2. Крылов Ю.Ф., Смирнов П. А. Путешествие в мир фармакологии. – М.: Знание, 1988. – 176 с.
3. Машковский М.Д. Лекарственные средства / Пос. для врачей: В 2-х ч. – Ч. 1. – Вильнюс: Тампа, 1994. – 650 с.
4. Откупщиков Ю.В. К истокам слова: Рассказы о науке этиологии. – М.: Просвещение, 1986. – 176 с.
5. Панько Т.І., Кочан І.М., Марценюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

УДК 81'373.611

Світлана Климович
(Херсон)

ПОСТПОЗИТИВНІ СУБСТАНТИВНІ АБРЕВІАТУРНІ МОРФЕМИ У ВЛАСНЕ-АБРОМОРФЕМНИХ АБРЕВІАТУРАХ

У статті з'ясовано особливості постпозитивних субстантивних аброморфем, що функціонують у власне-аброморфемних абревіатурах української мови, проаналізовано словотвірний потенціал аналізованих абревіатурних морфем.

Ключові слова: *абревіатура, абревіатурна морфема, постпозитивні морфемі, субстантивні аброморфемі.*

The article explicates the peculiarities of postpositive substantive abromorphemes that function in own abromorpheme abbreviations of the Ukrainian language, analyses word-formative potential of analyzed abbreviative morphemes.

Key words: *abbreviation, abbreviative morpheme, postpositive morpheme, substantive abromorpheme.*

Значно меншу за обсягом групу, порівняно з аброморфемно-словесними абревіатурними утвореннями, становлять власне-аброморфемні абревіатури, що виникають унаслідок скорочення не лише залежного, але й стрижневого слова мотивувального словосполучення. Абревіатури цього структурного типу стали невід'ємною частиною лексики сучасної української мови. Спостережено, що аброморфемно-словесні і власне-аброморфемні утворення іноді функціонують паралельно, як своєрідні варіанти, пор.

автопром і автопромисловість, держдеп і держдепартамент, партком і парткомітет, спецбуд і спецбудівництво.

Усі постпозитивні субстантивні аброморфеми сприймаються як скорочені складники мотивувального слова або словосполучення, пор.: *автобат, головреж, завлаб, постпред, санупр, юрфак* і под. Враження усічення аброморфем постпозитивного типу не зникає і тоді, коли вони дорівнюють кореню, напр.: *зовнішторг, облспецбуд* та ін. "Причина в тому, – вважає Д. Алексєєв, – що аброморфеми на зразок *-буд, -торг* за своїм статусом репрезентують не корінь (тоді б вони сприймалися як неусічені складники), а основу мотивувального слова [1, с. 225]".

На сучасному етапі розвитку української літературної мови спостерігаємо неоднорідність складу постпозитивних субстантивних аброморфем за походженням. Вони поділяються на питомі та запозичені. Питомі аббревіатурні морфеми постпозитивного типу нараховують 10 одиниць, що становить 21,7% від загальної кількості постпозитивних аброморфем. Це *-буд, -видав, -госп, -забез, -кор, -постач, -пред, -пром, -торг, -упр*, напр.: *облспецбуд, медвидав, комунгосп, соцзабез, лінкор, райтехпостач, торгпред, Держпром, курортторг, санупр.*

Характерною особливістю субстантивних аброморфем постпозитивного типу є те, що вони не виявляють тенденції до помітного зростання продуктивності в сучасній українській літературній мові. На нашу думку, це пов'язано з тим, що субстантивні постпозитивні аброморфеми є скороченими означуваними словами мотивувального словосполучення, які майже не виявляють аглютинативних тенденцій, мають обмежену сполучуваність, поєднуються переважно з аброморфемами, що утворені від слів певної тематичної групи.

До найуживаніших субстантивних питомих аброморфем постпозитивного типу у власне-аброморфемних утвореннях належать *-пром, -госп, -буд.*

Зростає кількість похідних з аброморфемою **-пром**. Серед них іменники – загальні назви *авіапром, автопром, атомпром, будпром, військпром, легпром, лісдеревпром, судпром, текстильпром, тютюнпром, фармпром, харчпром, хімпром, хлібпром*, напр.: *Не секрет, що пріоритетна галузь промисловості України, володар високих технологій – вітчизняний авіапром, переживає нелегкі часи* (День, 23.11.2009); *Стало відомо, що китайський військпром скопіював російський винищувач Су-27СК* (Україна і світ сьогодні, 01.11.2011). Помітне також дедалі активніше використання аброморфем *-пром* у складі власних назв, пор.: *компанії Азоврибпром, Алкопром, Газпром, Деревпром, Енергопром, Інтерпром, Кондпром, Нафтопром, Нацпром, Поліграфпром, Продпром, Транспром, Укратомпром і под.,* напр.: *Створенням концерну "Укратомпром" може бути узаконена як подальша задача ядерних активів Росії, так і створення сприятливих умов для участі в приватизаційних процесах власних інвесторів* (Економічна правда, 21.08.2009).

Абревіатурна морфема **-госп** представлена у двокомпонентних утвореннях *водгосп, держгосп, колгосп, комунгосп, лісгосп, рибгосп, спецгосп*, пор.: *Весною посадковий матеріал, вирощений у лісгоспі, буде висаджений на 86 гектарах площ* (Гривня, 18.11.2011); *Якщо за радянських часів у районі було кілька спецгоспів з виробництва свинини, то нині цією справою здебільшого займаються лише в приватних господарствах* (ГУ, 22.09.2009). Спостережено також уживання цієї аброморфемі в три- і чотирикомпонентних власне-аброморфемних аббревіатурах, напр.: *Херсонська область може бути прикладом того, як в складних умовах господарювання гідно виконувати завдання, визначені Держводгоспом України* (Булава, 31.05.2010); *Керівництво Держкомлісгоспу України нарешті прийняло те кадрове рішення, якого від нього чекали* (Новий час, 13.07.2009).

Нарощує свій словотвірний потенціал субстантивна аброморфема постпозитивного типу **-буд**, що розгортається в іменник *будівництво*. Її активно використовують для утворення назв підприємств, організацій, установ, пор.: *За період з 1999 по 2009 рік фахівцями "Херсоноблагробуду" побудовано більше ніж півтора десятка великих об'єктів на Херсонщині та за її межами* (Нова Каховка, 09.08.2009); *За розтрату майна до*

відповідальності притягнуто арбітражного керівника підприємства Міноборони "Укрвійськбуд" (ГУ, 05.10.2008).

Аброморфема *-буд*, що співвідноситься з іменником *будинок*, також представлена у власне-аброморфемному утворенні, яке розгортається в словосполучення "іменник у наз.в. + іменник у род.в.", пор.: *На кожен будинок заведена картка, і кербуди повністю контролюють рух коштів на такому "будинковому рахунку"* (Партнери, жовтень, 2009).

Багато питомих субстантивних аброморфем постпозитивного типу не відзначаються високою продуктивністю в сучасній українській літературній мові. Вони представлені в незначній кількості узуальних утворень, які останнім часом вийшли або виходять з активного вжитку, напр.: *-видав* (*Дитвидав, Медвидав, Сільгоспвидав*), *-постач* (*Райтехпостач*), *-пред* (*постпред, торгпред*), *-торг* (*Мінзовнішторг, курортторг*), *-упр* (*міськупр, санупр*). Пор.: *Читаємо, що в Дитвидав є 262 назви, але з них тільки 85 творів українських письменників, а решта – переклади з російської мови* (Поступ, 27.01.2012); *На думку постпреда Президента, останнім часом у Криму спостерігається "системна криза влади" в земельній сфері* (Демократична Україна, 05.06.2009).

Запозичені субстантивні аброморфемні постпозитивного типу налічують 36 одиниць. Серед них розмежуємо: 1) аброморфемні французького походження: *-бас, -деп₁, -ред, -орг₁, -ком₁, -ком₂, -кор₂, -маг, -фін* і под.; 2) аброморфемні латинського походження: *-деп₂, -ком₃, -лаб, -мет₁, -орг₂, -транс, -юст* та ін.; 3) аброморфемні грецького походження: *-мет₂, -мет₃, -поліграф*; 4) аброморфемні німецького походження: *-бух, -фак*; 5) аброморфемні англійського походження: *-нет*.

Установлено, що найбільшу групу запозичених субстантивних аброморфем складають аброморфемні французького походження – 45,7% (21 аброморфема). Набагато менше запозичень латинського (19,7%) і грецького (6,5%) походження. На запозичення німецького й англійського походження припадає відповідно 4,3% і 2,2% .

Запозичені субстантивні аброморфемні постпозитивного типу набули поширення здебільшого за радянських часів. Тепер вони або вживаються в узуальних абревіатурах, значення яких зрозуміле всім без опори на мотивувальне словосполучення, або виходять з активного вжитку, поповнюючи склад пасивної лексики.

У сучасній українській літературній мові продовжує зберігати свою активність постпозитивна субстантивна аброморфема *-фак*, що зафіксована у власне-аброморфемних утвореннях *геофак, журфак, зоофак, істфак, медфак, мехфак, літфак, педфак, фізфак, філфак, хімфак, юрфак*. Вони широко представлені як у розмовному мовленні, так і в мові засобів масової інформації, пор.: *Я розуміла, що моїх знань із хімії та фізики замало для вступу на медфак* (Ужгород, 23.06.2011); *Мій син у 1990 році закінчив юрфак Ленінградського університету і поїхав працювати до Німеччини* (Рівне вечірне, 19.03.2009).

Аброморфема *-кор₂* теж належить до відносно давніх запозичень. Вона відома у складі абревіатур *військкор, власкор, сількор, спецкор, фотокор, юнкор*, напр.: *Спецкора "Поступу" Д.Шурхала кинули за грати на 15 діб* (Поступ, 13.03.2011); *До того, як йому виповнилося 20 років, він вже став фотокором інформаційного агентства ТАРС* (Наддніпряньська правда, 30.06.2009).

У газетних текстах часто трапляються власне-аброморфемні абревіатури з постпозитивною субстантивною аброморфемою *-ком₂*, яка мотивується іменником *комітет*, напр. *виконком, завком, міськвиконком, облвиконком, партком, райвиконком, сільвиконком, терком, тервиборчком* та ін. Багато із цих аброморфемних утворень засвідчують аглютинативні тенденції в словотворі української мови. Це виявляється, зокрема, в тому, що препозитивні атрибутивні аброморфемні *міськ-, обл-, рай-, сіль-* додаються до абревіатури – носія основного лексичного значення *виконком*, пор.: *У п'ятницю ввечері виникла пожежа на четвертому поверсі будівлі райвиконкому у Херсоні* (Рівне вечірне, 17.11.2009); *Причина у несплаті мешканцями за послуги, а також у тому, що сільвиконком і селищний голова не зуміли організувати належним чином цю роботу* (Гривня, 21.04.2011).

Новою постпозитивною аброморфемою, яку швидко засвоїла українська мова у складі власне-аброморфемних утворень, є **-ком₃**, повним відповідником якої є іменник компанія. Слова з цією аброморфемою не фіксують жоден сучасний орфографічний чи тлумачний словник, але її вживання підтверджують назви приватних підприємств, що зареєстровані в Україні, пор.: *Автоком, Агроком, Артком, Біоком, Будком, Енергоком, Євроком, Інвестком, Інтерком, Інформком, Медіаком, Медком, Медфармком, Піарком, Промком, Техком, Транском, Фармком, Юрком*. Подальшому входженню абревіатур з аброморфемою **-ком₃** в українську мову сприяють засоби масової інформації, напр.: *Наданням повного комплексу послуг сьогодні займається "Медіаком", що має ексклюзивні права на розміщення реклами* (Економічна правда, 20.11.2010); *У результаті з'єднання випуск контрацептивів перейде під контроль компанії "Медком"* (Здоров'я України, 13.09.2009).

На тлі сучасних суспільно-політичних та економічних подій в Україні значного поширення набули похідні з постпозитивною багатозначною аброморфемою **-енерго**, яка залежно від їхнього значення мотивується або словосполученням *енергетичне підприємство*, або іменником *енергетика*, причому у першому своєму значенні ця аброморфема більше розвинула свою продуктивність, ніж у другому, пор.: *Волинсьобленерго, Дніпробленерго, Донецькобленерго, Житомиробленерго, Київенерго, Крименерго, Львівобленерго, Харківобленерго* тощо. Використання абревіатур з постпозитивною аброморфемою **-енерго** в газетних текстах зумовлене актуальністю проблеми енергозабезпечення у світі, напр.: *За розрахунками Мінпаливенерго, сьогодні ціни на українських АЗС нижчі від економічно обґрунтованого рівня* (Українська столиця, 07.05.2011); *Більшість населення опаленням забезпечує комунальне підприємство "Міськтеплокомуненерго"* (Голопристанський вісник, 06.07.2009).

Упродовж останніх років значно зросла продуктивність нової постпозитивної аброморфемі англійського походження **-нет**, що розгортається в *Інтернет*. У мові комп'ютерників з'явилися okazіоналізми *абоннет* (абонент Інтернету), *кабельнет* (кабельний Інтернет), пор.: *Про успішну доставку інформує SMS-ка на телефон абоннета; Зараз актуальний кабельнет, бо телефон постійно вільний* (Із українських інтернет-форумів). Активно використовується аброморфема-неологізм **-нет** для утворення назв компаній, що засвідчують власне-аброморфемні абревіатури *Артнет, Євронет, Кібернет, Комнет, Промнет, Профнет, Теленет, Укрнет*, напр.: *За останній тиждень обікрали ще шість фірм, серед яких комп'ютерна "Кібернет"* (33 канал, 07.07.2009); *ТОВ "Теленет", що надає свої послуги в кількох центральних районах Донецька, перервало трансляцію ICTV під час програми "Свобода слова"* (Поступ, 07.10.2011); *Компанія "Укрнет", не відступаючи від девізу "Це мій Інтернет", продовжує йти назустріч користувачам, впроваджуючи нові проекти та послуги* (Рівне вечірне, 01.11.2010).

Статус рідковживаних мають ті аброморфемі, які належать до певної тематичної групи. Так, власне-аброморфемні абревіатури, що утворилися за допомогою постпозитивних запозичених аброморфем **-бат₁** (*автобат, медсанбат, штрафбат*), **-бат₂** (*зенбат*), **-бриг** (*комбриг*), **-див** (*комдив, начдив*), **-ком₁** (*військком*), **-спец** (*військспец*), вживаються у військовій сфері, напр.: *Як результат – за десять років існування автобату нашими водіями не було скоєно жодної дорожньо-транспортної пригоди* (Флот України, листопад, 2010); *Після прийняття на службу з військспецами виникло чимало проблем* (Закон і бізнес, 05-11.08.2009). Проте для надання більшої експресивності висловленню в газетних текстах, зокрема в заголовках, можливе використання військової лексики зі згаданими аброморфемами в переносному значенні, пор.: *Страховий штрафбат: три страхові компанії заплатять 10 млн. грн. за порушення антимонопольного законодавства* (Контракти, 10.10.2010).

Не відзначаються високою продуктивністю в сучасній українській літературній мові такі запозичені постпозитивні абревіатурні морфемі, як **-бас** (*Донбас, Кривбас, Кузбас*), **-маг** (*сільмаг, універмаг*), **-маш** (*проммаш, Херсонсільмаш*), **-мет₁** (*вторчормет*), **-мет₂** (*Мінчормет, Укрмет*), **-мет₃** (*облмет, Укрмет*), **-орг₁** (*групорг, профорг*), **-поліграф**

(Укрполіграф), **-транс** (автотранс, Мінтранс), **-юст** (Голов'юст, Мін'юст). Вони також мають обмежену сполучуваність, бо стосуються переважно однієї галузі, напр.: *Трудовий колектив ВАТ "Львівсьільмаши" погрожує пікетами* (Львівська газета, 12.10.2009); *"Укрмет" співпрацює з європейською Eurofer, у яку входять металургійні компанії* (Економічна правда, 18.12.2010); *Мета апеляції Мін'юсту полягала в тому, щоб заблокувати можливість виконання рішення Європейського суду в Україні* (Львівська газета, 02.02.2011).

Низький рівень словотвірної активності виявляють запозичені постпозитивні аброморфеми **-бух**, **-деп₂**, **-реж**, за допомогою яких утворено по дві аббревіатури, пор.: *головбух, помбух; міськдеп, нардеп; головреж, помреж*. Усі вони, крім *міськдеп*, зафіксовані в Українському орфографічному словнику (2005). Уживання цих аброутворень у засобах масової інформації підтверджують такі приклади: *Мама влаштувалася помбухом в контору "Заготзерно"* (Новий день, 21.09.2009); *"Викрадений" нардеп, який був спостерігачем у Харківській області, самостійно повернувся* (Львівська газета, 25.11.2011); *Під час зйомок фільму "Кін-дза-дза!" померли два генсеки (Брежнєв і Андропов), а потім помреж приніс газету – новий генеральний секретар К. Черненко* (Гривня, 22.12.2010).

Спостережено, що серед запозичених субстантивних аброморфем постпозитивного типу широко представлені уніморфеми, які не розвинули своєї продуктивності і вживаються в поодиноких власне-аброморфемних аббревіатурах, пор.: **-деп₁** від "департамент" (*держдеп*), **-іміт** від "імітація" (*шкіріміт*), **-лаб** від "лабораторія" (*завлаб*), **-орг₂** від "організм" (*кіборг*), **-ред** від "редактор" (*головред*), **-фін** від "фінанси" (*Мінфін*). Основною сферою їхнього використання залишаються сучасні газетні тексти, напр.: *Держдеп звертає увагу на порушення прав людини в Чечні, посилений тиск на ЗМІ, корупцію у правоохоронних органах* (Поступ, 03.03.2009); *Мінфін самостійно розподілить 1 млрд. грн. по галузях* (Україна і світ сьогодні, 20.11.2011).

Отже, невід'ємним складником всіх власне-аброморфемних аббревіатур є постпозитивна субстантивна аброморфема. У сучасній українській мові субстантивні аббревіатурні морфеми постпозитивного типу становлять лише 10,4% від загальної кількості аброморфем.

До найуживаніших постпозитивних субстантивних питомих аброморфем у власне-аброморфемних утвореннях належать *-пром*, *-госп*, *-буд*. Зростання продуктивності характерне для запозиченої аброморфемі постпозитивного типу *-ком₃*, яку швидко засвоїла українська мова в складі власне-аброморфемних утворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращённые слова в русском языке / Д.И. Алексеев. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 328 с.
2. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір: навч. посібник / Л. Вакарюк, С. Панцьо. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посібник / В.О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 208 с.
4. Нелюба А. Від графічної економії до нових словотвірних засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в словотвірній номінації) / А. Нелюба // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 222–226.
5. Словотвір сучасної української літературної мови / наук. ред. І.І. Ковалик. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.

**МІЖ'ЯРУСНІ КОРЕЛЯЦІЇ БЕЗОСОБОВО ВЖИТИХ ОСОБОВИХ ДІЄСЛІВ
У РОЛІ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ**

У статті проаналізовано базові семантико-синтаксичні кореляти головного компонента безособового речення, експлікованого дієсловами повної і неповної особової парадигми української мови, ужитими в безособовому значенні; з'ясовано значеннєвий діапазон виявлених кореляцій.

Ключові слова: головний компонент безособового речення, між'ярусна кореляція, предикат стану, предикат процесу.

In the article are analysed the base semantik-syntactic correlates of main component of impersonal sentence, expressed by verbs of the complete and incomplete personal paradigm of Ukrainian, used in an impersonal value; the value range of found out correlations is found out.

Key words: main component of impersonal sentence, interlevel correlation, predicate of the state, predicate of process.

Однією з основних морфологічних форм експлікації головного компонента (ГК) безособового речення (БР) в українській мові є особове дієслово (з повною і неповною особовою парадигмою) в безособовому вживанні. Таке функціонування особової дієслівної лексики привертало увагу багатьох дослідників: про безособові речення з особовими дієсловами принагідно йдеться в працях П. Дудика [11], М. Плющ [19], Г. Чирви [21], О. Болюх [5]; семантичні передумови безособового вживання особових дієслів у російському мовознавстві вперше визначила Є. Галкіна-Федорук [7]; комплексний аналіз безособових речень, що поєднує формально-граматичний підхід із семантичним, був започаткований Н. Арват [2]; семантико-синтаксичний потенціал особових дієслів, які можуть формувати предикативний центр безособових речень, дослідила М. Баган [4].

В останні десятиріччя у зв'язку трактуванням речення як багаторівневої синтаксичної одиниці, для кожного рівня якої характерні свої одиниці, в українському мовознавстві активно розвивається між'ярусний підхід до вивчення таких одиниць. Виконано низку досліджень формально-граматичних членів речення на тлі їхніх семантико-синтаксичних відповідників (праці І. Вихованця [6], К. Городенської [10], О. Болюх [5], К. Косенко [15], О. Годз [8]). Досить складною і малодослідженою є семантико-синтаксична природа ГК БР. Мета цієї студії – установити семантико-синтаксичні кореляти ГК БР, експлікованого дієсловами повної і неповної особової парадигми української мови, ужитими в безособовому значенні, з'ясувати значеннєвий діапазон кореляцій.

Безособове функціонування особових дієслів пов'язане з кількісними та якісними змінами в їхньому валентному потенціалі, що стосуються, зокрема, значеннєвої природи предиката. Трансформації особової дієслівної лексики в зону безособовості на семантико-синтаксичному рівні відповідає транспозиція предиката дії у предикат стану, пор.: Я читаю книгу на свіжому повітрі і На свіжому повітрі читається добре. Імплікація суб'єктної синтаксеми породжує станову семантику пасивності, неактивності.

Предикат стану (ПС) – основний корелят ГК БР, вираженого особовим дієсловом у безособовому значенні. Залежно від значеннєвого різновиду ПС виокремлюємо два типи співвідношень: 1) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану (ПЗС), 2) ГК БР ↔ предикат внутрішнього стану (ПВС).

Носієм зовнішнього стану можуть бути довілля, предмет та істота. Відповідно і предикати зовнішнього стану поділяються на предикати зовнішнього стану довілля, предикати зовнішнього стану предмета та предикати зовнішнього стану істоти, що вможливує виділення 3 кореляцій ГК БР з ПЗС: 1) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану

довкілля, 2) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану предмета, 3) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану істоти.

Кореляцію "ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану довкілля" реалізують безособово вжиті особові дієслова досить широкого лексико-семантичного діапазону. Велику групу становлять одновалентні дієслова зі значенням породження запаху. Такі дієслівні лексеми експлікують названий ГК своїм прямим (пахнути, пахтїти, смердіти, тхнути, воняти (розм.) та переносним (бити, дихати, нести, перти) значеннями. Виражений цими дієсловами ГК корелює з кількома значенневими варіантами предиката зовнішнього стану довкілля. Типовим є співвідношення з предикатом артефактного середовища, що маркує породження питомого, природного запаху реалій або запаху реалій, яким він природно не властивий, у певному регламентованому місці, створеному людиною (В коморі пахло борошном і сушеним липовим цвітом (Г. Тютюнник); В кухні пахло коржами, часником, олією і борщами (О. Довженко); Пахло в Яблунівці кропивою, бузиною та матіолою (Є. Гуцало). І тут смерділо прокисло, а вітер рвався в щілини (М. Хвильовий); На печі лише сажею смердить (Є. Гуцало). Більш периферійною є кореляція ГК із предикатом натурфактного середовища, що виражає поширення запаху в довкіллі. Його значення може бути локативно обмеженим (Навколо пахло травами й зіллям (В. Шевчук); Надворі пахло опалим листям (М. Матіос) і локативно необмеженим (Пахло свіжою росою (М. Матіос); Пахло дубовим молодняком (М. Хвильовий); Пахло ароматом лілії (М. Матіос); Війнуло молоком (В. Шевчук).

Для сучасної української мови досить характерне і співвідношення ГК, вираженого дієсловом із семантикою породження запаху, з предикатом зовнішнього стану істоти: Від неї приємно пахло жіночим молоком (М. Івченко); Увечері від матері пахне степом (Є. Гуцало); Від нього й справді тхнуло горілкою (Є. Гуцало). Цей значеннєвий різновид предиката зовнішнього стану вказує на особу як на джерело поширення запаху.

Носієм та джерелом породження запаху може слугувати також відповідний предмет (одяг, взуття, господарське устаткування тощо). Такий носій зовнішнього стану семантично узгоджений із предикатом зовнішнього стану предмета, пор.: Від одягу Порфирія тхнуло кислятиною і димом (М. Стельмах); Від її хати пахне глиною (Є. Гуцало). Проте кореляція ГК, вербалізованого безособово вжитим дієсловом лексико-семантичної групи породження запаху, з предикатом зовнішнього стану предмета, що виражає поширення запаху, досить обмежена.

Кореляцію ГК із предикатом зовнішнього стану довкілля репрезентують також дієслова зі значенням звучання навколишнього середовища, звукового вияву тварин, звучання як наслідку руху та припинення звучання. Найактивніше цю функцію виконують дієслова звучання природного середовища: рослин, води, повітря тощо: *гоготіти, гриміти, гудіти, деренчати, дзюркотати, жєбоніти, клекотати, ляцати, плюскотати, поскрипувати, рокотати, торохтіти, тріцати, хлюпати, хлюцати, хрускати, чвакати, шелестіти, шумувати* тощо. Вони широко вживаються як безособові тому, що звукові вияви в природі важко, а іноді неможливо пов'язати з певним суб'єктом. Виражений такими дієсловами ГК БР передає звукові параметри в натурфактному (*Біля куща хруснуло* (М. Стельмах) і артефактному (*У вітальні тихо поскрипувало* (М. Іванцова) середовищах, чому сприяє відповідне лексичне наповнення локативного компонента.

Безособового значення набувають також дієслова звучання неживої природи, репрезентовані кількісно невеликою підгрупою лексем, які означають звучання, що є наслідком механічної дії, виконуваної за допомогою конкретних предметів: *бабахкати, бєвкати, бємкати, гєпати, гримати, гуркати, гупати, дзвеніти, скребти, тараккати, цьвохкати, цьвохнути*. Ці дієслова в ролі ГК БР об'єктивують предикат зовнішнього стану довкілля, маніфестуючи як природне, так і соціальне середовища: *В ту ж саму хвилю бабахнуло ще раз; Десь далеко-далеко гримало* (І. Багрянний); *Праворуч і ліворуч уже не гупало* (М. Хвильовий); *Десь лунко цьвохкало* (М. Хвильовий).

Широко вживаються в ролі морфологічного виразника ГК, що корелює з предикатом зовнішнього стану довкілля, який передає звукову характеристику, і дієслова на позначення звукових виявів відомих усім птахів та домашніх тварин: *бекати, висвистувати, вищати, підпадьомкати, хрюкати, цявкати, ячати* і под., напр.: *...а потім раптом підпадьомкнуло й зовсім близько* (О. Гончар); *Сонце ще ледве прокинулося, а в лісі вже висвистувало на всі голоси* (Є. Гуцало); *Колись, не так і давно, на цьому подвір'ї мукало й іржало, мекало і бекало, хрюкало і кудкудакало* (І. Мінько). М. Баган стверджує, що серед дієслівної лексики із семантикою звучання "дієслова на позначення звучання як наслідку фізіологічного стану організму та звучання як психологічної реакції відзначаються найвищою реченневотвірною здатністю" [4, с. 154].

Крайню периферію морфологічних засобів вираження предикатів зовнішнього стану довкілля посідають дієслова звучання, що відтворюють звукові вияви людей: *кашляти, нити, плакати, пхикати, пхинькати, скімлити, сопіти, співати, стогнати, тужити*, напр.: *Деся за вогненным колом тихесенько, але злісно пхикнуло* (І. Багрянний); *У коридорі голосно й лунко кашляло* (М. Іванцова).

Спорадично дієслова звучання експлікують ГК, що корелює з предикатом зовнішнього стану істоти (*У руці хруснуло; У голові бахає*), який передає фізичний стан особи, здебільшого його негативні вияви.

У сучасній українській мові предикати зовнішнього стану довкілля досить активно корелюють із ГК БР, вираженим дієслівними лексемами зі значенням руху фізичних речовин, які дехто з дослідників кваліфікує як дієслова стихійної чи процесивної дії [16, с. 19]. Це, зокрема, дієслова, що вказують на рух газоподібних речовин (*віяти, війнути, струмувати, подувати* і под.), дієслова зі значенням руху сипучих речовин (*бити, сипати, порошити* й ін.) та дієслова на означення руху рідин (*лити, текти, капати, крапати, скапувати, скрапувати, стікати*). Такі дієслівні лексеми послідовно вербалізують предикати зовнішнього стану натурфактного середовища (*По ясно-зеленому листю стікало та скапувало на пагорб* (В. Дрозд); *Уже третій день лило, мов із діжі* (Т. Прохасько) та предикати зовнішнього стану артефактного середовища (*Як капає синьо зі стріх* (В. Стус); *За причілка било снігом* (О. Гончар); *До кімнати війнуло прохолодою*). Із зазначеними різновидами ПЗС співвідноситься ГК, об'єктивованій дієсловами на позначення руху фізичних речовин як у прямому, так і переносному значеннях. Щоправда, на рівні переносного значення виразниками цього ГК слугують тільки дієслова, що маркують рух газоподібних речовин (*бити, горнути, нести, перти, тягнути*) та рух сипучих речовин (*бити, ліпити, сікти*). Дієслова зі семантикою руху рідин експлікують ГК лише своїм прямим значенням.

Кореляцію ГК із предикатом зовнішнього стану довкілля реалізують і дієслова зі значенням фізичних процесів на зразок *капати, мокріти, бризкати, свіжішати, тряхнути, розпускатися, родити, танути, утихати, хляпати* тощо. Передумовою для безособового вживання цих дієслів є їхня здатність представляти предикат, залежний від якого суб'єкт виражають назви просторових понять або предметів, що мають певну просторову протяжність. За специфікою лексичного наповнення суб'єктно-локативного компонента розмежовано кореляції ГК із предикатами, що вказують на фізичні процеси в локативно обмеженому натурфактному (*На братовій ниві щороку родило щедро* (А. Подолінний) та в локативно обмеженому артефактному середовищах (*Щороку восени в коморі мокріло* (Василь Земляк).

Багатопланова семантико-синтаксична кореляція з ПЗС властива ГК, вираженому дієсловами конкретної фізичної дії. Вони об'єднують дієслова зі значенням деформаційного (*дерти, колупати, м'яти, проривати, розвозити, таранити, хилити, щипати* тощо), руйнівного (*бомбити, зносити, ламати, троцити*, і под.) та термічного впливу на об'єкт (*морозити, охолоджувати, парити, пекти* тощо) або впливу на зміну його становища (*коливати, метляти, хитати, рвати, колихати, смикати, трясти* та ін.); дієслова, що вказують на переміщення об'єкта (*кидати, заносити, звіювати, метати, опускати,*

розвіювати, шпурляти тощо); дієслова зі значенням покриття-наповнення об'єкта за допомогою певного засобу (завалювати, закидати, замітати, запорошувати, застилати, обдавати і под.) та дієслова конкретної фізичної дії, яку виконують за допомогою певного інструмента чи засобу (гризти, кусати, ламати, місити, гнути, м'яти, стискати, свердлити, щипати тощо). Об'єктна спрямованість дії цих дієслів зумовлює значеннєву специфіку маніфестованих ними предикатів – предиката зовнішнього стану предмета та предиката зовнішнього стану істоти. Для української мови більш типова кореляція з предикатом зовнішнього стану предмета. Цей семантичний варіант предиката зовнішнього стану здебільшого виражає дію невідомої, нерозпізнаної сили, реалізація якої можлива за допомогою певного знаряддя, вираженого формою орудного відмінка, пор.: ...градом **розтрощило** один бік даху (І. Карпа); *Років п'ять тому півсела **знесло** повинню* (Ю. Збанацький); *Вітром сосни **коливало*** (Л. Первомайський). Його експлікують переважно дієслова, яким властива "обмежена, навіть одинична сполучуваність" [12, с. 56]: *дорогу **розвезло**, хатину **похилило**; греблю **прорвало*** і под. М. Захарова кваліфікує лінгвальну суть цього дієслівного предиката як різновид предиката всеохопного стану, що "означає мимовільні некеровані стани довкілля" [12, с. 61]. Така кваліфікація непереконлива, адже зміст предикатної синтаксеми обмежений параметрами об'єкта (предмета), а фізично інтенсивні дії репрезентовані як мимовільні й такі, що надають певного стану відповідному об'єктові (предметові) зовнішнього середовища, а не зовнішньому середовищу загалом, тому й предикат логічно витлумачувати як предикат зовнішнього стану предмета, а не предикат зовнішнього стану довкілля*. Зважаючи на значеннєву особливість "вказувати на часткове пошкодження предмета на рівні макро- чи мікроструктури" [18, с. 69], такий предикат більше підстав кваліфікувати як предикат зовнішнього стану предмета зі значенням псування.

Дієслова конкретної фізичної дії експлікують також ГК, який співвідноситься з предикатом зовнішнього стану істоти: *Стьобнуло його гіллям* (Г. Тютюнник); *У першому ж бою ступню осколком **одчикрижило*** (В. Дрозд); *Сволоком якимсь по голові небогу **зачепило*** (І. Кочерга); *Важким ударом **розсікло** їй голову* (М. Хвильовий); *Мені **пошкодило** ногу; В боях на Дніпрі Еріху **розтрощило** ліву руку* (В. Собко). Такий предикатний компонент характеризує зовнішні пошкодження істоти та всілякі її каліцтва, що дає підстави інтерпретувати його як предикат зовнішнього стану істоти зі значенням пошкодження**. Суб'єктну синтаксему, зумовлену предикатом зовнішнього стану цього семантичного різновиду, репрезентують здебільшого назви осіб.

Асиметричний характер кореляції з ПЗС властивий ГК, вираженому екзистенційними дієсловами***. Серед них – власне-екзистенційні дієслова на означення вияву буття (*бути, існувати, відбуватися, водитися* тощо), початку, становлення буття (*виникати, вчинитися, ставати, утворюватися, формуватися, з'являтися* і под.), припинення, закінчення буття (*змінитися, згинутися, полягти, пройти* тощо) та невласне-екзистенційні дієслова, семантичний діапазон яких охоплює значення буття в чиемусь сприйнятті (*виднітися, помічатися, почутися, спостерігатися, чутися* і под.), буття внаслідок чиеїсь діяльності (*вимагатися, згадуватися, знайтися, обговорюватися, передбачатися, плануватися* тощо), інтелектуальної дії (*виступати, з'являтися, зголошуватися, погоджуватися, працювати* і под.), руху (*дістатися, надходити, приходити, пробитися, протікати* тощо), стану

* М. Баган визначає статус такого предиката як перехідний, що межує з предикатами дії та предикатами процесу, аргументуючи це тим, що «оскільки предикати дії позначають діяльність, породжену діячем і безпосередньо ним стимульовану, а функції діяча повинні виконувати реальні особи, переважно живі істоти, а не опрідметнені дії» [4, с. 51].

** У сучасному мовознавстві в підкласі ознакових слів зі значенням пошкодження виділяють кілька груп: 1) травмування і псування [14, с. 185 – 187]; 2) предикати травмування, псування і членування [17, с. 105];

*** Дослідники по-різному тлумачать поняття «екзистенційне слово», чи «дієслово буття». Ми поділяємо погляди тих лінгвістів, які розмежовують власне-екзистенційні дієслова та делексікалізовані слова, для яких вираження буттєвого значення є вторинною функцією [3, с. 32; 20, с. 11; 4, с. 90].

(*блищати, висіти, горіти, лежати, майоріти, сидіти, сіріти* і под.). Дієслова обох груп, указуючи на буття певних суб'єктів у світі або в його окремому фрагменті, експлікують ГК, що співвідноситься з екзистенційним ПС, позиція суб'єкта біля якого "відзначається широким діапазоном лексичного наповнення" [4, с. 95]. Її можуть виражати іменники – назви істот, природних і стихійних явищ та іменники – назви подій, що зумовлено нереперферентним характером їхньої семантики [4, с. 96]. Залежно від семантичної специфіки носія стану виокремлюємо чотири типи кореляцій:

ГК ↔ екзистенційні предикати зовнішнього стану істоти: *В учня не було потрібного підручника; І ніякого багатства в мене нема, і сала нема, і яєць нема* (Є. Гуцало); *Батька в нього нема* (В. Яворівський); *Жодної зморшки не було на його безвусому обличчі* (М. Коцюбинський);

ГК ↔ екзистенційні предикати внутрішнього стану істоти: *Совісті в мене й на розвід не залишилося* (В. Яворівський); *У синім підсмутку очей не було недовіри, посміху і ще чогось* (М. Стельмах); *Каплю більше не було* (І. Карпа);

ГК ↔ екзистенційні предикати зовнішнього стану довкілля: *За тих часів у Криму не росло теперішнього винограду* (З. Тулуб); *Тієї ночі вітру не було* (М. Стельмах); *У природі лютувало цілу ніч* (М. Хвильовий);

ГК ↔ екзистенційні предикати зовнішнього стану предмета: *У кімнаті не було вікон* (В. Підмогильний); *На гребінці не залишилося жодного зубця; На дереві більше не було листя.*

У сучасній українській мові найпоширеніша кореляція ГК, репрезентованого безособово вжитим особовим екзистенційним дієсловом, з екзистенційними предикатами зовнішнього стану довкілля, серед яких ПЗС натурфактного середовища (*Давно в Україні не було такої холодної і сніжної зими*) та ПЗС артефактного середовища (*У підвалі не було світла*). Такі предикатні синтаксеми позначають фізичні процеси, вияв ознаки, рух або функціонування в навкіллі. Обмеженіше представлені кореляції названого ГК БР з екзистенційними предикатами зовнішнього та внутрішнього станів особи, що визначають її фізичну або інтелектуальну діяльність. Крайню периферію посідає співвідношення ГК з екзистенційним предикатом зовнішнього стану предмета.

ГК БР, експлікований особовим дієсловом в безособовому вжитку, корелює також із предикатами процесу (ПП). Дієслівні предикати процесу "позначають різні процесуальні зміни... серед неістот, що є їхніми пасивними носіями, та зміну фізіологічних процесів в організмах істот, зміни зовнішніх та внутрішніх ознак осіб, біологічне існування" [13, с. 9]. Залежно від характеру процесуальної семантики та її зв'язку із семантикою стану предикати процесу диференціюємо на предикати зовнішніх процесів і предикати внутрішніх процесів. Сучасній українській мові властива кореляція одноелементного ГК, вираженого особовими дієсловами в безособовому значенні, з обома значеннєвими різновидами ПП.

ГК БР, що корелює з предикатом процесу, вербалізують насамперед дієслова на позначення кількісних змін: *більшати, густішати, додаватися, меншати, множитися, рідшати, ряснішати, прибувати, убувати*. Слушною вважаємо думку, що вони "не лише вказують на кількісні зміни суб'єкта, але й певною мірою на його буття взагалі, тобто вони позначають у безособовій конструкції буття суб'єктів у кількісному вияві" [4, с. 108]. Такі дієслова об'єктивують ГК, що перебуває в асиметричних між'ярусних співвідношеннях із ПП, оскільки корелює з чотирма його різновидами – предикатом зовнішнього процесу довкілля, предикатом зовнішнього процесу істоти, предикатом внутрішнього процесу істоти, предикатом зовнішнього процесу предмета. Типовою є кореляція з предикатом зовнішнього процесу довкілля: *В Індії дальній їх [хоботуватих слонів] то більшає, то меншає* (М. Зеров); *Коней на майдані все більшає* (О. Гончар); *Сонце було вже височенько, і людей на полях густішало* (А. Іщук). Цей значеннєвий різновид ПП маркує кількісні зміни в довкіллі. Залежно від параметрів просторових реалій вони можуть бути предикатами зовнішнього процесу натурфактного середовища і предикатами зовнішнього процесу артефактного середовища. Предикати зовнішнього процесу натурфактного середовища на

означення кількісних змін іноді вживаються як предикати всеохопного процесу: *Кажуть, меншає на світі солов'їв. Хамів більшає, а солов'їв меншає* (О. Гончар); *Щастя на землі меншало, горя більшало* (П. Загребельний). Носій процесу таких предикатів лексично виражений іменниками загальної семантики на зразок *на землі, у світі, скрізь* або імпліцитний і вказує на всесвіт загалом.

Типовими є також кореляції ГК БР, експлікованого безособово вжитими дієсловами зі значенням кількісних змін, і з предикатами зовнішнього та внутрішнього процесів істоти. Предикати зовнішнього процесу істоти маркують кількісні зміни, пов'язані з буттям людей – їхнім матеріальним та духовним життям: *Небагато нас, та зброї і коней меншає* (В. Малик); *Їх [священників] зараз **намножилося*** (з газ.). Предикати внутрішнього стану істоти означають кількісні зміни, що стосуються фізіологічного, фізичного та психічного станів людини: *В Орисиному погляді **додалося** жалю* (А. Свидницький); *В її очах **більшало** щирості та співчуття* (М. Стельмах); *Та власних сил у мене **меншає*** (В. Малик); *Артемон почув, як у нього в голові **більшало** крові* (М. Стельмах).

Кореляція ГК БР з предикатом зовнішнього процесу предмета, що вказує на кількісні зміни в ньому, в сучасній українській мові периферійна: *У хліві **меншало** сіна; У мішку **меншало** борошна.*

Морфологічним репрезентантом ГК, якому властива багатопланова кореляція з ПП, є дієслова лексико-семантичної групи емоційного стану: *веселити, веселішати, сумніти, сумнішати, хмурніти, хмурнішати*. Вони об'єктивують ГК, який корелює з двома різновидами ПП цього семантичного типу – предикатом внутрішнього процесу істоти і предикатом зовнішнього процесу довкілля. Кореляція з предикатом внутрішнього процесу істоти досить поширена в українській мові. Позначаючи зміну психічного або фізичного, фізіологічного стану істоти, такі дієслова вербалізують предикати психічного процесу істоти та предикати фізичного, фізіологічного процесу істоти. Для сучасної української мови більш типова кореляція з предикатом внутрішнього процесу, що маркує психоемоційні процеси істоти, пор.: *З кожним словом **почував**, як йому **спокійнішає*** (Є. Плужник); *Поступово йому **веселішає*** (М. Стельмах); *З кожним днем у його душу **хмурніло***. Носій процесу, зумовлений такими предикатами, лексично виражений назвами істот (здебільшого людей) або назвами частин тіла людини. Значенневий діапазон предикатів психічного стану досить широкий. Його формують семантими, що передають зрушення психічного стану істоти позитивного чи негативного спрямування: піднесення чи зниження настрою, послаблення або посилення гніву, смутку, радості, задоволення тощо. Так само зміни стану виражають предикати фізіологічного процесу, означаючи зміни фізіологічного характеру – посилення чи послаблення інтенсивності болю, запаморочення, лихоманки і под.: *Біль у носі **потроху** втихав, аж **веселішало** чоловікові* (М. Стельмах). У реченні, поєднуючися з компонентом зі значенням просторового суб'єкта, ГК, експлікований дієсловом емоційного стану, вказує на зміну стану просторових реалій за емоційно-настроявим характером (*З **кожною** цілющою краплинкою дощу у лісі немов **веселішало*** (П. Воронько); *І **щодень** **якось** аж наче **хмурнішало** на фермі* (І. Цюпа); *Сніг падав, і від нього в хаті немов **світлішало*** (В. Земляк); *А під вечір у її кімнаті зовсім **темніло*** (М. Хвильовий). Семантико-синтаксична функція предиката зовнішнього процесу довкілля ґрунтується на метафоричному уподібненні стану просторових реалій до стану істот за емоційно-настроявим налаштуванням.

Отже, між'ярусні кореляції ГК БР, вираженого особовими дієсловами в безособовому вжитку, – це його кореляції з двома основними семантичними типами предикатних синтаксем у семантико-синтаксичній структурі речення – предикатними синтаксемами стану і предикатними синтаксемами процесу.

ПС – основний семантико-синтаксичний корелят ГК БР. Співвідношення ГК із ПС реалізують чотири типи: ГК ↔ предикат зовнішнього стану довкілля, ГК ↔ предикат зовнішнього стану істоти, ГК ↔ предикат внутрішнього стану істоти, ГК ↔ предикат зовнішнього стану предмета. Типовою є кореляція ГК із предикатом зовнішнього стану довкілля. Її реалізують дієслова лексико-семантичних груп породження запаху, звучання,

руху фізичних речовин, фізичних процесів та буття. Кореляції з предикатом зовнішнього стану істоти та предикатом внутрішнього стану істоти обмеженіші. Виразниками ГК, що співвідносяться з предикатом зовнішнього стану істоти, є дієслова зі значенням породження запаху, конкретної фізичної дії та буття. Із предикатом внутрішнього стану істоти корелює ГК, репрезентований дієсловами зі значенням звучання, конкретної фізичної дії та буття. Маргінальний характер має співвідношення ГК із предикатом зовнішнього стану предмета. Його об'єктивують дієслова лексико-семантичних груп конкретної фізичної дії та буття.

Кореляцію ГК БР з ПП також репрезентують чотири типи: ГК ↔ предикат зовнішнього процесу довкілля, ГК ↔ предикат зовнішнього процесу істоти, ГК ↔ предикат внутрішнього процесу істоти, ГК ↔ предикат зовнішнього процесу предмета. Кореляції ГК із предикатами зовнішнього процесу довкілля, зовнішнього процесу істоти, внутрішнього процесу істоти реалізують дієслова на позначення кількісних змін та емоційного стану. Співвідношення з предикатом зовнішнього процесу предмета експлікує ГК БР, виражений дієсловами із семантикою емоційного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмалова Ф. Ш. Семантическая и формально-структурная репрезентация категории "состояние" (на материале английского, немецкого и русского языков) [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / Ф. Ш. Акмалова. – Ижевск, 2005. – 18 с.
2. Арват Н. Н. Семантическая структура безличных предложений в современном русском литературном языке [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук : 10.02.01 "Русский язык" / Н. Н. Арват. – М., 1976. – 51 с.
3. Арутюнова Н. Д. Русское предложение : Бытийный тип (структура и значение) [Текст] / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
4. Баган М. П. Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові [Текст] : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Баган Мирослава Петрівна. – К., 1999. – 219 с.
5. Болух О. В. Семантико-синтаксична структура безособових речень [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / О. В. Болух. – К., 1992. – 16 с.
6. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.
7. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке [Текст] / Е. М. Галкина-Федорук. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1958. – 332 с.
8. Годз О. В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / О. В. Годз. – К., 2013. – 18 с.
9. Городенська К. Г. Проблема двоскладності – односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису [Текст] / К. Г. Городенська // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгресу українців. – К.: Пульсари, 2002. – С. 51 – 55.
10. Городенська К. Г. Семантична багатоплановість суб'єкта стану [Текст] / К. Г. Городенська // Наук. записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка. – 2001. – Вип. 31. – С. 149 – 153.
11. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення [Текст] : [навч. посібник] / П. С. Дудик. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського, 1999. – 298 с.
12. Захарова М. В. Семантика безличных предложений [Текст]: дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.02 / Захарова Марина Валентиновна. – М., 2004. – 164 с.
13. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентним предикатом в українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / В. М. Каленич. – К., 2007. – 20 с.
14. Калько М. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові [Текст] : монографія / Микола Калько. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.

15. Косенко К. О. Предикатна основа та семантично-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові [Текст] : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Косенко Катерина Олександрівна. – К., 2010. – 192 с.
16. Кутня Г. Семантико-синтаксична парадигма предикатів процесу з варіантними виявами суб'єктів у сучасній українській мові / Галина Кутня // Вісник Львів. ун-ту. – Серія: Філологія. – 2006. – Вип. 38. – Ч. I. – С. 15 – 23.
17. Ожоган А. В. Дієслівні предикати зі значенням псування в німецькій та українській мовах / А. В. Ожоган // Лінгвістичні студії. – 2012. – Вип. 24. – С. 69 – 74.
18. Ожоган А. Дієслівні предикати зі значенням "пошкодження" у німецькій та українській мовах [електронний ресурс] / Андрій Ожоган // [http / archive.nbuv.gov.ua / portal / soc_gum / Nz2011_96_2 / statti / 23.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz2011_96_2/statti/23.pdf)
19. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1986. – 158 с.
20. Рябова Т. В. Структурно-семантические особенности отрицательных предложений с родительным субъекта [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 "Русский язык" / Т. В. Рябова. – Л., 1987. – 16 с.
21. Чирва Г. М. Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка. [Текст] (на материале литературы 50-70 гг. XX в.) : дисс. ...кандидата. филол. наук / Чирва Гарик Михайлович. – Запорожье, 1977. – 192 с.

УДК 81'373.45

Олена Лисенко
(Харків)

ОСВОЄННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано процес освоєння лексичних запозичень в українській термінології, встановлено характерні риси та особливості досліджуваного явища.

Ключові слова: лексичне запозичення, лексична інтерференція, процес освоєння, українська термінологія.

The development of lexical borrowing Ukrainian terminology.

The paper analyzes the process of development of lexical borrowing Ukrainian terminology established characteristics and features of the phenomenon.

Key words: lexical borrowing, lexical interference, process development, Ukrainian terminology.

Типові явища процесу освоєння лексичних запозичень в українській та російській мовах цікавили багатьох науковців (праці Л. Крисіна, Ю. Сорокіна, Є. Біржакової, Л. Войнової, Л. Кутіної, В. Дем'янова, О. Муромцевої та ін.). Окремі питання запозичень у термінології розроблено в працях В. Акуленка, Ю. Бельчикова, А. Крижановської, Д. Лотте, В. Овчаренка, Т. Панько, О. Реформатського, Л. Симоненко та ін. Проте проблема засвоєння лексичних запозичень в українській термінології ще не здобула, на наш погляд, достатнього висвітлення, чим зумовлена актуальність теми дослідження. Слід відзначити, що освоєння та функціонування запозичень у термінології має свою специфіку, на відміну від запозичень у загальнолітературній мові (взяти хоча б омонімію, синонімію тощо). Тому для з'ясування загальних та характерних тенденцій освоєння запозичень в українській термінології слід зупинитися на основних аспектах цього явища.

Лексичні запозичення, які будуть об'єктом нашої уваги, у мовознавстві трактуються неоднозначно. Існує декілька їх класифікацій. Німецькі лінгвісти ввели в науку розрізнення лексичних запозичень на *Lehnwörter* (запозичені слова) і *Fremdwörter* (новітні іншомовні слова). Це протиставлення на ступені формального та функційного засвоєння слів іншомовного походження. Але ця класифікація має суттєві недоліки: не має єдиної основи для розрізнення

названих категорій у різних мовах, сплутуються два різні критерії – формальний та функційний. Те саме стосується і класифікації, яку запропонував О. Реформатський: засвоєні та освоєні слова і засвоєні, але не освоєні слова [3, с.135]. В. Мартинов пропонує свою класифікацію запозичень, ставлячи її в залежність від характеру мовних контактів і позамовних чинників. Він протиставляє запозичення і проникнення. Перше можливе завдяки торговельним і культурним зв'язкам між народами, а друге є наслідком тривалого, суміжного по території співіснування мов з обов'язковою наявністю білінгвізму принаймні в прикордонному районі [2, с. 53]. Проте наявність білінгвізму потрібна і в першому випадку.

Кожне запозичення, відбулося воно усним чи писемним шляхом, на початковому етапі завжди залежить від білінгва, людини, яка володіє двома мовами і починає вживати це запозичене слово. "Зовсім не можна собі уявити (якщо мати на увазі випадки природного розвитку мови), – писав Б. Серебренников, – щоб кожна мовна інновація відразу стала надбанням усієї мови в цілому; починаючи з імпульсу, вона поступово розширює свою сферу"[5, с. 4]. У мові окремих двомовців кожне явище інтерференції виникає спонтанно. Якщо аналогічна мовна ситуація повторюється, це явище інтерференції виникає заново. І тільки внаслідок частого повторення у мовленні багатьох індивідів певні явища інтерференції стають звичними, закріплюються в мові і починають передаватися іншим членам цього колективу, зокрема й одномовним. Несвідомо носії мов роблять по-своєму лінгвістичне зіставлення двох мовних систем.

Залежність мови від індивідуальної волі окремих людей можуть довести хоча б такий факт, наведений С. Семчинським у книзі "Семантична інтерференція мов". У давньогрецькій мові існувало слово *χαμηλος*, що означало "корабельний канат" і омонімічне слово, яке означало "верблюд". Унаслідок омонімії воно було переплутано якимось із перекладачів, і відомий біблійний вислів "легше пролізти корабельному канату через вушко голки, ніж багатому потрапити в рай" перетворився на вислів "легше пролізти верблюду через вушко голки, ніж багатому потрапити в рай" і в такому вигляді поширилося в слов'янських мовах[4, с. 174].

Слід відзначити, що не всі явища лексичної інтерференції закріплюються у мові. Велика кількість фактів свідчить про те, що тільки ті елементи чужої мови можуть бути безпосередньо включені в систему мови, які за своїми характеристиками не протистоять специфіці одиниць і правилам мови. У протилежному випадку вони залишаються на периферії системи і згодом або асимілюються, або взагалі зникають. Таким чином, між включенням мовних елементів у систему через асиміляцію або їх зникненням пролягає певний період, коли нові та питомі елементи співіснують у мові. Мова йде про співіснуючі системи. Цей термін уперше зустрічається у Л.Щерби, який використовує його в індивідуально-психологічному плані, розглядаючи види співіснування в індивіда двох мов. Співіснуючі системи можуть охоплювати елементи та відношення практично всіх рівнів мови. Так, наприклад, фонемі /ʒ/ (*Bagage* "багаж", *Garage* "гараж") або /oε/ (*Verdun* "Верден") у німецькій мові стоять в опозиції до інших фонем, і всі слова, в яких вони зустрічаються іншомовного (французького) походження. Це дає підстави не зараховувати їх до основної системи фонем німецької мови і розглядати їх як співіснуючі.

Відомо, що у фонемних послідовностях російської мови палаталізований приголосний може стояти тільки перед голосними переднього ряду. Однак у деяких випадках (всі вони відносяться до запозичень) м'які приголосні зустрічаються перед голосними заднього ряду (/д'уза/, /б'уро/), а тверді приголосні перед голосними переднього ряду (/кашнэ/, /кафэ/), тобто у цих випадках опозиція за твердістю і м'якістю властива для російської мови, фактично зникає. У сучасній німецькій мові є більше тридцяти суфіксів, які використовуються тільки в іншомовних словах.

В англійській мові зберігаються іменники, які утворюють множину за моделлю латинської мови-джерела (наприклад: *corpus* – *corpora*, *locus* – *loci* та ін.). У німецькій мові є прикметники (*lila*, *rosa*, *prima*, *blige* та ін.), які не відмінюються, не утворюють ступенів порівняння, не мають похідних, і таким чином опиняються поза системою німецьких прикметни-

ків. В українській мові в опозиції до системи українських іменників опиняються невідмінювані запозичення-іменники (типу *комюніке, алібі, ембарго*). Усі ці слова є неасимільованими запозиченнями, тобто елементами співіснуючих систем. Вони можуть зберігати свої специфічні ознаки протягом віків, що свідчить про тривалість та складність діахронних процесів взаємодії мов, пов'язаних з освоєнням іншомовних одиниць і моделей.

Лексичне запозичення є одним з найпоширеніших видів лексичної інтерференції. Лексика першою реагує на контакт з іншою мовою, хай навіть короточасний і поверховий. Елементи чужої мови з'являються в ній без будь-яких перешкод. Тому словниковий склад одностайно визначається найбільш проникливою ділянкою мови. Саме в лексиці відбиваються всі великі, а часом і незначні події історії носіїв певної мови. "На основі лексичних запозичень, – відзначає В. Звегінцев, – можна відтворити не лише історію взаємовідносин одного народу з іншим, а й їх характер" [1, с. 245].

Слід відзначити, що лексичне запозичення – це не механічне перенесення слова чи словосполучення з системи однієї мови до іншої. Динамічне розуміння мови як творчості в дусі О. Гумбольдта та О. Потебні доводить, що мовний знак створюється носіями мови за необхідністю – часто не раз і в різних варіантах, поки стає більш чи менш прийнятним. Це стосується і запозичень. У пошуках найнадійніших засобів для втілення нового поняттєво-семантичного змісту мовець може не лише спиратися на можливості власної мови, а й знаходити взірць для створення знака в тій чи іншій формі в мові іноземній. У випадку запозичення слова воно впливає на систему мови-одержувача і зазнає впливу цієї системи. Як уважають С.Семчинський та Ю. Жлуктенко, із запозичених слів виділяються нові фонемні або нові засоби словотвору, отже, не правомірно говорити про запозичення фонем чи афіксів як про самостійні явища. Відомо, що поява нової категорії слів в українській мові (як і в російській) – невідмінюваних іменників – є наслідком їх запозичення. Це доводить, що лексичне запозичення може впливати на фонетичну, морфологічну чи словозмінну системи мови-одержувача.

У сучасному мовознавстві панівною є думка про те, що система мови-одержувача визначає долю запозиченого слова, пристосовуючи його до своїх норм та потреб. Специфіка лексичного запозичення, на думку О.Смирницького, полягає в тому, що слово запозичується не як повне, закінчене, граматично оформлене, а лише як більш-менш безформений уривок лексичного матеріалу, що набуває нової оформленості лише в системі і за допомогою засобів іншої мови, мови-рецептора [6, с. 235]. Тому питання пристосування й адаптації, освоєння іншомовної лексики є головним при дослідженні запозичених одиниць. Освоєння під час лексичного запозичення є багатоплановим явищем і може бути представлене у вигляді комплексу окремих аспектів єдиного процесу. Так ознаками освоєння можуть бути: формальні, тобто пристосування запозичень до системи мови-одержувача з максимальним зближенням їх фонетичної, графічної та граматичної характеристики, та функційні, до яких належать різні аспекти лексико-семантичних змін і словотвірної активності запозичень у мові-одержувачі. Відповідно до цього в науковій літературі виділяють такі види освоєння запозичень: фонетичне, граматичне, словотвірне та лексико-семантичне.

У процесі запозичення можна виділити два етапи. Перший етап включає зміни, які відбуваються в іншомовних словах під час їх входження у мову-одержувач. Так, характерною рисою цього етапу в освоєнні семантичної структури багатозначного іншомовного слова слід уважати запозичення його в одному зі значень. Типовим в освоєнні морфологічної структури запозичення є спрощення, тобто втрата морфемної членованості.

Слід зауважити, що освоєння запозичених термінів звичайно супроводжується зміною їх матеріальної оболонки: графічного зображення, звукового складу, морфологічної й словотвірної форми. На рівні семантики нерідко відбуваються зміни обсягу значення, що є наслідком активного функціонування запозичення в українській термінології.

Таким чином, лексичне запозичення в термінології є одним із типів лексичної інтерференції, яка є наслідком взаємодії мов і бере початок у свідомості білінгва. При цьому обов'язковим є врахування особливостей термінологічних систем контактуючих мов.

Дослідження характеру й ступеня фонетичного, граматичного та лексико-семантичного освоєння іншомовних слів має важливе значення для глибшого осмислення місця цієї частини лексичного складу в термінології української літературної мови. Актуальність цих проблем пов'язана з різким зростанням термінологічних найменувань на сучасному етапі, зокрема іншомовного походження, а також необхідністю унормування запозичених термінів. Процес освоєння запозичень у термінології є складним і багатоаспектним явищем, тому потребує подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию / В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1962. – 340 с.
2. Мартынов В.В. К лингвистическому обоснованию гипотезы о вислодерской прародине славян / В.В. Мартынов // Вопр. языкознания, 1961. – № 3. – С. 51–59.
3. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
4. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов / С.В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
5. Серебренников Б.А. Теория волн И. Шмидта // Явления языковой аттракции / Б.А. Серебренников // Вопр. языкознания. – 1957. – № 4. – С.3–15.
6. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1956. – 260 с.

УДК 81'367.635

Тетяна Матулевська
(Донецьк)

ФУНКЦІЇ ЧАСТКИ НАВІТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У роботі проаналізовано основні підходи до розгляду актуалізаційної функції часток. Деталізовано кваліфікаційні й класифікаційні ознаки часток у сучасній лінгвістиці, висвітлено функційно-комунікативну роль часток у структурі речення, а також схарактеризовано семантичні вияви частки "навіть" у політичному дискурсі.

Ключові слова: частка, функція, актуалізація, висловлення, функційно-комунікативна роль.

*The paper analyzes the main approaches to consider actualizational function of particle *e* modern linguistics. Detailed qualification and classification attributes of particles in modern linguistics, highlighted the role of functional-communicative share in the structure of simple and complex sentences, and Author determined semantic expressions of interest in political discourse.*

Key words: *particle, function, actualization, expression, functional and communicative role.*

Актуалізацію як один із засобів граматичного оформлення мовних одиниць у реченні й тексті досліджували такі вчені, як Н. Арутюнова [1]; Ш. Баллі [2]; І. Вихованець [6]; С. Дімітрова [7]; О. Стародумова [10]; Н. Шведова [11] та ін. Явища, пов'язані з процесом актуалізації, є об'єктом вивчення не тільки граматики, але й семіотики, логіки, філософії, літературознавства тощо. Незважаючи на велику різноманітність теоретичних настанов і обраних інструментів аналізу, залишається все ще не вирішеним питання повноти опису самого процесу актуалізації.

Мета роботи – схарактеризувати актуалізаційну роль часток у структурі речення.

Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання:

- 1) схарактеризувати основні підходи до визначення статусу часток у сучасній лінгвістиці;
- 2) з'ясувати класифікаційні ознаки часток;

- 3) описати актуалізаційні вияви часток у політичному дискурсі;
- 4) визначити частки-маркери тема-рема-тичних відношень у політичному дискурсі.

Термін частки в граматиці вживають у широкому й вузькому розумінні. Широке витлумачення свого часу запропонував В. В. Виноградов, який виділив категорію часток мови, що об'єднала власне-частки, зв'язки, прийменник та сполучник [5, с. 663]. Частками мови він називав класи таких слів, які не мають цілком самостійного реального або матеріального значення, а надають здебільшого додаткових відтінків значенням інших слів, речень або ж слугують для вираження граматичних (а отже, і логічних, і експресивних) відношень [5, с. 663].

У вузькому витлумаченні "частки" ("частка") уживається на позначення окремої службової частини мови. У межах такого підходу класифікаційний статус часток визначають неоднаково. Більшість мовознавців, зокрема й українських, ставить частки в один ряд з іншими класами службових слів [11, с. 458; 13, с. 199], тому що вони так само не співвідносяться з поняттями, відповідно не мають власного лексичного значення і виконують тільки синтаксичні функції.

Як аналітичні синтаксичні морфемні частки визначають І. Р. Вихованець [5, с. 28-29] і К. Г. Городенська [6, с. 357]. Морфемами синтаксичного типу частки вважають тому, що вони, подібні до синтаксичних морфем, не мають лексичного значення, але, на відміну від них, функціонують не в структурі морфологічного слова, а обслуговують здебільшого сферу синтаксичного слова та сферу синтаксичної одиниці-конструкції – речення, виділяючи тему або рему за актуального членування речення чи створюючи тип речення за комунікативною метою. Саме ці комунікативні функції свідчать про суто синтаксичне призначення часток [6, с. 357].

Попри значну вивченість часток, аналізовану тему не можна вважати закритою і розробленою на належному рівні. Своєрідність часток виявляється не тільки в зіставленні їх із класами самостійних слів, але й під час порівняння з прийменниками і сполучниками, разом з якими частки утворюють категорію службових слів на основі загальних ознак незмінюваності, відсутності лексичного значення і наявності службової функції.

Становлення часток як службових частин мови висвітлено в працях таких учених, як В. В. Виноградов, К. Г. Городенська, М. І. Греч, Т. М. Ніколаєва, О. О. Шахматов та ін., проте невирішеними постає низка питань, пов'язаних із визначенням межі класу часток, установленням статусу неоднорічних утворень, зарахуванням часток до службових слів чи до морфем. Актуальним постає питання класифікації та кваліфікації часток, зумовлене особливостями їхнього функціонування, закономірностями вжитку в різних стилях і жанрах мови.

Із розвитком теорії актуального членування предметом вивчення постають частки як маркери тема-рема-тичних відношень у структурі речення й тексту. Комунікативна функція є класифікаційною функцією часток, що об'єднує їх у єдиний різновид службових слів-морфем [6, с. 358]. Своєрідна комунікативна функція часток, що беруть участь у створенні відповідного комунікативного типу речень за метою висловлювання – розповідного, питального, спонукального та бажального. Будучи спеціально призначеними для вираження акцентної функції, вони своєю лаконічною, компактною формою повною мірою відповідають потребам викладу.

Щодо частки *навіть*, то вона в політичному дискурсі в акцентній функції є найуживанішою із-поміж інших. За допомогою частки *навіть* автор наголошує на тому, що маркований складник позначає щось незвичайне, несподіване і тому перевершує в певному відношенні зміст попереднього компонента. Уживаючись перед будь-яким словом, частка *навіть* виділяє його, надаючи йому виразності: *До групи навіть не ввійшов представник МЗС, зате був включений "постпред МС в Україні" В.Мунтіян* (Дзеркало тижня. – 16. 08. 2013); *Репутація сірого кардинала часів Леоніда Кучми в політичних колах призвела до того, що навіть дуже відомі політики і в опозиції і при владі намагаються не афішувати свою співпрацю з паном Медведчуком* (Українська правда. – 04. 09. 2013).

Поширені випадки, коли частка *навіть* уживається в поєднанні зі сполучником сурядності *і (ї)*, який передає єднальне значення, виражає ідею співіснування, а частка, маркуючи той чи той складник речення як неочікуваний, виражає його семантичну єдність з попередньою частиною речення, передаючи значення поступової градації: *Ситуація з продукцією українських підприємств, які переживають зараз труднощі у спілкуванні з митною службою Росії, трохи інакша, ніж у випадку з "Рошеном!", якому офіційно оголосили про заборону на ввезення його продукції й навіть назвали якусь нібито причину* (Дзеркало тижня. – 16. 08. 2013); *Вони вірять, що створили методологію бізнесу, яка буде діяти десятиліття й навіть століття* (Українська правда. – 02. 09. 2013); *Звіт вказує на небезпечну тенденцію – чимало німців приймають допінг і навіть наркотики, щоб краще вчитися і працювати* (Українська правда. – 02. 09. 2013).

Виділяючи останній складник речення, автор за допомогою частки *навіть* здійснює неочікувану акцентацію, що може бути посилена за допомогою інших графічних знаків: *Знаючи ціну гектара на Південному березі Криму, можна припустити, що ціна питання – багато, навіть дуже багато мільярдів (!) доларів* (Українська правда. – 27. 02. 2013). *Ув'язнення колишнього політичного опонента, незважаючи на всі аргументи, виглядає, м'яко кажучи, не дуже добре, навіть дуже погано* (Українська правда. – 04. 09. 2013). У переважній більшості випадків елементи сфери дії частки *навіть* виступають "стилістично навантаженими", привертаючи до себе увагу адресата: *"Залився" Володимир Володимирович покинув, збагатившись двома "новинами" – Янукович добре стріляє, і Тимошенко з в'язниці не вийде навіть після 2015 р* (Дзеркало тижня. – 16. 08. 2013); *Цього не зробили навіть тоді, коли ці відносини стали розжарюватися* (Дзеркало тижня. – 16. 08. 2013); *Для країни, державна машина якої неефективна навіть у мирний час* (Дзеркало тижня. – 16. 08. 2013); *У кінці листопада вийшли секретні записи, зроблені під президентським диваном працівником охорони, з яких слідувало, що Кучма замовив викрадення журналіста або щось навіть гірше* (Українська правда. – 01. 01. 2001); *І подати заявки може будь-яка юридична особа – хоч навіть Херсонський комітет СПУ* (Українська правда. – 12. 02. 2001).

У текстах політичного дискурсу частка *навіть* активно вживана з протиставними сполучниками (*але, а, зате, проте, однак*), що спричинено вирішенням певних завдань (активізації уваги читача, коригування, уточнення, посилення логічного й емоційного впливу, підкреслення важливих фрагментів тексту, акцентування зіставляваних фактів і явищ тощо): *Список може бути дуже об'ємним, але навіть після 10 років роботи він не має займати більше 8-9 сторінок* (Українська правда. – 04. 09. 2013); *Згідно з договором про ЗВТ СНД, Україна мала провести консультації з нами не лише перед підписанням, але навіть перед парафуванням УА* (Українська правда. – 04. 09. 2013); *Інші олігархи, можливо, не так яскраво оприявнюють свої ментальні настанови, проте навіть серед найосвіченіших з-поміж них відсутні особи з Україною... ні, не в серці, а у розумі, у раціональних діяльницьких конструктах, у програмах дій на тривалу перспективу* (Українська правда. – 04. 09. 2013); *Як пише в своїй книзі "Містерія капіталу" перуанський економіст Де Сото, загальний час для законного отримання землі на Гаїті становить 19 років, проте навіть таке довге випробування не гарантує покупцю, що його власність буде визнано законною* (Українська правда. – 04. 09. 2013).

Фіксовані випадки, де частка *навіть* повторюється, посилюючи в тексті експресивну функцію маркованих нею складників речення: *Навіть західна Україна, навіть Київ, де протестні настрої традиційно є високими, не вивели на вулиці стільки людей, щоби налякати владу й змусити її йти на компроміс з опозицією* (Українська правда. – 04. 09. 2013); *Навіть я бачив магазини у деяких українських містах – "Євробілизна", навіть були вивіски на магазинах – "Євротруни"!* (Українська правда. – 07. 08. 2013). Адресант, використовуючи частку *навіть* у мінімальному контексті, уводить додаткову інформацію суб'єктивного характеру про ситуаційні актанти, ужиті у висловленні, спричинюючи виділення різних семантико-синтаксичних складників речення і в той же час беручи участь у характеристиці суб'єкта: *У день голосування в парламенті Меркель виглядала стомленою, бо*

навіть вона не була певна в тому, як допомогти Греції (Українська правда. – 27. 12. 2013); Ні ці депутати, ні сам Яценюк, ні **навіть** Тимошенко уявити не могли, що у перший день наступного сесійного тижня БЮТові доведеться самотужки (!) блокувати трибуну, щоб не допустити відставки голови Верховної Ради (Українська правда – 12. 11. 2008).

Частка **навіть** є акцентуатором семантики наростання якості, виразником несподіваного порушення очікувань суб'єкта. Адресант відсилає адресата до попереднього контексту: "Це дуже важлива угода, оскільки МС сам передбачив можливість приєднання до технічних регламентів держав, які не є учасницями МС. **І навіть** передбачив певні процедури щодо цього", – уточнив він (Українська правда. – 04. 09. 2013); Але зміни, можливо, не за горами, адже багато політиків – включно з президентом Обамою – критикують наявну патентну систему і діяльність тролів. **Навіть** пан Спентенберг визнає, що якісь реформи потрібні. Але між тим продовжує свою прибуткову справу патентної монетизації (Українська правда. – 28. 09. 2013).

У текстах політичного дискурсу поширені випадки, де адресат за допомогою частки **навіть** акцентує увагу на тому, що виділений часткою компонент позначає щось несподіване, і тому перевершує зміст попереднього складника: *Зараз в суді ми навіть перестали ставити питання свідкам, бо вже всі докази у цій справі ми вважаємо зібраними* (Українська правда. – 20. 07. 2011); *У результаті більшість публічних політиків з числа націонал-демократів навіть не потрапили до прохідних списків* (Українська правда. – 07. 03. 2006).

Функція частки пов'язана також із її позиційним розташуванням у реченні. Як слушно наголошує О. О. Стародумова, частка **навіть**, перебуваючи на початку речення чи частини складного речення, зумовлює градаційні відношення події [12, с. 62]: *Я не можу з цим погодитися, але я повинна прийняти це як юрист. **Навіть** ви визнаєте, що в кінцевому вердикті залишився тільки епізод щодо Кириченка* (Українська правда. – 02. 09. 2013); *При тому, що саме ці епізоди згадуються в цивільному позові щодо конфіскації грошей Лазаренка. **Навіть** зараз в Україні Тимошенко обвинувачують щодо діяльності в 1990-их, але суддя Дженкінс ще в 2004 році прийняв рішення, що немає її провини* (Українська правда. – 02. 09. 2013). У випадку, коли частка перебуває не на початку висловлення або його частини, то вона акцентує складник, що співвідноситься з певним компонентом фону [12, с. 62]: *Незважаючи на всі намагання пана Басмата, мене не реєстрували **навіть** як гостя Конгресу* (Українська правда. – 30. 08. 2013); *Але такого не очікували **навіть** ми* (Українська правда. – 28. 08. 2013).

Частка **навіть** виявляє значний текстоцентричний потенціал, що реалізується в низці випадків "у віднесенні до попереднього контексту, виході за межі висловлення, формуванні текстової ретроспекції" [2, с. 240]: *Він дослухався до скарг клієнтів і пропонував повернути гроші, беручи до уваги моменти, які потребували вдосконалення. **Навіть** коли він наймав перших співробітників, він не пішов найочевиднішим шляхом і не взяв на роботу професійних фотографів* (Українська правда. – 19. 08. 2013); *Однією з головних думок праць та політичної діяльності Денікіна було недопущення розчленовування Росії, особливо коли мова йде про малоросійську землю – Україну", – згадав слова прем'єра архімандрит. "Злочин, це якщо хтось тільки починає говорити про поділ Росії та України, **навіть** коли про це говорять учасники білого руху, або іноземці", – сказав Путін, згадуючи мемуари Денікіна. – "До таких ідей генерал був абсолютно нетерпимий", – додав прем'єр у розмові з Тихоном* (Українська правда. – 29. 05. 2009).

Текстова ретроспекція слова **навіть**, акцентуючи складники висловлення, формує його цілісність, зумовлює напруження, наростання якості, дії тощо. Різні типи повторів як окремих слів, так і словосполучень створюють у тексті інтонаційну атмосферу емоційного напруження: *"За словами Ані Грішиної, знімальна група якраз представилася і мала посвідчення, а ось "тітушки" були без документів. **Навіть** на прохання міліції "охоронці" не змогли показати нічого, окрім загадкового посвідчення, яке мав один з них", – написала Даниленко* (Українська правда. – 25. 08. 2013); *"Коли ми кладемо на ваги, ми бачимо, що, на*

жаль, перевага не на нашій стороні... Ті пропозиції, які надходили, вони незручні для нас, вони для нас навіть принизливі, і ми ніколи не підемо. Ми не можемо торгувати країною – це наш принцип", – підкреслив президент, говорячи про переговори з Росією з газового питання (Дзеркало тижня. – 11. 09. 2013).

Типи відношень, у реченнях яких бере участь частка навіть, зазвичай реалізуються у взаємодії один з одним, як поєднання тих чи тих відношень. Між типами значень спостерігаються регулярні комунікативні зв'язки, які свідчать про їхню взаємозалежність і синкретизм. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні комунікативно-прагматичних виявів інших різновидів часток у політичному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы [Текст] / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Ш. Балли ; пер. с фр. Е. Вентцель, Т. Вентцель. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
3. Бацевич Ф. С. Семантика обманутого ожидания: Слово "даже" в Ф. М. Достоевского / Ф. С. Бацевич // *Studia rusystuczne Akademii swientokrzyskiej*. – Т. 12. – Kielce, 2003. – С. 239–247.
4. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Исследования по русской грамматике [Текст] / В. В. Виноградов. – М. – Л.: Учпедгиз, 1975. – 784 с.
5. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови [Текст]: монографія / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
6. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
7. Димитрова С. Актуализация предложения и ее зависимость от степени осведомленности адресата [Текст] / Стефана Димитрова // *Новое в зарубежной лингвистике*. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XV. – С. 535–545.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. [Текст]: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Муминов В. И. Стилистические функции частиц в романе Ф. М. Достоевского "Идиот": монографія / В. И. Муминов. – Южно-Сахалинск: СахГУ, 2011. – 240 с.
10. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) [Текст] / Т. М. Николаева. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
11. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой. – В 2 т.: Т. 1. – М.: АН СССР, 1980. – С. 96–122.
12. Стародумова Е. А. Акцентирующие частицы в русском языке [Текст] / Е. А. Стародумова. – Владивосток, 1988. – 96 с.
13. Сучасна українська літературна мова [Текст] / за ред. М. Я. Плющ. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа. – 430 с.

УДК 81'371'367.624

Оксана Мироненко
(Херсон)

ЛЕКСИЧНО ОКАЗІОНАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ УВИРАЗНЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті аналізуються лексично okazіональні прислівники, з'ясовується їх семантичний потенціал. Особливу увагу зосереджено на класифікації лексично okazіональних прислівників як показників увиразнення сучасної української літературної мови.

Ключові слова: *лексично okazіональний прислівник, репрезентант, класифікація, увиразнення.*

The article analyzes lexico-occasional adverbs and their semantic potential is cleared up. The special attention is paid to the lexico-occasional adverbs classification as a differentiation index of the modern Ukrainian language.

Key words: *lexico-occasional adverb, representant, classification, differentiation.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики okazіоналізми як репрезентанти мовно-мовленневих інновацій української мови останніх десятиліть досліджувалися загалом із лексико-семантичного, власне словотвірного та стилістично вираженого аспектів такими вченими: Г. Віняр, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, Л. Мацько, О. Стишовим, Л. Струганець, Г. Сютюю, Т. Юрченко та іншими.

Метою нашої статті є аналіз лексично okazіональних прислівників як показників увиразнення сучасної української літературної мови.

Досліджуючи okazіоналізми, С. Бирик, С. Єрмоленко та О. Тодор зазначають, що – це слова, які "утворюються за наявними в мові моделями, але не використовуються в загальноживаному словнику" [3, с. 113].

О. Бондар, Ю. Карпенко та М. Микитин-Дружинець okazіоналізми (стилістичні неологізми або індивідуально-авторські неологізми) репрезентують як "нові слова, утворені авторами літературних чи публіцистичних творів з певною стилістичною метою для конкретного випадку, які функціонують лише в певних контекстах" [1, с. 267].

Ураховуючи специфіку okazіонального слова, мовознавець О. Ликов виокремлював такі його диференційні ознаки, а саме: "1) належність до мовлення, 2) утворюваність (невідтворюваність), 3) словотвірну похідність, 4) ненормативність, 5) функціональну одноразовість, 6) експресивність, 7) номінативну факультативність, 8) синхронно-діахронічну дифузійність, 9) індивідуальну приналежність" [5, с.11]. Н. Гольцова акцентує увагу на таких особливостях okazіонального слова як: "1) належність до мовлення, 2) невідтворюваність (утворюваність), 3) словотвірна похідність, 4) "разовість" використання, 5) ненормативність, 6) експресивність, 7) номінативна факультативність, 8) індивідуальна приналежність" [2, с.82]. Безумовно, належність до мовлення, експресивність, номінативна факультативність, ненормативність, словотвірна похідність, утворюваність, залежність від контексту – це є найхарактерніші ознаки okazіонального слова.

Розглядаючи okazіоналізми, слід виокремлювати – *лексичні*, що характеризуються новою формою та значенням, та *семантичні*, у яких новим є лише план змісту. Наприклад, у ліричному уривку: *Небо світиться світанно, Сходить сонце з-за ріки, І орошені тюльпани Розкривають пелюстки* (М. Братан). Лексично okazіональний прислівник способу дії *світанно* через асоціативні реакції в контекстній ситуації, де вживається з препозиційно семантично близьким функціонуючим поширювачем "світиться", набуває градації та характеризується меліоративним навантаженням, указуючи на те, що "невиразно, розвиднюючись" "світиться небо" перед сходом сонця.

Семантично okazіональний прислівник вирізняється тим, що своє змістове навантаження репрезентує в контексті, наприклад: *А ось щодо перебігу другого туру, то керівник краю, який напередодні емоційно розповідав про жахи, які будуть коїти "наглядачі" із Західної України, зізнався: вибори проходять навіть "скучно". "Ідуть нормальні вибори, – поділився він спостереженнями. Серйозних порушень немає, крім дрібниць. Десь там вказівник повернули від виборчої дільниці, ще десь людям сказали, що там закрито й нікого немає..."* [УМ, 9.02.2010]. У СУМі лексема *скучно* виражає значення – "1. Присл. до скучний. 2. Про почуття нудьги, туги, яке охоплює кого-небудь. 3. Про відчуття нудьги, яка панує де-небудь" [7, IX, с.339], а *скучний* – "1. Який відчуває нудьгу; невеселий. // Який виражає нудьгу. // Той, хто відчуває нудьгу. 2. Який викликає нудьгу; нецікавий. // Який не викликає інтересу. // Який викликає нудьгу своєю одноманітністю, монотонністю, похмурістю. // Позбавлений різноманітності, яскравості, радості" [7, IX, с. 339]. Але у наведеному контексті адвербіатив набуває нових значень: "нескучно", "ненудно", оскільки під час виборів

траплялися казуси: "десь там вказівник повернули від виборчої дільниці, ще десь людям сказали, що там закрито й нікого немає".

Досліджуючи okazіональну деривацію, Ж. Колоїз лексично okazіональні прислівники класифікує у такі дериваційні ряди: 1) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо антропонімів та персонімів, 2) прислівники, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо соматизмів, 3) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо зоонімів, 4) прислівники, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо флоризмів, 5) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо натурфактонімів, 6) прислівники, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо артефактонімів, 7) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо ідеонімів [4, с. 157-159].

Аналізуючи специфіку лексично okazіональних прислівників, вважаємо за доцільне згрупувати їх за мотивованими основами в такі категоріально-семантичні типи, як: 1) рослинний світ (*ромашково, сливно, терново, тополино, травно, трояндово, хризантемово, чебрецево*); 2) тваринний світ (*гадючо, голубино, джмелино, жайворово, журавлино, лебедино*); 3) власні назви (*по-зевесівському, по-левітанівськи, по-македонськи*); 4) природні явища, небесні тіла, матеріали, речовини, час, предмети, стиль (*вулканно, грозово, злив'яно, кинджально, кубістично, листопадно, літньо, молочно, соборово, сюрреалістично*); 5) будь-який простір, сорт, колір, назви фарб, каменів, металів та смол (*аеродромно, антрацитово, батьківщинно, буриштиново, високосно, карамельно, кармінно, лазурово, лілово, магнетично, небесно, океанно*); 6) анатомічні, психологічні поняття, психічні стани, якості та властивості (*лобато, маразматично, молодильно, муторно, надтріснуто, неблагонадійно, нетямковито, нірванно, обтічно, окато, по-дикунськи, по-дилетантськи, по-жлобськи, по-занудському*); 7) роду діяльності, ідеологічного спрямування (*по-апостольськи, по-відьомськи, по-дизайнерськи, по-езуїтськи, по-матроськи*).

Доречно вплетені лексично okazіональні прислівники у канву художнього твору допомагають якнайкраще розкрити образ людини, її внутрішню або зовнішню потенційність. Наприклад: *Незвично теплий грудень мрячив дрібною мжичкою. Незимовий холод пробирав до кісток, а старим все ввижалася баба Федора, якою її, найстаршу, ніхто з них ніколи не пам'ятав. Стояла на розпутті у білій вишиваній сорочці, тканій плахті, новеньких чобітках і весільному вінку – струнка, вродлива, чорноброва, ну, як та квітка, і хризантемово всміхалася до своєї щасливої долі* (О. Міщенко). Так, адвербіальна емоційно-експресивна лексема способу дії *хризантемово* через асоціативні реакції набуває позитивного звучання й передає естетично-етичні характерні риси людини, яка "радісно" всміхалася.

Семантичний діапазон лексично okazіональних прислівників розкривається в контексті за допомогою асоціацій до аналізованої лексеми, наприклад: *Із краю в край снується без упину: Гармонія. Багатолуння. Лад... Ця музика, знадливіша із знад, Бентежить душу ніжно й голубино* (Л. Тендюк). Емоційно-експресивний прислівник способу дії *голубино* через асоціативну конденсацію в контекстній основі разом із синонімічним конситуативним прислівником "ніжно" набуває меліоративного звучання та виражає семантичні аргументації: "лагідно, пестливо та приємно".

Завдяки метафоризації лексично okazіональні прислівники набувають емоційно-експресивної вираженості, наприклад: *Дощ періщить, батогом махає. Не питає, боляче чи ні. Нерозквітлий жнивень зустрічаєм На журбою спаленій стерні. Не питає, досить чи не досить Змерзлу душу в споминах топить. І у ринвах солодко гундосить, І під серцем злив'яно щемить* (Л. Косановська). Так, якісно-означальний емоційно-експресивний прислівник *злив'яно* ("тужливо, болюче, без кінця і краю") через асоціативні зміщення в поетичному контексті набуває градації на рівні денотату, оскільки дериваційна база слова вказує, на те, що не просто дощ, а злива у душі ліричного героя.

Нами виявлено випадки, коли через метафоризацію різного роду назв речовин, предметів, стилів тощо передаються почуття, емоції, фізіологічний або психологічний стан людини, суспільно-культурна координація світу, наприклад: *Звелася Україна соборово,*

Нехай ідуть до неї на хліб-сіль. А що ж це ви, перевертні, на дроба її продать скоріше запряглись? (М. Палієнко). Поетичний емоційно-експресивний прислівник способу дії *соборово* через асоціативні реакції набув меліоративності, вказуючи на те, як "велично, монументально, високо" "звелася Україна".

Безумовно, значення лексично оказіональних прислівників розкриваються завдяки асоціаціям чи зверненню до дериваційної бази слова, в якому яскраво виражена оцінна потенційність, наприклад: *Як біль згасити на вітрах, І загоїти листком рану, Що розпалилась океанно У тузі тихій за тобою* (Л.Павлів). У поетичному уривку семантичний потенціал емоційно-експресивного прислівника способу дії *океанно* розкривається не прямо, а опосередковано: шляхом звернення до дериваційної бази слова. Так, адвербіатив *океанно* набув значеннєвих відтінків: "безмежно, неосяжно глибинно", оскільки сприймається як похідний від іменника *океан*, що тлумачиться як: "1. Водний простір, що вкриває більшу частину земної кулі й поділяє суходіл на материки та острови. // Одна з чотирьох основних складових частин водного простору земної кулі, що розділяє материки. 2. Про щось безмежне, неосяжне" [7, V, с. 662].

У комунікативному акті регулярно вживаються відприкметникові лексично оказіональні прислівники, що набувають особливого спектру можливостей, що їх новизна та асоціативне поле виявляються в усіх варіативних формах, наприклад: – *Але ж Людмила тебе малювала? – довбав своє Іван.*

– *Малювала! – згодився Федько. – Вона всіх малює: для пам'яті, каже, а мені шо, морда від цього зменшиться?*

– *Через це ти того портрета й не забрав, – по-занудському сказав Іван* (В. Шевчук) – у висловленні оказіональний порівняльно-уподібнювальний прислівник *по-занудському*, маючи семантично негативно виражений тип основи, у контекстній ситуації вказує на спосіб передачі інформації, яка "в'їдливо, дошкульно" маніфестується людиною.

Семантичний потенціал лексично оказіональних прислівників допомагають розкрити і контекстуальні поширювачі, наприклад: *В групі нарешті з'явився новий барабанщик – вісімнадцятирічний Саша Кутузов, учень Олега Бабіна. Він ще не в курсі ваших внутрішніх розборок, тому дивиться на вас по-фанатськи залюблено* (В. Терлецький). Оказіональний емоційно-експресивний порівняльно-уподібнювальний прислівник *по-фанатськи* в контекстно-ситуативній площині, стоячи у препозиції відносно до меліоративно вираженого посилювача *залюблено*, що допомагає розкрити зміст аналізованого адвербіатива, набуває позитивних значеннєвих виражень: "надзвичайно, до самозабуття, дуже".

Отже, проаналізувавши лексично оказіональні прислівники, можна стверджувати, що їх семантичний потенціал розкривається завдяки контекстним поширювачам, незвичній сполучуваності, асоціативним реакціям тощо. Завдяки лексично оказіональним прислівникам створюються нові картини мовного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О.І. Бондар, Ю.О. Карпенко, М.Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 368 с.
2. Гольцова Н.Г. Окказиональность слова и окказиональность фразеологизма / Н.Г. Гольцова // Русский язык в школе. – 1993. – № 3. – С. 81-86.
3. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224с.
4. Колоїз Ж.В. Українська окказіональна деривація: монографія / Ж.В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 311 с.
5. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово) / А.Г. Лыков. – М.: Высшая школа, 1976. – 119 с.
6. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко. – К.: Вища школа, 2003. – 262 с.
7. Словник української мови: В 11т. / Голов. ред. Білодід І.К. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

СУГЕСТИВНИЙ КОМПОНЕНТ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено аналізу ключових слів комерційної реклами як маркерів мовного впливу. Виокремлені ключові слова розподілено на групи, висвітлено низку мовних ознак зафіксованих ключових слів, за допомогою технологій нейролінгвістичного програмування розкрито їхню сугестогенну природу.

Ключові слова: комерційна реклама, ключові слова, сугестія, нейролінгвістичне програмування, вплив, семантика.

This article analyzes the keyword advertising business as markers of verbal influence. Selected keywords grouped, characterized some of the language features documented keywords, using techniques of neurolinguistic programming, explained their suggestive nature.

Key words: commercial advertising, key words, suggestion, neurolinguistic programming, influence, semantic.

Поняття сугестивності рекламного дискурсу сьогодні визнає переважна більшість дослідників (закордонні вчені В. Аренс, К. Бове, Дж. Дайер, А. Дейян, Дж. Джонс, Дж. Кеплес, А. Менегетті, С. Моріарті, Д. Огілві, В. Паккард, К. Ротцол, Ч. Сендидж, У. Уеллс, В. Фрайцбургер; російські лінгвісти М. Кохтєв, О. Лебедев, О. Леонтєв, В. Музикант, О. Сичов, Ю. Сорокін, а також вітчизняні науковці Л. Землянова, В. Зірка, Т. Ковалевська, Є. Коваленко, В. Корнєєв, Н. Кутуза, Н. Лисиця, В. Олексенко, Г. Почепцов, В. Різун, В. Самусенко, О. Семенюк та ін.). У роботах цих дослідників здійснено спроби системного аналізу реклами (насамперед – комерційної) як специфічного різновиду комунікації, її загальних семантичних та структурних властивостей (К. Бове, Дж. Дайер, О. Зелінська, М. Кохтєв, Г. Кузнєцова, Дж. Н. Ліч, О. Медведева, О. Сичов, Г. Почепцов, Д. Розенталь); проаналізовано чинники ефективності рекламного повідомлення (Дж. Джонс, Дж. Кеплес, О. Феофанов).

Актуальність обраної проблематики визначається не лише її загальнотеоретичною вагою, а й змогою пошуку захисних механізмів щодо руйнівного впливу патогенних текстів, які, на думку дослідників (див. праці О. Бондаря, Є. Волкова, Т. Ковалевської, М. Лозинського, Б. Потятиника та ін.), виступають характерною ознакою сучасного комунікативного простору, продукуючи конфліктну взаємодію й порушуючи внутрішню гармонійність особистості й соціуму.

Проаналізувавши великий масив рекламних повідомлень (близько півтори тисячі) та виокремивши основні маркери впливу рекламних слоганів – ключові слова (даді КС), вирішено зробити аналіз отриманого фактичного матеріалу на лексико-семантичному рівні, звернувши увагу саме на які важелі підсвідомості та зацікавленості людини розраховують сугестори – рекламодавці.

Ураховуючи зазначене, зафіксовані КС подалі розподіляємо за такими основними ЛСГ, об'єднаними у два основних блоки: блок I, що містить КС, пов'язані з різноманітними характеристиками рекламованого товару; блок II, що містить різноманітні характеристики, які описують адресата рекламованого товару. Зауважимо, що пропонуваній розподіл є доволі умовним, оскільки у переважній більшості в одному РТ поєднуються маркери, які водночас можуть ілюструвати і певні якості рекламованого товару, і визначати ті переваги, що може отримати покупець від застосування рекламованого товару. Крім того, завдяки процесам метафоричного переосмислення виокремлені КС можуть одночасно належати до різних блоків, відповідно активуючи актуальні для конкретного контексту семи, що коментуємо у наведеному нижче переліку. Також беремо до уваги процеси полісемії, у межах якої те ж саме КС може реалізувати нетотожні значення. Проте запропонований розподіл надає змогу не лише систематизувати й деталізувати спектр зафіксованих КС, а й

окреслити актуальні перспективи їхньої семантичної реалізації, з'ясувати активні значеннєві вузли у семантичній структурі аналізованих КС та висвітлити релевантні для таких сугестивних текстів смислові доміанти й напрями їхнього семантичного переосмислення й комунікативної динаміки. КС, які мають активну семантичну реалізацію, виявляють широкий значеннєвий спектр, виділяємо позначкою *, що унаочнить найактивніші лексико-семантичні складники РТ.

Детальніше у статті зупинимося на аналізі лексем, які відносимо до блоку I.

Спираючись на вищенаведене, до блоку I, що містить КС, пов'язані з різнобічними характеристиками рекламованого товару, уналежнюємо:

1) лексеми, що містять цінову характеристику рекламованих товарів (*вигідний, дешевий, доступний, *економний* (про річ), *ціна* та ін.), яка, проте, часто спирається на замовчування інформації, генералізацію та абсолютизацію наведених фактів [4]:

"Мак Доналдс". *Ціни так само доступні*, тобто "який годиться багатьом, усім" [1, с.323], насамперед з огляду на матеріальні можливості;

Новий "Феррі" *ще економніший*, тобто такий, що "сприяє економії, здійснює її" [1, с. 339];

2) лексеми, що ілюструють їхню практичну цінність (**безпечний, *ефективний/ефект, досконалий, *допомога/допомагати, *захист/захищати, *корисний, легкий, надійний* та ін.):

Офтальмологи *рекомендують користуватися найбільш безпечним монітором "ЛДжі Флатрон"*; Нова відбілювальна "Аквафреш Вайтенинг Мульти Екшн". *Безпечно відбілювання та комплексний захист в одній зубній пасті*, де актуалізується значення "який не криє в собі небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки" [1, с. 70];

лікувати "вживати заходів для припинення якого-небудь захворювання" [1, с. 619] ("Лісобакт" – *лікує, як треба!*);

корисний: "Растішка" – *корисний і смачний* (*корисний* – "який дає, приносить добрі наслідки. // ...Те, що дає користь" [1, с. 574];

легко: "Лазолван". *Твоє легке дихання; "Оллі легке масло" для легкого життя; Легко готувати, легко мити, легко зберігати. "Оваціо" від "Мулінекс" (легкий – "який не являє собою складності, не викликає напруження під час виконання, нескладний. // Який дається без напруження, великої, важкої праці, зусиль. // Нічим не ускладнений, без труднощів і клопоту" [1, с. 609], де його синонімом може виступати лексема *простий*);*

Реалізація таких КС активує т. зв. дефіцитарні потреби особистості, до яких, за А. Маслоу, належать потреби в їжі, відпочинку, потреба в безпеці [5], а також тяжіння до максимального спрощення життя;

3) лексеми, що ілюструють відповідність усталеним у суспільстві нормативним, стандартним показникам цього товару (**справжній* (про товар), *якість* та ін.), хоч дуже часто в таких випадках подається некоректна аргументація або псевдоаргументація [4], створюючи підґрунтя для маніпулятивних ефектів:

Справжній лише майонез "Чумак"! Майонез без консервантів! Зі справжнім та свіжим смаком. "Чумак" – це так смачно!; "Корона" – смак справжніх почуттів. Виділена лексема має значення "який відповідає певним вимогам, який є досконалістю, взірцем, ідеалом чого-небудь" [1, с.1376], водночас корелюючи зі значенням "не штучний. Не підроблений" [там само];

"Чернігівське". *Абсолютна якість*, де КС – "сукупність характеристик продукції або послуг щодо її здатності задовольнити встановлені та передбачені норми" [1, с.164];

4) лексеми, що ілюструють їхню винятковість серед низки подібних товарів (**єдиний, *новий, неперевершений, неповторний (неповторимий), особливий, *перший* (про річ), *спеціальний, унікальний* та ін., а також квантифікатори *більше, *весь/*всі, подвійний, потрібний, *завжди, *світ* (у значенні "все існуюче") та ін.):

Нова куряча "Галина Бланка". *Тепер ще більше курки та більше овочів*. Тут КС уживається у найпоширенішому значенні "який недавно виник, з'явився, не існував раніше;

недавно зроблений, створений і т. ін. //...Якого раніше не використовували, не застосовували..." [1, с. 789];

"Якобз Монарх". З неповторним аромомсамитом, тобто таким, "який має особливі якості, ознаки, риси; винятковий, надзвичайний" [1, с. 773];

Цей же аспект акцентується і завдяки КС спеціальний: Новий "Шамту Фруктіс Пауер". Розкішний фруктовий аромат і спеціальна Вольюмінг-формула для вражаючої пишноти вашого волосся, що реалізує значення "який чимось вирізняється з-поміж інших; не такий, як інші; особливий" [1, с. 1364]; і завдяки КС єдиний – "один, без інших. // Лише один" [1, с. 361], тобто такий, схожих на який не існує;

5) лексеми, що ілюструють їхню елітарність (вишуканість/вишуканий, *комфорт, королівський, магія/магічний, *престижний, розкішний, *шедевр та ін.):

Парфуми "J'adore". Вишуканість і легкість; Магія солодкого полону кави "Еліт"; "Grecotel". Там, де Греція найпрекрасніша. Ласкаво просимо до світу елегантності та комфорту; Ковбаси "Елітні". Королівський смак; "ЛДжі". Легко та престижно; "Нескафе Голд". Тонкий аромат і розкішний смак; Холодильник "Арістон". Істинний шедевр домашньої колекції. Всі наведені приклади об'єднані спільною архісемою "для витончених і вибагливих осіб", пор.: вишуканий – "який характеризується витонченістю, досконалістю, елегантністю. // Який відзначається добірністю; зроблений з тонким смаком" [1, с. 162], комфорт – "найзручніші побутові умови, сукупність побутових вигод; вигоди, затишок" [1, с. 562], королівський – "перен. Найвищої якості; багатий, розкішний" [1, с. 576], престижний – "такий, який високо котирується, має перевагу в очах суспільства, якої-небудь групи людей" [1, с. 1107], розкішний – "який задовольняє найвищі естетичні вимоги, смаки. // Вишуканий, прекрасний" [1, с. 1245], шедевр – "зразковий витвір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності" [1, с. 1617] тощо;

б) лексеми, що, у певний спосіб перетинаючись із попередньою групою, містять загальнооцінювальні характеристики предметів (*бездоганний, вражаючий, дивовижний, *ідеальний, *лагідний, привабливий, чарівний, шарм, чудовий), які умовно можна об'єднати у розгалужений синонімічний ряд, оцінна амплітуда якого сягатиме найвищого ступеня, а референтна належність матиме практично необмежений спектр, пор.:

"Самсунг". Ідеальна техніка для реального життя (ідеальний – "досконалий, відмінний, чудовий..." [1, с. 488]); "Elit fort" – шарм справжньої кави (шарм – "чарівність, привабливість" [1, с. 1614]); Чипси "Естрелла". Привабливий смак (привабливий – "який викликає захоплення, приваблює до себе своїми якостями, властивостями. //... Який приносить задоволення, насолоду, приємний" [1, с. 1110]); Шарм кави "Еліт". Світ чарівного аромату (чарівний – "перен.: надзвичайний, дуже гарний; чудовий" [1, с. 1593]); Жувальна гумка "Орбіт". Чудовий смак і захист від карієсу (чудовий – "прекрасний, чудесний" [1, с. 1608]); Бездоганний вигляд цієї осені від "Ейвон" (бездоганний – "який відзначається довершеністю форми; чудовий" [1, с. 67]); В лагідних обіймах "Омса" (лагідний – "приємний для сприймання; нерізкий, м'який, ніжний" [1, с. 603]) тощо.

На відміну ж від попередньої групи, зазначені КС ілюструють не соціальну винятковість потенційного споживача, його належність до вищих верств суспільства, що й мають ілюструвати придбані рекламовані товари, а оцінну характеристику товару, який може задовольнити і витончені, і звичайні смаки пересічних громадян.

Спираючись на кількісні та семантичні характеристики зафіксованих КС, встановлено, що найактивнішою підгрупою цього блоку є КС, що ілюструють практичну цінність рекламованих товарів, їхню винятковість серед інших тотожних та водночас – відповідність усталеним у суспільстві стандартам виготовлення, споживання та ін. таких товарів. Також окреслено коло максимально частотних і семантично потужних КС, які використовуються рекламістами незалежно від референтної групи рекламованих товарів, що засвідчує сенсову обсяжність, багатогранність і впливову потужність цих КС. До них уналежнюємо такі (20 лексем): допомога/допомагати, ефективний, корисний,

захист/захищати, безпечний, справжній, якість, єдиний, новий, перший, весь/всі, завжди, економний, вигідний, комфорт, шедевр, престижний, ідеальний, бездоганний, лагідний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD)/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с.: іл.
2. Ковалевська А. В. Метамоделі лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів [текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01/Ковалевська Анастасія Володимирівна. – Одеса, 2011. – 293 с.
3. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія/Т. Ю. Ковалевська. – вид. друге, випр. і доп. – Одеса : Астропринт, 2006. – 324 с.
4. Коваленко Є. Рекламний дискурс: лінгвістичні аспекти вивчення/Є. Коваленко // Лінгвістичні студії: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – С. 314–319.
5. Маслоу А. Мотивация и личность/А. Маслоу. – С.-Пб.: Евразия, 1999. – 479 с.
6. Психология в рекламе/[под ред. П. К. Власова]. – 2-е изд., допол., перераб., исправ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 320 с.
7. Серио П. Как читают тексты во Франции/П. Серио // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса : пер. с фр. и португ. – М.: ОАО ИГ "Прогресс", 1999. – С. 14–53.

УДК 81'42.37

Віра Перепьолка
(Херсон)

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА В ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АНАЛІЗІ

Стаття присвячена обґрунтуванню образності слова, що розкривається через його внутрішню форму, яка відображає національне світобачення.

Ключові слова: внутрішня форма слова, мовна картина світу, вербальне мислення, образне мовлення, концептуалізація, метамова, семантика, прагматика.

The article is devoted to the grounding of figurativeness of word that is revealed through the inner form which reflects national reception of the world/

Key words: inner form of the word, picture of the world, verbal thinking, conceptualization, semantics, pragmatics.

У сучасній лінгвістиці в результаті бурхливого розвитку семантики і прагматики, порівняльного вивчення мов ідея національно своєрідної організації семантичного матеріалу в кожній мові отримала нові потужні імпульси.

Вивченням мовної картини світу окремого народу, а також проведенням порівняльних досліджень кількох мов займаються нині такі науки, як етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика та інші. Це новий і перспективний напрям у розвитку мовознавства, що застосовує комплексний підхід до вивчення мови та її внутрішньої форми, поєднує в собі методи, властиві кільком наукам (лінгвістиці, етнографії, психології тощо), – і внаслідок цього ми маємо новий погляд на традиції народу, специфіку його мови та мислення.

Актуальність статті полягає в тому, щоб з'ясувати особливості внутрішньої форми українського слова в етнокультурологічному аспекті, проаналізувати на прикладі творів Ліни Костенко використання образних мотивів через внутрішню форму слова.

Кожна природна мова відбиває певний спосіб сприйняття й організації (концептуалізації) світу. Висловлені у ній значення складаються в якусь єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, що нав'язується як обов'язкова всім носіям мови. Властивий певній мові спосіб концептуалізації дійсності почасти універсальний, почасти національно специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов. З іншого боку, мовну картину світу Ю.Д. Апресян називає

"наївною" в тому сенсі, що наукові визначення та мовні тлумачення не завжди збігаються за обсягом і навіть за змістом [1].

Концептуальна картина світу або "модель" світу, на відміну від мовної, постійно змінюється, відбиваючи результати пізнавальної та соціальної діяльності, але окремі фрагменти мовної картини світу ще довго зберігають пережиткові, реліктові уявлення людей про світобудову.

Реконструкція "наївної" моделі світу на основі повного опису лексичних та граматичних значень починає розглядатися як найважливіше завдання семантики та лексикографії. З іншого боку, реконструкція "наївної" моделі світу дозволяє змінити стратегію опису мовних значень, зробити її більш загальною.

Раніше лінгвісти розглядали мовні значення як більш-менш безпосереднє відображення фактів дійсності. Цьому відповідала редуccionістська (спрощена) стратегія опису мовних значень через усе більш прості смисли аж до елементарних – слів універсальної семантичної метамови. Однак поняття "наївної" моделі світу дає семантиці нові можливості. Мовні значення можна пов'язувати з фактами дійсності не прямо, а через відсилання до певних деталей "наївної" моделі світу. У результаті з'являється основа для виявлення універсальних і національно своєрідних рис у семантиці природних мов, відкриваються деякі принципи формування мовних значень.

Найбільш яскравий спосіб бачення предметів проявляється в специфіці мотивації і внутрішньої форми найменувань.

Окрім вербального, людина має образне мислення. Часто трапляється так, що певні образи не мають відповідної зовнішньої форми (наприклад, назви пальців на ногах у російській, німецькій та у багатьох інших європейських мовах, та це не означає, що ми не розуміємо, що це таке), бо в цьому не було потреби, або ж тому, що цей образ не є ще відкритим для людини, тобто, як нам відомо, є ще багато речей, які людина не пізнала і не відкрила за допомогою науки, але ці речі існують у її свідомості у вигляді образів. Тільки коли наш інтерес спрямований на певний образ, цей образ виходить з "темряви" нашої свідомості й потрапляє до мовної картини світу, тобто тоді, коли він отримує мовне пояснення [2].

Образність слова в його співвідношенні з конкретним предметом розкривається через "внутрішню форму" як ту першооснову смислу. Вчення про внутрішню форму заклав О. Потебня, для якого "це форма існування безнастанного виявлення колективного світовідчуття (світогляду) даної народності".

Упродовж століття вчення про внутрішню форму доповнювалося, вдосконалювалося, відкриваючи нові обрії дослідження природи слова, мовної картини світу.

Мотивація назви відбувається за ознакою, яку було взято за основу з причин певної відповідності об'єкта цій прикметі.

Виникають природні запитання: чому саме це вихідне значення було обране носіями мови для називання; чи зберігаються у свідомості мовців первинні враження, зафіксовані у внутрішній формі, якою мірою у внутрішній формі відбилися історико-культурологічні чинники тощо.

У багатьох словах простежується певний взаємозв'язок між значенням і тією характерною ознакою, яка лягла в основу його називання, наприклад: *голуб* – за кольором пір'я, *опеньок* – "біля пня" (за місцем), *мило* – за функцією, призначенням (від "мити"), *квочка*, *крячка* (качка) – як звуконаслідування крику птахів; крім того – *півень*, *криголам*, *тягач*, *озимина* і т. ін. Такі слова називають мотивованими, тобто такі слова мають внутрішню форму. Мотивоване значення мають, як правило, слова похідні.

Внутрішня форма слів може виконувати зображувально-виражальну функцію: наприклад, слово *пролісок*, *проліс*, *первоцвіт*, діалектне *підсніжка*, *скоролісок*, *просерен* (трав'яні рослини, що цвітуть ранньою весною), де теж простежується прихований смисл; не випадково ці назви залюбки використовують поети: "Перший *пролісок* блакитний, Першу квітку весняну Шлю тобі, моя голубко, У далеку сторону" (О. Олесь).

Не завжди етимологічний аналіз слова відповідає внутрішній формі слова. Наприклад, назва *барвінок* має внутрішню форму, що дає змогу побачити в цій квітці щось *барвисте*, то етимологічний аналіз покаже, що слово *барва* запозичене українською мовою з німецької за посередництвом польської з іншим значенням.

На думку німецького вченого Л. Вайсгербера (послідовника В. Гумбольдта), мова різних народів – це різні картини всесвіту, зумовлені відмінностями національного духу цих народів, тобто носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному. Виявлення мотиваційної основи слова, що збігається у свідомості мовця, дає підставу виокремлювати назви з виразним національно-культурним колоритом; досить порівняти українські і російські похідні:

українські

вітальня (від *вітати*),
освіта (від *світла*),
переважна більшість,
шанувати (від *шана*)

російські

гостинная (від *гость*),
образование по образцу,
подавляющее большинство,
преклоняются (від *поклон*)

Внутрішня форма нерідко опосередковано відображає народні традиції, що виявляються в обрядових діях і в їхній оцінній характеристиці. Ця мовна тенденція виявляється, наприклад, у словах тематичної групи "шлюб, сім'я". Відомо, що в Україні, коли створювалася сім'я, традиційно враховувалися почуття людей, і українка здавна мала великі права, зокрема, дівчина могла відмовити сватам (звідси закріпився у мові вислів *піднести гарбуза*). Як відбиток цих звичаїв знаходимо мотивування ряду слів, що закріплюють рівноправне становище жінки: *шлюб* (від *злюбитися*), *наречена*, *наречений* (від *наректи*), *весілля* (від *веселитися*). Українська жінка у шлюбі має назву *дружина* (від *друг*), порівняйте *подружжя* (*союз чоловіка і жінки*). По-іншому оцінюються шлюбні відносини у росіян: *брак* (від *брать*), *невеста* (*не ведать*), *жених* (*брать жену*), *свадьба* (*свататься*), *жена* (*женить*), *супруги* (*запряжені в пару*).

Водночас відкриваються широкі можливості використання внутрішньої форми як текстового засобу, особливо в умовах поетичного мовлення. Усвідомлення внутрішньої форми слова зумовлено здатністю мовця сприймати слова як живий організм, щось утаємничене, розкрити смисл якого не лише цікаво, а й потрібно для самозбагачення.

Мотивація збагачення похідного слова через з'ясування його внутрішньої форми далеко не завжди дає адекватні меті наслідки. По-перше, внутрішня форма нерідко лише приблизно, сказати б, "на око" визначає сутність предмета чи явища. *Чорнило* не завжди чорного кольору, хоч повинно було бути саме таким, квітка *рожа* необов'язково рожева, хоч це її найбільш поширений колір. По-друге, мотивація назви через внутрішню форму є лише першим кроком до встановлення етимології слова, походження її основного компонента – кореня (*барвінок*).

Використання внутрішньої форми в умовах поетичного мовлення дає можливість художнику слова використати цей образний мотив, "примусити" його працювати на створення більш об'ємного, багатостороннього образного поняття – символу. Наприклад, у збірці "Сад нетанучих скульптур" Ліни Костенко художньо осмислюється внутрішньо вмотивований зв'язок слів *чорнота*, *мури*, *пустка*.

Білої хати вікно – *чорнота*.
Як проломити ці *мури* печалі?
Може, живе там сама самота,
Соває *пустку* у піч рогачами.

Автор первинний смисл слова "оживляє", робить його образним.

Первинне значення слів

Чорнота – від чорний колір;
Мури – вертикальна частина будови;
Пустка – нічим не заповнений простір.

У тексті

Чорнота – темрява, темний морок;
Мури – те, що відокремлює кого-небудь у здійсненні чогось;
Пустка – стан занепаду, запустіння.

В іншій поезії з цієї ж збірки:
 А поки що – ні *просвітку*, ні дня.
 Світ мене ловить, ловить... доганяє!
 Час пролітає з реактивним свистом.
 Жонглує будень *святістю* і *свинством*.

Первинне значення слів

Без просвітку – без достатньої кількості світла;
Свинство – бруд, неохайність;
Святість – риси, властиві святому.

У тексті

Без просвітку – хто-небудь постійно заклопотаний, не має вільної хвилини, душевного покою;
Свинство – відсутність культурних навичок, непорядність, підступність;
Святість – моральна чистота, благородність.

Ліна Костенко вміло використовує контекстуальні антоніми (*святість* і *свинство*) завдяки внутрішній формі слів.

Прагнення пізнати внутрішню форму, побачити за словом образ, що зумовлює найменування, глибинний зміст, лежать в основі поетичного сприйняття світу в єдності людини і природи.

Подорожник іде край дороги,
Материнка дітей колише.
Іван – та – Мар’ї дивиться у вічі.
 Бурчить *буркун*. Невесело *крушині*.
 Росте "ведмеже вухо" – в просторіччі
 (не пам’ятаю, як там по-латині) Л.Костенко

Увага до первинного смислу слова мала наслідком "оживлення" колишнього образу: *подорожник* іде край дороги, *материнка* колише дітей, *Іван-та-Мар’я* стали подружньою парою, а *буркун* – буркотливим дідуганом, *крушина* пройнялося скрутою.

Сьогодні неможливо вивчати мову тільки як засіб спілкування. Її можна вивчати лише як спосіб збереження культури. За визначенням М. Семчишина, культура – це образ народу, "вона виявляє і символізує національний світогляд, етичні, естетичні, мистецькі, релігійні чи соціальні аспекти життя народу в кожночасній добі його існування" [6]. Українська національна культура сьогодні самодостатня, але слід пам’ятати, що її треба не лише зберігати, а й захищати, збагачувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Вибрані праці. – Т. II. Інтегральний опис мови і системна лексикографія. – М.: Школа "Мови російської культури", 1995. – С. 348.
2. Вайсгербер Й.Л. Язык и философия// Вопросы языкознания, 1993. – № 2. – С. 30.
3. Гумбольдт В.О. Про відмінність будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства// Гумбольдт В. Вибрані праці з мовознавства. – М., 1984. – С. 156-180.
4. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2008. – С. 120.
5. Манакин В.М. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – С. 25.
6. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Нью-Йорк: 1993. – С. 150.

ІНТЕРФЕРУЮЧИЙ ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ СТРУКТУРИ АНГЛІЙСЬКОГО ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті проведений контрастивний аналіз простого речення в англійській та українській мовах, виявлені аломорфні риси, які зумовлюють інтерферуючий вплив української мови при навчанні англійському синтаксису та породжують типові помилки в структурі простого речення.

Ключові слова: українська мова, англійська мова, контрастивний аналіз, просте речення, аломорфні риси, інтерферуючий вплив.

The article is devoted to the contrastive analyses of the simple sentence in English and Ukrainian languages. Allomorphic features making interfering influence of the Ukrainian language in teaching English syntax and giving rise to typical mistakes in the structure of the simple sentence are found out.

Key words: *Ukrainian language, English language, contrastive analyses, simple sentence, allomorphic features, interfering influence.*

Мета статті – провести контрастивний аналіз простого речення в українській та англійській мовах і виявити аломорфні риси, що зумовлюють інтерферуючий вплив української мови при навчанні англійському синтаксису та породжують типові помилки в структурі простого речення.

Речення у порівняльних мовах, англійській та українській, мають велику кількість загальних типологічних особливостей. Існування ізоморфних особливостей у простому реченні спрямоване на головні спільні типи аспектних характеристик речення як специфічної одиниці мови. Цими аспектами є: 1) структурний; 2) семантичний; 3) прагматичний [3, с. 138]. Таке аспектне ділення на три частини безпосередньо встановлює співвідношення із значенням, формою та функціонуванням речення у мовленні, де реалізується його точна форма висловлювання відповідно до логічно закінченого твердження.

Ці три аспекти мають універсальну природу і встановлюють головний базис для системного розташування і системного порівняння простого речення в усіх мовах. Основні розрізнявальні особливості, котрі характеризують речення як універсальну мовну одиницю, наступні: 1) головна одиниця мови; 2) головна синтаксична одиниця; 3) головна невід’ємна частина мовлення, тобто основна комунікативна одиниця [3, с. 149-150].

В останні часи в граматичній літературі з англійської мови, як вітчизняній, так і в зарубіжній, виявилась тенденція до зменшення значущості чіткого порядку слів в англійському реченні і до перебільшення ступеня рухомості його компонентів. Варте уваги і те, що у поширених узагальнюючих працях з англійської граматики М.Я. Блоха, А.І. Смирницького [1; 5] немає розділів про порядок слів у реченні, а там, де вони є, в підручниках В.Я. Ільїша та В.Я. Плоткіна [2; 4], на перший план висунуті відхилення від чіткого порядку слів. Доцільно зазначити, що такий підхід не сприяє з’ясуванню типологічної своєрідності англійської мови та виробленню міцних навичок правильного розташування слів у висловлюваннях у тих, хто його вивчає.

У реченнях – *The boy knows the man.*

Хлопець знає чоловіка.

The teacher told the

Вчитель розповів дітям

children a story.

історію.

– ніякі переміщення не допускаються, оскільки вони або знищують речення взагалі (**The boy the man knows. *Knows the man the boy*), або створять інше речення, котре буде описувати іншу ситуацію –

The man knows the boy,

Чоловік знає хлопця.

The children told the

Діти розповіли вчителю

*teacher a story.**історію.*

У реченнях – *Nick hit Mike.*
Mike has a blue eye.

Нік вдарив Майка.
У Майка синяк.

Зміна місць підмета з місцем розташування додатка перетворює сенс навпаки.

Mike hit Nick.
Nick has a blue eye.

Майк вдарив Ніка.
У Ніка синяк.

Чітке правило прямого порядку слів входить до ряду найважливіших будівельних рис англійської мовної системи. Цілком очевидним є те, що носії мов із вільним, комунікативно зумовленим розташуванням слів у реченні, як в українській, так і в російській мовах, і носії мов із суворим, граматично зумовленим порядком слів користуються у власній мовленнєвій практиці різноманітними навичками лінійного розташування слів, що породжує інтерферуючий вплив рідних мов на англійську мову [4, с. 59].

Існує жарт, що головна трудність при вивченні іноземної мови полягає у рідній мові. Українському учню для бесіди англійською мовою потрібно перш за все, відмовитися від значно більш вільного українського синтаксису. Українську фразу можна порівняти із рухом автобуса чи літака, на шляху у котрих немає перешкод, немає рейок. Англійська фраза подібна трамваю чи потягу, котрі рухаються по рейках. Найменше відхилення від рейок у сторону подібно катастрофі. На рівні речення відхилення від прямого порядку слів руйнує сенс.

У давньоанглійській мові іменники відмінювались, мали різні відмінкові закінчення. Тоді порядок основних членів речення був вільним, як зараз у нашій мові. Але протягом XI – XIII століть скандинавський вплив сприяв прискоренню процесу ослаблення закінчень, котрий почався в давньоанглійській мові. Ослаблення закінчень тісно пов'язане з процесом ослаблення і нівелювання ненаголошених голосних. Цей процес сполучається із численними утвореннями за аналогією, тобто з перенесенням закінчень, котрі притаманні одному типу відмінювання, на інші типи. На додаток, у французькій мові, котра завдяки норманам протягом трьох століть панувала у Британії, відмінювання іменників також замінювалося сполученням із прийменниками. У результаті у сучасній літературній англійській мові розрізнення стародавніх форм називного і знахідного відмінків збереглося тільки у займенників. Наслідки цієї реформи, що складалась віками, були надто відчутні.

Випадіння відмінкових флексій дуже суттєво відобразилось на англійській морфології і синтаксисі. Межа між частинами мови стала рельєфніша, словотворення – ініціативніше, синтаксис – жорсткіший. Мова, котра не визнає відмінкових закінчень, повинна прямувати до стандартного порядку членів речення у цілях розуміння смислового значення слів, що складають ці речення. Члени речення одразу втратили свободу, опинились на певному, граматично зумовленому місці у реченні. Запанував стандарт S-P-O. У активному стані дійова особа повинна передувати дієслову. Сенс речення перетворюється навпаки, якщо почати фразу з додатка, тобто якщо дотримуватись порядку слів, який характерний українській мові.

Тигрєня до жєрдини прив'язав.

**The young tiger to a pole chained
the hunter.*

мисливець

Три листи приніс поштар.

*Three letters brought the postman.

Ароматичну ванну прийняла

*An aromatic bath took my niece.

моя племінниця.

Учня, у якого рідна мова – українська, легко поставити у глухий кут, запропонувавши йому перекласти англійською мовою такі займенникові звороти, як: *Мені холодно. Тобі цікаво. Нам пощастило.* Потрібно відрізнати наступні типи українських речень і перекладати їх правильно.

Було холодно.

It was cold.

Мені холодно.

I am cold.

Було важко дихати.

It was difficult to breathe.

В англійській мові пасивний стан використовується частіше, ніж в українській.

Його перевели до Москви.

He was transferred to Moscow.

Її кличуть до телефону.

She is being called on the phone.

Українською мовою все це неозначено-особові речення з дієсловами активного стану, але дійової особи, яка відповідала б на питання "хто?", у них немає. Англійською мовою розповідне речення повинно мати підмет, це його основний персонаж, а тут його немає ні реально, ні приблизно. Завдяки багатству відмінкових закінчень в українській мові вільний порядок головних членів речення, і в синтаксисі української мови зустрічаються неозначено-особові речення, що починаються саме з додатка. Їх можна назвати "антисхемою" англійської розповідної фрази. При перекладі на англійську мову дійсний стан доводиться замінювати пасивним, що задовольняє дві вимоги: 1) зберігає неозначеність суб'єкта дії першого речення; 2) дозволяє ввести підмет, присудок і інші члени речення у тому порядку, який вимагає англійський синтаксис.

Українською мовою тут підмета немає, ось чому англійська мова змушена зробити підметом непрямий додаток українського речення, що зображується у всіх прикладах займенником. Пасивний зворот, який зустрічається в англійському тексті, можна, часто і потрібно, перекладати на українську мову за допомогою активного стану. Іноді перекладач змушений використовувати слова, яких у тексті зовсім немає. Отже, повертаючись до прикладів, які можуть заплутати учнів, потрібно шукати "прихований підмет", і вони легко знайдуть початкову точку для перекладу.

Йому не слід запізнюватись.

He should not be late.

Вона дуже шкодує.

She is very sorry.

Українська мова багата флексіями, починає фразу то з додатка у давальному відмінку, то з додатка у знахідному відмінку, то із присудка, а англійська мова вміє вивернутися, знайти у будь-якому випадку головну дійову особу у реченні, зробити його підметом і почати з нього фразу.

Рано чи пізно їй скажуть правду.

She will be told the truth sooner or late.

Вам допоможуть. Не турбуйтеся.

You will be helped. Don't worry!

У межах своєї жорсткої конструкції англійське речення, весь час керуючись логікою та правилами синтаксису, виявляє винахідливість.

*Сера Генрі пригощали обідом і вином
у кращих домах.*

*Sir Henry was dined and wined in
the best houses.*

Щоб дане речення звучало по-англійськи не менш образно, ніж українською мовою, його довелося ґрунтовно перетворити. По-українськи це – неозначено-особовий зворот мовлення, котрий при перекладі на англійську мову передається за допомогою дієслова у пасивному стані. Відповідно цьому із неперехідного дієслова "обідати" – to dine перекладач створив перехідне у форму 3-ї особи однини минулого часу, що українською було б цілком неможливим. Якщо у нас є слова типу "харчуватися", то вже з вином нічого подібного не придумати. В англійській же мові іменник wine також піддався перетворенню у таку дієслівну форму, котра може бути зрозумілою, як "почастований вином".

Порівнюючи український та англійський варіанти, потрібно сказати, що всі основні елементи збережені, своєрідність лексики надає англійському варіанту компактності та ошатності. Вираз полюбився і залишився в мові. Після смачного обіду в домі англійців ви сміливо можете сказати господарю.

*You have dined and wined
us royally.*

*Ви нас почастували обідом і вином
по-королівськи.*

*We have been dined and
wined royally by you.*

*Нас почастували обідом і вином
по-королівськи.*

Пасивний стан в англійській мові використовується порівняно частіше, ніж в українській. Українською мовою ми можемо утворити пасивний стан тільки від перехідних дієслів, котрі вимагають після себе прямого додатка. В англійській мові часто зустрічається з

такими пасивними зворотами, основу яких складає неперехідне дієслово. А ось приклад того, як вільно утворюються пасивні форми дієслів, котрі утворені від іменників.

*The girl was teaed and
tangoed by Anthony Brown.*

*Дівчину пригощав чаєм і танцював
з нею танго Антоні Браун.*

Отже, аломорфні особливості на синтаксичному рівні знаходять своє відображення в існуванні різноманітних відмінностях деяких парадигматичних класів речень у англійській та українській мовах. У зв'язку з тим, що синтаксис англійської мови має багато відмінностей із синтаксичною системою української мови, можна стверджувати, що при вивченні синтаксису англійської мови можливий інтерферуючий вплив рідної, української мови на англійську, що породжує велику кількість типових синтаксичних помилок, як наслідок аломорфних рис, котрі виявляються при контрастивному аналізі простого речення в порівнюваних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка [Текст]: учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов / М.Я. Блох. – М.: Высш. школа, 1983. – 383 с.
2. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка [Текст]: учебник по курсу теоретической грамматики для студентов педагогических институтов (на англ. языке) / Б.А. Ильиш. – Ленинград: Просвещение, 1971. – 367 с.
3. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов [Текст] / І.В. Корунець. – К.: Либідь, 1995. – 238 с.
4. Плоткин В.Я. Строй английского языка [Текст] / В.Я. Плоткин. – М.: Высшая школа, 1989. – 239 с.
5. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М.: Литература на иностранных языках, 1957. – 284 с

УДК 811.161.1'373

Наталья Резниченко
(Херсон)

ФУНКЦИИ МЕТАФОР В РОМАНЕ М.БУЛГАКОВА "МАСТЕР И МАРГАРИТА"

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування метафор у мовній структурі роману М. Булгакова "Майстер і Маргарита". Виявлено та проаналізовано різноманітні функції метафор.

Ключові слова: *метафора, стилеутворювальна, текстоутворювальна, образно-естетична, емоційна, оцінно-характеризувальна, номінативно-оцінювальна, кодувальна, моделювальна функції.*

The article is devoted research of functions of metaphors in the novel of M.Bulgakov. The role of metaphor is certain in artistic text.

Key words: *metaphor, the functions of metaphors, linguistic picture of the world of writer.*

Изучение метафоры как инструмента описания антропометрической картины мира является одним из актуальных направлений современного языкознания. Исследованию метафоры как поэтического тропа и как лингво-когнитивного феномена посвящены работы Н.Д. Арутюновой, В.Г. Гака, В.Н. Телия, Г.Н. Складневской и др.

Художественный язык М. Булгакова – богатый и интересный материал для исследования. Творческое наследие писателя изучали как лингвисты (Т.К. Бардина, Л.В. Белая, Н.В. Кожевникова и др.), так и литературоведы (В.П. Крючков, О.Г. Кузнецова, Л.Б. Менглинова и др.). Функциональный анализ метафоры будет способствовать

виявленню основних доминант в інтерпретації такого складного і глибокого произведения, котрим являється роман "Мастер и Маргарита".

Целью данної статті являється функціональний аналіз метафори в мовній тканині роману М. Булгакова "Мастер и Маргарита".

Аналіз функціонального аспекта метафоризації, представлений в роботах Аристотеля, Н.Д. Арутюнової, А. Вежицької, Г.В. Колшанського, Г.Н. Склярєвської і других учених, дозволяє виділити наступні функції метафорических образів в романі М. Булгакова "Мастер и Маргарита":

Стилеобразующая функция метафори, под котрою розуміється участь метафори в створенні стилістичного малюнка художественного тексту, являється в романі М. Булгакова домінуючою. В більшості випадків стилістичнообразующую функцію виконують художественні розвернуті метафори. Найбільш активними являються вербальні метафори: *Сердце его стукнуло и на мгновение куда-то провалилось, потом вернулось, но с тупой иглой, засевшей в нем* (с.335); ... луч *пробрался* в колоннаду и *подползает* к стоптаннним сандалиям Иешуа... (с.352); *Теперь его уносил, удушая и обжигая, самый страшный гнев, гнев бессилия* (с.363); *Тотчас и подлетел этот трамвай... Повернув и выйдя на прямую, он внезапно осветился изнутри электричеством взвыл и надал* (с. 374); *Вот и лес отвалился, остался где-то сзади, и река ушла куда-то в сторону... словом, чувствовалось, что вот-вот она, Москва, тут же, вон за поворотом, и сейчас навалится и охватит* (с. 400) и др.

Кроме глагольних метафор стилістичнообразующую функцію виконують ад'єктивні метафори: *Как легионеры снимают с него веревки, невольно причиняя ему жгучую боль в вывихнутых на допросе руках, как он, морщась и охая, все же улыбается бессмысленной сумасшедшей улыбкой* (с. 369); ... тут в уши ударил ему несколько раз *железный рубленый крик* (с. 367); а також субстантивні метафори: *От этих рек отделялись ручейки и вливались в огненные пасти ночных магазинов* (с. 561); *Над Ершалаимом плыло уже не фиолетовое с белой опушкой покрывало, а обыкновенная серая арьергардная туча* (с. 627) и т.д.

В текстообразующей функции, опирающейся на способность метафор быть мотивированными, то есть объясненными и продолженными, в романе выступают такие метафори: *Да взметнулась волна горя при страшном известии и Михаиле Александровиче... Да, взметнулась волна горя, но подержалась, подержалась и стала спадать, и кое-кто украдкой уже вернулся к своему столику ... выпил водочки и закусил* (с.389); ...потом *Остоженка и еще переулоч, унылый, гадкий и скупо освещенный* (с.379); *В пустынном, безотрадном переулоч поэт оглянулся; Омерзительный переулоч был совершенно пуст* (с.380); *Степа тихо вздохнул... Сознание покинуло его* (глава 7, с.412), *Как раз в то время, когда сознание покинуло Степу в Ялте, оно вернулось к Ивану Николаевичу Бездомному, проснувшись после глубокого и продолжительного сна* (глава 8, с. 412); *Но тут вдруг та самая утренняя волна ожидания и возбуждения толкнула ее в грудь. "Да, случится!" Волна толкнула ее вторично, и тут она поняла, что это волна звуковая* (с. 549) и т.д.

В художественной метафоре обязательна двуплановость значения, котрая обеспечивает образно-эстетическую функцию. Образная основа роману формується посредством цепной концептуальной метафори, предполагающей постепенное нанизывание одного образа на другой, когда один образ ассоциативно вызывает другой: *Тут ему показалось, что солнце, зазвев, лопнуло над ним и залило огнем уши. В этом огне бушевали рев, визги, стоны, хохот и свист* (с.368); *За сеткой в окне, в полуденном солнце, красовался радостный и весенний бор на другом берегу* (с. 421); *Так продолжалось до вечера, и он даже не заметил, как радуга растаяла и как загрустило и полиняло небо, как почернел бор* (с. 443); *Солнце исчезло, не дойдя до моря, в котром тонуло ежевечерне. Поглотив его, по небу с запада поднималась грозно и неуклонно грозовая туча. Края ее уже вскипали белой пеной, черное дымное брюхо отсвечивало желтым. Туча ворчала, и из нее*

время от времени **вываливались огненные нити** (с. 506); *Лунный свет лизнул ее с правого бока* (с. 558); *Ураган терзал сад* (с. 627);

Исходя из идеи, что каждая концептуальная метафора является орнаментальным средством речи, присутствие эстетической функции в метафорическом моделировании очевидно. Например, *И тут Степины мысли побежали уже по двойному рельсовому пути, но, как всегда бывает во время катастрофы, в одну сторону и вообще черт знает куда* (с. 409); *Бор на противоположном берегу реки, еще час назад освещенный майским солнцем, помутнел, размазлся и растворился* (с. 442); *Странную тучу принесло со стороны моря к концу дня... Она уже навалилась своим брюхом на Лысый Череп... она навалилась на храм в Ершалаиме, сползла дымными потоками с холма и залила Нижний Город. Она вливалась в окошки и гнала с кривых улиц людей в дома. Она не спешила отдавать свою влагу и отдавала только свет* (с. 625); *Ночь густела, летела рядом, хватала скачущих за плечи и, содрав их с плеч, разоблачала обманы* (с. 705) и мн. др.

Выполняя эмоциональную функцию, метафора в романе "Мастер и Маргарита" является сильнейшим средством воздействия на адресата. Огромную роль при этом играет метафорическая образность – один из сильнейших средств воздействия. Это объясняется тем, что вообще "эстетическая языковая информация обладает большим потенциалом внушаемости: она воздействует на поведение человека посредством апелляции к эмоциональной сфере психики и через нее к сознанию" – пишет Л.А. Киселева. Например: *Говорить ему было трудно. При каждом слове кто-то втыкал ему иголку в мозг, причиняя адскую боль* (с. 405); *...чудовищная неудача с этим романом как бы вынула у меня часть души* (с. 472); *Черная тоска как-то сразу подкатила к сердцу Маргариты; Мимолетная мысль о том, что придется вернуться в особняк, вызвала в ней внутренний взрыв отчаяния* (с. 607); *Все пожрала тьма, напугавшая все живое в Ершалаиме и его окрестностях* (с. 625); *Гроза бушевала все сильнее и, видимо, растревожила его душу* (с. 701); *В глазах его плавал и метался страх и ярость* (с. 476) и т.д.

Еще одна функция метафорических наименований в романе "Мастер и Маргарита" – оценочно-характеризующая. Булгаков использует метафоры для описания внешности и характера героев: *кожа на лице швейцара приняла тифозный оттенок, а глаза помертвели* (с. 393); *... и в глазах его горела настоящая тяжелая злоба* (о Римском) (с. 438); *... а глаза его в роговой оправе утратили свою обычную колючесть, и появилась в них не только тревога, но даже и печаль* (с. 438); *козлиным голосом запел длинный клетчатый...* (с. 411);

- для характеристики предметов и явлений окружающей действительности: *"Надо сказать, что квартира эта – № 50 – давно уже пользовалась если не плохой, то, во всяком случае, странной репутацией"* (с. 403); *Ни дуновения ветерка, ни шевеления облака и ни живой души. Вот адское место для живого человека!* (с. 545);

- для оценки событий, действий: *Кругом гудела толпа, обсуждая невиданное происшествие; словом, был гадкий, гнусный, соблазнительный, свинский скандал...* (с. 393); *Угроза арестовать граждан, пытавшихся прекратить Степины паскудства. Словом, темный ужас* (с. 482); *... вся передняя наполнилась запахом эфира, валерьянки и еще какой-то тошной мерзости* (с. 527);

Оценочно-характеризирующая функция метафоры проявляется в оценке героев друг друга. В большинстве случаев – это негативные оценки: – *Ты, – оскалившись, перебил Иван, – понимаешь ли, что надо поймать профессора? А ты лезешь ко мне со своими глупостями! Кретин!* (с. 392); – *Типичный кулачок по своей психологии, – заговорил Иван Николаевич.. – и притом кулачок, тщательно маскирующийся под пролетария* (Бездомный о Рюхине) (с. 396); – *Лжедмитрий, – сказал Варенуха и заговорил в трубку телефона...* (о Степе) (с. 433); *Что у тебя в портфеле, паразит? – пронзительно прокричал похожий на кота; – А ты все-таки побежал? Дай сюда портфель, гад! – тем самым гнусавым голосом... крикнул второй и выдрал портфель из трясущихся рук Варенухи* (с. 441); *Нетрудно догадаться, что толстяк с багровой физиономией ... был Никанор Иванович* (с. 486); – *А под вашей*

полной достоинства личиной, – отнесся артист к Дунчилю, – скрывается **жадный паук и поразительный охмурыло и врун** (с. 493); – Новая порода появилась: **уличный сводник**, поднимаясь, чтобы уходить, сказала она (Маргарита об Азazelло) (с. 551); **Что говорил, негодяй!** – визжала и хохотала Наташа (с. 550); **Оттащите от меня взбесившуюся чертовку!** – завывал кот, отбиваясь от Геллы, сидевшей на нем верхом (с. 606); Одни – первой, а другие, как выражается этот грустный **скупердяй-буфетчик**, второй свежести? (реплика Бегемота); **Вот-с, какой проныра**, а вы изволите толковать про пятое измерение; **Ну вот-с, вот-с**, – говорил Коровьев, – мы **враги всяких недомолвок и таинственностей** (с. 577); Воланд – Бегемоту: **Вылезай, окаянный ганс!** ...мы будем считать, что ты сдался, **проклятый дезертир** (с. 581);

Речь героев в романе насыщена оценочными метафорами: **Алмаз вы наш небесный**, драгоценнейший господин директор, – **дребезжащим голосом** ответил помощник мага (с. 447); – **Душенька!** –...отвечала Наташа. **Королева моя французская!** (о Маргарите); – **О, я глупец!** – бормотал он... – **Глупец, неразумная женщина, трус! Падай я, а не человек!** (Левий Матвей) (с. 503) и др.

Четкие и постоянно оценочные коннотации несёт модель метафорического переноса *животное* → *человек*. Цель таких коннотаций – приписать человеку стереотипные признаки русской этнокультуры оценочно-анимистического характера, так как перенос на человека признаков животного подразумевает оценочные коннотации. Указанная метафорическая модель в контексте используется с целью характеристики персонажей: **Вот прицепился, заграничный гусь!** (с. 339); **В лице этого Дунчиля перед вами выступил в нашей программе типичный осёл** (с. 493); **Вчера в этом Варьете какая-то гадюка-фокусник сеанс с червонцами сделал** (с. 515); – **Вот контракт... переводчик – гад подбросил** (реплика Босого); – **Какой там кот?** – в злобе закричала девица. – **Осел у нас в филиале сидит, осел!** (с. 519) и т.д.

Кодирующую функцию в романе М. Булгакова выполняют окказиональные метафоры-загадки: **Прокуратору казалось, что розовый запах источают кипарисы и пальмы в саду, что к запаху снаряжения и пота конвоя примешивается проклятая розовая струя** (с. 347); **В этой голове гудел тяжелый колокол** (с. 402); **Все смешалось в глазах у Поплавского. Длинная искра пронеслась у него перед глазами, затем сменилась какой-то траурной змеей, погасившей на мгновенье майский день...**(с. 528); **Лишь только дымное черное варево распарывал огонь...** (с. 625);

Используя кодирующие возможности метафоры, автор "сгущает", "шифрует" информацию, которую должен расшифровать реципиент, воспринимающий текст: **мелькнула луна, но уже разваливаясь на куски** (с. 374); **И тем не менее где-то какая-то иголочка в самой глубине души покалывала председателя. Это была иголочка беспокойства** (с. 427); **По происшествии нескольких секунд далеко внизу, в земной черноте, вспыхнуло новое озеро электрического света и подвалилось под ноги летящей, но оно тут же завертелось винтом и провалилось в землю** (с. 567) и др.

Номинативно-оценочная функция проявляется в оценке новой реалии, у которой пока ещё не существует общепринятого наименования. В подобных случаях метафора называет эту реалию или переименовывает её и, что немаловажно, показывает осознание существенных свойств этой реалии. Например: **И вот проклятая зелень перед глазами растаяла, стали выговариваться слова, и, главное, Степа кое-что припомнил** (с. 406); **Ах, это был золотой век**, – блестя глазами, шептал рассказчик, – **совершенно отдельная квартирка, и еще передняя, и в ней раковина с водой...**(с. 465); **К десяти часам утра очередь жаждущих билетов до того взбухла, что о ней достигли слухи до милиции...**(с. 511); **и мысль о переезде в Москву настолько точила его в последнее время, что он стал даже худо спать** (с. 523) и др.

Моделирующая функция. Использование системы взаимосвязанных метафор позволяет писателю создать целостную модель художественной реальности и показать взаимосвязь между её элементами при помощи концептов, относящихся к другой понятийной области.

Наприклад: *Туча залила уже полнеба, стремясь к Ершалаиму, белые кипящие облака неслись впереди напоенной черной влагой и огнем тучи* (с. 509); *Ночь начала закрывать черным платком леса и луга, ночь зажигала печальные огонечки где-то далеко внизу... Ночь обгоняла кавалькаду, сеялась на нее сверху и выбрасывала то там, то тут в загрустившем небе белые пятнышки звезд* (с. 705); *В первые мгновения к сердцу подкралась щемящая грусть, но очень быстро она сменилась сладковатой тревогой, бродячим цыганским волнением* (с. 702) и т.д.

Таким образом, проведенное исследование свидетельствует о том, что метафора является одним из способов создания художественной картины мира М. Булгакова. Авторское употребление метафор отображает особенности его национальной и языковой картины мира. Кроме того, метафора в романе "Мастер и Маргарита" выступает одним из эффективных текстообразующих средств, обладающих широким спектром образного, эстетического, стилистического, кодирующего, оценочного характера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Метафора // Большая Советская Энциклопедия. Языкознание. – М., 1998.
2. Булгаков М.А. Избр. произв: В 2 т.: Т.2 /Сост. и коммент. Л.М.Яновской. – К.:Дніпро, 1989. – 750 с.
3. Вежбицкая А.В. Теория метафоры / А.В. Вежбицкая. – М.: Прогресс, 1990. – 133 с.
4. Склярёвская Г.Н. Метафора в системе языка. – С.-Пб., 1993. – 151 с.
5. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129 – 221.

УДК 81'371

Тетяна Сушич
(Херсон)

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "ПРИРОДА" У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ КАНАДСЬКИХ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПОЕТІВ

Статтю присвячено опису лінгвостилістичних особливостей лексем на позначення поняття "природа", лексико-семантичного поля та його характеристики; проведено лексико-семантичний аналіз досліджуваних одиниць.

Ключові слова: семантичне поле, лексико-семантичне поле, мікрополе, мовна картина світу.

The article dedicated to the description of linguistics stylistic field and its characteristic with a presentation of examples, connected which concern to the concept "nature". Lexico-semantic analysis of investigated figures had carried out.

Key words: semantic field, lexico-semantic field, micro field, linguistic picture of the world.

Мовознавство кінця ХХ – початку ХХІ століття характеризується антропоцентричною спрямованістю на розгляд мовних фактів у тісному зв'язку з етнічною свідомістю, матеріальною та духовною культурою народу, когнітивними структурами мислення та пізнання довкілля. Ідея антропоцентричності мови – ключова в сучасній лінгвістиці. У наш час метою лінгвістичного аналізу не може вважатися тільки виявлення різних характеристик мовної системи. Антропоцентрична парадигма – це аналіз людини в мові і мова в людині, оскільки, на думку І. Бодуена де Куртене, "мова існує тільки в індивідуальному мозку, тільки в душі, тільки у психіці індивідів, які є представниками даного мовного суспільства" [1, с. 83].

Поняття мовної картини світу є одним із фундаментальних у сучасній лінгвістиці. Початок ґрунтовних розробок даного феномена пов'язують із діяльністю В. фон Гумбольдта. Він одним із перших звернув увагу на національні особливості мовних картин світу.

Ця тематика знайшла своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних учених: Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, А. Вебжицької, С. Воркачова, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Карасика, В. Касевича, Г. Колшанського, Ю. Степанова. У центрі сучасних наукових досліджень перебуває вербальний образ світу, сформований у свідомості носіїв певної мови. Культурологічний аспект когнітивної семантики досліджується Є. Бартмінською, В. Красних, О. Кульчицьким, О. Левченко, О. Лосєвим, В. Масловою, І. Ольшанським, О. Опаріною, Н. Сукаленко, В. Телія, М. Фабіян, О. Шмельовим, М. Хайдеггером, Р. Фрумкіною, В. Чукіною.

З'ясовуючи вплив мови на формування картини світу, необхідно акцентувати увагу на сучасних тенденціях її розвитку. Слід погодитися з Т. Цив'ян, яка звернула увагу на те, що "картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності. Картина світу – це цілісний, глобальний образ світу, який є результатом усієї духовної активності людини, вона виникає під час усіх контактів зі світом та уявлень про нього. Якщо світ – це людина і середовище в їхній взаємодії, то картина світу – "результат переробки інформації про середовище і людину" [9, с. 34].

У сучасній лінгвістиці останнім часом активно використовується поняття "мовної картини світу", при цьому на перший план у лінгвістичних дослідженнях висувається проблема опису зовнішньої та внутрішньої структурації лексико-семантичних полів і встановлення системних відношень між ними. Як зауважує з цього приводу А. Вебжицька, "національно-культурна специфіка ментальності та характеру етносу виявляється не тільки на лексико-семантичному, а й на морфологічному та синтаксичному рівнях мовної структури" [2, с. 137].

Термін "мовна картина світу", на думку В. Маслової, – це не більш ніж метафора, адже в реальності специфічні особливості національної мови, в якій зафіксований унікальний суспільно-історичний досвід даної нації, створюють для носіїв цієї мови не будь-яку іншу, неповторну картину світу, що відрізняється від об'єктивно існуючої, а лише специфічну відмітку цього світу, зумовлену національною значущістю предметів, явищ, процесів, яке народжується специфікою діяльності, образом життя і національною культурою даного народу [6, с. 87].

В основі кожної мови лежить особлива модель, або картина світу. Будь-яка мовна картина світу складається з лексико-семантичних полів. На сьогодні в семантиці представлено різні підходи до структури лексико-семантичного поля.

Значення семантики специфічних лексем у формуванні національного світогляду, духовного світу людини, національно-мовної картини світу зумовило необхідність об'єднання їх в окрему лексичну групу, яку вчені називають по-різному: етнокультурознавча лексика, лінгвокультурема, мова культури, культурний текст, контекст культури, субкультура, лінгвокультурні парадигми, прецедентні імена культури, ключові імена культури, культурна універсалія, культурна компетенція, культурні традиції, культурний процес, культурні установки. У нашій роботі вихідними є терміни "національно маркована лексика", "культурно маркована лексика", тобто мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом.

Кінець ХХ ст. в українському мовознавстві позначений посиленою увагою науковців до поетичного мовлення письменників, творчість яких довгий час не була предметом вивчення як у літературознавстві, так і мовознавстві. Цей період характеризується поверненням із забуття поетес Марії Голод, Ліди Палій, Олександри Черненко, поетів і перекладачів Олега Зуєвського, Яра Славутича.

Одним із провідних у мові поезій цих митців виступає образ України, який передається найсуттєвішими рисами національно мовної культури, що зберігаються переважно в лексиці.

Аналізоване поле складається із таких мікрополів. Серед них виділяємо мікрополе, що включає елементи, вказуючи на духовний зв'язок автора з рідним краєм (імена письменників, поетів, видатних діячів; імена історичних постатей за часів Київської Русі; імена історичних постатей, представників українського козацтва; імена стародавніх богів слов'ян; міфологічних героїв та небесних світил; назви військових звань та військовослужбовців; назви на позначення сільськогосподарської діяльності); елементи, що мають конкретно-просторові складові (назви міст України; історичні назви міст; лексика на позначення ландшафту України, регіонів та районів; назви культових будівель; назви споруд та будівель; водного простору; народних свят, звичаїв, обрядів; назви рослин, птахів та інших компонентів тощо).

Ми у своїй роботі зупинимося на аналізі мікрополя лексико-семантичного поля "образ України", що має конкретно-просторові складові, зокрема лексеми на позначення поняття *природа*.

Лексеми на позначення поняття *природа* у творчості поетів широко представлені назвами на позначення рослин (фітонімічні назви) та назвами на позначення птахів (орнітологічні назви).

Усі автори, мову поезій яких ми досліджуємо, на позначення "образу України" часто послуговуються назвами рослин, що є безпосередніми символами України, це: *верба, тополя, рута, смерека, черемша, калина, рокита, горобина, полин, очерет, спорши, комши, чебрець, драголюб, любисток, волошки, жито, соняшники* та інші.

Найпоширенішим елементом українського пейзажу є верба. У народному уявленні верба – символ не тільки космічного океану, але й надзвичайної життєздатності: вона росте без особливих на те умов, гілка без коріння приживається в будь-якому ґрунті. В народі кажуть: "Верба, що лугова трава, її викосиш – а вона знову виросте" [5, с. 282]. У контексті поезій це представлено так: "*Верби помили русяві голови дощівкою*" [11, с. 15]. Поетеса О. Черненко тлумачить цей образ як окраса рідного краю. О. Зуєвський інтерпретує його як взаємозв'язок людини з природою, людини, для якої це дерево стало частиною тіла: "...Заплакана *верба* до неї клонить віти, А над чолом її шумлять *очерети*" [4, с. 265].

Тополю любили головним чином за красу й декоративність. У багатьох народних піснях тополя постає як улюблений образ, символ краси і кохання. О. Черненко використовує лексему *тополя* як зображальний елемент пейзажу і як згадку про рідний край: "*Сьогодні тополі я бачила вперше. Зелені привіти на вітрі несли*" [11, с. 72]. Також репрезентують поети цю рослину, як щось рідне, далеке, дороге ще з дитинства.

Вишня – одне з найстаріших дерев в Україні. Назву вишня розуміли як "божественне дерево". Шевченківський "садок вишневий коло хати" став символом України, рідним, близьким образом. "І гомоніла дзвінкомовна тиша...у ритм ходи вросла ніжність *вишня*" [11, с. 38]. Як одвічне замилювання українського народу, представляє автор цю назву у своїх поетичних рядках.

Окрім номінацій на позначення дерев, у своїх творах поети вживають лексеми з числа чагарникових фітонімів. Здавна в Україні вважали калину священною, що символізувала різні релігійні свята. Наруга над нею вкривала людину ганьбою. Це символ один із найбільш поширених і семантично насичених. Не дивно, що практично всі митці використовують його, актуалізуючи традиційне значення: "А вона, що *калиною* стала, Багрянніє в її ягідках" [11, с. 26].

Серед аналізованих одиниць у мові творів виділяється лексична назва *терен*. З численних чагарникових рослин в Україні він був особливо популярним. З рослиною пов'язані такі відомі у народі поняття, як "терновий вінець" та "шлях, устелений тереном". Так, наприклад: "Як дикий *терен*, ставши при дорозі, Збирав розгублену журбу мою" [7, с. 11].

Українці здавна були добрими травниками. З трав'янистих рослин особливо улюблені в народі (і як квітки, і як зілля, і як атрибути обрядовості) полин, чебрець, волошка, мальва, материнка та багато інших. Лексема *полин* традиційно інтерпретується письменниками як така, що пов'язана перш за все з українським простором. О. Черненко використовує назву *полин* в такому значенні: "І хоч давила груди *полин*у гіркота, І згарища будов чорніли на степах" [11, с. 148].

Магічними функціями народ наділяв чебрець – українське "євшан-зілля". Для українця саме ця рослина є символом Батьківщини. Її брали з собою, від'їжджаючи на чужину, як згадку про рідний край. Використання фітонімічної назви *чебрець* досить актуальне і символічне у творчості поетів, оскільки ностальгія за рідним краєм постійно простежується у спектрі їхніх поезій: "Горить вогонь, присвічує гребцям, а рідний берег пахне *чебрецем*" [3, с. 76]; "Моє серце в херсонських степах, у притаєних скитських могилах, Я в душі *чебрецями* пропах, Випасаючи коней по схилах" [9, с. 20].

З-поміж аналізованих одиниць особливого статусу набуває *волошка*. Чимало легенд, пісень, переказів зберегла пам'ять народу про цих одвічних супутників людини, які широко застосовували в обрядах, побуті, чи просто як окрасу, що милує око, веселить душу. Наведена видова назва інтерпретується на рівні смислового інваріанта краси рідної землі: "Там, де *волошки* схилили сонні Сині корони" [4, с. 83]; "І дивиться бані небесної нива *Волошок* очима в злотисте русло" [11, с. 41].

У групі назв рослин спостерігаємо традиційно уживані символи, хоча поети уводять у контекст й назви інших рослин, як складові лексико-семантичного поля "образ України" проте характерних для їх малої України, де вони народилися чи жили, так наприклад: "За кукурудзою, де пару спокій, Де *проса* й *гречки* запашні клини, Під сонцем спіють *темні тумани* й *монастирі*, важкі, зеленоокі" [9, с. 25].

Одним із засобів вираження образу "України", її природи у творах поетів є назви на позначення поняття *природа*, зокрема назви *птахів* або орнітологічна лексика. Сюди належать: *сич*, *зозуля*, *соловей*, *лелека*, *шуліка*, *деркач*, *чорногуз*, *вірлюк*.

Багатими були знання українців про навколишній тваринний світ, специфічні особливості конкретних птахів та комах, поведки хижих звірів. З особливою симпатією ставилися в народі до лелеки, в якій вбачали "птаха сонця", котрий приносить в оселю щастя. "...Немов *лелек* до гнізд своїх єдиних скликає нас розспівана твоя весна" [11, с. 35].

Із назв птахів найбільш часто у фольклорі вживалися назви *зозуля* і *соловейко*. Автори, продовжуючи традиційні уявлення українського народу, ці орнітологічні назви репрезентують так: "Я, наче всі роки минули В одному кошику несучи, І не перестають *зозулі* Кувати їм життя красу" [11, с. 142]; "Сад *соловейком* розсипує трелів намисто" [11, с. 28]; "...цвітуть сади розспіваними *солов'ями*" [3, с. 100]; "Так *соловей* розлуное пісні В початку літа й мовкне в досягання" [4, с. 321].

Позитивні, а іноді й негативні уявлення у творчості поетів пов'язані з назвою птаха *сич*: "Чекання сповнена, урвалася ніч. Немов підстрелений, кувавкнуч *сич*" [9, с. 65].

Людина, зокрема письменник або поет, має право застосовувати мовні методи та засоби, які він обирає інтуїтивно, на підсвідомому рівні, а також на основі культурно-мовного чуття. Розглянувши лексико-семантичне поле "образ України" у мовній картині світу поетів, представників української діаспори Канади, ми можемо стверджувати, що воно є провідним і найбагатшим у мові творів і передається найсуттєвішими рисами національно мовної культури, що зберігаються переважно в лексиці. З-поміж аналізованих одиниць особливого статусу набувають лексеми на позначення поняття *природа*, що широко представлені назвами рослин (фітонімічні назви) та назвами птахів (орнітологічні назви).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодуен де Куртэне И.А. Избранные труды. – М., 1963. – Т. 2.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.

3. Голод Марія. Стрімка моя вулиця. Поезії. – Торонто.: Об'єднання українських письменників "Слово", 1988. – 144 с.
4. Зуєвський Олег. Вибране. Поезії. Переклади. – К.: Вид-во художньої літератури "Дніпро", 1992. – 364 с.
5. Лозко Галина. Українське народознавство. – К.: Зодіак ЕкО, 1995. – 367 с.
6. Маслова В. Лингвокультуронология. – М., 2001. – 194 с.
7. Палій Ліда. Дивовижні птиці. – Торонто.: Об'єднання українських письменників "Слово", 1989. – 39 с.
8. Попова З. Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Издательство "Истоки", 2002. – 59 с.
9. Славутич Яр. Твори. – Т. 1: Поезії. – К.: Дніпро, 1994. – 670 с.
10. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира. – М., 1990. – 176 с.
11. Черненко Олександра. В дорозі до другого берега. Поезії. – Едмонтон, 1992. – 176 с.

УДК 81'371

Маркіян Тхір
(Київ)**ІЄРАРХІЯ ЦІННОСТЕЙ У ПРОМОВАХ ПРЕЗИДЕНТА США Б. ОБАМИ**

У статті проаналізовано систему цінностей у промовах президента США Б. Обами, сконструйовано їх ієрархію та на основі виявлених найвищих ступенів цінностей цієї ієрархії описано його імідж.

Ключові слова: ієрархія цінностей, "єдність", "свобода", "справедливість", "надія", "мир", імідж.

The article addresses the system of values in the US President Barack Obama's speeches, the formation of their hierarchy and the influence of the top values on Barack Obama's image formation.

Key words: *hierarchy of values, 'unity', 'freedom', 'justice', 'hope', 'peace', image.*

Проблема визначення пріоритетних цінностей відомими мислителями, письменниками, управлінцями існувала ще з часів Стародавньої Греції. На сьогоднішній час постає актуальним питання виявлення цінностей сучасних політичних лідерів, на основі яких можна буде аналізувати їхній імідж. Завданням статті є визначення іміджу президента США Б. Обами шляхом аналізу його системи цінностей та побудови їхньої ієрархії. Матеріалом дослідження є промови президента США Барака Обами за час його президентської діяльності (2008 – 2013).

Для розуміння механізму та природи ієрархії цінностей Б. Обами слід спершу визначити сам термін "цінності" (від грец. *αξια*): "те, що люди вважають важливим для життя, те, що формує цілі і мотиви їх діяльності. Цінності – це вищі стимули людської поведінки" [1]. Якщо ж узяти до уваги термін "ієрархія цінностей" (від грец. *σενος* – священний + *αρχη* – влада, правління), то його ми будемо визначати як "систему "рангів" та підлеглих, в яких одні цінності знаходяться вище, а інші нижче" [1].

Для кожної людини система цінностей може відрізнитися, а разом із тим варіюватися їх ієрархія. Оскільки основні цінності визначаються світоглядом людини, найвище місце в ієрархії цінностей займають світоглядні цінності.

Поряд з предметними цінностями, що виступають об'єктами спрямованих на них інтересів, до цінностей належать також деякі явища суспільної свідомості, що виражають інтереси в формі поняття добра і зла, справедливості і кривди, ідеали, моральні нормативи і принципи [2].

Багато видатних людей, зокрема філософів, цікавилися проблемою цінностей та намагалися вибудувати свою, суб'єктивну ієрархію. Так, для Платона верховною ідеєю було Добро. Оскільки кожного разу він формував цінності по-різному, для нього було важко вибудувати чітку їх ієрархію. Для Платона надзвичайно важливими були такі цінності, як Благо, Єдність, Існування, Добро, Істина, Краса; для Сократа найвищою цінністю було Благо [1], для філософа Імануїла Канта вищими цінностями і вічно дивними речами були "зоряне небо наді мною і моральний закон у мені", а для Арістотеля – щастя. Етика Альберта Швейцера ґрунтувалася на "шанобливості перед життям" [2].

Дослідження ієрархії цінностей є актуальним питанням і сьогодні. Ієрархія політичних цінностей особистості чи сформованої групи має тенденцію до самозбереження. Обмежуючи і здійснюючи набір інформації, яка надходить до свідомості індивіда, вона, як фільтр, пропускає лише ту інформацію, що не загрожує її руйнації. У цьому полягає її роль як стабілізатора стану особистості, соціальної групи та їх політичної діяльності [3; с. 55].

Серед цінностей сучасних демократичних політичних лідерів важливе місце посідають свобода і справедливість. Оскільки президент США Б. Обама теж позиціонує себе як демократичний лідер, у його промовах знаходимо випадки 77 контекстів вживань абстрактних іменників *freedom (liberty)* та 64 контексти вживання абстрактного іменника *justice*. Використання таких цінностей, як *freedom (liberty)* та *justice*, а також *dignity* (42 випадки використання) має місце у промовах президента, наприклад, при піднятті таких проблем під час війни у Лівії, як відмова поважати права людей Муаммаром Каддафі та його лівійським урядом та знущання над свободою народу. Привертається увага до них стилістичним засобом повтору *stand up for*:

And throughout this time of transition, the United States will continue to stand up for freedom, stand up for justice, and stand up for the dignity of all people [4].

Дослідження комунікативних стратегій, тактик та лінгвальних засобів їх реалізації у промовах Б. Обами, а також тем "війна" та "США як могутня держава", які стали результатом аналізу цих стратегій, дали змогу виділити важливість інших цінностей для президента, які вербально репрезентуються здебільшого абстрактними іменниками: *power (strength), confidence, security (safety), hope, faith, courage (bravery), professionalism, patriotism, honesty, tolerance, responsibility, loyalty, unity, peace, decency*. Конструювання ієрархії цінностей та визначення пріоритетів президента визначається кількістю контекстів, пов'язаних з вище наведеними абстрактними іменниками у промовах президента.

Цінність *strength (power)* відіграє для Б. Обами важливе значення, оскільки ними президент наділяє американську націю, збройні сили США, американські університети та багато інших речей, пов'язаних зі своєю державою:

Let me conclude by saying that it was a difficult decision to come to the conclusion that I've made today. Indeed, it saddens me to lose the service of a soldier who I've come to respect and admire. But the reasons that led me to this decision are the same principles that have supported the strength of our military and our nation since the founding [4].

Важливість для президента цінностей *security (safety)* (28 випадків використання) та *confidence* (42 випадки використання у промовах) яскраво відображена у промові Б. Обами з приводу економіки, де йдеться про потребу цих цінностей для американців:

Extending tax breaks on 98 percent of families now would give hard working Americans the security and confidence they need [4].

Ще одне вагоме місце в ієрархії цінностей президента Б. Обами посідає *hope* (62 випадки використання). Під час своєї Інавгураційної промови він використовує стилістичний засіб антитезу, протиставляючи страху надію, конфлікту чи розбрату – мету. Стає очевидним

той факт, що з самого початку свого правління президент зосереджує увагу аудиторії саме на *hope*, яка виступає ідеологічною цінністю в промовах президента:

On this day, we gather because we have chosen hope over fear, unity of purpose over conflict and discord [4].

Courage фігурує в промовах президента як цінність, яка заслуговує на повагу та шанується президентом (18 випадків використання):

Thanks to the extraordinary courage and capabilities of our Special Operations Forces, yesterday Jessica Buchanan was rescued and she is on her way home [4].

Courage стоїть на ряду з такими іншими цінностями Б. Обами, як *honesty* (14 випадків використання), *tolerance* (5 випадків використання), *loyalty* (38 випадків використання) та *patriotism* (45 випадків використання):

Our challenges may be new. The instruments with which we meet them may be new. But those values upon which our success depends – honesty and hard work, courage and fair play, tolerance and curiosity, loyalty and patriotism – these things are old. These things are true [4].

Faith посідає не останнє місце в системі ієрархії цінностей президента (35 випадків використання). Уживання абстрактного іменника *faith* Б. Обамою має місце переважно в контекстах на релігійну тематику, а також може стосуватися й американської нації, держави, громадян загалом:

As Christians, we place our faith in the nail-scarred hands of Jesus Christ. But so many other Americans also know the close embrace of faith – Muslims and Jews, Hindus and Sikhs. And all Americans – whether religious or secular – have a deep and abiding faith in this nation [4].

Professionalism як цінність шанується в промовах Б. Обами в контекстах про професії та роботи (16 випадків використання). Так, у промові на вшанування вчителів Б. Обама виділяє професіоналізм як одну з трьох якостей, якими має володіти хороший вчитель:

When I was named Connecticut State Teacher of the Year, a local reporter approached me and asked me what makes a good teacher. I told him that passion, professionalism, and perseverance are three main traits a good teacher must display in the classroom – and they are [4].

Найвищий ступінь в ієрархії цінностей посідає *unity*. Було підраховано 85 контекстів семантично споріднених слів, пов'язаних з цією цінністю: *cooperation, partnership, friendship, friends, allies, partners, cooperative, alliance* тощо:

And so, 10 years ago, the United States and our allies went to war to make sure that al Qaeda could never again use this country to launch attacks against us [4].

Президент Б. Обама у своїй Інавгураційній промові дає аудиторії зрозуміти, що дотримуватиметься цінності *peace* (59 випадків використання у промовах), як і його 44 президенти-попередники:

Forty-four Americans have now taken the presidential oath. The words have been spoken during rising tides of prosperity and the still waters of peace... So it has been; so it must be with this generation of Americans [4].

Серед вище перерахованих цінностей у промовах Б. Обами фігурує *decency* (8 випадків використання) та *humanity* (16 випадків використання).

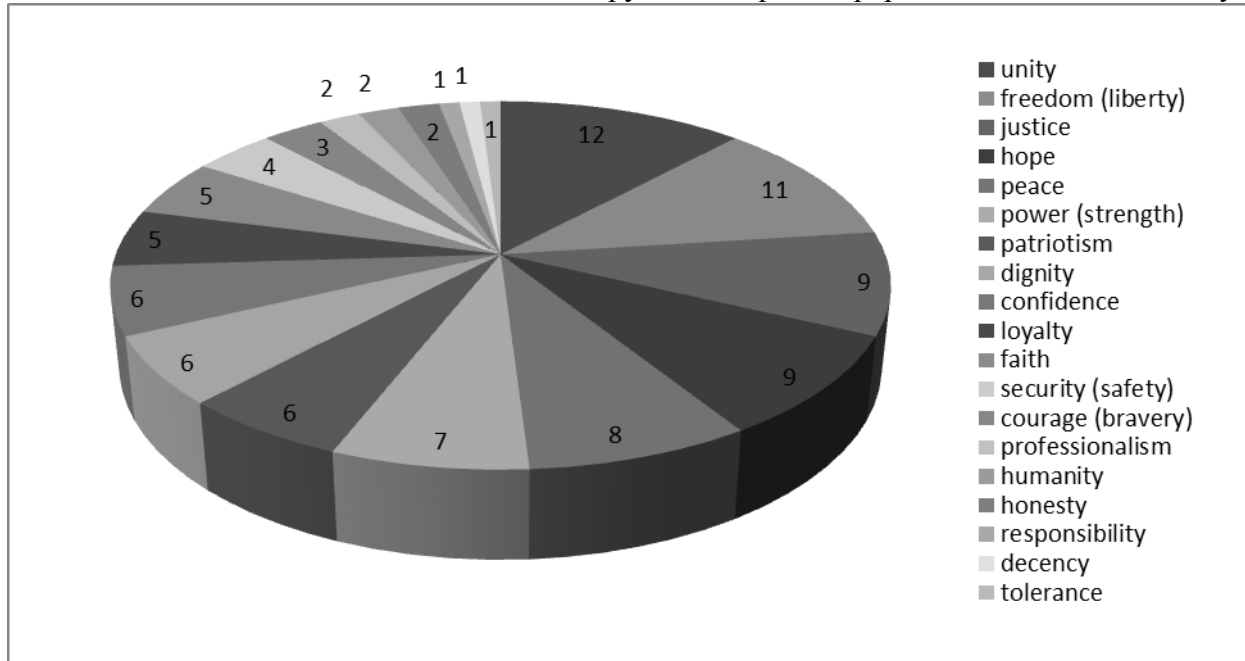
I'm also grateful for an opportunity to help continue to strengthen our country and strengthen our country's alliances, and advance global freedom, decency, and humanity as we help build a better world for all mankind [4].

В ієрархії цінностей *responsibility* посідає своє місце (9 випадків використання). Так, президент Б. Обама вважає свою посаду командира збройними силами США дуже почесною та відповідальною:

And I want all of you to know that there is no higher honor or greater responsibility than serving as your Commander-in-Chief [4].

Ієрархію цінностей Б. Обама у відсотках (%) подано у круговій діаграмі.

Кругова діаграма ієрархії цінностей Б. Обама у %

Отже, проаналізувавши систему цінностей Б. Обама, доходимо висновку про те, що найвищі ступені в ієрархії цінностей президента займають демократичні цінності, а саме *unity* (12 %), *freedom (liberty)* (11 %), *justice* (9 %), *hope* (9 %), *peace* (8%), *power (strength)* (7 %).

Проаналізована система цінностей президента США та вибудована їх ієрархія дозволяє зробити висновок про імідж Б. Обама як справедливого, оптимістичного, миролюбного та сильного президента, який позитивно настроєний на дипломатичні партнерські відносини. Перспективи подальшого дослідження цієї тематики вбачаємо в аналізі когнітивних атрибутів іміджу президента.

ЛІТЕРАТУРА

1. Миндолин В. А. Человек и общество: (обществознание для ФМШат) / В. А. Миндолин. – Новосибирск : НГУ, 2007. – 189 с.
2. Горлач М. І. Основи філософських знань. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2008. – 1028 с.
3. Ткач О. І. Політичні цінності в системі політичних відносин: формування, зміст і функції політичних цінностей. – К.: Київський університет, 2010. – С. 53-57.
4. www.whitehouse.gov.

Розділ III

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ І КОНТЕКСТНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 81'42

Наталья Акимова
(Кировоград)

СПЕЦИФИКА СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА

У статті описані основні напрями дослідження проблеми розуміння й узагальнені сучасні методи вивчення особливостей сприйняття.

Ключові слова: розуміння, інтерпретація, сприйняття, варіативність, текст, психолінгвістика.

Basic directions of research of this problem are described in the publication. Modern methods of research of features of perception are generalized.

Key words: understanding, interpretation, perception, variability, text, psycholinguistics.

Изучению особенностей понимания слова, высказывания, текста в последнее время уделяется все больше внимания. Такое состояние объясняется несколькими факторами: во-первых, доминированием антропоцентрической парадигмы, во-вторых, поиском и разработкой новых методов исследований, многие из которых совмещают методики из разных отраслей знаний, в частности, психологии. Описанием особенностей интерпретации занимались N. Chomsky, R. S. Jackendoff, Т. А. Борисова, А. А. Боронин, К. И. Бринев, А. А. Брудный, Н. Д. Голев, Е. И. Горошко, В. З. Демьянков, Т. М. Дридзе, А. А. Залевская, Л. Г. Ким, Т. И. Киркинская, Н. П. Колесников, Е. И. Красникова, О. А. Лаптева, А. И. Новиков, Л. П. Руденко, Л. В. Сахарный, Н. М. Ткаченко и др. Их работы особенно интересны результатами экспериментальных исследований. Однако восприятие этих разработок осложнено из-за различных методологических подходов и терминологических несоответствий.

Целью статьи является анализ основных компонентов современных лингвистических исследований понимания текста.

Философской предпосылкой подобных разработок является тезис о корреляции формы и содержания, которые никогда полностью не тождественны, однако всегда влияют друг на друга. Также текст всегда выражает замысел автора лишь частично, а реципиент привносит в понимание свои смыслы. Соответственно внимание исследователя должно концентрироваться вокруг двух групп вопросов: объективных (значение собственно текста и его составляющих) и субъективных (смыслов и интенций автора и реципиента, заложенных в тексте и коммуникативной ситуации) [8, с. 3].

Работы по изучению особенностей понимания нуждаются в особом методологическом подходе [1, с. 135; 4], под которым ученые, как правило, понимают привлечение методологических парадигм других наук, среди которых чаще всего называют когнитологию, психологию, культурологию, социологию, философию и другие "антропоориентированные дисциплины" [4].

Новая парадигма изучения понимания разрабатывается под влиянием идей лингвистического интерпретационизма (В. З. Демьянков, N. Chomsky, R. S. Jackendoff и др.)

[8, с. 5]. Теории интерпретационизма в итоге констатируют факт потенциальной или реализованной вариативности понимания. Феномен вариативности фундаментально исследовался в докторской диссертации Л. Г. Ким [8, с. 4]. На сложность текста влияют и части речи [10, с. 284-286].

В языкознании для изучения специфики понимания применялись разные методы, особенное место среди которых занимает эксперимент. В соответствии с целью и заданиями работы ученые по-разному адаптировали этот метод, так возникло несколько вариантов эксперимента, который сегодня может быть применен для анализа процесса понимания:

ассоциативный с опорой на стратегию идентификации через формальные мотивирующие элементы – эта стратегия особенно характерна для процесса идентификации малоизвестных и малопонятных слов, поскольку отображает специфику механизма распознавания стимула на уровне его словоформы [20, с. 10];

ассоциативный с опорой на стратегию идентификации через внешний вербальный контекст – для хорошо знакомых слов [20, с. 10];

семантизирующий – заключается в толковании формы текста, который интерпретируется. Заданием этого эксперимента является экспликация смысловых версий текста. Этот тип эксперимента предусматривает метаречевую деятельность интерпретатора, объектом которой является интерпретируемый текст, а результатом – интерпретирующий текст [8, с. 11]. Как вариант такого эксперимента можно рассматривать пересказ содержания – анализируется количество и качественный состав замененных слов и конструкций [12, с. 64-76];

диалогический – заключается в речевом реагировании на информацию, которая содержится в тексте; такая языковая реакция обычно является репликой в ответ на сопровождающий текст вопрос-задание; обычно это реплика да / нет, подкрепляемая аргументирующей мыслью [8, с. 11];

интроспективный – заключается в обращении исследователя к своему лингвистическому опыту [8, с.9];

описательный – заключается в научном описании таких языковых единиц (слов, предложений), формальная организация которых создает условия для нейтрализации разных значений, реализованных в их речевом функционировании [8, с. 9];

"разрезанных предложений" – текст делится на отдельные предложения и информанту предъявляется (в закрытом конверте) набор готовых предложений с просьбой воспроизвести текст, который был разрезан [2; 4];

тестирование в разных формах для изучения содержания коллективного языкового сознания [8, с. 4]

При анализе результатов экспериментов, изучавших специфику интерпретации, стоит учитывать, что читатель может обобщить смысл целостного текста, заполнив отдельные фрагменты-лакуны [6, с. 43], потому анализ слова в контексте всегда обнаруживает семы, которые не вошли в словарное толкование. Психолингвистический анализ семантики слова еще более усложняет проблему описания значения. Дело в том, что значение, обнаруженное психолингвистическими экспериментами, практически всегда оказывается намного объемнее и глубже, чем его дефиниция в словарях [19, с. 57]. Отмеченное еще раз подчеркивает необходимость различать значение и смыслы при изучении особенностей понимания.

В современных исследованиях особенностей понимания стоит учитывать:

преимущества текстов малого формата, потому что такие тексты характеризуются лаконичностью, автосемантией, смысловой цельностью и завершенностью [8, с. 12];

возможности анализа вторичных текстов в сопоставлении с первичным [16, с. 225];

ассоциативные структуры при построении текста [16, с. 235];

позиции исследуемых лексических единиц в предложении и тексте [7, с. 36].

Итак, философской предпосылкой современных исследований специфики понимания текста является тезис о корреляции формы и содержания. Основными методологическими особенностями изучения являются антропоцентрическая и интерпретационистская

парадигмы. Среди актуальных методов исследования хотелось бы выделить модификации ассоциативного эксперимента, семантизирующий, диалогический, интроспективный, описательный эксперименты, методику разрезанных предложений, тесты. Ключевыми теоретическими понятиями для описания этой проблемой нужно признать вторичный текст, интерпретирующий текст, интерпретационную норму, квант интерпретации, доминантность, вариативность.

Перспективным кажется изучение особенностей понимания на материале текстов интернета, поскольку "тексты в Интернете являются интересным и мало изученным объектом языковедческого исследования" [15, с. 359].

ЛИТЕРАТУРА

1. Боронин А. А. Психосемиотические метаморфозы в словесной коммуникации / А. А. Боронин // Вопросы психолингвистики. – 2009. – № 10. – С. 133–139.
2. Брудный А. А. Экспериментальный анализ процесса понимания // Тезисы докладов к 20 Международному психологическому конгрессу. – М.: Наука, 1972. – С. 91-106.
3. Горошко Е. И. Интернет-коммуникации в гендерном измерении / Е. И. Горошко // Вестник Пермского университета. – Выпуск 3 "Язык – культура – цивилизация". – Пермь, 2006. – С. 219-229.
4. Горошко Е. И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплинарной парадигмы [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – Режим доступа: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=76> – Дата доступа: 4.04.2013.
5. Горошко Е. И. Текст эпохи веб 2.0: психолингвистический анализ [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – Режим доступа: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=207> – Дата доступа: 4.04.2013.
6. Граник Г. Г. Как учить школьника работать с учебником / Граник Г. Г., Бондаренко С. М., Концевая Л. А. – М.: Педагогика, 1987. – 208 с.
7. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека. Психолингвистическое исследование / А. А. Залевская. – Воронеж, 1990. – 206 с.
8. Ким Л. Г. Вариативно-интерпретационное функционирование текста : теоретико-экспериментальное исследование: автореф. дис. ... доктора филологических наук: 10.02.19 / Л. Г. Ким; Кемер. гос. ун-т. – Кемерово, 2010. – 50 с.
9. Красникова Е. И. Прогнозирование оценки квазислова в связном тексте / Е. И. Красникова // Проблемы мотивированности языкового знака. – Калининград: КГУ, 1976. – С. 54-60.
10. Неўдах М. Выделение текстовых характеристик, определяющих сложность учебного текста для высшей школы / М. Неўдах, Ю. Шпакоўскі // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі : матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (да 70-годдзя з дня нараджэння прафесара Галіны Мікалаеўны Малажай), Брэст, 20 – 21 сакавіка 2008 г. / пад агул. рэд. М. І. Новік; [рэдкал.: М. І. Новік, В. М. Касцючык, Л. І. Яўдошына, С. Ф. Бут-Гусаім]; Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, Каф. беларускага мовазнаўства. – Брэст, 2008. – С. 284-287.
11. Новиков А. И. Текст и его смысловые доминанты / А. И. Новиков. – М.: "Азбуковник", 2007. – 224 с.
12. Новиков А. И. Текст и контртекст: две стороны процесса понимания / А. И. Новиков // Вопросы психолингвистики. – М.: Институт языкознания, 2003. – № 1. – С. 64–76.
13. Руденко Л. П. Исследование вербализации замысла. (На этапе внутренней смысловой программы речевого целого): автореф. дис. ... кандидата психологических наук / Л. П. Руденко. – Тбилиси, 1975. – 36 с.
14. Руденко Л. П. Смысловая компрессия как метод исследования внутренней смысловой программы речевого целого / Л. П. Руденко // Исследование речемыслительной деятельности: Психология. Вып.3. – Алма-Ата, 1974.– С. 57-67.
15. Саенко А. Н. Содержательно-стилистические особенности информационных текстов в Интернете / А. Н. Саенко // Научные записки Луганского национального педагогического университета. – Вып. 5. Т. 1. Серия "Филологические науки": Сб. научн. трудов. – Луганск: "Альма-матер", 2004. – С. 350-360.
16. Сахарный Л. В. Тексты-примитивы и закономерности их порождения / Л. В. Сахарный // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 221–237.

17. Серова Т. С. Осмысление, понимание и фиксация информации исходного текста как программы предметного содержания и смыслового развития вторичного текста письменного перевода / Т. С. Серова. – Вопросы психолингвистики. – 2009. – №9. – С. 231–241.
18. Сорокин Ю. А. Психолингвистические проблемы восприятия и оценки текста / Ю. А. Сорокин // Психолингвистические аспекты изучения текста. – М., 1985. – С. 5-34.
19. Стернин И. А. К разработке психолингвистического толкового словаря / И. А. Стернин. – Вопросы психолингвистики. – 2010. – №12. – С. 57-63.
20. Ткаченко Н. М. Исследование стратегий идентификации значения псевдослова: автореф. дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19 / Н. М. Ткаченко; Удмурт. гос. ун-т. – Ижевск, 2007. – 20 с.

УДК 811.11(072)

Юлія Березіна
(Одеса)

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІАЛЕКТНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті йдеться про діалектні особливості та їх прояв у давньоверхньонімецькій мові. Дослідження виконане на матеріалі давніх текстів та словників.

Ключові слова: діахронічне та синхронічне дослідження, давньоверхньонімецькі діалекти: алеманський, франкський, баварський.

The article deals with dialect peculiarities and their manifestation in Old High German Period. The research was carried out on the material of the ancient texts and glossaries.

Key words: diachronic and synchronistic research, Old High German dialects: Alemannic, Franconian, Bavarian.

Умовні позначення

лат. – латинська

гр. – грецька

гот. – готська

двн. – давньоверхньонімецька

свн. – середньоверхньонімецька

нн. – новонімецька

Сучасна німецька мова є результатом довготривалого історичного розвитку, в процесі якого вона зазнала змін, зумовлених різноманітними причинами. Таким чином, за звичними формами слів стоїть ціла низка історичних подій, які відобразилися на різних рівнях мови.

Постановка проблеми. Важливим завданням історії мови є пошук відповідей на питання про причини змін у мові. Варто зауважити, що це питання є комплексним і вичерпну відповідь на нього в сучасній лінгвістиці ще не знайшли [8, с. 12]. Система німецьких зімкнених приголосних і сьогодні є дуже складною, тому для пояснення деяких явищ ми звертаємось до витоків, до прадавніх часів, що є обґрунтованим та логічним.

Актуальність статті. На сьогодні існує немало досліджень у галузі німецької мови на фонетичному, лексичному та інших рівнях. Однак, у даних дослідженнях рідко або зовсім не враховується динаміка зміни мовних та мовленнєвих одиниць у процесі розвитку мови, починаючи з її давніх періодів. Про використання результатів діахронії в синхронічному описі мови та про можливість виявлення мовних і мовленнєвих одиниць та їх сполучень писав у свій час В. М. Жирмунський [1, с. 10].

Аналіз останніх джерел. У зв'язку з розвитком діахронічних досліджень лінгвістика поповнилась такими поняттями як "архетип", "еволюційний розвиток" та ін. Сучасні дослідження обов'язково повинні бути підкріплені історичними фактами, які приводили до тих чи інших історичних змін. Головним принципом при вивченні реконструкції походження

мов та при встановленні еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їх порівняння на різних етапах формування є порівняльно-історичний метод, основоположниками якого вважаються німецькі мовознавці Ф. Бопп, Я. Гримм, А. Потт, датчанин Р. Раск та росіянин О. Востоков [5]. У сучасній німецькій мові чергування приголосних становлять доволі суперечливу картину. Тому вчення про звуки, зокрема про приголосні і сьогодні викликає зацікавленість у багатьох лінгвістів [2; 3; 5]. Але і досі, як відмічає В. Г. Таранець, існує проблема напруженості/ненапруженості між глухими та дзвінками зімкненими звуками в німецькій мові (**p, t, k – b, d, g**). [6]

Відомо, що германські мови належать до індоєвропейської системи мов, з якою вони пов'язані фонетично, лексично та граматично. В той же час наявність деяких ознак, характерних для германських мов (I-ий та II-ий пересуви приголосних, перехід наголосу, в основному, на початковий склад та ін.), є свідченням складних процесів мовного змішування, в результаті якого з'явилися германські мови [1; 3; 7].

Метою статті є вивчення двн. текстів, написаних на різних діалектах двн. періоду, та словників. Це дає змогу виявити загальні та індивідуальні фонетичні особливості, притаманні діалектам того часу, та дозволяє зробити висновки про їх взаємодію та взаємовплив і виділяє алеманський, баварський і рейнсько-франкський, в яких активно відбувалися такі фонетичні зміни як пересуви приголосних, пересуви голосних та ін.

Аналіз давньоверхньонімецьких писемних пам'яток свідчить про суттєву відмінність у написанні тих або інших слів, що було викликано відсутністю фіксованих орфографічних правил у даний період. Виходячи з безлічі двн. діалектів, пристосування латинського письма до німецької мови того часу відбувалося в кожному діалекті по-своєму, враховуючи їх фонетичні особливості. Таким чином, майже кожна двн. писемна пам'ятка представлена своєю орфографією та фонетичними особливостями.

На жаль, свідчення про двн. писемної пам'ятки обмежені у зв'язку з їхньою невеликою кількістю. Але вже в той період чітко виділялись діалекти західних германців, такі як: франкський, алеманський та баварський. Причому, суттєвий поділ писемних пам'яток на діалекти пов'язаний безпосередньо з II-им пересувом приголосних (*Die II. Lautverschiebung*). Про усну народну мову двн. періоду говорити складно, оскільки про це немає особливих свідчень [1, с. 10]. Що стосується писемної мови, то вона свідчить про належність "Давньоверхньонімецького Ісідора" до рейнсько-франкського діалекту, "Давньоверхньонімецького Таціана" – до східно-франкського, "Отфрида" – до південнорейнсько-франкського, переклади та твори Ноткера – до алеманського, "Муспіллі" – до баварського діалекту. Зазначені тексти вважаються найбільш вагомими пам'ятками цього періоду.

Роздробленість двн. мови на велику кількість діалектів ускладнювала уніфікацію писемності в той час. Однак, навіть з усіма індивідуальними особливостями діалектів, уже в 9-11 століттях спостерігається взаємодія діалектів та їхній взаємовплив. Так, наприклад, у рейнсько-франкських та південно-німецьких пам'ятках кінця 9-го початку 10-го століття виділяється франкська форма дифтонгу *uo* "*muot*" /*Mut*, яка домінувала над баварською "*mot*" та алеманською "*muat*" і внаслідок цього витіснила дві останні. Ймовірно в даному випадку відчувається вплив політичного, економічного та культурного розвитку франків під час правління Карла Великого [3, с. 91]. Саме цей вплив франків спостерігається й у формах дієслівних префіксів *gi-*, *fir-*, *ir-*, *zi-*, де франкська літера *i* повністю замінила південно-німецьку та баварську *a*. Таким чином з'явилися нові форми префіксів, такі як *ga-*, *far-*, *ar-*, *za-*.

Зміни в писемній мові двн. періоду торкнулися також і зімкнених приголосних, що є результатом II-го пересуви приголосних. У зв'язку з цим явищем виникло написання *p, k* (*c*) замість *b, g*; написання *ch* (*kx*) замість *k, c* (*k*) в південно-німецьких діалектах (*gang – kang – cang – Gang; chint – kint – cint /cind – Kind*), які в 10 столітті замінялись франкськими *b, g, k* (*c*) [9, с. 128, 186].

Вивчення двн. писемних пам'яток дозволяє спостерігати процес розвитку мови, який тоді здійснювався під впливом церковної мови латини та містив немало кількість запозичень: лат. *prestre* – двн. *priest, priast* – нн. *Priester*; лат. *claustrum* – двн. *klostar* – нн. *Kloster*; лат. *manachus* – двн. *munih* – нн. *Mönch* і т.д. Причому деякі слова з часом розширили своє значення й не були вже обмежені лише церковною сферою, наприклад, лат. *feria* – двн. *fira* – нн. *Feier*, де первісне значення слова було "релігійне свято", або лат. *murmurare* – двн. *murmuron* – нн. *murmeln* в первісному значенні "молитви бормотати". В процесі шкільного просвітництва з'являються такі латинські запозичення, як лат. *scribare* – двн. *scriban* – нн. *schreiben*, лат. *scola* – двн. *scuola* – нн. *Schule* та ін.

Разом з тим зафіксована також лексика, яка є наслідком перекладу з латинської або грецької. Наприклад, двн. *tiof* – нн. *tief* пішло від готської *diups*, двн. *toufen* – гот. *daupjan*, що спочатку значило "окунати, поміщати у воду", які у свою чергу були варіантами перекладу з латини та грецької *baptizare* – нн. *taufen* "хрестити", гр. *baptizo* "окунаю, поміщаю у воду" [9, с. 139-140].

Аналіз перекладів Ноткера з латинської та грецької показав, що в основному вони зв'язані з богословсько-філософською тематикою. В його перекладах слово двн. *muot* – нн. *Mut* "дух" відповідає лат. *mens*, двн. *bild/ bilt* – нн. *Bild* відповідає лат. *forma* "форма", двн. *zit* – лат. *tempus* – нн. *Zeit* "час", двн. *stat* – лат. *locus* – нн. *Stelle* "місце" і т.д.

Незважаючи на постійний розвиток мови в двн. період, особливо в державі франків, вона все ще проявляється у вигляді діалектів. Поступово в латинській клерикальній прозі з'являється вираз "*theodisca lingua*", що значить "народна мова" – *vulgaris lingua*. А сучасне слово *deutsch* пішло від *diutisc* "народний" гот. *Piuda* – двн. *diot* – нн. *Volk* "народ". В Отфріда (9 ст.) ми знаходимо відповідність у вигляді *thiu frenkiska zunga* в значенні "франкська мова", а у Ноткера (10 ст.) *diu diutisca zunge*, що також є назвою мови. В якості позначення народу даний термін *diutesc* зустрічається в літературі лише наприкінці 11-го століття, практично в кінці двн. та на початку свн. періодів.

У "Пісні про єпископа Анно" (середньофранкський діалект, 11 ст.) з'являються такі словосполучення як "*diutischiu liute, Diutischemi lande*" (*deutsche Leute, deutsche Laender*). А словосполучення "*Deutschland*" зустрічається вперше тільки у 15 столітті, і в 16 столітті воно вже скрізь активно вживається.

Висновки. Таким чином, знання про історичний розвиток мови необхідні для розуміння багатьох явищ на рівні синхронії. А вияв зазначених діалектних особливостей у двн. мові може бути використаний у викладанні сучасної німецької мови.

Перспективи подальшого дослідження. Доцільним з нашого боку буде аналіз якомога більшої кількості текстів двн. та свн. періодів та прояв у них пересуву приголосних, а також співвідношення таких якостей зімкнених як дзвінкість/глухість та напруженість/ненапруженість. Оскільки в давні часи існувала велика кількість діалектів і записи були буквенні, бо виконувались від почутого, то історично звуки часто змішувалися (**bild, bilt, pilt, pild**). Ці фонетичні зміни є історичними і вони були викликані різними факторами, які відбувалися в процесі мовленнєвої діяльності, але що конкретно впливало на розуміння фонетичного процесу при переході одного звука в інший, а разом з тим на всю реконструкцію форм, до кінця не зрозуміло, тому необхідно розглянути фонетичні тенденції розвитку слів та зв'язати їх з сучасною німецькою мовою. Такий аналіз дозволить виявити картину напису та вимови в сучасній німецькій мові, наприклад: **Bild** [bilt] та висловити думку про подальшу тенденцію послаблення кінця німецького слова та його сильного початку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жирмунский В. М. Общее и германское языкознание. – Л.: Наука, 1976. – 299 с.
2. Крепак Е.М., Сотникова А.Л. Виртульные лекции по введению в германскую филологию. 2010-2011. Электронный ресурс. [Сайт]. URL: <http://vved-v-germ-phil.cvsu.ru> (дата звернення 2.10.2012).

3. Левицький В. В. Основи германістики. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 528 с.
4. Левицький В. В. Этимологический словарь германских языков. – Винница: Нова Книга, 2010. – Т. 1 – 616 с., Т. 2 – 368 с.
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К, 2010. – С. 570-571.
6. Таранец В.Г. Энергетическая теория речи. – Киев-Одесса: Вища школа, 1981. – 149 с.
7. Таранец В.Г. Фонетичні зміни звуків і слова в діяхронії // Нова Філологія. – Запоріжжя: ЗДУ. – 2002. – № 2(13). – С. 348-349.
8. Lewizkij V., Heinz-Dieter Pohl Geschichte der deutschen Sprache. – Winnyzia: Nowa Knyha Verlag 2010. – 256 s.
9. Schützeichel R. – [4., erg. Aufl.]. – Tübingen: Max. Niemeyer Verlag, 1989. – 309 s.

УДК 81.2: 821.16

Вікторія Желязкова
(Миколаїв)

ЗНАК ТА ОБРАЗ ЯК ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІ РЕАЛІЇ У СЕМІОЗИСІ МОВНОГО ПРОСТОРУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У статті розглянуто взаємодію образів та знаків як невід'ємних складових у створенні мовного простору художнього твору. Акцентовано роль мовного знака та його семіотичних властивостей як складника розуміння художнього образу під час розгляду його у просторі комунікації.

Ключові слова: *семіотика, художній твір, семіозис, мовний знак, образ.*

The article focuses on revealing an interaction of images and signs as an integral parts in the creation of language space art. It is accentuated on the role of the linguistic sign and its semiotic properties as a component of an understanding of the image in the process of considering it in space of communication.

Key words: *semiozys, artwork, semiotics, language sign, image.*

У творах словесно-художньої творчості спосіб мовної організації художнього простору знаходиться в тісній взаємодії зі специфікою творення художніх образів, зумовленої мовленнєвими процесами різних смислових трансформацій, що призводять до створення нових сутностей, нових семантичних світів, що мають властивість багатомірності. Особлива роль у цьому відношенні належить мовному знакові та його семіотичним властивостям.

Історико-культурній еволюції художньої образності присвячено фундаментальні праці Е. Ауербаха, М. Бахтіна, Г. Гачева, К. Горанова, О. Лосева, О. Фрейденберга та інших [3, с. 108–109]. Проте окремі аспекти зазначеної проблеми продовжують залишатися мало висвітленими.

Дослідження стану вивченості цієї проблеми українськими вченими дозволило виділити чинники художньої образності. Масив наукових праць, пов'язаних із даною проблемою, розподіляється бінарно: у бік дослідження процесу мислення та прикладного висвітлення питання, як правило, у різних видах мистецтва. У такій ситуації важко уявити специфіку образності саме в контексті естетичного ставлення до реальності в українському мистецтві.

Творці й прихильники семіотики розглядають її як своєрідний центр наукового знання. Вітчизняними вченими поняття "знак" поставлено в центр культурології; обґрунтовано подання про семіотичну культуру, насамперед, як семіотичний феномен. "Будь-яка реальність, – писали Ю.М. Лотман і Б.А. Успенський, – посилаючись на французького філософа-структураліста М. Фуко, – що входить до сфери культури, починає функціонувати як знакова. Саме відношення до знака й знаковості становить одну з основних характеристик культури" [8, с. 156].

Мета роботи – визначити образ як складовий елемент лінгвосеміозису художнього твору; охарактеризувати особливості вербалізації семіотичних знаків у художньому тексті та мовного простору твору як взаємодії цих елементів.

Художній образ як предмет дослідження досить складний. Його статус визначається наявністю різнорідних причин: фактори, що безпосередньо формують його будову (фізіологічні і психологічні) та забезпечують власне художнє трактування.

Не менш складним є розуміння художнього образу під час його розгляду в просторі комунікації, де роль знака є домінуючою. З позицій знакових відношень деякі дослідники відносять образи мистецтва, які вони розуміють як знаки-зображення, до світу "образотворчих семіотик" [5, с. 179].

Художній образ за своєю природою не є семіотичним утворенням, проте є елементом комунікації, знаковим об'єктом. Розгляд художнього образу в просторі семіотичних відношень дозволяє визначити підстави для розуміння деяких явищ мистецтва.

Образ як такий, у своєму природному існуванні варто розуміти як деяку цілісність, що будує психіка у процесі сприйняття світу людиною. Образ у свідомості завжди співвідноситься з певним класом подібних об'єктів. Цю схожість виявляє психіка без участі свідомості. Зважаючи на ту інформацію, про яку повідомляють органи чуття, психіка будує моделі "впізнання". Такі моделі орієнтують людину у навколишній дійсності. Змога орієнтації є головним продуктом процесу впізнання. Моделі, створювані психікою, ми й називаємо образами [4, с. 77].

Слід зазначити, що образ і знак не настільки далекі один від одного, оскільки художник не може існувати без глядача. Образи мистецтва спочатку включені в простір комунікації. Призначені для сприйняття, вони володіють певними значеннями. Тому можна поставитися до них як до знаків. У дослідженні важливо виявити специфіку комунікативних відносин у межах мистецтва і ступінь його семіотичності.

Художній образ є специфічною формою відображення, "клітиною" мистецтва, його серцевиною. Тому це є творчим відображенням в одиничній, конкретно-чуттєвій формі. Художній образ подає об'єктивну картину дійсності у формі суб'єктивного сприйняття, тому одні й ті ж явища, події, факти різними письменниками змальовуються по-різному.

Традиційний термін "образ" в останні десятиліття потіснив термін "знак". Термін "образ" уживається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні образ – це весь твір. "Мертві душі" М. Гоголя – це образ феодально-кріпосницької Росії 30-х років XIX ст. У вузькому розумінні під образом розуміють окреме слово або вираз. У вірші Т. Шевченка "Садок вишневий коло хати" наявний образ-персоніфікація "вечірня зіронька встає" [1, с. 132].

У художній літературі йдеться переважно про образи-персонажі. Наприклад, у повісті М. Коцюбинського "Fata morgana" є образи Гафійки, Маланки і Андрія Воликів, Хоми Гудзя. Важливу роль відіграють у творі образи-предмети, образи-пейзажі, образи-символи [2, с. 280]. Регулярним елементом будь-яких комунікативних відносин є знак. Справжні знаки утворюють семіотичні системи зі своїми регламентованими відносинами. Можна припустити, що організація засобів вираження у творі мистецтва також регламентована правилами, хоча і не настільки жорстко. Розгляд феномена художнього образу і засобів художнього вираження не може бути здійснено поза загальнофілософськими уявленнями про знак.

Природа знака породжується потребою позначення і зручністю користування. Функція виконання і призначення формує вигляд знака. Наприклад, сигнал про те, що настав полудень можна позначити пострілом з гармати, боєм курантів, сигналами точного часу по радіо.

Існує два шляхи появи знакових позначень. Перший шлях зводиться до довільного акту створення знака. Наприклад: знак кореня в алгебрі, нотні знаки або авторський підпис на картині. Другий шлях – це "висихання" образу. Багаторазове використання образу поступово знімає вимога якості уподібнення і призводить до значної втрати його схожості з

об'єктами відображуваної дійсності. В умовах частого звернення до такого образу схожість втрачає свою актуальність. Образна модель стає значною мірою умовною. Високий ступінь схожості призводить до появи знаку. Так, із рисункового листа в Стародавньому Китаї, Єгипті формувалися ієрогліфи. Розглядаючи становлення давньоєгипетських ієрогліфів, Н.А. Померанцева пише про те, що початкові піктограми з часом набувають стійких форм, у них "міцно зберігається їх образна специфіка, наочна зображальність. Відтак, це дозволяє вважати, що саме мистецтво на ранньому етапі свого існування послужило базою для знакових систем, котрі використовувалися для передачі мови, введеної в текст" [7, с. 29].

У будь-якому разі, ідея знака затверджує себе як ідея зручності фіксації думки: знак "заміщує" собою об'єкт у ситуаціях спілкування. Наприклад, словесний знак репрезентує предмет, ситуацію. Важливість знакових відносин безсумнівна. Знак, як позначення, має право бути повністю несхожим із об'єктом, що він заміщає. Знак є предметом маніпуляцій у просторі спілкування, іншого призначення у нього немає. Статус знака підтримується договором. Якщо образ – психологічний і природний, то знак – конвенційний і штучний.

Знак є носієм значення. Але ж і образ завжди для нас щось означає. Тоді постає питання про можливість також вважати його знаком.

Очевидно, враховуючи цей факт, американський філософ Ч. Пірс уважав необхідним тлумачити сферу знакових відносин досить широко. Образи Ч. Пірс розглядав як іконічні знаки [6, с. 280]. Можна зрозуміти Ч. Пірса: він був зацікавлений у здійсненні загального знакового підходу до засобів комунікації. Із нашого погляду, такі знаки (зображення) не можна визнати повноцінними (істинними) знаками. Із них не може бути складений знаковий текст у звичайному його розумінні. Іконічні знаки не містять правил взаємного поєднання. Іншими словами, вони не мають граматики.

Межі знаковості дуже складно вказати ще з однієї причини: людина не може вийти за них. Виявляючи межі семіотичних відносин, індивідуальність залишається всередині них, оскільки сама користується знаками в своїх спробах пояснити знак.

У просторі людського спілкування образ і знак постають взаємопов'язаними і навіть взаємозамінними. Образ за певних умов може виконувати функції знака; знак може говорити про наявність образу, тобто виступати "інобуттям" образу.

Об'єкти, залучені у комунікативний процес, піддаються позначенню. У повсякденному житті знак завжди наповнений предметним змістом: реально люди спілкуються не з приводу образних уявлень, а з приводу актуальних для них ситуацій і відповідних об'єктів. Для інформаційних процесів, здійснюваних людською свідомістю, знак настільки ж органічний, як і образ. Можна припустити, що в історії людської свідомості образ і знак виникають одночасно.

На початку ХХ століття експериментальна фізика натрапила на парадокс: знання про властивості спостережуваних об'єктів включали в себе характеристики засобів спостереження. Різні засоби давали різні, навіть суперечливі результати. Це не було помилкою: і ті й інші реально існували. Відомо, що данський фізик Н. Бор у 20-х рр. ХХ ст. запропонував розуміти такі характеристики не як суперечні один одному, а як такі, що характеризуються ознакою взаємодоповнення.

Отже, образ і знак перебувають у рівноправних відношеннях. Вони є протилежними способами отримання та організації інформації, а тому дозволяють свідомості людини будувати складну образно-знакову модель світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинський П. К. Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства [Текст] : навчальний посібник / П. К. Волинський. – 2-е вид. вип. і доп. – К.: Радянська школа, 1967. – 365 с.
2. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / Автор-укладач Ю.І. Ковалів – К.: ВЦ "Академія", 1987. – 752 с.
3. Лосев А.Ф. Специфика языкового знака в связи с пониманием языка как непосредственной деятельности мысли [Текст] / А. Ф. Лосев, Знак. Символ. Миф. – М.: МГУ, 1982. – 480 с.

4. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история [Текст] / Ю.М. Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 136 с.
5. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура [Текст]: Курс лекций: Учеб. пособие для студ. филол., лингв., переводовед. факультетов высших учебных заведений / Н.Б.Мечковская. – М.: Издательский центр "Академия", 2007. – 432 с.
6. Пірс Ч.С. Логічні підстави теорії знаків [Текст] / Пер. з англ. В. В. Кирюшенко, М. В. Колопотіна, послесл. В. Ю. Сухачова / Ч.С. Пірс. – С.-Пб.: Лабораторія метафізичних досліджень філософського факультету С.-ПбДУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
7. Померанцева Н.А. Эстетические основы искусства Древнего Египта [Текст] / Н.А. Померанцева. – М.: Искусство, 1985. – 255 с.
8. Хализев В.Е. Теория литературы [Текст] / В.Е. Хализев. – М.: Высшая школа, 1999. – 398с.

УДК 811.111'42

Наталія Ізотова
(Київ)

ЛИСТ ЯК ЗАСІБ РЕФЛЕКСІЇ ПЕРСОНАЖА В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖ. М. КУТЗЕЕ "AGE OF IRON")

Статтю присвячено розкриттю стилістичного потенціалу епістолярної форми листа в романі південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее "Age of Iron", де лист слугує засобом рефлексії головного героя. Особливу увагу приділено ідентифікації та опису рефлексивів – висловлювань, що містять оцінку певної події чи явища, відображеного в художньому творі.

Ключові слова: епістолярний жанр, епістолярний роман, лист, рефлексія, рефлексив.

The article reveals the stylistic potential of the epistolary form of letter in "Age of Iron", the novel written by the South African writer J. M. Coetzee, in which the letter functions as a means of character reflection. A special emphasis is put on the identification as well as description of reflexives – utterances which bear the evaluation of events and phenomena represented in fiction.

Key words: epistolary genre, epistolary novel, letter, reflection, reflexive.

Человек есть тайна. Ее надо разгадать,
и ежели будешь ее разгадывать всю
жизнь, то не говори, что потерял
время, я занимаюсь этой тайной,
ибо хочу быть человеком.
Ф. М. Достоевский Письма.

Епістолярні тексти завжди слугували надійним джерелом вивчення інтелектуальної та емоційної сфери людини, культурних та історичних реалій певної епохи. Не виключенням у цьому відношенні є й художні епістолярні твори, що наприкінці ХХ – початку ХХІ століття отримують новий імпульс свого розвитку, який характеризується різноманітними трансформаціями канонічних епістолярних форм, їх експериментальним використанням [5; 6; 8]. Це своєю чергою стимулювало різновекторні та багатоаспектні підходи до вивчення епістолярних текстів, що охоплюють цілу низку питань, пов'язаних із аналізом їх жанрово-стильової специфіки, структурних та композиційних характеристик, семантико-стилістичних особливостей [5; 6; 7; 8].

Мета статті полягає в розкритті стилістичного потенціалу епістолярної форми листа як засобу рефлексії головного героя в романі Дж. М. Кутзее "Age of Iron" ("Залізний вік") шляхом аналізу композиційної структури зазначеного роману та експлікації мовних засобів, що формують художній образ персонажа.

Зазначена мета передбачає вирішення таких задач: 1) уточнити жанровий статус епістолярного роману кінця ХХ – початку ХХІ століття; 2) пояснити явище рефлексії в контексті художньої комунікації; 3) проаналізувати основні вектори рефлексії головного героя досліджуваного роману; 4) встановити функціональне навантаження художньої рефлексії в моделюванні образу персонажа в романі Дж. М. Кутзее "Age of Iron" ("Залізний вік").

Пріоритетними завданнями жанрології на сучасному етапі її розвитку є, по-перше, вивчення організації та функціонування окремих жанрів у їх історичному розвитку та взаємодії з іншими жанрами, виявлення ймовірних жанрових тенденцій у контексті динамічного розвитку літератури; по-друге, аналіз жанрів з точки зору їх трансформацій, змін, "синтезу", модифікації, "гібридизації" [11, с. 5–6]. Зазначена тенденція якнайкраще ілюструє тезу М. М. Бахтіна про те, що "жанр відроджується і оновлюється на кожному етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі даного жанру" [2, с. 122].

Епістолярна література має давню традицію і зобов'язана своїй назві епістолі – грецькому посланню у формі листа, найчастіше віршованому, що мало конкретний моральний або філософський зміст [8, с. 170]. Як складник епістолярної літератури, жанр епістолярного роману, під яким мається на увазі художня прозова розповідь у формі листів, де останні слугують засобом передачі смислу або відіграють важливу роль у побудові сюжету, пройшов певний шлях свого розвитку та еволюції. На сучасному етапі еволюція епістолярного роману відбувається через ускладнення його жанрової природи за рахунок синтезу роману в листах з іншими видами роману [5, с. 19]. У результаті такої взаємодії з'являються нові гетерогенні форми, наприклад, "філософський епістолярний роман", "фантастичний епістолярний роман", "епістолярний роман-міф", "епістолярний роман-антиутопія" [там само, с. 21], що віддзеркалює загальну тенденцію в літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття до руйнування жорстких жанрових форм. Змінюється й функціональний статус зазначених романів. У XVII–XIX століттях епістолярні форми, разом з іншими документальними та псевдодокументальними матеріалами, використовувались, в основному, для створення ефекту достовірності художньої розповіді. Сьогодні ж листування стає одним із художніх прийомів створення багатопланового постмодерністського тексту [8, с. 162], а також виступає засобом моделювання образу автора й персонажа [7, с. 4].

Водночас не до кінця вирішеними залишаються питання щодо жанрових трансформацій епістолярного роману в ідіостильовому аспекті, адже жанр і авторський індивідуальний стиль знаходяться у стані постійного взаємовпливу і взаємодії. Взаємодія між ідіостилем та жанром полягає, з одного боку, в орієнтації на жанрову доміную (тобто визначальну жанрову характеристику твору, його жанрову концепцію, "пам'ять жанру" за М. М. Бахтіним) при виборі стилістичної стратегії, а з іншого – у певній модифікації жанрової форми під впливом індивідуальних особливостей стилю автора.

Епістолярний роман як "синтетичний", "гібридний" жанр народжується на перетині епістолярної форми листа та жанру роману [7, с. 1], що зумовлює особливий структурний та композиційний формат романів у листах і визначає стратегії сприйняття та розуміння інформації, представленої у таких творах.

Зважаючи на те, що епістолярний роман завжди звернений не стільки до подій зовнішнього світу, скільки до розкриття внутрішнього світу головного героя, домінуючою настановою таких творів можна вважати настанову на рефлексію [1; 9; 10]. У психологічних дослідженнях під рефлексією мається на увазі процес пізнання людиною самого себе, свого внутрішнього світу, аналіз особистих думок та переживань, роздум про себе, усвідомлення того, як сприймають і оцінюють його інші люди [3]. Основою для рефлексії персонажа в романі слугують найрізноманітніші події і явища світу, зображені в художньому творі.

В обраному для аналізу романі відомого південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее "Age of Iron" ("Залізний вік") усі події представлені крізь призму рефлексії місис Керрен, літньої південноафриканської жінки, яка вмирає від невиліковної форми раку. У цьому творі, який можна вважати монофонічним за своєю структурою [7, с. 8], епістолярна

форма є ніби емоційним зверненням матері до своєї доньки, яка вже давно мешкає в іншій країні: *"I tell you this story of this morning mindful that the story teller, from her office, claims the place of right. It is through my eyes that you see; the voice that speaks in your head is mine. [...] If lies and pleas and excuses weave among the words, listen for them. Do not pass them over, do not forgive them easily. Read all, even this adjuration, with a cold eye"* [12, с. 103–104].

Для епістолярного роману характерне конструювання сюжету листування самими персонажами, котрі відбирають ті події, про які хочуть розповісти у листі, та замовчують про події неважливі для них на момент написання листа. На текстовому рівні рефлексія представлена *рефлексивами* [4] – відносно закінченими метамовними висловлюваннями, які містять оцінку певної події чи явища, відображеного в художньому творі [4, с. 218]. Рефлексиви можуть бути згруповані за тематичним принципом.

У романі Дж. М. Кутзее "Age of Iron" ("Залізний вік") перша група рефлексивів відображає емоційне ставлення Місіс Керрен до її доньки, від якої вона не вимагає співчуття, проте бажає розділити останні дні свого життя. І в цьому випадку лист орієнтований не на реакцію адресата, а створюється лише з метою "виговорити себе": *"I tell you this story not so that you fell for me but so that you will learn how things are. It would be easier for you, I know, if the story came from someone else, if it were a stranger's voice sounding in your ear. But the fact is, there is no one else. I am the only one writing: I, I."* [12, с. 23]. Драматизм Місіс Керрен полягає в тому, що її сповідь звернена до самої себе: *"To whom this writing then? The answer: to you but not to you; to me; to you in me?"* [12, с. 5].

Друга група рефлексивів відтворює суперечливе й болісне відношення головної героїні до її невиліковної хвороби і смерті. Місіс Керрен сама намагається поставити собі діагноз, визначаючи причину раку в стиді, соромі та ненависті до себе, які вона накопичувала протягом життя: *"I have cancer. I have cancer from the accumulation of shame I have endured in my life. That is how cancer comes about: from self-loathing the body turns malignant and begins to eat away at itself."* [12, с. 142]. Хворе тіло викликає у місіс Керрен відразу та негативні відчуття: *"Who cares? When I am in mood like this I am capable of putting a hand on the breadboard and chopping it off without a second of thought. What do I care for this body that has betrayed me? I look at my hand and see only a tool, a hook, a thing for gripping other things. And these legs, these clumsy, ugly stilts: why should I carry them with me everywhere?"* [12, с. 12–13].

Місіс Керрен протиставляє рак вагітності, що не відбулася *"misbirth"* [12, с. 61], а єдиний порятенок від хвороби вбачає у смерті через спалення: *"Death by fire the only decent death left. To walk into the fire, to blaze like tow, to feel these secret sharers cringe and cry out too, at the last instant, in their harsh unused little voices; to burn and be gone, to be rid of, to leave the world clean"* [12, с. 62]. Водночас місіс Керрен стверджує, що не лише смерть живе в ній, але й життя, і це надає їй сили протистояти смерті: *"There is not only death inside me. There is life too. The death is strong, the life is weak. But my duty is to the life. I must keep it alive. I must."* [12, с. 145].

Досить багато уваги в своєму листі до доньки приділяє місіс Керрен ретельному аналізу політичних і соціальних подій у Південній Африці наприкінці 1980-х років. Уже у першому реченні свого листа вона із сумом пише про зміни, що відбулися в Кейптауні з того часу, як донька залишила це місто: *"There is an alley down the side of the garage, you may remember it, you and your friends would sometimes play there. Now it is a dead place, waste without use, where windblown leaves pile up and rot."* [12, с. 3].

Вкрай безнадійні та зневіраницькі думки висловлює місіс Керрен щодо режиму апартеїду у Південній Африці: *"Marriage is fate. What we marry we become. We who marry South Africa become South Africans: ugly, sullen, torpid, the only sign of life in us a quick flash of fangs when we are crossed. South Africa: a bad-tempered old hound snoozing in the doorway, taking its time to die. And what an uninspired name for a country!"* [12, с. 70]. Вона звинувачує владу і політичну систему в руйнуванні життя людей і її життя зокрема: *"I want to rage against the man who have created these times. I want to accuse them of spoiling my life in the*

way that rat or a cockroach spoils food without even eaten it, simply by walking over it and sniffing it and performing its bodily functions on it. [...] You know this country. **There is madness in the air here**" [12, с. 117]. Головна героїня розцінює панування апартеїду в Південній Африці як історичний злочин, що дістався кожному мешканцю цієї країни у спадок: *"It is part of my inheritance," she says to Vercueil, "It is part of me. I am part of it"* [12, с. 152].

Ще одним джерелом рефлексії головної героїні у цьому творі слугують інші персонажі роману, зокрема домогосподарка та її діти. Місіс Керрен у відчаї від того, що діти гинуть під гнітом апартеїду, а батьки не в змозі відмовити їх від участі у політичних акціях: *"Poor child! Poor child! From somewhere tears sprang and blurred my sight. Poor John, who in the old days would have destined to be a garden boy and eat bread and jam for lunch at the back door and drink out of a tin, battling now for all the insulted and injured, the ridiculed, for all the garden boys of South Africa!"* [12, с. 151].

Насамкінець значне місце у листі місіс Керрен займають роздуми головної героїні про Веркюеля, бездомного алкоголіка, єдиної людини, з якою вона розділяє останні дні свого життя, і має досить суперечливе відчуття: *"I give my life to Vercueil to carry over. I trust Vercueil because I do not trust Vercueil. I love him because I do not love him. Because he is the weak reed I lean upon him."* [12, с. 131].

Отже, в досліджуваному романі Дж. М. Кутзее "Age of Iron" ("Залізний вік") лист стає засобом "проживання" подій, що є актуальними для персонажа, і здатні викликати в нього цілу гаму емоцій. Листування володіє потужним потенціалом у розкритті внутрішнього світу головного героя, осмисленні себе та навколишнього світу. Як ефективний засіб рефлексії, лист надає читачеві можливість прослідкувати динамічний розвиток головного героя, еволюцію його почуттів, сподівань, вірувань. Перспективним, на наш погляд, видається вивчення механізмів художньої рефлексії в когнітивному та семіотичному аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бак Д. П. Творческая рефлексия в литературном произведении: природа и функции: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец.: 10.01.06 "Теория литературы" / Д. П. Бак. – М., 1990. – 18 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров. – М.: Искусство. – 432 с.
3. Большой психологический словарь / Сост. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/dict/index.php
4. Вепрева И. Т. Что такое рефлексив? Кто он, homo reflectens? // Известия Уральского государственного университета. – 2002. – № 24. – С. 217 – 228.
5. Логунова Н. В. Русская эпистолярная проза XX – начала XXI века: эволюция жанра и художественного дискурса / Н. В. Логунова. – Ростов-на-Дону: ИПО ПИ ЮФУ, 2010. – 360 с.
6. Рогинская О. О. Эпистолярный роман: поэтика жанра и его трансформация в русской литературе: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец.: 10.01.08 "Теория литературы. Текстология" / О. О. Рогинская. – М., 2002. – 23 с.
7. Рогоза О. Б. Структурно-композиционные и семантико-прагматические особенности французского эпистолярного романа XVIII–XX веков (на материале произведений Ш. де Лакло, О. де Бальзака, А. де Монтерлана): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец.: 10.02.05 "Романские языки" / О. Б. Рогоза. – К., 2005 – 21 с.
8. Сарафанова А. А. Классическая форма эпистолярного романа и ее трансформация в XX веке // Изв. РГПУ им. А. И. Герцена, 2009. – №7. – С. 169–174.
9. Трикоз Э. Л. Обыденная метаязыковая рефлексия носителя русского языка второй половины XIX века: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Э. Л. Трикоз. – Вологда, 2010. – 22 с.
10. Хатямова М. А. Формы литературной саморефлексии в русской прозе первой трети XX века: автореф. дис. ... доктора филол. наук: спец. 10.01.01 "Русская литература" / М. А. Хатямова. – Томск, 2008. – 42 с.
11. Эволюция жанров в литературе Урала XVII–XX веков в контексте общероссийских процессов / О. В. Зырянов, Т. А. Снигирева, Е. К. Созина и др. – Екатеринбург: Изд-во УрО РАН, 2010. – 552 с.
12. Coetzee J. M. Age of Iron. – N. Y.: Penguin Books, 2010. – 198 p.

**НАРОДНОРОЗМОВНА ОСНОВА ЛЕКСИКИ
ТВОРІВ УЛАСА САМЧУКА**

У статті зосереджено увагу на народнорозмовних елементах літературної мови, зафіксованих у романах Уласа Самчука і відбитих у загальнономовних словниках; обґрунтовано народнорозмовну основу лексики творів письменника.

Ключові слова: *народнорозмовність, лексика, стиль, літературна мова, діалектна лексика, розмовна лексика.*

The article focuses on narodnorozmovnyh elements of literary language, recorded in novels of Ulas Samchuk and reflected in the common dictionaries, reasonably narodnorozmovnu based vocabulary writer's works.

Key words: *narodnorozmovnist, vocabulary, style, literary language, dialect vocabulary, colloquial vocabulary.*

У мові творів Уласа Самчука розмовна лексика використовується як один із важливих компонентів, зокрема в діалогах та описах побутових ситуацій, взагалі тоді, коли автор прагне надати мові свого твору природного розмовного забарвлення. Народнорозмовні форми в авторському мовленні створюють колорит невимушеності. Мова автора неначе зливається в єдине ціле з мовою персонажів і читача.

Мета статті – обґрунтувати народнорозмовну основу лексики творів У.Самчука.

Правила і прийоми вживання розмовних слів, особливості їх сполучуваності залежать від стилю твору в цілому. У контексті всього твору слова і вирази, що перебувають у тісній взаємодії, набувають різних додаткових смислових відтінків, сприймаються в складній і глибокій перспективі цілого.

Для української літературної мови, зв'язки якої з живою народною основою від кінця XVIII ст. фактично не переривалися, наповнення усно-розмовними словами в писемних стилях є особливо помітним джерелом появи нормативних варіантів. У наш час у зв'язку з поступовим зникненням історичних територіальних діалектів природною базою літературних писемних стилів стає також літературне розмовно-побутове мовлення. Цим і пояснюється великий інтерес українського мовознавства до усної форми мови [3, с. 49]. Про важливість усного джерела у формуванні норм української літературної мови свідчить той факт, що до початку XX ст. всі українські словникарі відводили перше місце безпосереднім записам народної мови, етнографічним і фольклорним матеріалам.

Загальноновживану лексику кваліфікують як загальнонародну. До її складу належать слова, використовувані всіма носіями літературної мови незалежно від будь-яких соціолінгвістичних умов [8, с. 204].

С.П. Бибик зазначає, що "увага до поняття "народнорозмовність" посилилась у зв'язку з вивченням закономірностей розвитку усного літературного мовлення та його взаємодії з писемною формою загальнонаціональної мови. Народнорозмовність виявляє себе як усномовна категорія в опозиції народнорозмовне/розмовне, усне/писемне, розмовне/книжне [2, с. 107].

Склад розмовної лексики рухливий, що зумовлено взаємодією форм існування національної мови в різні періоди її історичного розвитку. Ступінь кодифікованості розмовної лексики відбивають відповідні ремарки в загальнономовних словниках. У тлумачному "Словнику української мови" (т. 1-11. 1970-80) кількість слів із позначкою "розмовне" становить 10% загальної кількості словникових слів. Разом із тими, що мають окремі розмовні значення, загальна кількість розмовних слів приблизно однакова з числом поширених термінів, що ввійшли в сучасну літературну мову (їх приблизно 20 000 – 25 000) [9, с. 521].

Отже, народнорозмовність – це естетично-стилістична категорія, що характеризується сприйманням світу крізь авторську призму розмовності, побутовості та відображення його засобами національної мовно-виражальної системи [1, с. 28].

У романах У. Самчука активно вживається розмовна лексика, кодифікована сучасними словниками, з ремарками – розм. (розмовне), рідко, діал. (діалектне).

Розвиток української літературної мови зумовив те, що межі розмовності розмилися. Словників діалектних, історичних не вистачає і буває важко розрізнити, чи це діалект, чи просторіччя. В українській стилістиці та лексикології поняття просторічної лексики трактують по-різному. Частина українців (І.М. Кириченко, С.П. Левченко, А.А. Бурячок та ін.) традиційно уникають терміна "просторіччя", відносячи лексику такого роду до розмовної, позначаючи її відповідно "вульгарне", "фамільярне", "розмовно-знижене" тощо. Інші мовознавці (М.А. Жовтобрюх, Г.П. Їжакевич, А.П. Грищенко) об'єднують його з розмовною лексикою під загальною назвою "розмовно-просторічні слова". Дослідники (І.Г. Чередниченко, А.П. Коваль, О.Д. Пономарів, Ю.О. Карпенко, О.О. Тараненко та ін.) визнають наявність просторіччя в українській мові, користуються цим терміном у своїх працях, виділяючи певне коло таких слів. Ремарка "просторічне" стосовно української лексики відсутня і в самому тлумачному словнику, і в перекладних російсько-українських словниках, де часто вживаній російській позначці "просторічне" в українській частині відповідають інші ремарки – "розмовне", "фамільярне", "зневажливе", "вульгарне" і подібні.

Чималу групу розмовної лексики досліджуваних текстів становлять іменники: *бідачисько, будучність, веремія, вішак, дебош, дрантя, журбота, заморока, запуст, зашпори, зиск, кварта, лахи, лепеха, любка, лясас, манаття, мудрагель, мурин, настільник, нутро, ожог, п'ятірня, парубчак, патьок, пащека, пика, піхтур, полюбовник, потеруха, празник, прочухан, розумування, сварня, селюк, сліпак, сопляк, страхота, тарарам, тарибари, тахля, толока, тямка, фіглі-міглі, хвостина, хлопчак, цицька, шабаш, шкапа, шкарбуни, шмат*. Їх фіксує СУМ з позначкою *розм.*, напр.: *Знаходилися й мудрагелі* [5, с. 242]; *Марія почула, залялася і захлинулася втіхою, кинулася до свого мудрагеля і так цілувала, що він ледь видержав, щоб не розкричатись* [6, с. 44], пор.: *мудрагель "той, хто багато роздумує, обмірковує"* [СУМ, IV, с. 819]. Наведене слово вжито у творі не в значенні мудрої людини, а трохи з гумором, що дитина до чогось додумалась.

Прислівники: *кріпко, шкереберть, цюрком, підтюпцем, навпрошки, пішака, відрухово, хвацько*, напр.: *Володько дивився на цілу ту руйнацію, на заплакану матір, на заклопотаного, в одній сорочці, батька, що з нього лився цюрком піт, на дядьків, що старанно кожний вантажив свого воза, і йому було весело* [5, с. 200], пор.: *цюрком "струменем, цівкою"* [СУМ, XI, с. 254]; *Коні біжать підтюпцем* [1, с. 407], пор.: *підтюпцем "дрібними, швидкими кроками; труськом"* [СУМ, VI, с. 517].

Прикметники та дієприкметники становлять значну кількість серед розмовної лексики: *вилуплений, ворохобний, замурзаний, зачовганий, неприкааний, панькуватий, підітканий, розпанаханий, розпатланий, розчухраний, смаркатий, чулий*. Серед цих слів домінують ті, що виражають ознаки предметів чи істот безпосередньо, напр.: *І народу стільки здовж дороги і здовж річки стежкою, і по тамтому боці попід заставською сосниною – їдуть і йдуть, молодь і старші, і всі святочно, барвисто, легко одягнуті, дівчата цілими гуртами, як мак, як гурт айстр, йдуть і все йдуть, часом босі, черевики чисті несуть у руках, спідниці часто підіткнуті, міцні, загорілі литки ніг швидко мигають, босі ноги ступають по м'якій, вогкій, холоднуватій стежці* [5, с. 142] (тамтой – діал. той), пор.: *підітканий "те саме, що підтиканий", підтиканий "з підібраними, підгорнутими під щонебудь краями, кінцями і т. ін."* [СУМ, VI, с. 430].

Найбільшу групу розмовної лексики у досліджуваних текстах становлять дієслова: *борюкатися, бр'юхати, вгатити, вгостити, верещати, вештатися, виважити, випарити, висапатися, вискіпатися, витріщити, вишкірити, відбріхуватися, відгризатися, вовтузитися, волокти, волочитися, второпати, галакати, гасати, гатити, гепатися, гиркатися, гризтися, гупотити, дерти, жебоніти, загачувати, зажирати, засипляти,*

зирити, зобидити, киснути, клякнути, кпитися, кублитися, ладитися, лазити, ляснути, манячити, наверхати, навинутися, наливатися, напихатися, напоротися, нарікати, насунути, пацати, пащекувати, пиндючитися, підшморгувати, повіятися, попхати, потовкти, потрапити, почвакати, пражитися, прочовгати, ревіти, реготатися, рипатися, рихтувати, розволікати, роззявити, розкарячувати, розквасити, розпанахати, розчепірювати, рюмсати, скалозубити, смажити, смалити, стлумити, стовбичити, стріляти, сунутися, сьорбати, теліпати, товктися, тринькати, тямити, узріти, химерити, хлипати, хоронити, цвіркати, цьвюохкати, чвалати, чвиркати, чимчикувати, чкурнути, чмихати, човгати, човпти, шерехтіти, шкварити, шмигнути, шморгнути, шпортатися, шубовснути, напр.: Боже, як це досадно товктися все на місці, теліпати в торбині оту одну "Азбуку Сєятель" Клавдії Лукашевич і знати все, від дошки до дошки, напам'ять, і "Умную ворону", і "Петушок золотой гребешок", і "Трі козліка", і ніяк не могли далі, бо приходять і приходять Петри і Миколи, такі винятково "западненні", як сказала б мати, і треба з ними держати ногу, хоча Володько тут давно вже першим, за ним горою учитель і ніякі Радіони, ніякі Євгени не можуть йому нічого більше вдіяти [5, с. 240], пор.: товктися "перебувати де-небудь, топтатися на місці або ходити в різних напрямках на невеликому просторі" [СУМ, X, с. 165], пор.: теліпати "часто махати, хитати то в один бік, то в інший" [СУМ, X, с. 64]; *Тепер міркує лиш, як його краще "чкурнути"* [5, с. 444], пор.: чкурнути "дуже швидко бігти, летіти" [СУМ, XI, с. 343]; *Поки вештається отут десь близько мати, доти й вони тут – майже, як ті курчата біля квочки, жебонять* [5, с. 6], пор.: жебоніти "говорити неясно, невиразно, нерозбірливо; бубоніти, булькотати // Говорити швидко, весело, з охотою, але неголосно" [СУМ, II, с.516]; *Думаєш, не знаю? За Ганною волочишся?* [4, с. 33], пор.: волочитися, "упадати за ким-небудь, виявляючи свою закоханість, любов, прихильність" [СУМ, I, с. 734]. Так говорять у народі, коли чоловік зраджує з іншою жінкою. Наведене слово вжито в мові персонажа, зокрема в діалозі Марії з Гнатом. Народнорозмовні джерела лексики У. Самчука визначають специфіку мови персонажів його творів, авторську мову, в якій поєдналися фольклорні, соціальні й територіальні особливості мови епічних художніх творів.

Отже, джерелом багатства мови творів Уласа Самчука стала народна українська мова. Письменник виріс в україномовному оточенні і був вихований на кращих зразках українського фольклору, цінував талановитість свого народу, наділеного природною красою й силою слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биби́к С. Народнорозмовність як естетично-стилістична категорія // Наукові записки. Серія "Філологія". – Остріг, 2000. – С. 24-29.
2. Биби́к С. Народнорозмовність як категорія історії літературної мови // Вісник Луганського педуніверситету, 2000. – №4. – С. 106-109.
3. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1977. – 237 с.
4. Самчук У. Марія: Хроніка одного життя: Роман / С. Б. Пінчук (підгот. тексту та післямова). – К.: Український письменник, 2000. – 189 с.
5. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т.1. – К.: Дніпро, 1993. – 574с.
6. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т.2. //Післямова Пінчука С. – К.: Дніпро, 1993. – 334 с.
7. Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.1 – 11.
8. Сучасна українська літературна мова /за ред. А.П. Грищенка – К.: Вища школа, 1997.
9. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.

ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню дискурсу як одного з центральних і найбільш суперечливих понять у сучасній лінгвістиці. Висвітлено найвідоміші типології дискурсу. Систематизовано основні принципи та критерії поділу дискурсу на типи й підтипи.

Ключові слова: *дискурс, текст, класифікація, типологія.*

The article is devoted to the study of discourse as one of the Central and most controversial concepts in modern linguistics. The most known are displayed typology of a discourse. The systematizes the basic principles and criteria for the division of discourse on types and subtypes.

Key words: *discourse, text, classification, typology.*

Постановка проблеми. Одним із неоднозначних та широко обговорюваних у сучасній лінгвістиці є поняття дискурсу, який упровадив наприкінці ХХ століття американський лінгвіст З. Харріс у статті, присвяченій аналізу мови реклами [10].

У 1980 – 1990-х роках збільшилась кількість досліджень дискурсу в різних галузях науки (філософії, семіотики, соціальної психології, теорії штучного інтелекту, літературознавства, теорії комунікації), у лінгвістичних напрямках (психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія).

Не зважаючи на визначеність і нормативність дискурсу у термінологічній системі інших галузей науки, у сучасному мовознавстві немає єдиного трактування, яке б охопило всі контексти його вживання. Наразі **актуальним** є вивчення лінгвістичних параметрів і класифікації дискурсу.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У домені сучасних лінгвістичних розвідок активно вивчають дискурс, виокремлюючи різні його типи. Серед основних підходів до його розуміння виділяють такі: "мова, вища за рівень речення або словосполучення" (D. Schiffrin); усяке "вживання мови" (G. Brown, G. Yule); висловлювання (D. Schiffrin, H. Clark); текст у сукупності з екстралінгвістичними факторами, текст як цілеспрямована соціальна дія, компонент взаємодії людей та механізмів їхньої свідомості, "мова в житті" (Н. Арутюнова).

Найголовнішим компонентом будь-якого дискурсу є текст. Ці поняття є нероздільними, однак вони "не дзеркальні відображення один одного" (В. Богданов). Учасники комунікації, створюючи в процесі свого спілкування різноманітні типи дискурсу, одночасно породжують текст. Взаємодія дискурсу і тексту є основою їх типології.

На сучасному етапі "не все гаразд із критеріями виділення типів дискурсу, сфер і епізодів спілкування, – не всі типології можуть похвалитися логікою побудови класифікації, поки ще не систематизований емпіричний матеріал" [6, с. 210].

Метою нашої статті є висвітлення проблеми типології дискурсу. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: дослідити найвідоміші класифікації дискурсу; систематизувати основні принципи та критерії поділу дискурсу на типи й підтипи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку лінгвістики поняття "дискурс" класифікують на підставі різноманітних властивостей та ознак.

Так, представник критичного дискурсивного аналізу Т. ван Дейк виділяє такі різновиди дискурсу: політичний, медичний, судовий, освітній та науковий, медіа-дискурс, корпоративний текст і мовлення [2].

Тип дискурсу – це "клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, які застосовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакову прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси" [3, с. 11].

Дж. Лакофф згідно з критерієм інтенсивності впливу виокремлює "звичайну розмову" і "персуазивний дискурс". Учений зазначає, що виділення типів дискурсу є досить складним завданням, оскільки будь-яка дихотомія щодо мови є умовною.

Запропонована О. Кожиним, О. Криловою та В. Одинцовим типологія дискурсу практично збігається з функціонально-стильовою. Ураховуючи екстралінгвальні умови і цілі спілкування в тій або іншій сфері суспільної діяльності, а також мовні характеристики тексту, вчені виокремлюють науковий, офіційно-діловий, газетно-публіцистичний і розмовно-повсякденний дискурси. На їх думку, функціональний стиль і дискурс є еквівалентними поняттями [4, с. 91-129].

Жанрова розмаїтість текстів, досліджуваних у сукупності з усіма екстралінгвальними чинниками їхнього існування спричиняє виділення художнього (В. Бурбело, Р. Комар, О. Островська) та поетичного (В. Карасик, О. Колесник) дискурсів.

Дослідники виділяють також фатичний дискурс (метадискурс), в основі якого знаходиться мета (регуляція комунікативних відносин "фатичної інтенції") з окремими різновидами фатичних жанрів (флірт, світська бесіда) тощо (Т. Винокур, В. Дементьєв, Ю. Матюхіна). Дискурс можна класифікувати на рівнях мовленнєвої і комунікативної діяльності та рівні тексту (Л. Безугла). Залежно від сфери комунікації вирізняють поетичний, естетичний, науковий, критичний, педагогічний, юридичний, політичний та інші типи дискурсу (Н. Миронова).

Більшість наукових розвідок українських лінгвістів присвячено вивченню дискурсу в практичному ракурсі, тобто розгляді окремих різновидів дискурсу – раціонального (В. Буряк), публіцистичного (І. Соболева), газетного (С. Коновець), рекламного (Н. Волкогон), політичного (К. Серажим), літературно-критичного (Р. Бубняк), дискурсу національної ідентичності (О. Онуфрієнко), комунікативного (Ф. Бацевич) тощо. Проте, як справедливо зазначає К. Серажим, поза полем зору науковців усе ще перебувають такі важливі загальнотеоретичні проблеми, як виявлення суті та природи дискурсу, встановлення чіткої межі між текстом і дискурсом; комунікативні властивості й архітектоніка дискурсу; роль мовної особистості в дискурсі [8, с. 9].

Зокрема, сучасний вітчизняний лінгвіст Ф. Бацевич класифікує дискурс як комунікативне явище за такими комунікативними ознаками: виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання); комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний); виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний) [1, с. 153].

Систематизуючи різні типологічні дослідження, Ф. Бацевич розрізняє дискурс за ототожненням із предметом дослідження різних наук; сприйманням як вияву культурної комунікації; етнокультурними особливостями спілкування; культурно-історичними особливостями комунікації; соціальними, віковими та статевими характеристиками учасників комунікації; типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою; характеристиками мовлення окремої людини і груп людей [1, с. 153-154].

Дискурс постає як найважливіша категорія комунікації, тому, як бачимо, має широкий поняттєвий діапазон.

"Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом "форм життя", залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів" [1, с. 154].

Заслуговує також на увагу класифікація дискурсу вітчизняної дослідниці Д. Павлюк, яка серед можливих класифікаційних категорій називає функцію, ситуацію (зокрема її хронологічний вимір), авторство, жанрово-стильову специфіку, інституційні характеристики, матеріально-знакову форму.

Однією з найповніших вважають типологію дискурсу, запропоновану Г. Почепцовим, класифікація якого будується на основі різних типів семіотичних знаків (літературний, фольклорний, міфологічний, ритуальний, театральний, неофіційний (позацензурний),

неправдивий, лайливий, етикетний дискурси та ін.). Дослідник виділяє також газетний, театральний, теле- і радіодискурси, кінодискурс, дискурс у сфері публік рилейшнз (ПР), рекламний, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси [7, с. 75-90].

Особливу зацікавленість викликають деякі положення українських лінгвістів І. Шевченко та О. Морозової, котрі запропонували такі критерії розрізнення типів і підтипів дискурсу:

- 1) за формою: усний і письмовий;
- 2) за видом мовлення: монологічний або діалогічний;
- 3) за адресатним спрямуванням: інституційний і персональний (буттєвий);
- 4) за умов різних настанов і комунікативних принципів: аргументативний, конфліктний та гармонійний дискурси;
- 5) за соціально-ситуативним параметром: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо;
- 6) за різноманітними характеристиками адресанта й адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів; соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів);
- 7) за функціональною та інформативною складовими: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) та фатичне;
- 8) за критерієм формальності та змістовності у функціонально-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення: художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний [9, с. 233-236].

На думку І. Шевченко та О. Морозової, статична типологія дискурсу як багатостороннє явище залежить від розробленої критеріальної бази, від "визнаних у лінгвістиці певного періоду евристичних засад нової парадигми". Отже, "типологія дискурсу завжди історично зумовлена та обирається дослідником згідно з потребами конкретного аналізу" [9, с. 234].

Не зважаючи на численну кількість різних типологій, В. Красних статус типу дискурсу надає лише національним дискурсам: російському, англійському, іспанському та ін. На думку науковця, вищенаведені різновиди "не є окремі типи (у точному значенні) дискурсу, а лише деякі модифікації останнього, певним чином "адаптовані" відповідно до тієї сфери, у якій він функціонує" [5, с. 114].

Огляд наукової літератури близького і далекого зарубіжжя, аналіз ситуації в україністиці щодо підходів та критеріїв класифікації дискурсів запропонований також у працях К. Серажим. Як справедливо зазначає дослідниця, класифікація дискурсів на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки перебуває ще на стадії розробки. Представники різних галузей гуманітарного знання пропонують широку гаму типологій дискурсів, котрі не тільки відрізняються за критеріями, покладеними в їхню основу, але й залежать від самого функціонально-діяльнісного навантаження цього терміна в інтерпретації вчених.

Зауважимо, що типологічно різні дискурси корелюють між собою, детермінують один одного й у своїй структурі мають спільні ознаки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Відсутність спільної думки серед лінгвістів щодо визначення дискурсу породжує проблему створення його типології. Виділення того чи іншого принципу класифікації дискурсу залежить від його актуальності для сучасної лінгвістичної парадигми та напряму дослідження. Підставою для виокремлення відповідних типів дискурсу можуть бути формальні, функціональні, змістовні критерії. Поява нових типів та підтипів призводить до оновлення класифікації. Перспективою нашого подальшого дослідження є синтаксичний аналіз актуальних підтипів економічного дискурсу ЗМІ – новинного, газетного тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 376 с.
2. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация: сб. работ / Т. А. ван Дейк; пер. с англ., сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Карпчук Н.П. Адресованість в офіційному та неофіційному англomовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз): Монографія / Н. П. Карпчук. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 162 с.
4. Кожин А.Н. Функциональные типы русской речи: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов / А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.
5. Красных В. В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 375 с.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 278 с.
7. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К.: ВЦ "Київський університет", 1999. – 308 с.
8. Серажим К.С. Термін "дискурс" у сучасній лінгвістиці / К. С. Серажим // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: Константа, 2003. – С. 7-12.
9. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / За загальн. ред. Шевченко І. С.: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 233 – 236.
10. Harris Z. S. Discourse analysis: A sample text / Z. S. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – P. 1-30; 474-494.

УДК 811.161.2'367.7

Світлана Лазаренко,
Анна Ротар
(Одеса)

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ
У ЗАГОЛОВКАХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТІВ**

У статті досліджено функціонування прецедентних феноменів у заголовках газетних текстів. З'ясована сутність поняття "прецедентність", встановлена типологія прецедентних феноменів, що функціонують у заголовках текстів українських ЗМІ, проілюстрована роль прецедентних феноменів як актуалізаторів заголовкової синсемантичності.

Ключові слова: *прецедентність, прецедентний феномен, заголовкова синсемантичність.*

The functioning of precedent phenomena in the titles of newspaper texts were explored in this article. The essence of the concept of "precedent" was clarified, the typology of precedent phenomena that function in the titles of Ukrainian media texts was established, the role of precedent phenomena as the indicator of cohesion between titles and texts were illustrated.

Key words: *precedent, precedent phenomenon, title's cohesion.*

Поняття "прецедентність" дістало вагоме теоретичне обґрунтування в працях російських лінгвістів (Д. Гудков [1], Ю. Караулов [2], В. Красних [4], Ю. Прохоров [6; 7], Ю. Сорокін [8], О. Супрун [9]). Незважаючи на низку наукових праць, це питання залишається актуальним для вивчення, зокрема в україністиці. Так, і досі немає чіткої й однозначної дефініції поняття "прецедентність", що, на думку Д. Гудкова, зумовлене складністю й діалектичністю цього поняття [1, с. 102]. Замість дефініції вчені пропонують ознаки прецедентності, серед яких виокремлюють: 1) надособистісний характер (загальноновизнаність представниками національно-лінгво-культурного співтовариства),

2) актуальність пізнавальну й емоційну (когнітивну), 3) багаторазову повторюваність у мовленні представників певного національно-лінгво-культурного співтовариства [2]. Різноманітні погляди вчених на природу прецедентності надають змогу виокремити широке й вузьке тлумачення цього поняття: "вузьке тлумачення передбачає когнітивний підхід до прецедентності – прецедентні феномени є одиницями ментального поля, когнітивної бази носія національної мови (Д. Гудков, В. Красних); широке тлумачення поєднує вербальний і невербальний бік прецедентності, уналежнюючи сюди, крім ментальних одиниць, і мовні – інтертекстуальні текстові елементи (Ю. Прохоров, О. Супрун) [3, с. 163].

Досліджуючи вживання прецедентних компонентів у заголовках газетних текстів, Н. Кондратенко слушно зазначає, що "специфіка заголовка газетних статей полягає в тому, що вони не становлять суцільного прецедентного висловлення, а містять лише певний елемент, за яким можна встановити прецедентний" [3, с. 163]. Дослідниця пропонує виокремлювати особливі типи текстової прецедентності в заголовках статей [3, с. 162-166]. Ми поділяємо запропоновану Н. Кондратенко типологію прецедентних феноменів у заголовках газетних текстів і виокремлюємо такі типи прецедентності.

1. Ідіоматична прецедентність. Цей тип прецедентності характеризується наявністю в заголовках ідіом, прислів'їв, приказок, прецедентних висловлень з казок або елементів цих текстів. Напр.: "По гарячих слідах" (Вечірній Київ – 2004. – № 223); "Своя сорочка ближча до тіла" (Поступ. – 2004. – № 254); "Поки грім не вдарить, мужик не перехреститься" (Поступ. – 2004. – № 6); "Ловись, рибко, велика і маленька!" (Високий замок – 2007. – № 20); "Як Сірка годують, так він і гавкає" (Дзеркало тижня – 2005. – № 22); тощо.

2. Цитатна прецедентність. У межах цього виду виокремлюємо два підвиди:

1) афористичний тип – входження до складу заголовків цитат, алюзій, натяків, специфічних синтаксичних форм. Напр.: "Любіть Україну" (Україна молода. – 2007. – № 108); "Я візьму той рушник, розстелю, наче долю..." (Україна молода. – 2007. – № 106); "Прийшов, побачив, перемиг" (Поступ – 2006. – № 1);

2) масовий тип – уживання в заголовку цитат з художніх творів, які добре відомі реципієнтам, проте мають обмежену сферу функціонування, фрагментів з відомих пісень, перефразованих або переосмислених рекламних слоганів. Напр.: "Найкращі друзі жінок – не тільки діаманти" (Високий замок – 2007. – № 42); "Імідж ніщо, впертість усе?" (Високий замок – 2007. – № 7); "Ой заграй мі, музиченьку" (Україна молода – 2004. – № 123); "Чому розплетена коса?" (Україна молода – 2007. – 12.01). Серед прецедентних феноменів цього типу чимало запозичень з російської культури, напр.: "У мене задзвонив телефон..." (Дзеркало тижня – 2003. – № 50); "Острів невезіння в океані є" (Україна молода – 2005. – № 104); "Сніг кружляє, літає і тане..." (Україна молода – 2005. – № 1); "Вона пройшла, мов екскаватор, на своїх каблучках..." (Україна молода – 2006. – № 159) тощо. Це, вважаємо, можна пояснити прагненням журналістів вплинути на розвиток національної культури й задовольнити національно-культурні потреби українського населення в умовах розбудови української незалежності.

3. Номінативна прецедентність. Цей тип прецедентності визначається наявністю в заголовковому складі назв творів мистецтва, а також прецедентних імен. Напр.: "Мовчання ягнят" (Дзеркало тижня – 2001. – № 30); "Війна і мир" (Дзеркало тижня – 2003. – № 11); "Ті, що греблі рвуть" (Україна молода – 2003. – № 194); "Ходіння по муках, за спрощеним порядком" (Високий замок – 2007. – № 25) тощо.

Прецедентні феномени використовують переважно в заголовках недержавних газет, у заголовках державних видань вони трапляються зрідка – ми зафіксували лише поодинокі випадки.

Функціонування прецедентних феноменів у заголовках газетних текстів, на думку О. Міронеско-Белової, зумовлено низкою причин, зокрема: 1) актуалізацією уваги реципієнта на статті; 2) сконцентрованим передаванням основної ідеї статті; 3) створенням у реципієнта відчуття належності до певного культурно-мовного співтовариства, відчуття

єдності з редакційним колективом газети, що зумовлює позитивне ставлення реципієнта до газети, робить його своїм потенційним читачем-покупцем [5, с. 37].

Виокремлюємо декілька різновидів функціонування прецедентних феноменів як актуалізаторів заголовкової зв'язності.

1. Тотожність семантико-синтаксичної структури заголовка та прецедентного феномена. Напр.: "А віз і нині там..." (Дзеркало тижня – 2004. – № 48); "Завертай голублі" (Дзеркало тижня – 2004. – № 38); "Перші ластівки" (Дзеркало тижня – 2004. – № 48); "" Вік живи – вік учись" (Дзеркало тижня – 2005. – № 24); "Книга вчить, як на світі жить" (Вечірній Київ – 2006. – № 100); "Запрягайте, хлопці, коней" (Україна молода – 2006. – № 231); "На Купала була, сорочку забула..." (Україна молода – 2004. – № 122). У цьому разі зміст заголовка відповідає загальному мовному змісту прецедентних феноменів, ужитих у заголовковому складі, тому після первинного сприйняття заголовка реципієнт частково може зрозуміти ідейне спрямування статті. Актуалізатором зв'язності є прецедентний феномен, ужитий у складі заголовка.

2. Трансформація прецедентного феномена в заголовку:

1) поширення прецедентного феномена іншими лексемами. Напр.: "Львівський бізнес щодо Грузії **пасе задніх**" (Високий замок – 2007. – № 44); "Навіщо сидіти **собакою на сіні?**" (Дзеркало тижня – 2005. – № 14); "Аби не **плясати під балалайку**" (Високий замок – 2006. – № 12); "**Кіт у мішку**" за 250 гривень" (Високий замок – 2006. – № 137); "Енергозбереженню – **зелене світло**" (Високий замок – 2006. – № 7); "Тримаяться крісел, як **воша кожуха...**" (Високий замок – 2007. – № 105). За таких умов зміст заголовку має найменшу пов'язаність зі змістом інших компонентів тексту, оскільки контекстуальне оточення прецедентних феноменів конкретизує, звужує їхню загальномовну семантику, здебільшого експлікує інформацію, потрібну для повного й адекватного сприйняття змісту всієї статті (об'єкт або предикат);

2) зміна лексичного компонента прецедентного феномена. Напр.: "Дружба дружбою, а **ООН** – нарізно" (День – 2004. – № 186); "**Гліб** попутав..." (Дзеркало тижня – 2004. – № 46); "**ЄДАПС** бояться – у **Європу** не ходити" (Дзеркало тижня – 2004. – № 38); "**Коксохімік металургу** – не товариш..." (Дзеркало тижня – 2004. – № 22); "Жили у бабусі два веселі **Гуси**" (Україна молода – 2006. – № 189). Здебільшого зміст таких заголовків зрозумілий одразу після їх первинного сприйняття, оскільки саме видозмінений компонент конкретизує, уточнює, звужує їхню загальномовну семантику, надає змогу спрогнозувати спрямованість змісту всієї статті;

3) скорочення лексичного складу прецедентного феномена. Напр.: "Поволі їдеш..." (Дзеркало тижня – 2004. – № 35); "Зустріли по одежі" (Дзеркало тижня – 2004. – № 22); "Наука в ліс не веде..." (Дзеркало тижня – 2005. – № 44); "Під лежачий камінь..." (Дзеркало тижня – 2004. – № 6); "Не такий страшний, як його малюють" (Вечірній Київ – 2006. – № 90); "Зустрічають за одежею" (Високий замок – 2007. – № 23); "Скажи мені, хто твій друг..." (Дзеркало тижня – 2005. – № 51). Такі заголовки мають найбільшу пов'язаність з іншими компонентами газетного тексту, оскільки опущення того чи іншого компонента зі складу прецедентного феномена зумовлює акцентуацію уваги на цьому опущенні, збуджує інтерес до з'ясування того, що автор пропонує замість опущеного компонента;

4) зміна комунікативної настанови прецедентного феномена. Напр.: "Чи замовляє музику той, хто платить?" (Дзеркало тижня – 2005. – № 15); "Мовчання – золото?" (Дзеркало тижня – 2005. – № 6); "Прощавай, зброе?" (Дзеркало тижня – 2004. – № 36); "Невже коні винні?" (Голос України – 2007. – 24.01). Зміна комунікативної настанови прецедентних феноменів, що входять до складу заголовків, акцентує увагу реципієнта на змісті інших компонентів статті, оскільки актуалізує інтерес до з'ясування причин, що зумовили цю зміну, а також до з'ясування авторської відповіді на експліковане заголовком питання.

Отже, прецедентні феномени досить продуктивно використовують у заголовках українських недержавних газет. Виокремлюємо такі види прецедентності: ідіоматична, цитатна (афористичний і масовий тип), номінативна. Функціонування прецедентних

феноменів у заголовках статей зумовлене такими причинами: 1) актуалізацією уваги реципієнта на статті, а звідси, посилення зв'язності між заголовком та іншими компонентами тексту; 2) сконцентрованим передаванням основної ідеї статті; 3) створенням у реципієнта відчуття належності до певного культурно-мовного співтовариства, відчуття єдності з редакційним колективом газети. Як актуалізатори заголовкової зв'язності прецедентні феномени реалізовані в таких різновидах: 1) тотожність семантико-синтаксичної структури заголовка й прецедентного феномена; 2) трансформація прецедентного феномена в заголовку, зумовлена поширенням прецедентного феномена іншими лексемами, зміною лексичного компонента прецедентного феномена, скороченням лексичного складу прецедентного феномена, зміною комунікативної настанови прецедентного феномена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003. – 286 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
3. Кондратенко Н. В. Прецедентні компоненти в заголовках публіцистичних текстів (на матеріалі газетних статей) // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. – Вип. 7. – Т. IV. – Ч. 1. – С. 162-166.
4. Красных В. В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М.: ИТДК "Гнозис", 2003. – 375 с.
5. Миронеско-Белова Е. М. Прецедентный текст в газетно-журнальном заголовке (на материале русскоязычной прессы последнего десятилетия) // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвящённая 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы. – Казань, 2004. – С. 35-46.
6. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс. – М.: Флинта; М.: Наука, – 2004. – 224 с.
7. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 224 с.
8. Сорокин Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
9. Супрун Е. А. Текстовые реминисценции как языковое явление // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17-29.

УДК 81'42

Валентина Мелконян
(Херсон)

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

У статті виявлено характерні особливості мови наукових статей, визначено способи організації матеріалу в них, труднощі їх сприйняття.

Ключові слова: композиція, абзац, посилання, вставки, науковий стиль.

The article focuses on revealing stylistic peculiarities of the scientific articles, defines self-organization of these texts, difficulties in comprehension them.

Key words: comprehension, paragraph, structure, references.

Предметом настоящей статьи является описание структурной организации, лингвистических особенностей и специфических способов организации языковых средств научного текста английского языка в связи с его речевыми характеристиками. Проблемы научного стиля вызывают в последнее время большой интерес у исследователей. Появилось много работ, посвященных описанию, в основном, лексико-грамматической организации текста [1; 3], однако и сейчас остается много спорных вопросов, связанных с общими закономерностями построения научного текста, не достаточно ясно также то, как влияют различные жанры литературы на лингвистические характеристики текста. В связи с вышеизложенным, актуальность темы данной статьи не вызывает сомнения.

Тексты научного стиля выполняют различные социально-культурные функции: они фиксируют научное знание, которое объективизируется в виде текстов, откладывается в памяти человечества и передается от поколения к поколению; они способствуют осуществлению коммуникации между учеными, обмену новыми знаниями, что делает возможным дальнейшее развитие науки. Эти функции определяют такие свойства научного текста, как новизна информации, лаконизм изложения, точность передаваемой информации. Основными жанрами научной речи являются статьи, монографии, патенты, рефераты, резюме.

Из вышеизложенных научных документов нам представляется правомерным остановиться на жанре научной статьи, так как согласно данным статистического опроса, около 70% читателей-специалистов рассматривают научную статью как основной источник информации [7]. Статья в современном естественнонаучном журнале в наименьшей степени сравнительно с другими жанрами научного повествования допускает проникновение тем, не связанных непосредственно с излагаемыми научными фактами [4]. Небольшой объем такой статьи, редакторская правка, "подгоняющая" язык и стиль научного изложения под некий общепринятый международный стандарт, доступность в получении информации из журнальных статей по специальности – все это говорит о предпочтении данного жанра в научном стиле.

Известно, что научным статьям свойственна стандартность изложения с минимальным отклонением для облегчения понимания содержания, поскольку сама форма привычна, легко предсказуема. Она основывается на определенных принципах композиции, под которой понимают определенную последовательность структурно-семантических звеньев, реализующих поэтапно основную тему текста. Критерием исчерпанности текста является завершенность мысли.

Особое значение для раскрытия темы имеет заголовок, выполняющий информативную функцию. Считают, что в нем заключено основное содержание статьи. Чаще всего заголовок представляет собой номинативное предложение повествовательного типа. Краткость, точность, конкретность заголовков статей должны сочетаться с ясностью и недвусмысленностью, поскольку заголовки помещаются в специальные списки и кодируются для информационного поиска и хранения.

Тема в научных статьях находит свое дальнейшее развитие в аннотации, которая обычно следует за заголовком и представляет собой высокоинформативный текст, призванный кратко и точно передавать содержание экспериментальных или теоретических исследований, их методику, основные результаты. Наличие аннотации значительно облегчает поиск информации в самой статье.

Проведенный анализ позволяет выделить определенный тип композиционного построения научной статьи. В тексте статьи можно выделить следующие композиционные звенья: введение (Introduction), основную часть (Procedure, Experiment, Discussion), заключение (Results, Summary).

Во введении формулируется задача исследования, намечается план, критически оцениваются пути решения этой задачи. Основная часть обычно развивает главную мысль, намеченную во введении. Здесь освещается сам процесс, его результаты, приводится обсуждение данных, их обобщение и интерпретация. В экспресс-информационных статьях сообщается о смене событий или состояний объекта, обсуждается конечное состояние объекта; в научно-экспериментальных статьях описываются приборы, инструменты, используемые для эксперимента, и результат эксперимента; в научно-теоретических статьях основная часть посвящена описанию теории; анализируются существующие положения данной теории, приводятся необходимые доказательства. Интерпретируются полученные данные, ясность и точность информации в этой части статьи достигаются логичностью и последовательностью повествования. Основная часть характеризуется аргументированностью, доказательностью изложения, цифровыми ссылками на первоисточники. В заключении часто намечаются проблемы и задачи, требующие

разрешения. Здесь указывается область применения данного исследования. В конце заключения выражается благодарность (Acknowledgement) за предоставление оборудования, за финансовую поддержку, без которой опыт не был бы поставлен, за помощь при решении. После заключения иногда приводится приложение (Appendix), где помещаются дополнительные сведения. Статья обычно заканчивается библиографическим списком используемой литературы.

Говоря о своеобразии стиля научных статей, нельзя не упомянуть о ссылках и вставках, часто встречающихся в них. Остановимся на них поподробнее. Ссылки позволяют дать полное исчерпывающее описание объекта исследования на отрезке текста, не повторяя того, что уже было сказано и не предвзято того, что о нем уже известно автору и будет дано в другой связи. Употребление ссылок связано, безусловно, со стилистическим требованием краткости, экономии языковых средств. Однако данный случай экономии связан с увеличением умственных усилий на осмысление информации у читающего, например, с требованием вспомнить, что об объекте уже говорилось раньше, что приводит к умственным усилиям, а следовательно к лучшему запоминанию информации. Ссылки дают возможность, как бы совместить в одном месте текста все необходимые данные об объекте исследования.

Для получения полного представления о предмете исследования авторы научной статьи часто используют различные вставки, которые поясняют и уточняют текст. Вставки или вкраплены в сам текст, или выносятся в сноски, причем в сносках обычно дается более пространная дополнительная информация. Наиболее типичны следующие виды вставок: а) поясняющие и уточняющие вставки, б) дополняющие вставки, в) отсылочные вставки, которые составляют большинство вставок в тексте и чрезвычайно сближаются с функцией ссылок. Вставки более краткие и не столь разнообразны по форме и размеру. Дополнительная информация, содержащаяся в ссылках, вставках помогает глубже проникнуть в смысл читаемого текста, лучше понять читаемый текст.

Тема находит свое развитие в единстве членения письменного текста – абзацах – специфических объединениях предложений с замкнутой семантико-синтаксической структурой [2]. Абзац выполняет роль материальной оболочки сверхфразового единства (СФЕ) в письменной речи. Отношения между СФЕ и абзацем рассматривались многими исследователями, при этом одни отождествляют СФЕ с абзацем [4], другие разграничивают [6]. Принимая во внимание особенности зрительного восприятия при чтении, за единицу членения текста в этом случае следует принять абзац.

В этой связи заслуживает внимание гипотеза Н.И.Серковой о том, что членение речи на СФЕ происходит во внутренней речи [5]. При переводе внутренней речи во внешнюю речь, членение речи реализуется с помощью красной строки. При членении текста на абзацы проявляется намерение автора воздействовать на читателя в желаемом направлении: внедрить по различным соображениям определенные части текста.

Очевидно, что абзацы, обладая различной степенью коммуникативной нагруженности, играют неодинаковую роль в раскрытии темы текста. Каждый абзац раскрывает субподтему (микротему), которая составляет часть главной темы сообщения. Абзацы могут образовывать блоки (отражающие подтему главной темы) – семантическое и композиционное единство двух или более связанных между собой абзацев, реализующее свой смысл в составе всего текста. Абзацы, входящие в состав блока, могут быть объединены только внутренней, чисто смысловой связью, но в ряде случаев второй, третий и более абзацы в блоке могут начинаться союзами *but*, *and*, *for*, *there* и т.д., которые помогают читателю проследовать логическое движение мысли.

Общеизвестно, что основным положениям статьи, реализующим главную мысль текста, часто отводится больше места в изложении, чем второстепенным моментам. Следовательно, абзацы с важными данными – самые большие по объему. Изложению важной информации предшествуют такие вводные фразы: *it is (was) that, the principal thing to remember is that...*, *it is significant that ...*, *it is important that ...*, *the emphasis is ...*.

По мнению многих исследователей научного текста, для привлечения внимания читателя могут использоваться риторические вопросы, а важные мысли, положения сопровождаются примерами, сравнениями, средствами иллюстративной наглядности.

Общепризнанным фактом в лингвистике является утверждение о том, что абзац в научном тексте, которому свойственна стандартность построения представляет "абзац" триаду", когда первое предложение вводит тему, следующее ее представляет, а последнее заключает. Для проанализированных нами научных статей характерно употребление таких абзацев (63%), однако в 26% статей отсутствуют концовки, мысль продолжается в следующем абзаце и он функционирует в своей неполной форме. В исследуемых статьях такие абзацы употребляются при описании прибора, эксперимента, а также при изложении истории вопроса, биографии автора исследования, при формулировке задачи и цели исследования (обычно во введении).

В научных текстах абзацы, состоящие из одного предложения, выполняют акцентирующую функцию, привлекая внимание читателя к новой и важной информации, и обычно находятся в середине текста. По функции, которые абзацы выполняют в построении текста, можно выделить следующие типы: абзацы вводные, вводящие в предмет сообщения, абзацы, передающие основные сообщения, переходные – т.е. позволяющие перейти от изложения одной точки зрения к другой, заключительные, суммирующие всю предыдущую информацию.

Деление на абзацы и попытки определить типы абзацев подтверждают мысль о том, что членение целого является результатом осмысления соотношения частей. Логическая последовательность изложения достигается при помощи широкой сети внутри текстовых связующих средств. Эксплицитные связи представляют систему субститутов (местоименные замены, замены существительного) и коррелянтов. В коррелятивные связи входят повторы: лексические, синонимические, семантические. В исследуемых статьях, особенно научно-теоретических, предпочтение отдается эксплицитному виду связи при исключении имплицитной, затрудняющей пониманию текста, а иногда приводящей к неверному истолкованию текста.

Среди средств связи, помогающих пониманию научного текста, можно выделить следующие:

1) слова, указывающие на прогрессивное движение мысли автора: *moreover, similarly, indeed, in addition to, furthermore*; а также: а) слова, указывающие на последовательность изложения: *first, first of all, at first, second*; б) слова, указывающие на подтверждение мысли: *therefore, in fact, as a matter of a fact, I mean, I repeat*; в) слова, за которыми следуют примеры, дополнения: *for example, for instance, namely, to illuminate, that is*; г) слова, за которыми следуют выводы автора: *as a result, finally, so as, I have said, to sum up, in summary, thus, hence, in brief, briefly*;

2) слова, указывающие на изменения направления мысли автора: *yet, however, but, nevertheless, on the contrary, on the other hand*.

При исследовании абзацев мы не могли не остановиться на протяженности предложений в абзацах. Протяженными являются, в основном, сложносочиненные и сложноподчиненные, включающие в среднем 16 слов. На таком фоне предложения из 5-10 слов кажутся как необычно короткие. По нашим подсчетам, их удельный вес составляет 18,6%. Определяя удельный вес простых предложений в научных статьях, мы пришли к выводу, что в 24% случаев они вводят основную информацию, 22% предложений, завершающих абзац, используются для обобщения изложения мысли, 14% передают наиболее существенную мысль и 9% служат для ссылки на таблицы.

Следует отметить, что не менее важным для понимания научной статьи является умение определить смысловую нагрузку слов в предложении. В передаче информации не все слова одинаковы: одни часто передают главную информацию, образуя логический, коммуникативный центр предложения, другие – второстепенную. При определении показателей логического центра мы использовали выделенные исследователями средства,

сигналізуючі актуальне читання. Применительно к научным статьям могут быть следующие:

- а) конец предложения: The gluon story is a natural vehicle;
- б) конструкции: there is, there are, it (be), who, which, that: One of the things that came out is that a pion does contain a antiquark;
- в) частицы: so, alone, only, even: The atomic nucleus was not nearby so well studied during the 1920s;
- г) усилительный глагол do (does, did): ... experiment has shown that quarklike things do exist;
- д) порядок слов: Because of the strength of this strong interachon lare amounts of energy are stored in the bonds it effects.

Представляется, что знания о характерных особенностях научных статей, такие как композиция, средства связи, помогут специалистам за более короткое время найти и выделить главную информацию в научной статье.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вдовина О.А. Языковые особенности научного текста по международным отношениям: на материале английского языка. – Дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2007. – 231 с.
2. Гордиенко Т.И. Абзац в профессионально-книжной речи (на материале английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1975. – 26 с.
3. Пономаренко Е.Б. Структурные и семантико-стилистические особенности текстов английских и русских информационных сообщений: сопоставительный аспект. – Дис. ... канд. филол. наук. – М., 2011. – 224 с.
4. Разинкина Н.М. Развитие языка английской научной литературы (Лингвостатистическое исследование). – М.: Наука, 1978. – 211 с.
5. Серкова Н.И. Сверхфразовое единство как функционально-речевая единица: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1968. – 16 с.
6. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Сложное синтаксическое целое: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1973. – 214 с.
7. Pargarter L.J., Hutchins W.J. A Language Barrier. – England: Univ. of Shetfield, 1971. – 306 p.

УДК 811.111'1'373.2

Валерія Неклесова
(Одеса)

ОНОМАСТИЧНИЙ ЛАНДШАФТ ЯК ЧАСТИНА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті розглянуто поняття лінгвістичного ландшафту та найбільш впливові студії у цьому напрямку. Досліджується співвідношення лінгвістичного та ономастичного ландшафту, який виходить за межі першого. Ономастичний ландшафт є частиною лінгвістичного ландшафту і водночас уміщує інші сфери соціального та приватного життя.

Ключові слова: *лінгвістичний ландшафт, ономастичний ландшафт.*

The article analyses the notion of linguistic landscape and prominent cases in this field. The interrelation of linguistic and onomastic landscapes is discussed. The latter is at the same time part of the first and comprises other domains of social and personal life.

Key words: *linguistic landscape, onomastic landscape.*

Реальність, яка оточує людину, формує її картину світу. Лінгвістичний аспект картини світу відображено у мовній картині світу. В англomовній лінгвістичній традиції існує термін **лінгвістичний ландшафт**, який було введено у 1997 році. Автори концепції Р. Лендрі та

Р. Борис (Landry & Bourhis) визначають це поняття як "мову дорожніх знаків, рекламних білбордів, назв вулиць, назв місць, назв крамниць та надписів на державних будівлях, що становить собою форму лінгвістичного ландшафту певної території, регіону або агломерації" [11, с. 25].

Досі триває дискусія щодо предмета дослідження лінгвістичного ландшафту. Тривають пошуки чіткого визначення одиниці лінгвістичного ландшафту. Так, Дж. Сеноз та Д. Гортер (Cenoz and Gorter) аналізують будь-яку устанovu, на якій є мовні знаки [8, с. 71], визначаючи надписи на адміністративних будівлях та житлових будинках одиницями лінгвістичного аналізу. П. Бакхауз (Backhaus) у той же час аналізує "будь-яку частину письмового тексту у чіткій межі" [7, с. 56]. Текст має бути у певній рамці, куди можна зарахувати рекламні об'яви, побутові оголошення, меморіальні дошки тощо. Це визначення виключає із матеріалу дослідження надписи, які зробили громадяни, графіті, торговельні марки та бренди.

Таким чином, лінгвістичний ландшафт є складним явищем, яке вміщує в себе багатопарову систему мовних явищ. Найпомітнішим аспектом дослідження є вибір мови. Наприклад, в Одесі, як у багатонаціональному місті, можна побачити українську, російську, англійську, польську, французьку мови. Це тільки ті мови, які можна знайти на центральних вулицях міста. Сюди ж додаються засоби репрезентації мов глядачеві: рекламні постери, вітрини, об'яви, білборди, надписи на будівлях, які зробили мешканці міста, графіті. Надписи можуть біти не тільки на стінах та афішах, а й на асфальті. Зазвичай, такі звертання є адресними, зробленими для певної людини. До того ж до лінгвістичного ландшафту відносяться надписи на рухомих об'єктах: транспорт громадський та персональний, де також є надписи. На думку Ф. Коулмаса (Coulmas), орієнтири у місті мусять бути прочитаними, що було та є визначальною рисою міського життя [9, с. 23].

Е. Шохамі та Ш. Ваксман (Shohamy and Waksman) наголошують на тому, що дослідження лінгвістичного ландшафту мають уміщувати багато аспектів "те, що можна побачити, те, що можна почути, те, що можна сказати, те, що можна подумати" [13, с. 313], розширюючи цим визначенням межі лінгвістичного ландшафту та включаючи до його складу усне та писемне мовлення. Студії з лінгвістичного ландшафту досліджують загалом лише ті мовні явища, які людина спостерігає на вулицях свого міста. Якщо ж ми врахуємо весь лінгвістичний контекст, який можна побачити навколо нас, то стає очевидним, що ми бачимо лінгвістичну інформацію на телебаченні та екрані комп'ютера, навіть у тій царині, де панують візуальні образи.

Серед загальної кількості надписів, звичайно ж трапляються власні назви, найчастіше це – урбаноніми та ергоніми. Саме їх найчастіше можна побачити на вулицях міст, де їх розглядають нерозривно з іншими компонентами лінгвістичного ландшафту. Що є цілком природним і очікуваним, адже сама ідея реклами – привертати увагу покупців, переконувати їх придбати товари або відвідати певні місця та акції. У рекламній сфері панують назви торговельних марок, починаючи від локальних бізнесів (*Пузата Хата, Львівська майстерня шоколаду*) до транснаціональних марок (*Coca-Cola, Nivea, McDonalds*).

Нас оточують назви не лише на вулиці, а й в Інтернеті, телебаченні, вдома – на товарах, які ми придбали, імена рідних людей, клички домашніх улюбленців, назви книжок, журналів, сфера наших планів щодо майбутнього, де можуть бути назви фільму, спектаклю, який бажаємо відвідати, контакти зі знайомими тощо; на роботі, де є й ергономічна складова (назви установ, документів), і антропонімічна (колеги), й інші, більш рідкісні класи онімів. Усі ці назви є частиною лінгвістичного ландшафту, вони складають **онімний ландшафт**, що може об'єднати сукупність усіх розрядів власних назв, які оточують певну людину у певний проміжок часу.

Онімний ландшафт людини є ономастичним компонентом мовної свідомості, або, за визначенням І.О. Голубовської, національно-мовної картини світу (національно-мовної моделі світу) (НКМС), що є виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі [2,

с. 6]. НМКС є об'єктом дослідження когнітивної лінгвістики. Когнітивна лінгвістика, за визначенням О.О. Селіванової, це – "напрямок мовознавства, у якому мова розглядається, як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою інтеріоризованої дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду"[4, с. 213]. Когнітивістика не розмежовує типи знань, розглядає знання єдиною системою, комплексом інформації людини.

Студії з лінгвістичного ландшафту фокусуються на питаннях, для кого все було написано та хто може це зрозуміти. Власні назви несуть у собі велике смислове навантаження, є лінгвокультурним концептом, умовною ментальною одиницею, яка спрямована на комплексне дослідження мови, свідомості і культури [3, с. 50]. На думку Л. Едельман (Edelman), властивістю власних назв є не передача фактичної інформації, вони використовуються для того, щоб звертатися, апелювати до емоційної складової особистості [10, с. 144], найважливішою їх рисою є конотативний аспект.

Площина онімного ландшафту не тільки лінгвістична, вона культурна, соціальна та психологічна, він охоплює власні назви, які нас оточують фізично (вулиці, назви торговельних знаків, продуктів та фірм) і є в нашій мові (у пареміях, висловах, порівняннях), є у нашій культурі, можливо, ми не вживаємо їх кожен день, але вони є у нашому словниковому інвентарі, у його активному шарі.

Онімний ландшафт перетинається з поняттями **онімний простір**, **онімне поле**. Так, В.І. Супрун визначає онімний простір як сукупність усіх власних назв, як таку, невідповідно до його внутрішньої організації, онімне поле припускає наявність системно-структурних відношень та зв'язків, є впорядкованою, ієрархованою сукупністю його складових [5, с. 12]. У визначенні Н.В. Подольської онімне поле вміщує оніми певного класу, та їх наповнення залежить від об'єктів, які ономастизуються певним народом у певний час [6, с. 95]. Науковець Д.Г. Бучко визначає онімне поле [1, с. 136] як частину онімного простору, що включає власні назви конкретних моделей і типів. Онімний простір [1, с. 136] – сукупність власних назв усіх класів, уживаних у мові певного народу в конкретний історичний період для називання реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів.

Отже, характеристикою онімного поля є структурованість, воно містить вибірку онімів лише певного класу, онімний простір є сукупністю усіх класів назв мови певного періоду. Онімний ландшафт не є сукупністю вищезгаданих явищ, містить власні назви різних класів, які вживають носії певної мови. Це активний шар ономастикону, тобто найбільш поширені, популярні розповсюджені пропріоніми у певний історичний період.

На нашу думку, методами дослідження ономастичного ландшафту можуть бути кількісні, які окреслять, хоча б частково, центральну частину та периферію цієї структури. Статистично можна приблизно окреслити серединний кластер, сукупність найчастіше вживаних власних назв у певній мовній спільноті. Ми припускаємо, що він може містити конотоніми та прецедентні оніми, які закріплено у пам'яті багатьох поколінь, культур та етносів. На думку У. Ніколайссена (Nicolaisson), причина цього – адаптивність онімів до змінюваних лінгвістичних обставин, яка надає їм щось на кшталт сили виживання [12, с. 7].

На нашу думку, окреслити ономастичний ландшафт допоможе проведення опитувань, ономастичних асоціативних експериментів, дослідження кількості запитів у мережі Інтернет, адже зазвичай ми запитуємо про те, що нас цікавить, є модним, престижним тощо. Для висвітлення новітніх тенденцій можуть статися сервіси Google Zeitgeist [15] та Google Trends [14]. Обидва сайти мають найпоширеніші бази даних: перший містить найбільшу кількість запитів у мережі Інтернет за певний рік та у певній країні. Другий містить статистичні дані щодо популярності запитів за останні декілька років. Використовуючи ці два сервіси, ми можемо простежити динаміку популярності певного оніма. На нашу думку, дані про кількість запитів за один рік не можуть бути досить релевантними, адже популярність однієї марки в один рік не забезпечує того ж самого в інший рік. Кількість запитів може бути сполохом, реакцією на вдало проведену рекламну кампанію, вірусний маркетинг, що є маніпуляцією свідомості, постійний інтерес протягом 10 років указує на більш стабільні

вподобання. Також може бути головним чинником новизна пропонованого товару, незвичність. Тут ми можемо стверджувати, що марку або продукт запам'ятали, вподобали та він посідає значне місце у картині світу покупців. Отже, є частиною їхнього ономастичного ландшафту.

Ономастичний ландшафт є частиною лінгвістичного ландшафту, водночас є ширшим за це поняття, оскільки містить власні назви не тільки публічної сфери, а й пропріоніми з приватного життя. Власні назви є своєрідними індикаторами вподобань людей у певний відрізок часу. Пропонується окреслити серединний кластер ономастичного ландшафту за допомогою кількісних методів дослідження, опитувань та статистичних даних в Інтернеті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Бучко Д. Г. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр. і доп. / Голубовська І. О. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
3. Карасик В.И. Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методология современной психолингвистики ; [под ред. В.А. Пищальниковой]. – Москва, Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2003. – С. 50–57.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
5. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал / Супрун В.И. – Волгоград : Перемена, 2000. – 172 с.
6. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Подольская Н.В. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
7. Backhaus P. Multilingualism in Tokyo: A look into the linguistic landscape / Backhaus P. // Linguistic landscape: A new approach to multilingualism. – [ed. D.Gorter]. – UK, Clevedon, 2006. – P. 52-66.
8. Cenoz J. Linguistic landscape and minority languages / Cenoz J., Gorter D. // International Journal of Multilingualism (special issue). – 2006. – № 3(1). – P. 67-80.
9. Coulmas F. Linguistic Landscaping and the Seed of the Public Sphere / Coulmas F. // Linguistic Landscape : Expanding the scenery. – [eds. E. Shohamy, D. Gorter]. – New York: Taylor and Francis, 2009. – P. 13-24.
10. Edelman L. What's in a Name? Classification of Proper Names by Language / Edelman L. // Linguistic Landscape : Expanding the scenery. – [eds. E. Shohamy, D. Gorter]. – New York: Taylor and Francis, 2009. – P. 141-154
11. Landry R. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study / Landry R., Bourhis R. // Journal of language and Social Psychology. – 1997. – № 16 (1). – P. 23-49.
12. Nicolaisen W.F.H. Onomastic Onomastics // Actes du XVIe Congrès International des Sciences Onomastiques, Québec, Université Laval 16-22 août 1987, ed. J.-C.Boulangier. – Québec : les Presses de l' Université Laval, 1990. – P. 3-14.
13. Shohamy E. Linguistic landscape as an ecological arena : Modalities, Meanings, Negotiations, Education / Shohamy E., Waksman S. // Linguistic Landscape : Expanding the scenery. – [eds. E. Shohamy, D. Gorter]. – New York: Taylor and Francis, 2009. – P. 313-331.
14. <http://www.google.com/trends/>
15. <http://www.google.com/zeitgeist/>

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ЯЗЫКОВОЙ НОРМЫ

У статті автор дає визначення поняттю "норма", показує, що мовна норма є лінгвістичною, історичною та соціальною категорією. Основними ознаками, які характеризують мовну норму, є її стійкість та динамізм.

Ключові слова: норма, діалект, регіональний стандарт, британська національна орфоенічна норма RP, мовний колектив, соціальний клас.

In this article the author gives definition to such a concept as standard. The author shows that language standard is the linguistic, historical and social category and the main features which characterize the language standard are its dynamism and stability.

Key words: standard, dialect, regional standard, British national pronouncing standard RP, language group, social class.

Актуальность данного исследования определяется возрастающим интересом к изучению, с одной стороны, реального функционирования современного английского языка как языка международного общения, как средства достижения взаимопонимания между людьми различных культур, осуществляющими совместную деятельность, с другой стороны, языковой личности в различных проявлениях языковой деятельности.

Целью статьи является выявление основных тенденций развития нормы, обусловленных социально-историческими условиями развития общества. Норма – неотъемлемый атрибут языка на всех этапах его развития [2, с. 337]. Языковая норма существует в любом языковом коллективе и входит в ряд норм и обычаев, представленных в обществе в разные периоды его развития. Каждый член коллектива стремится к тому, чтобы его речь не отличалась от речи других членов коллектива, то есть подчиняется литературной норме. Другими словами, в основе языковой нормы лежит коллективный узус.

Языковая норма может быть охарактеризована как совокупность явлений, разрешенных системой языка, отобранных и закрепленных в речи носителей языка и являющихся обязательными для всех владеющих литературным языком в определенный период времени. Норма является ограничением вариативности системы [6]. На уровне звуковой системы языка норма определяется как отработанная произносительная форма единого литературного языка, которая подчиняется законам и правилам, и поэтому принятая в определенном языковом коллективе. "Языковая норма – это совокупность наиболее устойчивых традиционных реализаций языковой системы, отобранных и закрепленных в процессе общественной коммуникации. Норма как совокупность стабильных и унифицированных языковых средств и правил их употребления, сознательно фиксируемых и культивируемых обществом, является специфическим признаком литературного языка национального периода" [2, с. 337]. В понятие стабильности нормы входят следующие признаки: историческая устойчивость, традиционность, некоторое ограничение возможных колебаний и вариантов.

Лингвисты описывают норму как социально одобряемое правило, изменяющееся в процессе исторического развития общества. То есть, норма, как и сам язык, явление постоянно развивающееся: историческое развитие языковой нормы является формой ее существования. Языковая норма изменяется, потому что функционирует в изменяющемся обществе и должна отвечать потребностям общественной жизни, подчиняться условиям этой жизни. Таким образом, "понятие языковой нормы диалектически основывается на признаках устойчивости языковой структуры и динамики языкового развития" [7]. Вышеизложенное позволяет отнести динамизм и устойчивость нормы к основным признакам, характеризующим языковую норму.

Выделяются три основных отличия литературной нормы от диалектов и разговорной речи: 1) более высокая осознанность, что объясняется фактом сознательной оценки нормы и принятия ее обществом; 2) более строгая обязательность, что закрепляется ее кодификацией; 3) большая функциональная и стилистическая дифференциация [10].

Итак, признание нормативности основывается на: 1) соответствии структуре языка; 2) факте массовой и регулярной воспроизводимости данного явления в процессе коммуникации; 3) общественном одобрении и признании соответствующего явления нормативным [2, с. 338]. В Великобритании за последние пять столетий наиболее престижное положение завоевал тип произношения, который вслед за Д.Джоунзом традиционно называется Received Pronunciation (RP) – орфоэпическая норма английского литературного произношения или британская национальная орфоэпическая норма, сложившаяся на основе южноанглийского типа произношения.

Сегодня круг людей, говорящих на RP, значительно расширился и больше не ограничивается избранной "верхушкой" общества. Это объясняется тем, что за последние пятьдесят лет всё население Великобритании было подвержено воздействию орфоэпической нормы через средства массовой информации, выступления общественных деятелей и т.д. В современной Великобритании значительное большинство образованных людей пользуются одним из вариантов RP или региональных вариантов стандартного произношения (региональный стандарт).

На территории Британских островов существуют: британская орфоэпическая норма, а также северный, шотландский, ирландский региональные стандарты. Орфоэпическая норма считается "нелокализуемым", регионально "нейтральным" типом произношения. Однако лингвисты утверждают, что исторически сложившаяся на базе южно-английского типа произношения орфоэпическая норма сохраняет все черты юго-восточного типа произношения, на котором говорят образованные жители Лондона и юга Англии [5].

В пределах каждого произносительного стандарта существует и социальная вариативность, связанная с факторами как стратификационного, так и ситуативного характера. Оба этих понятия – стандарт и вариант – неотделимы друг от друга, и их необходимо рассматривать во взаимосвязи, так как развитие нормы осуществляется через варианты. Характерной чертой фонетической вариативности является то, что количество допустимых нормой вариантов больше, чем на других уровнях, что обусловлено территориальными и социальными (возрастными, профессиональными, образовательными) характеристиками. Таким образом, функциональная дифференциация языковой нормы в синхронии объясняется: а) существованием региональных вариантов или субвариантов литературного языка; б) социальной стратификацией литературного языка [3].

Английские ученые считают, что лучше всего изменения нормы прослеживаются у дикторов Би-Би-Си, читающих радионовости [4; 7].

Наблюдение за речью дикторов 30-х – 90-х годов выявило следующее: в 30-е – 40-е годы радионовости читались "шикарным" ("posh") голосом со строгим соблюдением орфоэпической нормы. В эти годы отклонения от орфоэпической нормы практически исключались. Даже рекламы строго соответствовали произносительному стандарту. В 30-е годы дикторы в вечерних костюмах вещали языком, не уступавшем "королевскому английскому" [8; 9].

В 60-е–70-е годы отмечается расслоение RP на две ветви: консервативную (соотносимую с представителями элиты и старшего поколения) и общеанглийскую (General RP) – произношение средних классов, преподаваемое в общедоступных средних школах, то есть заметно расширяется использование менее регламентированных речевых форм за счет бесед, интервью и выступлений по радио носителей регионального произношения, диалектов просторечия, молодёжного жаргона.

В 80-е – 90-е годы процесс демократизации языка передач Би-Би-Си продолжается. Возрастает удельный вес "дискжокейного стиля", ориентированного на молодёжь, и ситуативного стиля ("topic-related style"). "Официальные требования к произношению

дикторов, читающих новости Би-Би-Си, стали гораздо менее жесткими, чем были в 30-е годы" [6]. Именно в это время начинается противостояние мнений ревнителей "чистоты языка" ("purists") и тех, кто выступает за либерализацию норм речи [5]. Сегодня стиль радионовостей стал еще более разговорным ("chatty") и оживленным, в чтении возможны диалектные "вкрапления". Д. Кристал пишет, что речь дикторов Би-Би-Си, оставаясь образцом речи образованных людей, демонстрирует сегодня значительную региональную вариативность и множество существующих модифицированных форм RP.

В целом, помимо изменения стиля чтения новостей, сама произносительная норма изменилась незначительно и малозаметно. Норма неоднородна по составу входящих в неё явлений. Ядро нормы составляют стилистически нейтральные, и, следовательно, наиболее широкие употребляемые формы, периферию – явления архаические и новые, а также явления функционально и территориально маркированные, но использующиеся, тем не менее, в рамках литературной нормы [10].

Представляется необходимым определить термин "диалект", противопоставляемый понятию "норма". В современной лингвистике разночтений в определении понятия "диалект" не существует. Так, по мнению американских исследователей, диалект есть лишь обычный вариант языка, отличающийся от других подобных ему вариантов рядом черт фонетического, грамматического или лексического характера. Диалекты возникают при наличии географических и социальных барьеров в системе обращения: чем выше барьер, тем резче проявляются диалектные различия [1]. Британский лингвист Д. Кристал также определяет диалект как вариант языка, отличающийся от других вариантов определенным набором слов и грамматических структур на региональном и социальном уровнях; устные диалекты связаны с различиями в произношении [5, с. 103]. А. Травкина определяет диалект как разновидность языка, которая употребляется более или менее ограниченной группой людей, связанных территориальной или социальной общностью [3, с. 2], то есть нелингвистическими категориями.

Таким образом, наряду с территориальными диалектами имеются ещё и социальные. Социальный диалект – это принятый в данном сообществе субвариант речи, который благодаря действию определенных общественных сил является характерным для определения этнических, религиозных и экономических групп или групп индивидуумов с определенным типом образования. Вообще, чем больше предпочтение отдается какому-либо из субвариантов в данном сообществе, тем большее различие обнаруживается между ним и его менее удачливыми соперниками [11]. Нет ни одного сообщества, в котором бы не было социальных диалектов.

Различие между единообразием и разнообразием диалектов становится менее важным, чем различие между индивидуальным и общественным. Д. Кристал считает, что современное языковое варьирование принимает две формы: диалектальное и наслаивающееся. Диалектальное варьирование происходит в группах, различающихся в социальном или территориальном отношении, и отражает индивидуальную историю говорящего, то есть указывают на происхождение его семьи, а также на всякое последующее изменение в групповых связях – например, на переезд из одной области в другую или на изменение в социальном положении.

Под диалектальным (межличностным) варьированием подразумевается как территориальные, так и социальные диалекты. Под наслаивающимся (внутриличностным) варьированием он понимает отражение действительности индивидуума в его регулярной повседневной практике, а именно социальные роли [7, с. 35]. Таким образом, по речи человека можно судить о том, откуда и к какому социальному классу он принадлежит. Многие лингвисты отмечают, что особенно важными в социальной дифференциации оказываются фонологические показатели, то есть показатели, основанные на элементах звуковой системы языка, которые коррелируются с абстрактной мерой социального положения. Т.И.Шевченко отмечает, что значительная доля данных о личности говорящего зависит от его произношения [4].

Итак, суммируя вышеизложенное, можно сделать следующие выводы:

- 1) языковая норма является лингвистической, исторической и социальной категорией;
- 2) основными признаками, характеризующими языковую норму, являются ее устойчивость и динамизм;
- 3) степень владения нормой индивида может свидетельствовать о его происхождении и социальном положении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Диалект, акцент, просодия / Сост. Г. Скуланова, Т. Шевченко. – М., 1999. – 47 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцева. – М.: Научное изд-во "Большая российская энциклопедия", 2002. – 507 с.
3. Травкина А.Д. Английское региональное произношение / А.Д. Травкина. – КГУ, 1986. – 60 с.
4. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения / Т.И. Шевченко. – М.: Высшая школа, – 1990. – 144 с.
5. Crystal D. The English Language / David Crystal. – London: Penguin Books, 1990. – 288 p.
6. Hudson R. Sociolinguistics / R. Hudson. – Cambridge: Cambridge University press, 1996. – 279 p.
7. Hughes A., Trudgill P. English accents and dialects / Arthur Hughes, Peter Trudgill. – Arnold, 1996. – 142 p.
8. Jones D. An Outline of English Phonetics / Daniel Jones. – Cambridge: Cambridge University press, 1997. – 378 p.
9. Labov W. Principles of linguistic change / William Labov. – Blackwell, 1992. – 250 p.
10. Trudgill P. Introducing language and society / Peter Trudgill. – Penguin Books Ltd., 1992. – 79 p.
11. Wells J.C. Accents of English / John C. Wells. – Cambridge: Cambridge University press, 1982. – Vol. 2. – 465 p.

УДК: 808.826+891.79+302.15

Ілона Романюк
(Ізмаїл)

ІНФОРМАТИВНИЙ ДІАЛОГ ТА ЙОГО ЖАНРОВІ ФОРМИ В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті розглядаються основні специфічні особливості інформативного діалогу; досліджуються мовленнєві жанри 'бесіда' та 'абсурд'.

Ключові слова: інформативний діалог, мовленнєвий жанр, бесіда як мовленнєвий жанр, абсурд як мовленнєвий жанр.

The basic specific features of informing dialogue are investigated in the article; speech genres are investigated 'conversation' and 'absurd'

Key words: informing dialogue, speech genre, conversation as speech genre, absurd as speech genre.

Розмовне мовлення найактивніше реалізується у діалогічних текстах художньої літератури. Діалогічна частина художнього твору однозначно виокремлюється із суцільного тексту завдяки обов'язковому пунктуаційно-графічному виділенню. Його головна функція полягає у відображенні безпосереднього спілкування персонажів. Діалог є формою мовлення, що являє собою інверсовану розмову двох осіб, результатом чого є текст, який створюється мовцями в певній мовній ситуації.

М. М. Бахтін розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування. Саме діалогічність є концептуальною ознакою мовленнєвого жанру у М. М. Бахтіна [4]. Учений визначає мовленнєві жанри як відносно стійкі, тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань (1979).

Чимало праць присвячено аналізу різноманітних типів мовленнєвих жанрів, як-от: *жарт* (Ю. В. Щуріна), *сварка* (К. Ф. Сєдов), *прохання* (Г. М. Ярмаркіна), *втішання*,

переконавання, умовляння (Ф. С. Бацевич, М. Ю. Федосюк), *конфронтативні мовленнєві жанри* (О. В. Дерпак) тощо.

Однак, незважаючи на ґрунтовний аналіз певних типів мовленнєвих жанрів, поза увагою лінгвістів лишилися інформативні діалоги та їх жанрові форми, зокрема у творах І. С. Нечуя-Левицького. Цим і пояснюється **актуальність** нашого дослідження.

Метою статті є дослідження інформативних діалогів та їх жанрових форм у діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) встановити погляди лінгвістів на проблему типології мовленнєвих жанрів; 2) схарактеризувати основні ознаки інформативних діалогів та їх жанрових форм; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

На сьогодні у мовознавстві не існує єдиної типології мовленнєвих жанрів. М. М. Бахтін також не розглянув у своїх працях питання типології мовленнєвих жанрів, зазначив лише їхню різноманітність, унаслідок якої виникають труднощі під час їх вивчення та необхідність створення типології мовленнєвих жанрів за сферами людської діяльності [2, с. 259].

Російська дослідниця Т. В. Шмельова виокремила такі критерії розмежування мовленнєвих жанрів: 1) мету комунікативного акту; 2) концепцію автора; 3) концепцію адресата; 4) подійний зміст; 5) чинник комунікативного минулого; 6) чинник комунікативного майбутнього; 7) параметр мовного втілення.

За комунікативною метою Н. Д. Арутюнова виділила: 1) інформативний діалог; 2) прескриптивний діалог; 3) обмін думками з метою прийняття рішення або з'ясування істини (суперечка, дискусія); 4) діалог, який має на меті встановлення або регулювання міжособистісних стосунків; 5) святомовленнєві жанри: а) емоційний; б) артистичний; в) інтелектуальний [1, с. 52-53]. Отже, головним критерієм розмежування МЖ є комунікативна мета, яка певним чином перетинається з ілюктивним критерієм, тобто наміром мовців.

К. Ф. Седов пропонує ієрархію жанрових форм: від субжанрів, що дорівнюють мовленнєвим актам, до гіпержанрів, які об'єднують кілька жанрів, наприклад: *сварка, суперечка, бесіда* та ін. [7, с. 14]. М. Федосюк виокремлює *елементарні* мовленнєві жанри (*повідомлення, привітання, похвала* тощо, проектуючи їх на мовленнєві акти) й *комплексні* мовленнєві жанри (складаються з елементарних мовленнєвих жанрів) [3, с. 344].

Нашу увагу ми зосередили саме на інформативних діалогах у творах І. С. Нечуя-Левицького. Діалог у межах цього дослідження є жанром переважно розмовного мовлення персонажів, то він уживається під час безпосереднього контакту учасників, які реагують на зміни у процесі спілкування і спрямовують цей процес у потрібне русло. Крім того, діалог в оповідному тексті І. С. Нечуя-Левицького тяжіє до жанрів мовлення, які обслуговують неформальне спілкування, і у зв'язку з цим відбір мовних засобів у зазначених текстах є не таким жорстким, як у текстах жанрів публічного мовлення, тобто можливе використання емоційно-забарвленої, навіть інвективної лексики, різні порушення мовних норм тощо.

Мета інформативних діалогів полягає у різних "операціях" з інформацією: подача її адресату або запит, підтвердження або спростування, вираження сумніву щодо правдивості інформації або спростування сумніву. Для інформативних діалогів характерним є: 1) репліка-акція, яка починає діалогічний текст у формі запитання або повідомлення інформації, та репліка-реакція у формі згоди з думкою мовця або не згоди; 2) репліка-акція мовця у формі запитання та репліка-реакція у формі відповіді на поставлене запитання. В діалогах такого типу виокремлюємо такі інформативні комплексні МЖ, як *бесіда, абсурд*.

Бесіда як мовленнєвий жанр спрямований на отримання інформації, обмін думками між персонажами з приводу певних подій або обмін новинами, спостереженнями тощо. Бесіда передбачає рівні права співрозмовників на мовленнєву активність [5, с. 94]. Наприклад:

Чом же батько не позивався з графом? Чом не просили графа? Чом не позивались інші? – спитався я.

Чом не позивались? – Тим не позивались, що в руках документів не стало. Нічого не вдієш з силою. За це усі добре знали.

То там між тими дідичами був і Сошенко? – спитав я.

Був і Сошенко. Але він з досади виїхав до Богуслава та потім якось вийшов в люде й став великим майстром маляром, чи що, – сказав Свікліцький [6, с. 274].

У діалозі мовець прагне отримати від слухача відповідну інформацію за допомогою питальних реплік. Три прості питальні речення у репліці мовця свідчать про його обурений, збуджений стан. Слухач у відповіді повторює питання, щоб підкреслити безвихідність свого становища, безцільність будь-яких дій, адже *"нічого не вдієш з силою. За це усі добре знали"*. Отже, мета цього комунікативного акту полягає в отриманні інформації, яку повідомляє мовець (Свікліцький). Ініціативна роль належить, зазвичай, у таких жанрах мовцеві, який ініціює початок діалогічного акту, але його роль є інверсованою, тобто у процесі комунікації він змінює свою роль на роль слухача і навпаки. Діалогічний акт є цілком відкритим, розкутим, адже слухач повідомляє усю інформацію без будь-яких підозр. У мовленні адресанта наявні елементарні жанри (за типологією М. Федосюка) *запитання*, а у мовленні адресата – *повідомлення*, тобто інформативні МЖ.

У таких типах наявні й діалоги, коли ініціативна й інформативна роль належить мовцеві, як-от:

– Чи ти чув новину? – гукнув Воздвиженський.

– Яку новину?

– Що я посватав твою Степаниду!

– А ти ж женишся на протоєреївні?

– На якій протоєреївні? Схаменися ти! Я сьогодні посватав твою Степаниду Сидорівну – Сухобрусову дочку! От що!

- Неправда твоя!

– Бреши сам, коли не ймеш віри. Вже й моє весілля швидко буде, і той новий дім, що на вулицю, буде мій. От подивись! [6, с. 45].

Комунікативний акт починається з традиційної форми повідомлення відповідної інформації: *"чи ти чув новину?"* Слухач, який не знає про що йдеться, звичайно, у момент відповіді запитає: *"яку новину?"*, що ми і спостерігаємо. Діалог являє собою поєднання питально-відповідних конструкцій, які дозволяють слухачеві отримати інформацію. Ініціативна роль належить мовцеві, який починає і веде розмову, без використання традиційних етикетних форм. Атмосфера діалогічного акту є напруженою, оскільки слухач перебуває у знервованому стані, бо отримує хвилюючу для нього інформацію (сватання його коханої). У мовленні адресанта наявні елементарні жанри *запитання*, *повідомлення*, а у мовленні адресата – *запитання*, *обурення*.

Формою побутового повідомлення у процесі комунікації персонажів є *переказ чуток*, комунікативною метою якого є повідомлення інформації, точніше її переповідання, наприклад:

– Чи то пак правду кажуть, що нібито в отця Палладія дуже багацько грошей? Чи то правда, що він багатючий? – спитав він у послушників.

– Що правда, то правда, – обіззався келейник отця Палладія, – я в його вже давно служу за келейника; кажуть, в його є тисячок зо три карбованців, коли й не більше [6, с. 316].

Комунікативний акт розпочинається цілком традиційно для цього типу: *"чи то пак правду кажуть, що нібито...?"* Мовець намагається випитати у слухачів інформацію, яка його цікавить. Одразу мовець ставить запитання, у якому вже є відповідь, яка його цікавить. Слухач лише підтверджує необхідну мовцеві інформацію. Зворотний зв'язок є чітким, адже слухач навіть не задумується, чи треба про це розповідати. Відповідь також розпочинається цілком традиційно: *кажуть...* Ініціатива належить мовцеві, оскільки він розпочинає цей комунікативний акт. Мовлення мовців є правильним і не створює відповідних незручностей, адже для отримання достовірної інформації треба висловлюватися чітко, щоб слухач

адекватно сприйняв інформацію і дав чітку відповідь на поставлене запитання. У мовленні адресанта наявні елементарні жанри *запитання*, а у мовленні адресата – *повідомлення* (інформативні МЖ). Або:

– *Яка же це хвойда? Хто ж ота хвойда, що їде верхом на Лису гору?*

– *Та кажуть, що та хвойда – то ви! – наївно призналась дівчина.*

– *Ото каторжні люде! А хто ж та репеля, що везе хвойду?*

– *Та кажуть, що то ви їдете верхом на писарчуковій жінці, а відьма, що поганяє усей поїзд мітлюю, – то буцімто наша писарша, бо вона дуже натуриста, – таке плетуть на кутку* [6, с. 155-156].

Цей діалогічний текст є напруженим, тональність знижена, груба. Використовуються негативно-оцінні лексеми типу *хвойда* – лайливе, зневажливе слово (*неохайна, нечепурна людина*), *репеля, натуриста* – розмовне слово (*свавільний, упертий*), *плетуть* – розмовне слово (*кажуть безглузде*), які надають фамільярного, негативного тону всьому комунікативному актові. Словосполучення *каторжні люде*, тобто неприємні, погані, лихі також є негативно-оцінним. Отже, використання негативно-оцінної лексики порушує норми культури мовлення і надає комунікативному акту фамільярного, негативного тону. У мовленні адресанта наявні субжанри *запитання*, а у мовленні адресата – *повідомлення* (інформативні МЖ).

Отже, 1) *комунікативною метою МЖ ‘бесіда’* є отримання певної інформації, обмін думками, тому в таких жанрах, як правило, функціонують інформативні МЖ: *повідомлення (переказ чуток), констатація фактів, запитання, відповідь на запитання*; 2) *концепція адресанта* – репліки автора діалогу представлено у формі запитання для отримання інформації, цікавої йому на час розмови; 3) *концепція адресата* – його репліки оформлюються МЖ *повідомлення, відповіді на запитання*, тобто адресат володіє певною інформацією, актуальною для адресанта; 4) *подійний зміст* передбачає ситуацію, що зумовлює необхідність в отриманні інформації; 5) *комунікативне минуле* – репліка адресанта є ініціативною, оскільки саме він ініціює розмову, бо прагне отримати інформацію від співрозмовника; 6) *комунікативне майбутнє* передбачає реактивні МЖ, виражені у формі відповіді адресата на запитання адресанта.

Особливою жанровою формою інформативних діалогів є **абсурд**. До цього мовленнєвого жанру відносять діалоги, в яких не співвідносяться репліка-стимул з реплікою-реакцією і виникають так звані паралельні висловлювання персонажів. Наприклад:

– *Як твоя Марія Йвановна оце ночує сама вдома? – спитав о. Хведор.*

– *Що? Що таке? Гуска Йвановна, заправлена на горілиці?... – замолов нісенітницю о. Мойсей та й заснув* [6, 140].

– *Або:*

– *Чи ви, тітко, слабі? – питаю я.*

– *Гей! (Еге!)*

– *Що ж у вас болить, чи шлунок, чи голова?*

– *Гей на ярмарку... ой-ой-ой!*

– *Що на ярмарку? Може, коні поносили та перекинули воза? Може, вас покалічило? – питаюся в неї.*

– *Гей... на ярмарку... ох-ох-ох! – стогнала молодиця й більше нічого не казала* [6, с. 378].

Комунікативна мета МЖ абсурду полягає в неотриманні певної інформації, цікавої мовцеві на час розмови, оскільки у зв'язку з певними обставинами чи характеристиками персонажів мовець отримує спотворену інформацію, яка не відповідає його очікуванням. *Концепції адресанта й адресата* зовсім різні, кожна спрямована на досягнення своєї власної мети у розмові. *Комунікативне минуле й майбутнє* не узгоджені, оскільки не співвідносні ініціальні та реактивні репліки мовців.

Отже, на сьогодні дослідники не подають єдиної класифікації мовленнєвих жанрів. Інформативні діалоги є найуживанішими в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького,

оскільки спрямовані на отримання інформації, її переповідання тощо. В інформативних діалогах виокремлюємо інформативні комплексні МЖ: *бесіду* та *абсурд*.

У подальшому дослідженні варто було би звернути увагу на роль позамовних чинників у формуванні діалогу такого типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Жанры общения // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н. Д., Булыгина Т. В., Кибрик А. А. // РАН Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1992. – С. 52-56.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества / [сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова]. – М.: Искусство, 1979. – С. 237-280.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
4. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров в России: аспект формализации социального взаимодействия // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]. – М.: Лабиринт, 2007. – С. 39-61.
5. Матвеева Т. В. К лингвистической теории жанра // Collegium. – 1995. – № 1-2. – С. 65-70.
6. Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. – К.: Наукова думка, 1965 – 1968 рр.
7. Седов К. Ф. Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]. – М.: Лабиринт, 2007. – С. 7-38.

УДК 811.111'42

Віра Турченко
(Харків)

СКРОМНІСТЬ ЯК ПОВЕДІНКОВИЙ КОНЦЕПТ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена розкриттю специфіки актуалізації концепту етики СКРОМНІСТЬ в англомовному дискурсі та опису його властивостей як поведінкового концепту. Звернення до стереотипів поведінки, які функціонують у дискурсі згідно зі стратегіями ввічливості, дозволяє схарактеризувати СКРОМНІСТЬ як поведінковий концепт, що має спільні риси з лінгвокультурними концептами етики – регулятивами.

Ключові слова: концепт етики СКРОМНІСТЬ, англомовний дискурс, поведінковий концепт, стереотипи поведінки, стратегії ввічливості.

This article discusses properties of the ethic concept MODESTY represented in English discourse, and describes its characteristics as a behavioral concept. Reference to behavioral stereotypes inherent in discourse and grounded on politeness strategies exposes characteristics of MODESTY as a behavioral concept that overlaps with linguocultural regulative concept of ethics.

Key words: ethic concept MODESTY, English discourse, behavioral concept, behavioral stereotypes, politeness strategies.

До актуальних проблем сучасної когнітивної лінгвістики належать як з'ясування особливостей окремих вербалізованих концептів, так і загальне питання типології концептів. Ця стаття поєднує інтерес до обох питань, маючи на меті розкриття специфіки актуалізації концепту етики СКРОМНІСТЬ в англомовному дискурсі та опис його властивостей як концепту особливого типу – поведінкового. Тож об'єктом аналізу є фрагменти англомовного художнього дискурсу – ситуації скромної поведінки, а предметом – засоби актуалізації концепту СКРОМНІСТЬ.

Концепт СКРОМНІСТЬ у британській і американській лінгвокультурах пов'язаний з поведінкою людини: він служить "регулятивом ідеальної поведінки як реальної якості особистості" [3, с. 8] і заснований на понятті скромності як способу поведінки стосовно чуттєвих задовольень, які мають підкорятися вимогам добродісного розуму [12, с. 117]. СКРОМНІСТЬ характеризує самопрезентацію людини відповідно до правил пристойності [6, с. 7]. Відповідно, СКРОМНІСТЬ доцільно віднести до концептів поведінкового типу, які нещодавно поповнили відомі типології концептів.

Поведінковий концепт визначається І.І. Чесноковим як "відображена у свідомості індивіда модель поведінки (діяльності)", що описується "у термінах соціальної взаємодії – з точки зору мотиву, цілі, а також стратегій і тактик її досягнення". В англійській лінгвокультурі поведінковий концепт розглядається у сукупності "репрезентацій концепту в мовній свідомості і форм його представлення у комунікативній поведінці" або дискурсі, в якому акцентується "усвідомлена цілеспрямована знакова діяльність, пов'язана з вираженням досліджуваного концепту в практиці соціальної взаємодії" [10]. У нашій роботі також беремо до уваги запропоноване І.С. Шевченко тлумачення концептів комунікативної поведінки у термінах стратегій і тактик дискурсу [11].

Уявлення про правила добродісної поведінки засновані на **стереотипах**, які В.В. Красних визначає як національно марковані "ментальні "картинки" світу (образні та ситуаційні), що безумовно впливають на комунікативну поведінку і проявляються в ній" [4, с. 235]. Стереотипи – фрагменти концептуальної картини світу, серед них є стереотипи-уявлення, що являють собою кліше свідомості, та стереотипи поведінки – штампи свідомості, в яких зберігається сценарій комунікативної, зокрема вербальної, поведінки. Останні містять взаємопов'язані стереотипи-ситуації і стереотипи-образи, причому стереотипи-ситуації "певним чином зумовлюють стереотип поведінки" [4, с. 233].

Сформовані щоденним відтворенням у практиці спілкування і ритуалізовані, такі стереотипи утворюють систему **етикету** – систему обов'язкових для виконання правил поведінки, зокрема мовленнєвих, систему дозволів і заборон, що організують моральні норми в цілому [8, с. 44-48]. Стереотипи мовного етикету слугують формою вираження **ввічливості** як більш широкого комунікативного феномена, що є однією з найважливіших функцій мовленнєвого етикету [9, с. 14]. Відповідно, концепт СКРОМНІСТЬ отримує дискурсивну актуалізацію в стратегіях ввічливості.

Як зазначає М. Гартман, "зі скромністю пов'язані стриманість, почуття дистанції і її збереження щодо чужої особистості. Будь-яка людська близькість вимагає дотримання межі, за якою вона стає нав'язливістю" [1, с.444]. СКРОМНІСТЬ визнається одним із принципів спілкування у теорії ввічливості Дж. Ліча [16, с. 67, 82] (поряд з максимою такту й великодушності та згоди і симпатії) – це максими схвалення і симпатії, дотримуючись яких, адресант повинен якомога частіше хвалити адресата і водночас *критикувати, а не хвалити себе*.

Концепт СКРОМНІСТЬ, регулюючи соціальну активність людини, знаходить своє вираження як у предметній, так і вербальній діяльності, проявляючись на рівні дискурсу в комунікативній поведінці. Увічливість ми трактуємо як аспект **комунікативної поведінки**, яка визначається Й.А. Стерніним як сукупність норм і традицій спілкування певної групи людей або цілого народу, об'єднаних спільною мовою і спільною (як в історичному, так і в актуальному плані) культурою [7, с. 5-13].

Частотність ситуацій, які вимагають скромної поведінки, зумовлює стійкий характер названої ціннісної домінанти, що перетворюється, таким чином, у стереотип свідомості – модель поведінки, пов'язану з вищезгадуваною цільовою настановою, а також стратегіями ввічливості, які забезпечують реалізацію цієї настанови. На думку В.В. Красних, такі ментальні утворення слід уважати "стереотипами поведінки, що зберігаються у свідомості у вигляді штампів свідомості і виступають у ролі канону"; вони "являють собою інваріанти діяльності, визначають комунікативну (вербальну включно) поведінку в тій або іншій комунікативній ситуації" [4]. Канонізація скромної мовленнєвої поведінки досягається

шляхом регулярного використання суб'єктом спроектованих з його предметно-практичної діяльності на вербально-знаковий рівень стратегій ввічливості, на базі яких, у свою чергу, розвиваються відповідні мовні тактики.

Відповідно до регулятивної природи етичного концепту, тактики скромної поведінки виконують у дискурсі функції соціального контролю й стабілізації суспільних відносин. У комунікативній поведінці відображається менталітет народу – сукупність когнітивних стереотипів сприйняття і розуміння дійсності (народом, групою, індивідом) [7, с. 11]. Так, англійська специфіка скромності полягає у "приналежності до релігійних чеснот, засоромленості у зв'язку з оголеністю та сексом, високій моральності, надмірній покірності, смиренності, неприйнятті будь-якого приниження, невисокому соціальному статусі", а також у "шанобливості", "самоконтролі та вмінні володіти собою" [6, с. 9, 13-14].

Концепт СКРОМНІСТЬ як поведінковий стереотип втілюється у лінгвальних та позалінгвальних формах, де перші (слова, словосполучення, висловлення), як правило, супроводжуються останніми – демонстрацією скромного одягу, прикрас, жестів, поведінки в цілому, адекватних вимогам скромності у конкретних ситуаціях з огляду на такі параметри ситуації як цілі, мотиви, очікування, взаємини мовців. Так, у стереотипній ситуації флірту дівчина користується гіперетикетними висловленнями подяки і водночас демонструє зовнішню скромність стриманими жестами (паравербально) та вбранням (екстралінгвально):

(1) *Dressed in her white gown was silent and looked of a statue. Then with a little reserve of manner, she continued: "We were much obliged to you at any rate for wishing us a pleasant walk"* (J. Austen).

Отже, для вивчення поведінкового концепту СКРОМНІСТЬ найбільш релевантним є звернення до стереотипів поведінки, які функціонують у дискурсі згідно зі **стратегіями ввічливості**. У теорії П. Браун і С. Левінсона все різноманіття стратегій дискурсу зводиться до дихотомії зближення і дистанціювання (positive :: negative politeness) [13].

Стратегія – "когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця" [2, с. 100]. Стратегії дискурсу реалізуються окремими тактиками – комунікативними ходами [2, с. 117]. За нашими даними, окремі тактики, що втілюють скромну комунікативну поведінку, зумовлені двома групами когнітивних ознак скромності: "негордовитий" (розширення "неманірний") та "благопристойний" (розширення "пристойний у поведінці, мовленні, одязі", "сексуально пристойний"). Серед десяти тактик дистанціювання, виділених П. Браун і С. Левінсоном, СКРОМНІСТЬ, за нашими даними, найбільш представлена в наступних чотирьох (нумерація тактик дистанціювання (N – negative) відповідає прийнятій у [13, с. 131]):

N 2 – перепитуй, не будь категоричним (question, hedge);

N 4 – мінімізуй ступінь втручання (minimize the imposition);

N 5 – поважай думки і бажання співрозмовника (give deference);

N 6 – вибачайся (apologise).

Демонстрація відсутності гордовитості досягається вживанням непрямих мовних засобів, зокрема, різноманітних питань замість тверджень та спонукань (тактика N 2). Це сегментовані питання, загальні та спеціальні, риторичні питання. У прикладі (2) сегментоване і загальне питання зменшують ступінь втручання, а риторичне питання (*Who would take you ...*) робить висловлення емоцій більш помірним порівняно з відповідним твердженням (*No one will take you*):

(2) *"The Alderman's very rich, isn't he?" Osborne said archly. "Don't you think one of the daughters would be a good spec for me, Ma'am?"*

"You foolish creature! Who would take you, I should like to know, with your yellow face?"(Thackeray)

Серед вербальних засобів пом'якшення категоричності висловлення (тактика N 2) – так званий хеджинг (термін Дж. Лакоффа [15, с. 195]) – визнаний характерною рисою англійського дискурсу. Якщо хеджинг інгерентно притаманний англійській мові, то тактика N2 виявилась провідною серед стратегій дистанціювання для вікторіанського жіночого

дискурсу [5, с. 72]. Серед способів актуалізації СКРОМНОСТІ за допомогою хеджинга в дискурсі XIX ст. виявлені: модератори якості, кількості, цитування, умовні підрядні речення.

Модератори якості (quality hedge [13]), які слугують проявом незарозумілості, сором'язливості, у нашому матеріалі представлені епістемічними інтродуктивними реченнями типу *I believe, I suppose* та ін., прислівником *perhaps* та ін., безособовими зворотами типу *It seems (to me)*. Найбільш частотним модератором у нашій вибірці є вступне речення, наприклад:

(3) *'I think the problem lies in the fact that, in your time, words like virtue, decency, respectability are all equated with sexual morality* (BNC).

Модератори кількості (quantity hedge) [13, с. 164] засвідчують негордовиту комунікативну поведінку мовця, зокрема, відсутність манірності або бажання розкоші, ці модератори сприяють захисту обличчя слухача. Різновид тактики N2 представлений прислівниками міри й ступеня типу *quite, really, simply* та ін. Наприклад:

(4) *I have two children and I have found that it was quite a full-time job persuading them of the virtue of certain old-fashioned ways of going about things* (BNC).

"Зменшувальний" прислівник *a little* – один із засобів реалізації тактики N 2 [13, с. 166-168] – слугує для пом'якшення різкості суджень, підкреслення помірності (як гіпероніма СКРОМНОСТІ) адресанта щодо предмета мовлення:

(5) *My dear Nickleby,' said the gentleman <...>, 'The third man, who was at Crockford's all night, has just gone home to put a clean shirt on <...>. He is a little excited by last night, but never mind that; he always speaks the stronger for it'* (Ch. Dickens).

Згідно з етикетом вимоги пристойної поведінки примушують мовця пом'якшувати погані новини і вживати *I'm afraid, I'm sorry* в якості співчуття [13, с. 160] або для зменшення ступеня негативної оцінки, наприклад:

(6) *"And are the family well at the house, Robert?"*

"I am sorry I can't give you better news of them, Miss: they are very badly at present-in great trouble" (Ch. Bronte).

Модератор у вигляді хеджинг-цитати уможливорює дистанціювання шляхом вказівки на джерело інформації і реалізується, як правило, словосполученнями *I hear, they say, I am told, it is said* (так звані quotative particles [13, с. 151 – 172]), які вводять цитування. Тим самим адресант ніби знімає із себе відповідальність за правдивість висловлювання і демонструє відсутність зарозумілості, завищеної самооцінки власних здібностей, наприклад:

(7) *Far from being inclined towards self-righteousness, the Pharisees taught 'Be humble before all men', and revered their teacher Hillel for his extreme humility; and far from being judgemental, they urged 'Do not judge your fellow man until you are in his position' and 'Always judge others by the scale of merit (that is, charitably)'* (BNC)

У прикладі (7) тактика N 2 утілюється комунікативним ходом, що налічує декілька взаємопов'язаних висловлень, як і в наступному випадку, де хеджинг, виражений умовними підрядними реченнями, слугує пом'якшенню висловлень адресанта, що свідчить про його скромність і вихованість. У нашій вибірці ця тактика, як правило, використовується представниками заможних класів і аристократії, як жінками, так і чоловіками, наприклад, місіс Рід:

(8) *Mr. Brocklehurst, I believe I intimated in the letter which I wrote to you three weeks ago, that this little girl has not quite the character and disposition I could wish: should you admit her into Lowood school, I should be glad if the superintendent and teachers were requested to keep a strict eye on her, and, above all, to guard against her worst fault, a tendency to deceit* (Ch. Bronte).

Тактика N4, мінімізація ступеня втручання, відповідає когнітивним ознакам благопристойності і сором'язливості у висловленнях, що загрожують "особі" адресата – у проханнях та питаннях. Тактика мінімізації здійснюється висловленнями з частками *only, just, a tiny little bit, a bit* [13, с. 177], що свідчить про частковий взаємоперетин тактик N 4 і N 2, де ці частки слугують формами хеджингу у розповідних реченнях. Прикладом

благопристойності і дотримання етикету є висловлення леді Чілтерн, що не бажає змушувати лорда Горінга чекати на неї:

(9) *Lady Chiltern. I will be back in a moment. I am only going to take my hat off* (O. Wilde).

Тактика вираження поваги думки і бажання співрозмовника N5 поширюється на висловлення на поваги за трьома осями: мовець → референт, мовець → адресат, мовець → третя особа; її індикаторами є гонорифічні форми звертання *sir, madam, Mr. President* тощо [13, с. 178 – 187]. Ця тактика втілює благопристойну поведінку особи, її бажання дотримуватись норм етикету, а її використання залежить від контекстного співвідношення комунікативних статусів мовців за ознакою гендеру, віку, групової належності.

Тактика вибачення N6 полягає в одночасному вживанні різних форм вибачення та у визнанні своєї поведінки як такої, що ушкоджує "особу" адресата, руйнує необхідну дистанцію спілкування [13, с. 187 – 190]. Ця тактика передбачає негордовитість мовця та його бажання відповідати стандартам благопристойності. Згідно з нормами вікторіанського етикету, комунікативні ситуації поради, оцінювання ушкоджували "особу" адресата, а отже вимагали вибачення. Наприклад, Амелії радять не втрачати надії на повернення чоловіка з війни і докоряють їй за безпорадність:

(10) *"God forgive me, Mr. Sedley, but you are no better than a coward," Mrs. O'Dowd said, laying down the book.* (W. Thackeray).

Значно рідше СКРОМНІСТЬ актуалізується і в окремих тактиках зближення, де функцію висловлювання поваги за допомогою дистанціювання виконують різні форми ритуальної поведінки. "Шаноблива поведінка з боку агенса представлена зазвичай демонстрацією шанобливості, вдячності і благоговіння перед реципієнтом такою мірою, що це здається надто компліментарним і ймовірно перевершує ті почуття, які агенс міг би дійсно відчувати по відношенню до реципієнта" [14, с. 111]. Це відповідає максимі похвали адресата Дж. Ліча [16, с. 82] і стратегіям зближення – тактикам зближення P1 і P15 (де P – positive politeness) у трактуванні П. Браун і С. Левінсона [13, с.102]:

P1 – стався з розумінням до інтересів, потреб і чеснот слухача (notice, attend to H's interests, wants, needs, goods);

P2 – перебільшуй інтерес і співчуття до слухача, його схвалення (exaggerate interest, approval, sympathy with H);

P15 – демонструй розуміння слухача і співпрацю з ним (give gifts to H: goods, understanding, cooperation).

Ознаками тактики P2 слугують: інтенсифікатори – прислівники міри і ступеня *how, quite, so, very, too*; емоційно забарвлені прикметники (*exquisite, perfect*) і прислівники [13, с. 104-106]; прикметники у вищому і найвищому ступені порівняння, компліменти [5]. Наприклад, обмін люб'язностями на рауті повністю задовольняє вимоги пристойної поведінки в суспільстві:

(11) *Vicomte de Nanjac. And you are younger and more beautiful than ever. How do you manage it?*

Mrs. Cheveley. By making it a rule only to talk to perfectly charming people like yourself.

Vicomte de Nanjac. Ah! you flatter me. You butter me, as they say here

(O. Wilde).

Слідом за І.І. Морозовою, у нашій роботі ми об'єднуємо тактику P1 і P15 у вигляді: "Демонструй увагу і симпатію до слухача, розуміння його інтересів і чеснот" [5, с. 62]. Обидві тактики позбавлені спеціальних вербальних індикаторів і ідентифікуються за контекстом [13, с. 103-104; 129]. Наприклад, коментуючи подарований капелюшок, Амелія захоплюється смаком свого нареченого, що очікується за правилами добропорядної комунікативної поведінки люблячої дівчини:

(12) *"That's George's present to you, Rebecca, dear," said Amelia, quite proud of the bandbox conveying these gifts. What a taste he has! There's nobody like him"* (W. Thackeray).

Таким чином, поведінковий концепт СКРОМНІСТЬ демонструє як спільні риси з лінгвокультурними концептами етики – регулятивами, так і відмінні властивості концепту поведінкового типу, що характеризується динамічністю, актуалізується у стратегіях і тактиках дискурсу на рівні комунікативного ходу, тобто залежить від соціокультурних та інших дискурсивних параметрів ситуації спілкування (мети, інтенцій мовців, контексту тощо). Це зумовлює перспективи дослідження – встановлення історичних трансформацій поведінкового концепту СКРОМНІСТЬ, актуалізованого в англійському дискурсі різних епох.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гартман Н. Этика / Н. Гартман. – С.-Пб.: Издательство "Владимир Даль", 2002. – 708 с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратеги и тактики русской речи / О.С. Иссерс / – М.: УРСС, 2002. – 284 с.
3. Кошманова О.В. Концепт "скромность" в русской, американской и иранской лингвокультурах: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.20. – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Кошманова Ольга Вячеславовна. – Астрахань, 2007. – 271 с.
4. Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: ИТДК "Гнозис", 2003. – 375 с.
5. Морозова И.И. Коммуникативные стратегии вежливости в стереотипном речевом поведении викторианской женщины: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.04 – германские языки/ Морозова Ирина Игоревна.– Харьков, 2004.– 208с.
6. Мушаева О.К. Презентационные регулятивные концепты в калмыцкой, русской и английской лингвокультурах: Автореферат дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Мушаева Ольга Константиновна. – Волгоград, 2008. – 20 с.
7. Стернин И.А. Очерк английского коммуникативного поведения / И.А. Стернин, Т.В. Ларина, М.А. Стернина. – Воронеж: Истоки, 2003. – 184 с.
8. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
9. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1982. – 126 с.
10. Чесноков И.И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры): Автореферат дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.19 – теория языка/ Чесноков Иван Иванович. – Волгоград, 2009. – 44 с.
11. Шевченко И.С. Концепты коммуникативного поведения и дискурс / И.С. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1071. – Вып. 75. – С. 15-21.
12. Этика: Энциклопедический словарь / [под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова]. – М.: Гардарики, 2001. – 671 с.
13. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Use. – L., NY, etc.: CUP, 1987. – 345 p.
14. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life / E. Goffman. – New York : Doubleday, 1959. – 249 p.
15. Lakoff G. Hedges: a study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts // Papers from the 8th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. – Chicago: Chicago Linguistic Society. – 1972. – P. 183-228.
16. Leech G.N. Explorations in Semantics and Pragmatics / G.N Leech. – Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1980. – 133 p.

УДК 821. 161. 2.

Наталія Чухонцева
(Херсон)**КОНЦЕПТ "СТЕП" У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ДМИТРА МАРКОВИЧА**

У статті досліджуються семантика, форми втілення і функції концепту "step" у художній прозі Дмитра Марковича. Суб'єктивні конотації цього концепту інтерпретуються як прояви новаторства.

Ключові слова: *концепт, степ, художня проза, менталітет, архетип, символ, міфологема, традиція, новаторство.*

The article covers the concept "steppe" in the artistic prose by Dmytro Markovych. The subjective connotations of the concept of the "steppe" are interpreted as manifestations of innovation.

Key words: *concept, steppe, artistic prose, mentality, archetype, symbol, mythologem, tradition, innovation.*

Концепт "степ" є ментально маркованим, на що вказує вже той факт, що його номінація зазвичай не перекладається іншими мовами, а запозичується з української (наприклад, в англійській мові використовується слово "steppe").

Думка про особливий вплив степу на менталітет українців обстоювалася багатьма вченими. Як стверджував Д. Чижевський, "безсумнівно, степ – та форма буття природи, яка, як і східноєвропейські краєвиди, є основним носієм величного. Почуття безмежної могутності, безмежної величі, що його викликають ліс, море чи гори, народжуються і степом, де широта і політ краєвиду поєднуються з пишним проявом життя природи, естетичні та релігійні почуття, як і філософське усвідомлення, власне і виростають на основі степових краєвидів" [16, с. 40]. Д. Донцов наголосив на тому, що степ відіграє виняткову роль у художньому мисленні українських письменників: "Чи то в Гоголя, чи то в автора "Марка Проклятого", чи в Рильського з його "Чумаками" – над усіма думками панував степ, як море над думками англійців..." [6, с. 657]. На його думку, степ – не тільки геоприродний феномен, а й специфічне соціокультурне середовище, що сформувало психотип хлібороба і воїна в одній особі.

Деякі сучасні дослідники вважають, що "степовий менталітет" притаманний лише частині українського етносу. Зокрема, такої думки дотримується С. Андрусів. Вона відзначила, що "характер простору, в якому минає життя етносу, очевидно, більше, ніж інші етнотвірні чинники, формує його характер. Східноукраїнський субетнос формувалася в умовах степу... Цей відкритий, немірний, безмежний простір, що губиться в імлі, розковує стихію у душі людини на його дорогах" [1, с. 94 – 95].

"Степовий менталітет" зазвичай яскраво відображається у творчості тих письменників, які тривалий час жили у південноукраїнській степовій зоні, що колись називалася Диким Полем. Майже всім їм притаманний специфічний психокомплекс "поета степу" – оригінальний варіант "порубіжної свідомості", що в сучасній науці аналізується переважно на основі концепції фронтиру В. Тернера. В. Будний та М. Ільницький констатують, що в українському літературознавстві вже є певний досвід застосування цієї концепції: "У працях Юрія Липи, Івана Лисяка-Рудницького та інших українських дослідників першої половини й середини ХХ ст. ідею фронтиру було прикладено до українського Дикого Поля для осмислення самотності українського національного характеру: український Степ тут трактовано як зону зіткнення й діалогу між Окцидентом та Орієнтом" [4, с. 341].

Талановитий український прозаїк Дмитро Васильович Маркович (1848 – 1920) у 80-х роках ХІХ ст. працював у Херсоні товаришем (помічником) прокурора. У цей період і ще раніше, після закінчення Одеського університету (1873), йому як судовому чиновнику довелося чимало помандрувати степами Південної України, зблизька пізнати її природу, а

також побут, звичаї, духовний світ її населення, що позначилося на світобаченні, а відтак і на творчості письменника. У 80-х роках активізується громадська та літературна діяльність Д. Марковича. Зокрема, він зіграв вирішальну роль в організації видання у Петербурзі херсонського альманаху "Степ" (1886), де серед багатьох творів різних авторів опублікував і власні. Саме у херсонський період написано більшість оповідань, що пізніше ввійшли до збірки "По степах і хуторах" (1 вид., 1899). Серед тих, хто схвально відгукнувся про творчість Д. Марковича, були навіть такі суворі критики, як І. Франко [14; 15] та С. Єфремов [8], проте у повоєнній двох десятиріччя його літературний доробок зазвичай інтерпретувалася з вульгарно-соціологічних позицій, а потім надовго був "забутий" (детальніше про це див. у статті Ф. Білецького [3]). Від 60-х років почали публікуватися статті до ювілеїв письменника [2, 7, 10, 12 та ін.], про його оповідання стали згадувати деякі дослідники цього жанру (наприклад, І. Денисюк [5]), з'явився написаний Н. Осьмак розділ про нього в підручнику "Історія української літератури XIX століття (70-90-ті роки)" [13]. Першою спробою цілісного наукового осмислення літературної спадщини Д. Марковича є передмова О. Засенка до нового видання книги "По степах та хуторах" (1991). Літературознавці висловили окремі міркування про образ степу в художній прозі письменника, проте концепт "степ" у ній досі не був предметом спеціального вивчення. Все це визначає актуальність теми нашої статті.

Ми ставимо мету з'ясувати семантику, форми втілення та функції концепту "степ" у художній прозі Д. Марковича, розширити уявлення про співвідношення традиційних та новаторських рис у його творчості.

Семантика концепту "степ" у ментальній парадигмі українців сформувалася на основі міфологеми, яка увібрала у себе кілька архетипів, кожен з яких знайшов відображення у словесній творчості. Степ посідав важливе місце у космологічних уявленнях наших пращурів – як невід'ємний компонент світобудови. В українській літературі утвердилися два основних типи художніх моделей степу: вороже "поле незнане" ("Дике Поле") і прихильний до людини степ, на широких просторах якого вона може стати вільною, досягти своєю працею добробуту.

Виникнення моделі першого типу зумовлене одвічною боротьбою слов'ян-хліборобів з непокірною природою та з кочовими племенами. В українському фольклорі та давній літературі поняття "ворог" і "степ" навіть ототожнювалися (досить згадати загальновідомі рядки зі "Слова о полку Ігоревім" та з народного героїчного епосу).

Формування моделі другого типу пов'язане з поступовим освоєнням степу нашими предками, яке розпочалося ще в добу раннього середньовіччя. Українці втікали у Дике Поле від феодального рабства, від будь-яких переслідувань, що породило архетип "степ-воля". Водночас не втрачає актуальності й архаїчна модель "степу-ворога", бо він – стихія, а тому мінливий і далеко не завжди добрий до людини. До того ж, причорноморські степи були небезпечною порубіжною зоною між Україною та Кримом аж до останніх десятиріч XVIII ст.

Романтики поетизували Дике Поле і як простір героїчної звитяги захисників України, і як "простір свободи", найкраще середовище для "природної людини", захоплено описували степові пейзажі. "Степ широкий – воля" – лейтмотив їхньої творчості. Щоправда, при зображенні смерті козаків чи чумаків у степу, долі бранців та подібних тем романтики, звісно, спиралися на архетип "степу-ворога". В українській літературі критичного реалізму утвердився і новий тип художньої моделі степу – байдужої до людського життя природної стихії. Пейзажі письменники цього напрямку стали частіше використовувати для акцентування контрасту між красою природи і тяжким життям людей праці, ніж як прийом художнього паралелізму. Втім, і серед них були майстри слова, які поєднували різноманітні традиції з новаторством. Саме до них належав Д. Маркович. Цей талановитий письменник, спираючись на художній досвід українського фольклору і літератури, створив власний неповторний і багатолікий образ степу, що ми і спробуємо довести.

В основі оповідання "Іван з Буджака" лежить архетип "степу-волі". Маленький хлопчик (мабуть, покинутий кріпаками-втікачами) *"став вільним сином вільних степів"* [11, с. 45]. Підібраний чабанами знайда став кочувати разом з ними, переймаючи їхні фахові вміння та світобачення. У творі цілком органічно використані орієнтальні архетипи "степ-дім" і "степ-батько", характерні для ментальності кочових народів. Чабанське життя на лоні природи, віддаленість від міської цивілізації сформували характер і зовнішність героя твору: *"Безмірний степ, боротьба з холодом, хугою, дощами, з літньою спекою поклали свою печать на всю постать і вдачу Іванову. Високий, стрункий, з гострим пронизуватим поглядом чорних очей, з піднятою вгору головою, з нерухливим засмаленим обличчям, що нагадувало собою блідо-червону статую, з волохатою грудиною – він наганяв страх на всіх млявих і вселяв якусь огиду у всіх понівечених, золотушних синів уличної, городської цивілізації. Мирний городянин, що звик у житті тільки до дрібних каверз, лукавства та облуди, мимоволі бліднів перед цією цільною натурою, перед цим дужим, могучим степовиком..."* [11, с. 46].

Образ Івана можна розглядати як український варіант традиційного у світовій літературі типу "природної людини". Проте, на відміну від просвітителів і романтиків, які культивували цей тип, Д. Маркович не ідеалізує ні свого героя, ні умов його життя. Іванова свобода – не абсолютна. Він змушений тяжко працювати і навіть сам собі дати обітницю безшлюб'я, бо мати родину не дозволяли бездомність, кочовий спосіб життя чабана. Іван терпляче зносить здріство прикажчика впродовж багатьох років і раптово вибухає лютим гнівом, караючи його на смерть за недодані кілька копійок платні. Автор не мотивує цього вчинку свого героя, полишаючи на розсуд читача вирішення проблеми: чи то переповнилася чаша терпіння визискуваної і зневажуваної людини, чи то вирвалася на волю її дика натура. Д. Маркович здійснив оригінальну трансформацію типу "природної людини", показавши, що в жорстоких обставинах кінця ХІХ ст. (коли загострилася соціальна несправедливість, безкарно попиралися споконвічні "природні" закони людських взаємин) особистість такого типу може збунтуватися і вчинити найстрашніший злочин.

Навіть арештанти називають Івана "звіром", але водночас твердять, що він "душа чоловік". Цю двоїсту характеристику важко збагнути аж до кінця оповідання, коли в заскорузлій душі головного героя так болісно відгукнулося чуже лихо, що він пішов на самопожертву, віддавши всі свої гроші для порятунку немовляти, народженого політкаторжанкою. Моральна перемога сина степу над "цивілізованими" тюремниками тут цілком очевидна: вони нездатні були ні зробити такий "вільний вибір", ні навіть зрозуміти. Художня трансформація архетипу "степу-волі" в оповіданні "Іван з Буджака" – чи не найоригінальніша в усій нашій літературі.

В експозиції та кінцівці оповідання "Шматок" Д. Маркович подає чудові картини погідного степу. Це кільцеве обрамлення контрастує з трагічною напругою фабули твору. Оповідання не випадково назване не іменем головного героя, а "Шматок" (кількатисячна отара овець). Рятуючи отару від негоди, чабани гублять у степу виснаженого підпасича, який гине від холоду: вівці стають ціннішими від людського життя в суспільстві, де панує дух наживи. Художня модель "степу-ворога" у фабульній частині твору відіграє допоміжну роль, лише підсилюючи соціальну зумовленість лиха, що сталося. Борються зі збуреною стихією всі чабани і підпасичі, але гине тільки найбідніший, найгірше зодягнутий, найслабший від постійного недоїдання, чужий степові заробітчанин з Полтавщини. Автор з гіркою іронією назвав його Іваном Вільним, ніби заперечуючи тим самим архетип "степ-воля", бо не прагнення свободи, а злидні погнали підлітка у далекий край, який був для нього "полем незнаним". Навіть "сини степу" – чабани – не є вільними у своїй поведінці. Звичайно ж, це не лиходії: вони просто забули про хлопця, бо були заклопотані порятунком отари, за втрату якої довелось би розплачуватися довічним одробітком.

Обурення й огиду викликає байдужий до всього, крім наживи, хазяїн, який репрезентує характерний тип, сформований в антигуманній соціальній системі. Степ же в оповіданні постає поза цією системою. Безпосередній, природний його зв'язок з людиною

тут ніби розривається. Це особливо підкреслюється в зображенні прикінцевої сцени: *"Тільки що звалили підпасича на гарбу, під'їхав і хазяїн.*

Сонечко височенько стояло. Тепло було, неначе літом; вітру, дощу й холоду неначе й не було. Од красного проміння усе стало світліше, веселіше: степ не жовтий, а золотий-золотий здався" [11, с. 65].

Подібною за характером і функціями є художня модель степу в оповіданні "У найми", яке має підзаголовок "Образок з життя Дніпровського повіту 1887-8 року". В основу твору покладено дійсний трагічний факт – смерть 12-річної дівчинки. Злидні та голод змусили її матір повести погано зодягнену дитину в найми до сусіднього села ледь помітною взимку степовою дорогою. Потрапивши у снігову бурю, вони заблукали й знесилили. Дівчинка вмовила матір залишити її і пошукати порятунку, адже десь поруч було село, бо чувся гавкіт собак. Коли ж нещасна жінка з людьми, що прийшли їй на допомогу, знайшли дочку, та вже замерзла.

Картини засніженого і збуреного степу в творі вражають своєю художньою силою. Вони експресивні, динамічні, побудовані на численних персоніфікаціях, контрастах, гіперболах тощо:

"Куди не глянеш – рівно-рівно. Небо заволокло хмарою білою, і не розбереш, де небо починається і де безбрежне снігове море кінчається.

Пройшли вже й могилу на третій верстві – степ далі ще рівніший і краю йому немає.

Літом степ чудовий, хороший, а все ж якийсь таємничий, а снігом вкритий – суворий, страшний...

За могилою вітрець, що подихав нерівно, потрошку тепер кріпшав. Зірветься він звірюкою лютою відкілясь зверху, вдариться об землю й вихватить велику купу снігу, підійме його трохи од землі й несе, несе... А зверху, з того доброго неба, пада й пада сніг. Несеться вітер хуртовиною, забира з собою легенький сніжок з землі, забира по дорозі й той, що пада з неба, й несе його назустріч подорожнім" [11, с. 93-94]. "А хуртовина в'ється, гуде, виє, як люта звірюка. Аж темно стало" [11, с. 95]. "На часиночку вітер затих був, неначе драгував, і знову поніс сніг, б'є в очі, ріже, пече лице й руки..." [11, с. 95].

Здавалось би, автор тут лише в незначній мірі трансформував традиційну модель "степу-ворога", оскільки в цьому творі, на відміну від попереднього, не показав експлуататора, якого можна би звинуватити у смерті дитини. Але ж чи тільки степ спричинив загибель малої Марисі? Відповідь автор вкладає в уста її матері: *"У найми... у найми оддала! – заголосила Ганна"* [11, с. 98]. Отже, знову ж таки основною причиною загибелі людини в степу постають соціальні умови.

Оповідання "У найми" позбавлене прикінцевого пейзажу, зате картина степу на початку твору розлога (аж на дві сторінки) й особливо цікава тим, що в ній використано цитати та ремінісценції з віршів Т. Шевченка періоду заслання. "Невільницька поезія" надає, висловлюючись музичною термінологією, драматичних і трагічних обертонів образів "степу-волі", який спочатку постає цілком гармонійним: *"Нема краю широкому, вільному степу! Простягся він рівний-рівний від кучугурів дніпрових аж до самого Сиваша..." [11, с. 84].* Поетизуючи красу придніпровського степу, автор у похмурих тонах зображує Присивашся, Сиваш та село на його березі: *"Від Дніпра степ хороший, коло Сиваша – понурий, білястий, з лисинами. Та й не диво йому засумувати коло такого сусіди. "Нікчемне море" і коло його, і над ним:*

І небо невмите, і заспані хвилі,

І понад берегом геть-геть,

Неначе п'яний, очерет

Без вітру гнеться" [11, с. 84].

"Тільки Сиваш своєю важкою, сивою, як мертве око, хвилею лиже жовтий і попелястий берег.

По жовтій землі розкинулось село, як у пісні кажуть: стоїть невесело. Хатки маленькі, з глини складені; покрівлі, як у татар, низькі, глиною вкриті; повітки і сараї

глиняні. Хата від хати на півверстви, а вулиці – як колишні шляхи. І все те жовте-прежовте: і хатки, й земля, і небо – все жовте" [11, с. 85]. Порівняння "як мертве око", а також акцентована лексичними і смисловими повторами символіка жовтого кольору поруч сивого і попелястого справляють гнітюче враження, навівають передчуття біди. Тут пейзаж постає як засіб художнього паралелізму, ніби готуючи читача до психологічного шоку від жахливої картини голоду в селі. Слід відзначити, що Д. Маркович одним із перших серед українських прозаїків створив не тільки цілком реалістичні, а й психологічно наповнені пейзажі Присивашся та самого "Гнилого Моря", як називають Сиваш у народі, змалював у житті та побуті степовиків елементи, запозичені у татар.

В оповіданні "У найми" співіснують і взаємодіють художні моделі степу різних типів, що допомагає авторові створити мінливий, багатолікий образ могутньої природної стихії, яка постає як монументальне тло і дійова особа людської трагедії.

Оповідання "На Вовчому хуторі" також починається розлогим пейзажем, але тут автор не стільки зображує конкретну картину природи, скільки подає філософське осмислення взаємодії степу – як складової частини макрокосмосу – з мікрокосмосом людини: *"Степ широкий, привільний, безмірний, кінця-краю йому немає, тільки там десь далеко-далеко, мов море хвилюючись, зливається він з таким же, як і він сам, безкраїм небом. Від чудових степових голосів, від якогось незрозумілого шепотіння, що вчувається чоловікові в степу безкрайому, спочатку чоловік торопів, йому робиться страшно, бо він очевидячки бачить, який він без міри малий проти цього простору, бачить своє безсилля; а далі отой широкий без краю степ, отой простір безмірний навертає чоловіка до думки про світову безкраїсть, про волю; око його мимохіть зупиняється на глибокій блакиті неба, і він починає думати вже про небо, про його неомірність, починає мислити про Бога, і спокійна, але глибока віра панує в його серці... Степ чарівний, таємний..."* [11, с. 73].

На цьому вселенському тлі розкриваються долі людей, які намагалися, але не змогли порушити основні християнські заповіді: "Не кради" і "Не вбий". Невдаху-конокрада, який щойно втік від кріпацтва і вперше зважився на злочин, схопили хуторяни і збиралися розправитися з ним, як велить давній степовий звичай: "Собаці собака й смерть". Д. Маркович психологічно глибоко зобразив не тільки страждання злочинця, а й душевні муки хуторних дідів, змушених чинити суд і розправу над таким же втікачем, яким колись кожен з них був. Щасливо розв'язати цей конфлікт допомогло палке благання маленької внучки Тараса Вовка про помилування нещасного, в якого вдома залишилися дрібні діти: у заскоружлих душах нещадно битих долею дідів перемогло почуття милосердя. І прибула збудував дванадцять хату в хуторі, ставши добрим сусідом своїх колишніх мучителів, які відступили від жорстокого степового закону заради вищого закону – гуманності.

У проаналізованих вище оповіданнях про степ і степовиків Д. Маркович не оминає трагічних і навіть жахливих сторін життя, але можна цілком погодитися з С. Єфремовим, що в душах героїв цього белетриста криється "такий багатющий запас внутрішньої правди й любові, що просто заздрити можна письменникові з таким ясным світоглядом, з такими надіями на людину, на її потенціальну здатність до добра" [8, с. 208]. У розкритті характерів цих героїв важливу роль відіграє зображення їхнього геоприродного середовища – степу. Степ ніби випробує людей на міцність: гартує чи ламає їх. Це переконливо показав у своїх оповіданнях Д. Маркович, надавши їм глибокого психологізму.

Таким чином, традиційна міфологема степу постає в оповіданнях Д. Марковича модифікованою на основі різного поєднання та художньої трансформації архетипів, притаманних українському менталітету: "степу-воли", "степу-ворога", а також прилучених до них архетипів орієнтального походження: "степу-дому" і "степу-батька", які ввійшли у світовідчуття українців-степовиків. Степ у його творах – не тільки пейзажне тло, а й своєрідна "дійова особа" у людських драмах і трагедіях. Завдяки всьому цьому концепт "степ" набув у художній прозі Д. Марковича конотацій, які засвідчують новаторські пошуки автора як у зображенні самого степу, так і його мешканців. У концептополе степу входять не тільки поняття, що окреслюють геоприродний феномен, а й психологічні особливості

степовиків, специфічний уклад їхнього життя. Художня форма втілення цих понять надає їм оригінального суб'єктивного забарвлення, але в цілому вони зберігають свою ментальну основу, що потребує подальшого вивчення на матеріалі творів багатьох українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. / С. Андрусів. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Білецький Ф. "Неабиякий белетристичний талант" (штрихи до портрета Дмитра Марковича) / Ф. Білецький // Дивослово. – 1995. – № 5 – 6. – С. 5 – 9.
3. Білецький Ф. Художня спадщина Дмитра Марковича у трактуванні літературознавства / Ф. Білецький // Константи. – 1997. – № 2(8). – С. 5 – 11.
4. Будний В. Порівняльне літературознавство: підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 430 с.
5. Денисюк І. Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т, 4 кн. / І. Денисюк. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка]. – Т. 1. – Кн. 1. К., 2005. – С. 69 – 93.
6. Донцов Д. Микола Хвильовий / Д. Донцов // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 4 кн. – К.: Рось, 1994. – Кн.1. – С. 654 – 671.
7. До 75-річчя від дня смерті Дмитра Марковича [Сорока В. Проблеми характеру в ранніх оповіданнях Д. Марковича. Лопушинський І. Художні засоби у творчості письменника. Шапошникова І. Полісемія образів-символів. Окуневич Т. Літературно-краєзнавчий матеріал на уроках синтаксису] // Дивослово. – 1995. – № 12. – С. 47 – 51.
8. Єфремов С. Історія українського письменства: у 2 т. / С. Єфремов. – Мюнхен, 1989. – Т. 2. – С. 208 – 210.
9. Засенко О. Треба жити по-новому, люблячи людей / О. Засенко // Маркович Д. По степах та хуторах. – К.: Дніпро, 1991. – С. 3 – 41.
10. Константи: альманах соціальних досліджень. – 1997. – № 2(8). – 48 с.
11. Маркович Д. По степах та хуторах / Д. Маркович. – К.: Дніпро, 1991. – 541 с.
12. Немченко І. Вистежувати іскру добра / І. Немченко // Слово і час. – 1993. – № 11. – С. 17 – 21.
13. Осьмак Н. Дмитро Маркович / Н. Осьмак // Історія української літератури ХІХ століття (70-90-ті роки) : у 2 кн. / О. Гнідан, Л. Дем'янівська, С. Кіраль та ін.; за ред. О. Гнідан. – К.: Вища школа, 2003. – Кн. 1. – С. 286 – 302.
14. Франко І. "Степ". Херсонський белетристичний збірник. Херсон, 1886 // Збір. тв.: у 50 т. / І. Франко. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 114.
15. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. тв.: у 50 т. / І. Франко. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 41. – С. 383.
16. Чижевський Д. До характерології слов'ян. Українці // Філософські твори: у 4 т. / Дмитро Чижевський. – К., 2005. – Т. 2. – С. 36 – 42.

УДК 81'38:801.81:62

Вікторія Шабуніна
(Кременчук)

СПЕЦИФІКА ДІАЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖАНРІВ У ПИСЕМНІЙ ФОРМІ ІСНУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ

У статті схарактеризовані основні жанри писемної форми існування науково-навчального підстилю, визначені мовні домінанти діалогічної організації навчальних текстів, адресантом яких виступає вчений.

Ключові слова: *навчальний текст, діалогічність, жанри, науково-навчальний підстиль, автор, адресат.*

The basic genres of written form of scientific-educational substyle existence are characterized in the article; lingual dominants of dialogical organizing of scientific texts, the author of which is a scientist, are defined.

Key words: an educational text, dialogicity, genres, scientific-educational substyle, an author, an addressee.

Проблеми наукового стилю та його жанрів аналізувалися в працях О.О. Баженової, М.Д. Гінзбурга, Н.В. Данилевської, М.А. Жовтобрюха, М.М. Кожині, М.П. Котюрової, О.В. Михайлової, Н.Ф. Непійводи, Г.С. Онуфрієнко, П.О. Селігея, Л.В. Славгородської, Г.І. Соловйової, О.С. Троянської, І.М. Шестакової та інших дослідників, але писемні форми науково-навчальних текстів в аспекті діалогічної природи жанрів не були об'єктом спеціального лінгвостилістичного дослідження.

Стаття має на меті поглибити дослідження діалогічної організації наукового навчального тексту, схарактеризувати діалогічну структуру писемного науково-навчального мовлення, визначити мовні доміанти діалогічної організації жанрів, адресантом яких виступає вчений.

Жанрам науково-навчального підстилю властива діалогічність, тобто вияв особистості автора та врахування адресата шляхом використання відповідних мовленнєвих і текстових засобів, а також засобів власне діалогу. Це досягається завдяки адресованості, зверненості текстів до реципієнтів з метою привернення їхньої уваги до важливих фактів і забезпечення таким чином адекватності розуміння тексту та спільності міркувань комунікантів.

Діалогічність текстів науково-навчального підстилю виявляється у використанні комплексів "питання – відповідь", питальних речень, чужого мовлення, супроводжуваного оцінкою висловлення, наказового способу дієслів, спонукальних речень як звернень до читача, оцінних мовних засобів, вставних і вставлених слів і конструкцій, які містять вказівку на висловлення авторського ставлення до повідомлюваного або мають довідковий характер, а також у протиставленні різних поглядів на одну проблему, застосуванні засобів категорій проспекції та ретроспекції, різних способів акцентування тощо.

Учений чи викладач, виступаючи автором науково-навчального тексту, втілює в ньому комунікативну інтенцію, що забезпечує певну спрямованість висловлювання. Згідно зі своєю комунікативною метою, автор визначає прагматичні пресупозиції, мовленнєві стратегії й тактику, організує мовленнєву поведінку, прогнозує процес комунікації. При цьому адресант повинен урахувати особливості жанрів науково-навчального підстилю.

Проаналізуємо окремі з цих жанрів. Підручник – навчально-науковий твір, що викладає основи певної науки та реалізує дидактичні цілі. На відміну від інших видів наукової літератури, для підручника характерна "стисла повнота" інформації (А.М. Васильєва), предметно-логічна послідовність, зрозумілість викладу, активізація уваги адресата. У підручнику подається лише базова частина накопиченої інформації про предмет певної науки. Це визначає й предметно-логічну послідовність викладу, а саме: спочатку дається визначення й загальна характеристика предмета, називаються його основні аспекти, потім розглядається кожен із них. Матеріал підручника загалом не має проблемного характеру й полемічної спрямованості. Ціле та його частини будуються відповідно до закону предметно-логічної ієрархії й становлять лінійно-розгалужену конструкцію [9, с. 62].

За Н.В. Рибіною, текстова структура підручника своєрідна й складна, що зумовлено його специфікою: з одного боку, кожен підручник містить певну кількість відносно самостійних текстів, а з іншого – підручник є одним цілим текстом, у якому функціонують самостійні тексти. Змістова та структурна єдність підручника не порушується завдяки дії комплексу інтегративних сил. Отже, підручник – це єдиний текст великого обсягу, що має спільний заголовок і певні межі – формальні (титульний листок, індекс) та змістові (виклад питання за хронологією та / або змістом) [7, с. 8].

Узагальнену структурну модель тексту підручника Н.В. Рибіна подає у вигляді "ядра" (основні тексти), оточеного кількома "оболонками" (додаткові тексти). Оскільки зміст тексту

тісно пов'язаний з його композицією, авторка визначає композиційні блоки підручника, які поділяє на такі фрагменти: "Вступ", "Основна частина", "Висновки". Найбільш оптимальну актуалізацію змісту забезпечують характерні для них мовні (лексичні, граматичні, графічні, просодичні, текстова ситуація) та позамовні (авторський намір, пресупозиція) засоби [7, с. 8-9].

Згідно з державним стандартом, підручник – це навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке [2, с. 14]. Дедалі ширшого визнання набуває думка про те, що "навчальний текст (підручник) – це не джерело готових знань, що підлягають запам'ятовуванню, а передусім джерело пізнавальних завдань і проблем, які треба вміти знайти й розв'язати" [4, с. 77].

Навчальна книга, на думку М.Д. Феллера, відображає завдання дисципліни в навчальному плані: "Залежно від того, які цілі передбачає вивчення її, можна обмежитися одним із двох результатів: або учень отримає основні поняття з курсу, що викладається, та дізнається, як і з якою метою треба вивчати його далі; або він отримає поглиблені знання з дисципліни, навчиться впевнено орієнтуватися в первинній, інформаційній і довідковій літературі. Але ці завдання різних типів видань. Одночасне виконання їх одним підручником не дозволяє йому [учневі] успішно вирішувати жодне. Уведення до підручника елементів інших видів видань, зокрема довідкового матеріалу, виправдовують звичайно прагненням полегшити роботу учня. Частіше це шкодить справі, оскільки, позбавлення необхідності користуватися довідковою літературою, не вчить користуванню нею, привчає уникати труднощів" [10, с. 80].

Авторська тактика повинна передбачати такий виклад матеріалу підручника, "в якому нові поняття, що вводяться, даються з описом. Саме цей опис (чи визначення) предмета робить текст навчальним" [1, с. 55]. Наприклад: *Фільтром називається пристрій, який пропускає корисний (справжній) сигнал і не пропускає несправжніх сигналів* [6, с. 246].

Головною авторською інтенцією при створенні тексту підручника є інформаційна підтримка лекцій, самостійної роботи, сприяння ефективному проведенню практичних і лабораторних занять, допомога під час курсового й дипломного проектування. Підручник містить велику кількість прикладів та ілюстрацій, що полегшує розгляд теоретичного матеріалу: *Неперервними сигналами є, наприклад, фіксований рівень (рис. 9.2, а), коливання (рис. 9.2, б)* [6, с. 284].

Доцільно зауважити, що підручник для технічних ВНЗ не замінює численну довідкову, технічну літературу, яка вміщує більш детальну й конкретну інформацію щодо характеристики певних явищ, понять і є додатком до підручника для розв'язання практичних завдань. Допоміжним методичним апаратом підручника виступають контрольні питання, тести, проблемні питання, творчі завдання, які вимагають відповіді, розв'язання, тобто зворотної реакції: *Як визначити ймовірність переходу системи на певний рівень <...> ?* [6, с. 670]. Студенти залучаються до процесу творення нового змісту, а отже, до діалогу.

На думку М.Д. Рогави, специфіка навчальної літератури не виключає використання емоційно-експресивних мовних засобів, оскільки основне призначення цього різновиду наукової літератури – засвоєння поданого матеріалу. Автор підручника використовує всі можливі мовні засоби для досягнення мети. З огляду на це експресивні й образні елементи значною мірою сприяють утіленню авторського наміру. Це мовні засоби, що використовуються для впливу на почуття адресата, саме в них міститься певна оцінна характеристика описуваного предмета чи явища [8, с. 59-60].

Підручники для вищих навчальних закладів відрізняються максимальною об'єктивністю, чіткістю, послідовністю, логічністю й стандартністю викладу. На цьому тлі емоційно забарвлені одиниці особливо помітні. Вони створюють умови для досягнення основної дидактичної мети підручника, активізують не лише інтелектуальне, але й образне мислення читача, що є особливо важливим у навчальному процесі. Очевидно, що частотність

уживання емоційно-експресивних одиниць у підручниках зумовлена їхньою прагматичною настановою й тематикою [8, с. 60].

Отже, експресивність та емоційність викладу в підручнику має статус ознаки підпорядкування, яка слугує переважно для передання авторської мовної індивідуальності, суб'єктивно-оцінного ставлення до описуваних предметів та явищ. Крім того, залежно від прагматичної настанови тексту підручника ця ознака набуває оцінного характеру.

Авторська мовна тактика повинна реалізувати її на різних рівнях мовної системи (наприклад, лексичному, синтаксичному), щоб забезпечити бажаний вплив на читача. Засобами мовного втілення експресивності в текстах підручника може слугувати емоційно-оцінний шар лексики (*Цей "руйнівний момент" визначається з умови рівноваги <...>* [3, с. 117-118]); такі стилістичні прийоми, як порівняння, метафора (*<...> реалізація випадкової стаціонарної функції є ніби "повноважним представником" усієї сукупності можливих реалізацій* [6, с. 349]). Подібні засоби в текстах підручника привертають увагу читача, сприяють утіленню авторської інтенції, забезпечують діалогічність наукового мовлення.

Згідно з ДСТУ 3017-95, посібник – це "видання, призначене на допомогу в практичній діяльності чи в оволодінні навчальною дисципліною" [2, с. 13]. Розрізняють наочні, практичні, навчальні, навчальні наочні та навчальні методичні посібники. Наочний посібник – "видання, зміст якого передається в основному зображувальними засобами" [2, с. 14]. Практичний посібник – "виробничо-практичне видання, призначене практичним працівникам для оволодіння знаннями та навичками при виконанні будь-якої роботи, операції, процесу" [2, с. 14]. Навчальний посібник – "навчальне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник та офіційно затверджене як таке" [2, с. 14]. Навчальний наочний посібник – "навчальне образотворче видання матеріалів на допомогу у вивченні, викладанні чи вихованні" [2, с. 14]. Навчально-методичний посібник – "навчальне видання з методики викладання навчальної дисципліни (її розділу, частини) або з методики виховання" [2, с. 14].

За дослідженням Л.І. Мацько, в текстотворенні підручника та навчального посібника є спільні й відмінні риси. До спільних ознак варто віднести науковість, об'єктивність викладеного матеріалу; відповідність його навчальній програмі; наступність і перспективність у процесі розгортання навчального курсу; доступність подавання матеріалу, що спрямована на активізацію мислення студентів; поступове, послідовне введення термінологічної лексики; суворе дотримання норм української літературної мови; культура й естетика мовлення автора та ілюстрацій [5, с. 286].

Матеріал, викладений у підручниках і посібниках, має навчально-пізнавальну спрямованість і є прикладним. Під час передавання наукової інформації автори підручників і посібників дотримуються визначеної структури наукового тексту: вступ до теми, виклад процесу дослідження та його результатів, узагальнення досвіду.

Крім підручників і навчальних посібників, до жанрів писемної форми існування науково-навчального підстилю, автором яких є вчений, викладач, належать також хрестоматія, навчальний довідник, курс лекцій, навчальна програма, методична розробка, методичні рекомендації (вказівки), практичний poradnik, практикум, збірник задач тощо. Аналіз основних ресурсів діалогічної організації цих навчальних текстів стане темою наступної наукової розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буга П. Г. Вузовский учебник : создание, выпуск, распространение / П. Г. Буга. – М.: Книга, 1987. – 158 с.
2. Видання. Основні види. Терміни та визначення : ДСТУ 3017-95. – [Чинний від 01.01.96]. – К.: Держстандарт України, 1996. – 47 с.
3. Гуліда Е. М. Прикладна механіка : підруч. / Е. М. Гуліда, Л. Ф. Дзюба, І. М. Ольховий ; за ред. Е. М. Гуліди. – Львів : Світ, 2007. – 384 с.
4. Добраев Л. П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания / Л. П. Добраев. – М.: Педагогика, 1982. – 176 с.

5. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Основи цифрових систем : підруч. / І. П. Барбаш, М. П. Благодарний, В. Я. Жихарев, В. М. Люшко, В. С. Кривцов, П. М. Куліков, М. В. Нечипорук, Г. М. Тимонькін, В. С. Харченко. – Харків : Нац. аерокосмічний ун-т "Харк. авіац. ін-т", 2002. – 672 с.
7. Рибіна Н. В. Просодичні засоби актуалізації ритмічної структури навчального тексту (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі підручників з англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Наталія Вікторівна Рибіна. – Львів, 2005. – 21 с.
8. Рogaвa М. Д. О некоторых языковых средствах выражения экспрессивности и эмоциональности в учебной литературе (на материале учебников гуманитарного профиля Великобритании и США) / М. Д. Рogaвa // Разновидности и жанры научной прозы : Лингвостиллистические особенности: Сб. науч. трудов ; отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1989. – С. 59–69.
9. Стилїстический енциклопедический словарь русского языка ; под ред. М. Н. Кожинoй. – М.: Флннта, 2003. – 696 с.
10. Феллер М. Д. Стилль и знак : Стилль как способ изображения действительности / М. Д. Феллер. – Львов : Вища школа, 1984. – 204 с.

Розділ IV

ДИСКУРС У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 811.161.73

Оксана Барменкова
(Черкасы)

РАЗНОПЛАНОВОСТЬ УПОТРЕБЛЕНИЯ КОМПАРАТИВНЫХ ТРОПОВ В ЦИКЛАХ РАССКАЗОВ И. БАБЕЛЯ

У статті пропонується комплексний опис компаративних тропів в окремих циклах оповідань І. Бабеля. Встановлюється, що вибір типів компаративних моделей не залежить від жанру. Стверджується, що І. Бабель віддає перевагу порівняльним зворотам, метафорам (дієслівним і атрибутивним) і складнопідрядним реченням.

Ключові слова: індивідуально-авторська картина світу, компаративні тропи, оповідач.

This article offers a comprehensive description of the comparative tropes in separate cycles of short stories of Isaac Babel. It is stated that the choice of types of comparative models is independent of the genre. Argues that Babel favors comparative turnovers metaphors (verbal and attributive), and complex sentences.

Key words: individual author's view of the world, comparative trails, the narrator.

Постановка проблеми и её значение. Одним из актуальных направлений изучения лингвистической картины мира социума является обогащение представлений о языковом восприятии действительности различными личностями, и прежде всего писателями. При исследовании языковой картины мира важным является противопоставление языковых явлений, обращение к которым продиктовано языковой системой, структурой номинативных ресурсов языка и явлений, которые в их реализации целиком зависят от свободного выбора языковой личности. К последним относятся компаративные тропы. Именно творчество И. Бабеля представляет интерес для лингвистического исследования, прежде всего благодаря неповторимому соединению в нём универсального видения мира и национально-языкового, этнического, социального, культурного, а также богатству и разнообразию используемых автором компаративных тропов.

Анализ последних исследований и публикаций. Выяснение степени прагматической значимости компаративных тропов в проекции на индивидуальную модель мира И. Бабеля тесно связано с теоретическими аспектами данной проблемы. И метафора, и сравнение как образные языковые средства в научной лингвистической литературе получили достаточно широкое освещение.

Первый всплеск интереса к природе компаративности в отечественной лингвистике отмечен в 50–70 годы двадцатого века (Н. И. Бахмутова, Л. И. Богодухова, Б. А. Белова, А. Л. Довженко, С. О. Карцевский, Т. Ф. Кияненко, М. Ф. Палевская, Б. Северный, Т. А. Тулина [2; 3; 6; 9; 13]); тогда же появляются работы, в которых на языковом материале предпринимается попытка сопоставления сущности сравнительной и метафорической семантики (Р. А. Будагов, А. Н. Захаров, В. П. Ковалев, И. В. Шенько [4; 13]). Современные исследования компаративности обогащены функциональным и когнитивным подходом, смещением фокуса анализа на языковую личность, обусловленным утверждением антропоцентризма. Продолжаются исследования, посвященные сопоставительному анализу метафоры и

сравнения (работы А. Вежбицкой, Х. Д. Леэметс, Э. Ортони, С. А. Жаботинской, Л. И. Мяснянкиной [5; 7; 10; 11; 12]).

Обращение к творчеству И. Бабеля даёт богатый материал для ответа на вопрос о предназначении компаративных тропов, главным образом метафор и сравнений, в художественном тексте.

Целью статьи является исследование компаративных тропов, в которых сравнение и метафора представлены как единый способ видения мира отдельной творческой личностью И. Бабеля.

Изложение основного материала. Частое обращение писателя к компаративным тропам достаточно чётко противопоставляет не только отдельные циклы рассказов, но и является важным показателем противопоставления произведений малого жанра внутри цикла.

Наименее частотны компаративные конструкции в произведениях, объединенных в цикл *"Рассказы"*. Особенностью этого цикла является то, что повествование в нём ведется преимущественно от лица писателя. В одних случаях (рассказы *"История моей голубятни"*, *"Первая любовь"*) содержится намёк на автобиографичность, в других автор повествования как бы является для читателя лицом неопределённым. Единичны в этом цикле рассказы (*"Камо"* и *"Шаумян"*; *"Письмо из Батума"*), где читатель узнает мысли и чувства не самого писателя – И. Бабеля, – а какого-то третьего лица. В соответствии с этим указанное модальное распределение даёт основание для определения одного из факторов, влияющих на частотность обращения к компаративным тропам: чем больше "приближен" автор повествования к читателю, чем более непосредственно связано его изложение с переживаемыми им событиями, тем насыщеннее изложение метафорами и сравнениями. И наоборот: чем более отстранен из-за своей неопределенности автор повествования от читателя, чем удаленнее описываемое явление от момента его художественного воспроизведения, тем беднее компаративная палитра повествования. Покажем это на примерах. В рассказе *"Камо"* и *"Шаумян"* И. Бабель имитирует обычную для 20–30-х годов прошлого столетия образную революционную патетику видения мира простым матросом. В его письме наблюдаются типичные для ораторского стиля той эпохи метафоры и сравнения, нескончаемые их сплетения, которые в свое время были высмеяны И. Ильфом и Е. Петровым в *"Двенадцати стульях"*. Ср.: *Триста безработных пароходов привязаны к берегу в портах Лондона, Триеста и Константинополя, тысячи моряков голодают. Мировые пути гложут, удушаемые гибельной игрой парижских дипломатов* [1, с. 171]; *Господа Кристи и Попандопуло мечутся теперь в западне, для которой неуклюжие руки мастерового сплели прутья из протухших теней прошлого и настоящего* [1, с. 170-171]. Такая же насыщенность образами наблюдается и в рассказах, основанных на дневниковых записях автора. Например, в рассказе *"Вечер у императрицы"* находим: *Приюта нет, Я стою на Аничковом мосту, прижавшись к Клодтовым коням. Разбухший вечер двигается по Морской. По Невскому запутанные в вату бродят оранжевые огоньки. Нужен угол. Голод пилит меня, как неумелый мальчуган скрипичную струну* [1, с. 95]. Как видно из приведенных фрагментов текста, характер использованных в них компаративных средств отличается от тех, которые использовались в рассказе *"Камо"* и *"Шаумян"*. Они отражают мир восприятия и ассоциаций человека с более высоким образовательным цензом. Подобная образная передача ощущения холода и тоски, с одной стороны, и тепла и удовлетворенности – с другой, наблюдается и в рассказе *"Дорога"*, также написанном от первого лица. Это произведение достаточно ярко демонстрирует еще одну особенность обращения И. Бабеля к компаративным тропам. Их насыщенность прямо пропорциональна глубине и силе эмоциональных переживаний героя. В описании ощущения холода и неуютности используется гораздо больше изобразительных средств, чем при передаче ощущения тепла и покоя. Ср.: *В десятом часу вечера вокзал вышвырнул меня на Загородный проспект из воющего своего острога. В туннеле на Гороховой гремел ветер; над каналом закатывался газовый рожок. Базальтовая остывшая Венеция стояла недвижимо. Я вошел в*

Гороховую, как в обледеленное поле, заставленное скалами [1, с. 216]; *Мы пили чай, в хрустальных стенах стаканов расплывались звезды. От мира отделял нас густой и легкий шелк гардин; солнце, вделанное в потолок, дробилось и сияло, душиный жар налетал от труб парового отопления* [1, с. 217-218].

Цикл "Рассказы" демонстрирует мастерство И. Бабеля в речевой характеристике персонажей. Используемые здесь компаративные тропы меняют свой характер в зависимости от образовательного, социального и возрастного ценза героя. В рассказе "Линия и цвет" передается дискуссия образованного студента с Керенским, для чего автор вводит метафоры и развернутые компаративные средства: *Плакучая ива, склонившаяся над водопадом, – вы не видите ее японской резьбы; Зернистый блеск роится в снегах. Он начинается мертвенной линией, прильнувшей к дереву и на поверхности волнистой, как линия Леонардо, увенчан отражением пылающих облаков* [1, с. 106].

Модус реальности, вводимый союзом *как*, превалирует в компаративных тропах цикла. Ср.: *Слова ... были скучные, старые, гладкие, как обтесанные деревянные* [1, с. 67]; *трамвайные вагоны лежали на улицах плашмя, как издохшие лошади* [1, с. 107]; *ноги ...раздутые, как шары, воняли ... приторно, как только что вырезанное мясо* [1, с. 110]. Союзы *как будто, словно, точно* менее частотны, последний в ряде случаев синонимизируется с союзом *как*: *дым повалил, точно сговорился* [1, с. 114]; *...съедала быстро, жадно, точно украдкой* [1, с. 51]; *...зуба мелко и беспощадно вздрагивает, глотка вздулась, точно вспухла* [1, с. 41]; *голос сына дрожал, лицо перекосилось, точно от боли* [1, с. 34]; *... тихий, точно придушенный вой* [1, с. 35].

В рассказах цикла, кроме сравнительных оборотов и глагольных метафор, реже фиксируются другие компаративные тропы: сложноподчинённые предложения со сравнительными придаточными, атрибутивные и генитивные метафоры, компаративные средства с лексическими показателями компаративности, творительным сравнения, приложения.

Особенностью циклов "Конармия" и "Одесские рассказы" является то, что в них И. Бабель более отчётливо дистанцируется как писатель от изображаемых событий. В первом цикле рассказчиком является красноармеец Кирилл Лютов. В "Одесских рассказах" этой функцией наделен старый еврей реб Арье Лейб. Это позволяет писателю точнее имитировать, в том числе и с помощью компаративных тропов, чувства и настроения рассказчика – участника описываемых событий. В "Одесских рассказах" это проявляется в том, что речь персонажей и авторская речь близки по характеру образных средств, в частности в передаче неповторимого колорита одесской речи. Например, в рассказе "Любка Казак" и Цудечкис, и Песя-Миндл изъясняются просто, однако с претензией на вычурность, что проявляется в использовании сравнений. Ср.: *Я вижу хорошие порядки, – сказал Цудечкис Песе-Миндл, – вот лежит ребенок и разрывается на части, что это жалко смотреть, и вы, толстая женщина, сидите, как камень в лесу, и не можете дать ему соску* [1, с. 147]; *– Дайте вы ему соску, – ответила Песя-Миндл, – может, он возьмет у вас, старого обманщика, эту соску, потому что он уже большой, как кацап, и хочет только мамашенькиного молока, а мамашенька его скачет по своим каменоломням, пьет чай с евреями в трактире "Медведь", покупает в гавани контрабанду и думает о своем сыне, как о прошлогоднем снеге* [1, с. 147].

Зачастую отождествляя себя с персонажами рассказов, автор стремится говорить, как они: *– Попробуем на Тартаковском, – решил совет, и все, в ком еще квартировала совесть, покраснели, услышав это решение* [1, с. 125]; *Ростом он [Тартаковский – О. Б.] был выше самого высокого городского в Одессе, а весу имел больше, чем самая толстая еврейка* [1, с. 125].

Однако неповторимая языковая личность И. Бабеля всё же проявляется в использовании оригинальных метафор. Ср.: *Перед нами расстилалось зеленое спокойствие могил* [1, с. 124]; *Вечер шатался мимо лавочки, сияющий глаз заката падал в море за Пересыпью, и небо было красно, как красное число в календаре* [1: 135]; *Сумерки побежали*

по двору [1, с. 140]; **Столы вились по двору** [1, с. 120].

Цветистость одесской речи свойственна всем рассказам цикла. Бытописание, лишённое образности, для И. Бабеля неприемлемо. В палитре компаративных конструкций отдаётся предпочтение сравнительным оборотам с союзом **как**. Ср.: *сумерки побежали, как вечерняя волна на широкой реке, и пьяный малаец, полный удивления, тронул пальцем Любкину грудь* [1, с. 140]; *она была сжатым кулаком по лицу, как в бубен, и другой рукой поддерживала мужика, чтобы он не отваливался* [1, с. 133]. В ряде случаев сравнительные конструкции усложняются деепричастными оборотами или придаточными, с помощью чего достигается уточнение семантического объема прототипа. Например: *обеими руками она подталкивала оробевшего мужа к дверям их брачной комнаты и смотрела на него плотоядно, как кошка, которая, держа мышь во рту, легонько пробует ее зубами* [1, с. 125]; ... *столы вились по двору, как змеи, которым на брюхо наложили заплаты всех цветов* [1, с. 120].

В цикле "Конармия" объединены рассказы, различные по форме изложения. Чаще всего повествование ведется от первого лица. Реже встречаются рассказы, в которых автор повествования находится как бы в тени. Иногда встречаются рассказы-письма. Последние, как и монологи персонажей, обычно имитируют митинговую образность с чрезмерным количеством штампованных компаративных тропов. В рассказах, в которых автор повествования выполняет только функции наблюдателя, количество компаративных тропов, и образных средств вообще, резко сокращается.

Особый интерес в плане выяснения функций компаративных тропов представляют рассказы, написанные от первого лица. Структурно они подразделяются на два типа: рассказы, в которых основным объектом описания выступает непосредственно увиденное, и рассказы, центром изложения которых является передача мыслей и обобщений рассказчика. Для первого типа произведений характерна скупая, зачастую телеграфная, форма изложения, приближающаяся к стилю заметки. Метафоры и сравнения приобретают образность в том случае, если автор ищет способ отражения своих эмоциональных или рациональных обобщений. Достаточно показательным в этом отношении является первый рассказ цикла "Переход через Збруч". Он, не считая диалогов, состоит из семи абзацев. Первый носит чисто информационный характер. Второй содержит весьма традиционные описания природы, где фиксируется два ярких и неожиданных тропа: **Оранжевое солнце катится по небу, как отрубленная голова, и штандарты заката веют над нашими головами** [1, с. 6]. С помощью этих тропов скрыто передаётся мироощущение автора повествования, воспринимающего действительность сквозь призму войны. Далее снова следует скупая малообразная информация и диалоги, которые завершаются сниженным сравнением: **они** [два еврея – О.Б.] **прыгают по-обезьяны, как японцы в цирке** [1, с. 5-6]. Обобщением увиденного в рассказе выступает метафора: **пугливая нищета смыкается над моим ложем** [1, с. 7].

Для второго типа рассказов, основанного на передаче чувств и переживаний автора повествования, характерно обилие компаративных тропов. События, наблюдаемые автором, здесь выступают своеобразным иллюстративным материалом, конкретизирующим начальную идею, либо же средством, диссонансно перебивающим ход авторской мысли. Примером такой композиции может служить рассказ "Костел в Новограде". Однако, несмотря на тип композиции рассказов, общим для них является то, что точкой "приложения" компаративных тропов являются те фрагменты текста, которые содержат размышления автора о происходящем. Фрагменты, посвященные описанию увиденного, характеризуются телеграфной краткостью, отсутствием каких-либо образных средств вообще. Между информативно-констатирующей частью текста рассказов И. Бабеля и частью, обобщающей увиденное, существуют имплицитные связи. Автор, избегая каких-либо характеристик наблюдаемого, оценивает его при помощи косвенных реминисценций, навеянных происходящим.

Такой прием диафорического построения текста, когда происходит соположение

неоднородных по содержанию и форме частей, характеризует не только композицию цикла "Конармия" в целом. Он широко используется и в пределах одного абзаца. В зачаточной форме этот стиль демонстрирует литературный прием, который получил название "поток сознания". Наиболее часто средством, перебивающим, а вернее, дополняющим бытописательные фрагменты текста, являются описания природы, наполненные разнообразными компаративными тропами. Например: *Левка хрустел и задыхался в кустах. Мглистая луна шлялась по небу, как побирושка. Далекая пальба плыла в воздухе. Ковыль шелестел на потревоженной земле, и в траву падали августовские звезды* [1, с. 93].

В творчестве И. Бабеля наблюдаются любимые им, характерные для очень многих произведений трактовки описываемых "земных деяний". Так, фоном для бытописания часто у писателя является сфера **неба**. При этом компаративные тропы, сочетающиеся с концептами этой сферы, сопоставляют "дела земные" и "дела небесные" соединительными или же противительными отношениями. В первом случае между описываемыми в рассказе событиями и логико-эмоциональным восприятием сферы природы устанавливаются отношения подобия, что позволяет, прибегая к чисто формальному приёму, условно соединить части текста с помощью союза **и**. Например: *Он шел, опустив голову, и с томительной медлительностью перебирал кривыми длинными ногами. Пыление заката разлилось над ним, малиновое и неправдоподобное, как смерть* [1, с. 42]; *Обозы бежали, ревели и тонули в грязи. Утро сочилось из нас, как хлороформ сочится на госпитальный стол* [1, с. 98].

Формальным выражением противительных отношений является возможность постановки между частями противительного союза **а**. В подобных фрагментах текста основанием соположения является противопоставление бренного, преходящего вечному, уродливого – прекрасному и т.п. Например: *Квартирьер нес на плечах мой сундучок, деревенская улица лежала перед нами, круглая и желтая, как тыква, умирающее солнце испускало на небе свой розовый дух* [1, с. 28].

Наблюдения показывают, что образное восприятие мира у И. Бабеля тесно взаимосвязано с темой повествования. В "Конармии", например, преобладают сравнения и метафоры, базирующиеся на концептосфере **война**. В картинах, представленных в рассказе "Иван-да-Марья", преобладают образы бытового характера. Например: *Наружная сторона бричек была покрашена обыкновенным синим глубоким тоном. В нем горели восковые яблоки и сливы, тронутые солнечным лучом* [1, с. 253].

Довольно часто тематически обусловленным у И. Бабеля служит обращение к метафорам, построенным на цветоописании. Ими насыщены, например, рассказы "Пан Аполек", "Солнце Италии", "Кострома" и другие. Например: *Патер увидел на своем столе горящий пурпур мантий, блеск смарагдовых полей и цветистые покрывала, накинутые на равнины Палестины* [1, с. 17]; *Толпа волхвов была изрезана сверкающими лысынами и морщинами, кровавыми, как раны* [1, с. 18].

Нередко лейтмотивом появления того или иного компаративного тропа является конкретный факт или событие. В рассказе "Иваны" дважды встречается метафорический образ *ночь летала ко мне на резвых лошадях*. Причина его появления становится понятной из текста: *В бою под Хотинном убили моего Коня. Потеряв его, я пересел на санитарную линейку и до вечера подбирал раненых* [1, с. 86].

В рассказе "Вечер" образ *луна, торчащая, как дерзкая заноза* продиктован таким же восприятием автором красноармейца Галкина, полностью поглощенного идеями осмысления революции и гражданской войны.

В цикле рассказов "Конармия" И. Бабель не меняет своих предпочтений: для отражения индивидуально-авторской картины мира писатель использует излюбленные компаративные средства: различные виды метафор и сравнительные обороты с союзом **как**. Эти тропы чаще всего встречаются в сложном переплетении и взаимодействии. Ср.: *Она [Экономка] дала мне янтарного чаю с бисквитами. Бисквиты ее пахли, как распятие. Лукавый сок был заключен в них и благовонная ярость Ватикана* [1, с. 8]; *ветер прыгал*

между ветвями, как обезумевший заяц, вторая бригада летела сквозь галицийские дубы, безмятежная пыль канонады восходила над землей, как над мирной хатой [1, с. 21].

Выводы. Проведенный анализ показывает разноплановость движущих мотивов употребления компаративных тропов, сложное переплетение в этом процессе таких факторов, как знание автором образной системы языка, художественной традиции, а также речевых стереотипов образного восприятия мира человеком, детерминированности этого процесса социальными, образовательными, возрастными и другими сторонами личности говорящего. Удалось установить, что выбор типов компаративных моделей в общем не зависит от жанра. Автор отдает предпочтение сравнительным оборотам и метафорам (глагольным и атрибутивным); на третьем месте стоят сложноподчиненные предложения. И. Бабель испытывает склонность к разъяснению метафор оборотами, сцеплению метафор.

В отношении семантического наполнения компаративных моделей рассказы циклов отличаются, что обусловлено типом рассказчика. В "Рассказах" повествуется от первого лица, поэтому тропы книжные, выдают начитанного и тонкого человека. В "Одесских рассказах", где рассказчиком выступает Арье-Лейб, наблюдается стилизация одесского речевого колорита, выражающего склонность еврейского ума к парадоксам, алогичному юмору. В "Конармии" рассказчик многолик. Это персонажи и сам автор, и семантическая структура компаративов обусловлена перемещением фокуса с автора на персонажей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабель И.Э. Сочинения : в 2 т. / И. Э. Бабель. – М.: Художественная литература, 1990. – Т. 1: Рассказы 1913–1924. Публицистика. Письма. – 1990. – 478 с.
2. Бахмутова Н.И. О некоторых основных понятиях процесса метафоризации / Н. И. Бахмутова // Вопросы стилистики ; вып. 4. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – С. 95–104.
3. Белова Б.А. Стилистическая роль и источники сравнений в романе А. М. Горького "Дело Артамоновых" / Б. А. Белова // Уч. зап. Кемеровского пед. ин-та ; вып. 30. – 1972. – С. 136–154.
4. Будагов Р.А. Метафоры и сравнения в контексте художественного целого / Р. А. Будагов // Русская речь. – 1973. – № 1. – С. 31–40.
5. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / Анна Вежбицкая // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 133–152.
6. Довженко А.Л. Сравнительные конструкции в художественных произведениях М.М. Коцюбинского : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова". – К., 1969. – 19 с.
7. Жаботинская С.А. Компаративные фреймы. Теория номинации : когнитивный ракурс / С. А. Жаботинская // Лексика в разных типах дискурса ; вып. 478. Вестник МГЛУ. – М., 2003. – С. 145–164.
8. Карцевский С.О. Сравнение / С. О. Карцевский // Вопросы языкознания. – 1976. – № 1. – С. 107–112.
9. Леэметс Х.Д. Компаративность и метафоричность в языках различных систем / Х. Д. Леэметс // Метафора в языке и тексте ; под ред. В. Н. Телии. – М.: Наука, 1988. – С. 93–107.
10. Маснянкина Л.И. Взаимодействие метафоры и сравнения в идиостиле М.А. Шолохова / Л. И. Маснянкина // Русская филология. Украинский вестник : Республиканский научно-методический журнал. – Харьков, 1999. – № 1–2. – С. 84–86.
11. Ортони Э. Роль сходства и уподобления в метафоре / Э. Ортони // Теория метафоры ; под общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 219–235.
12. Тулина Т.А. О способах эксплицитного и имплицитного выражения сравнения в русском языке / Т. А. Тулина // НДВШ. Филологические науки. – 1973. – № 1. – С. 51–62.
13. Шенько И.В. К вопросу об отношении между компаративными тропами (сравнением и метафорой) / И. В. Шенько // Ученые записки Гос. пед. ин-та им. Герцена. Т. 491. Стилистика романо-германских языков. – Л., 1972. – С. 151–165.

**ПАРЦЕЛЯЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІВНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ МАРІЇ МАТІОС "НАЦІЯ. ОДКРОВЕННЯ")**

У статті розглядаються структурно-стилістичні особливості парцеляції у збірці Марії Матіос "Нація. Одкровення".

Ключові слова: парцеляція, експресивний синтаксис, синтаксична конструкція, семантика.

The article deals with the structural and stylistic particularities of the parceling in Maria Matios's collection "Nation. Revelation".

Key words: parceling, expressive syntax, syntax construction, semantics.

Одним із недостатньо вивчених явищ сучасного синтаксису, що впевнено переходить із розмовної мови в літературну, є парцеляція (фр. *parcelle* – частка). Дослідники розуміють її як "прийом стилістичного синтаксису, що полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення" [2, с.369]. Членуються переважно складні або досить поширені речення, наслідком чого є виникнення двох частин, з яких основну називають базовою, а іншу – парцелятом. Наприклад: *"А ґрунта заґриміли до колґоспу. Сама їх Юр'яна віддавала. Своєю рукою. Телицю віддала. Корову. Двох конів. Три вози. І всі ґрунта. Лісок у Трепеті. Пашу у Виході. Городи на піску. Ой, Господи праведний... Як не розірвалося їй серце? Лишилася жменя присадиби, коровка й свині. На восьмеро – а тепер з Павлінкою й Паюткою – десятеро душ"* [1, с. 43-44]. Такі конструкції комунікативно виділені і цим привертають до себе увагу. "Парцеляція фактично стає засобом зняття конфлікту між виражальними можливостями структури речення і необхідністю подання інформації під певним кутом зору, з додатковим оцінним семантичним компонентом, який у непарцельованих структурах звичайно є відсутнім чи прихованим" [3, с. 9].

Науковці відзначають, що явище парцеляції характерне для творів письменників, "мова яких має виразні ознаки психологізму міркувальності народнорозмовного мовлення" [2, с. 371]. Ці риси уповні притаманні індивідуальному стилю відомої сучасної української авторки Марії Матіос. Тому мета статті – проаналізувати структурно-стилістичні особливості парцеляції у її збірці "Нація. Одкровення".

Парцельовані конструкції використовуються у художньому мовленні з метою змістового виділення, увиразнення, експресивізації певного фрагмента тексту. У досліджуваному творі вони виконують кілька стилістичних функцій. Авторка використовує парцельовані конструкції:

а) в описах для зображення обставин дії, актуалізації окремих деталей. Наприклад: *"Шльома важко зітхнув, проте надріз зробив. Але в самому кутику. Та й то з виворітного боку, так, що знак був майже непомітний"* [1, с. 14];

б) для передачі емоційно-психічного стану персонажа. Наприклад: *"Вона боїться. Боїться страшної, а головне – непотрібної смерті в темені й задусі Климишиної кривки"* [1, с. 101]; *"І враз страшна думка забила в скроні: а що, як він пішов привести емгебістів?! Купити собі життя її смертю?!"* [1, с. 128]; *"У неї дрібні діти. І вона би запротоколила свою душу й нечистому, аби лиш їм нічого не грозило. Але вже. Загрозило. Сьогодні. Нагло, як нагла смерть"* [1, с. 44].

в) для конкретизації змісту базової частини вислову. Наприклад: *"Але вона лихе про нього думає. Про Довгопола"* [1, с. 50]; *"Він зрозумів: Естер згадує надгробок Абрамові. Той, що його під час війни допомогла зробити Марія"* [1, с. 18]; *"А навесні Естер вродила дитину. Русяву дівчинку. І назвала її Ханюю"* [1, с. 21];

г) для ритмізації прози, створення у читача ефекту "присутності", безпосередності відчуттів, на які орієнтоване зображення. Наприклад: *"А тут буде не одна, а дванадцять службів!"*

Рано й увечір,

Рано й увечір,

І так шість божих днів" [1, с. 81];

"А йти треба легально. Вулицею. Гостинцем. Шляхом" [1, с. 106]; "Доходило туго, але цілком ясно: Коляй з Юрком лишили її саму. Вовкам, ведмедям, мисливцям у погонах" [1, с. 127]; "Але через три дні коло церкви... Коли Анна на своєму коникові чекатиме Іларія... Коли схилить убрану віночками й стрічками голівоньку перед своїм господарем... Коли подасть ручку з коня... Коли присягне йому при всьому християнському людові... Коли..." [1, с. 155];

д) для створення ефекту невимушеності, спонтанності спілкування. Наприклад: *"...Сама чула, як коло худоби співали. Усі чотири хлопці. Ви ж знаєте, які в нас хлопці... А ви що, не хочете, аби у вас було побілено до свята? Я й удома білю. Перед Великоднем" [1, с. 48]; "Але ж бо наш тато заслужив такого знання – дня й години своєї смерті. Бо тато говорив всі говіння, в свято не робив, не лихословив, ворогів не наживав. Маму не бив. Дітей на стороні не мав. Любасок також. Людей не шахрував. Сповідався два рази на рік, бідного не обідив, з каліки не сміявся. Молитовні книжки все неділями читав і нас учив" [1, с. 182];*

е) для вираження авторського ставлення до зображуваного. Наприклад:

"Розколений надвоє світ.

Розколені люди.

Розиматовані судьби.

І жадоба помсти.

Нескінченної, чорної помсти, кривавої бойні. За чесне ім'я. За правду, писану Богом, а не кривавою иматтю з сільради. За правду, що вже не має прощення й помилювання. Бо кров тече потоками, криваві сльози стікають морями, й ніхто не дає ані спину, ані стриму, ані очищення.

І нема надії ані на кого.

Ані на кого, анікогісінького..." [1, с. 76];

"І ходить коло них чи то звірина, чи людина з карабіном, і посвистує, ніби з радості чи з хмелю, не закривши осклілих очей убитих, не засвітивши їм свічечки – так, наче людина з карабіном вроджена вовчицею, а не жінкою, бо не має людина людського серця. Й жалю не має. Й страху перед гріхом" [1, с. 77]; "Та ба, тих також позабирали. Бо згинули їхні господарики... Без свічечки, без трембіти, без хреста" [1, с. 81];

е) для прихованої іронії. Наприклад: *"І Сандуляка, й багатьох інших із Тисової Рівні забрали до цісарєвого війська. Мститися за смерть кронпринца" [1, с. 10]; "А як вже зробить, то будуть вони над газдами газди. З його худобою та з її лісами" [1, с. 155];*

ж) для ефекту "уповільненого кадру" (за допомогою непередбачуваної паузи) або створення враження пришвидшення подій. Наприклад: *"Голосно, так голосно й протяжно, що, здавалося, пересилила шум водоспаду, свиснула. Раз. Удруге" [1, с. 127]; "А далі не казав більше нічого, лиш цілоденно молився. Уліті – поза ворітьми, в малюсінській капличці, що склав своїми ослабленими руками після Маріїної смерті. Взимку – в скупі нагрітій, проте щедро обвішаній образами хаті. Так, що декотрі молодіці з Пісків, які носили Тимофієві їсти, подеколи не доходили два кілометри до каплички коло церкви на службу Божу, а припадали перед Сандуляковими образами в хаті" [1, с. 25].*

За типом парцельованої одиниці у збірці М. Матіос зустрічаємо такі парцеляти:

а) парцельований член речення. Наприклад: *"Та вгнатися за її ростом жодному дереву було не під силу. Ні на пісках, ні в усій Тисовій Рівні" [1, с. 8]; "Вона добра. Чиста. І на жидівку не схожа" [1, с. 24]; "Є причина: треба вивозити. За пособництво" [1, с. 78];*

б) парцельована підрядна частина. Наприклад: *"Машиалерка із Сундуляками трималася якщо й не тепло, то, принаймні, чемно й рівно. Як то буває між близькими не за духом, а близькими територіально сусідами"* [1, с. 11]; *"Калина мала велику перевагу над усіма іншими гешефтарями краю: вона ніколи нікого не дурила. Через те в неї завжди завізно"* [1, с. 95]; *"... Ішла Катерина, всім тілом нахилившись уперед. Ніби долала невидиму стіну"* [1, с. 159];

в) парцельовані декілька підрядних частин, об'єднаних у межах однієї конструкції. Наприклад: *"На першу труну дід сам вибирав породу й рубав дерево тоді, коли треба. Бо то, що рубане в червні, – червине"* [1, с. 177]; *"І за всім треба дивитися. Бо це таке газдівство, що важніше від усього другого"* [1, с. 183]; *"А тих, що люблять ворожити, не пускайте близько до тіла. Бо то таке можна наворожити на мертвій людині, що не одна жива, як мертва, стане"* [1, с. 192];

г) парцельований член речення та підрядна частина. Наприклад: *"Треба забирати. Разом із дітьми й жінкою. Щоб іншим була наука"* [1, с. 80] *"Вона знову хотіла кричати на весь ліс, на всі гори. Стати отак на найвищій точці скали – й ридати й трембінати, щоб її почув іще хтось, окрім гука"* [1, с. 127] тощо.

Як відомо, під впливом тенденцій постмодернізму формуються нові нестандартні умови та варіанти парцеляції (зокрема, різновиди графічного розчленування тексту: абзацне розташування компонентів, вертикальний пробіл тощо). Використовує такі прийоми і М. Матіос. Наприклад: *"Іларій сам трохи припізнався."*

Навмисно.

Аби люди мали коли надивитися на його Анну, аби Анна знала відтепер, що він над нею має волю, й аби другі знали, що молода, як споконвіку велоса в Розтоках, – мусить чекати молодого" [1, с. 155-156];

"Вісім неділь тому Іларій засватав Гафтинякову Анну."

Білу – як ранній туман,

Свіжу – як молода гулянка,

Неторкану – як опівнічна вода" [1, с. 150].

Отже, парцельовані конструкції у збірці "Нація. Одкровення" вирізняються емоційністю, невимушеністю, експресивною силою, підвищеною динамікою у передачі інформації та є характерною ознакою художнього мовлення Марії Матіос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матіос М.В. Нація. Одкровення / Марія Матіос. – 3-є вид., доп. – Львів: Піраміда, 2006. – 204 с.
2. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. проф. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
3. Федонюк В.Є. Парцеляція в сучасній чеській літературній мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 / В.Є. Федонюк; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2001. – 22 с.

УДК 81'367.622.15

Зоя Валюх,
Всеволод Попов
(Київ)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ВИЯВ ЛОКАТИВНОЇ ОЗНАКИ В УКРАЇНСЬКИХ ДЕСУБСТАНТИВАХ

У статті з'ясовано специфіку словотвірної поведінки іменників з локативним значенням. Визначено мовні й позамовні чинники, що впливають на їхній дериваційний потенціал та актуалізують ознаку локативності у відіменникових дериватах.

Ключові слова: *словотвірна парадигма, словотвірне значення, дериваційний суфікс, парадигматика.*

The article investigates the specific of word-building behavior of locative nouns. Main linguistic and non-linguistic factors which influence their derivational potential and actualizes of locative meaning of desubstantives are determined.

Key words: *derivational paradigm, derivational meaning, derivational suffix, paradigmatic.*

Іменники з локативним значенням в українській мові охоплюють специфічну лексико-семантичну групу найменувань, що позначають різноманітні види земної поверхні, простору, загальні неофіційні території, а також називають приміщення, споруди, будівлі тощо. Значеннєву сутність цих іменників становлять такі ознаки, як "конкретність", "предметність", "локальність". Ядро їхньої семантичної структури формує сема "місце". Визначальними чинниками словотвірної активності цих іменників є їхні структурно-семантичні та функціональні властивості.

Актуалізація локативного значення особливо виразно постає в дериватах, що структурують субстантивну зону дериваційної парадигми іменників зі значенням місця, про що йтиметься у пропонованій статті.

Субстантивна зона типової словотвірної парадигми локативних іменників становить велику за обсягом групу дериватів, що мають розгалужену систему значень. Лексична семантика цих іменників зумовила переважне утворення від них похідних з мутаційним словотвірним значенням. До них належать передусім деривати на позначення суб'єкта дії, в основу яких покладено акцентовану локативну ознаку, та десубстантиви на позначення суб'єкта стану, які посідають семантичну позицію "особа, названа за територіальною ознакою".

За структурно-семантичними ознаками похідні найменування діяча зараховують до суфіксально-локативного типу іменникових структур [3, с. 22]. З-поміж словотворчих суфіксів, що беруть участь у творенні найменувань діяча за акцентованою локативною ознакою, найпродуктивнішими є два – **-ар** та **-ник**. Ці форманти функціонують у складі дериватів *аптекар, воротар, бібліотекар, квітникар, корчмар, кухар, млинар, поштар, шахтар, шинкар, школяр, баштанник, двірник, дорожник, гардеробник, гірник, городник, залізничник, лісник, комірник, пасічник, садівник, табірник, тунельник, штабник* та ін., пор.: *Коли з пошти виходив наш поштар, однорукий дядько Левко, – височенний, худючий, як сама худорба, із брезентовою сумкою через гостро підняте вгору плече, – Марфа підхоплювалася йому назустріч* (Григір Тютюнник); *...То увагу його поверне звичайний вулик з виставленої за парком пасіки, і – чуєш – Мурашко вже там навідає на пасічника, доводячи недосконалість старого вулика і потребу замінити його вуликом новим, вдосконалим* (О. Гончар).

Назви осіб за певною територією, місцевістю або за загальними найменуваннями населених пунктів представляють суфіксальні похідні, серед яких іменники *вуличанин, городянин, горянин, зарічанин, землянин, краянин, лучанин, низянин, північанин, підзамчанин, поморянин, побережанин, селищанин, бережець, селянин, сільчак, слободянин, слобожанин, хуторянин, лісовик, станичник, степовик, степник, степняк, горець, поморець, хуторянець, бірник, луківник, тайговик, міщук, селяк, гніздюк, краєк* та ін. Напр.: *Наші вуличани, окрім хліборобства, ще мають ремесло в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство, мірошництво* (М. Стельмах); *Сам з діда-прадіда селяк, він чудово вмів би допомогти селянинові чи то казанню, чи науковими порадами* (В. Підмогильний).

Найвищий рівень продуктивності в утворенні похідних іменників від локативних найменувань досліджуваної лексико-семантичної групи властивий словотворчому суфіксу **-анин/-янин**. За допомогою цього форманта утворилася велика кількість назв осіб за територіальною ознакою. Щоправда, деякі з них можуть мати паралельні похідні з суфіксом **-ець** – найпродуктивнішим формантом, за допомогою якого утворюються іменники – назви

осіб за національною належністю та катойконіми, пор.: *побережанин і побережець, поморянин і поморець, хуторянин і хуторянець: Вийшов пристаркуватий хуторянин, у сірячинці і рудих розтоптаних чоботях* (Григорій Тютюнник); *Чого мені? Вірнопідданець, плету життя з повільних діб. Богдан Хмельницький, хуторянець, домодержавець, власник дібр* (Л. Костенко).

Серед мутаційних похідних субстантивної зони словотвірної парадигми локативних іменників виокремлюють десубстантиви зі значенням "місце в просторі". Окремий різновид дериватів з локально-просторовим значенням становлять похідні, у яких дериваційні афікси виконують структурну функцію, коли в похідному порівняно з твірним не змінюються значення і синтаксична ознака [4, с. 28]. До них належать іменники *бережина* ← *берег*, *горбина* ← *горб*, *низина* ← *низ*, *пагорок* ← *пагорб*, *річка* ← *ріка*, *садок* ← *сад*, *ставок* ← *став*, *лігвище* ← *лігво* та ін. Твірні та їхні похідні з локативною семантикою не мають обмежень щодо свого використання в сучасній українській мові.

Характерною особливістю субстантивної зони словотвірної парадигми локативних іменників є те, що більшість її членів – це префіксально-суфіксальні мутаційні деривати, які окреслюють місце в просторі.

Група префіксально-суфіксальних похідних іменників значеннево й структурно неоднорідна. Вона об'єднує лексеми, що посідають семантичні позиції: "місце, яке характеризується відсутністю того, що позначено твірним іменником" (*бездоріжжя, безбережжя, безмежжя, безлісся*), "місце, подібне до того, що позначено твірним іменником" (*вибалок, виярок, видолинок*), "місце, простір, які не повністю виявляють ознаку того, що названо твірною основою" (*перелісок, переярок*), "місце, яке є крайньою частиною того, що названо твірною основою" (*узлісся, узбережжя, узвишся, узгір'я, узбіччя, узмор'я, узлісок, узміжок, узлучина*), "місце, де відбувається розмежування, роз'єднання того, що названо твірною основою" (*роздолля, розпуття, розмежжя*), "місце, простір, територія, які розташовані по той бік того, що названо твірним іменником" (*забережжя, загір'я, загребелля, замор'я, заозер'я, заріччя, закуття, замістя, засілля, позамежжя, залука, завулок, задвірок, закуток, запічок*), "місце, простір між однаковими предметами, названими твірним іменником" (*міжгір'я, межигір'я, міжріччя, міждоріжжя*), "місце, простір, які передують тому, що названо твірним іменником" (*передгір'я, передмістя, передмостів'я, передпілля, передсінок*), "місце, простір, територія, розташовані нижче або вище від того або спереду того, що названо твірним іменником" (*підгір'я, піддашся, підземелля, підсіння, підріччя, підгірок, підсінок, надмор'я, надріччя, надбережжя*), "місце, простір, територія, які безпосередньо прилягають до того або є продовженням чи відгалуженням того, що названо твірним іменником" (*приозер'я, примор'я, прикордоння, прибережжя, придолинок, пригорок, прибалок, присілок, прикомірок, присадок, приярок, приямок, прилука*), "місцевість, місце, територія, які знаходяться поблизу або впродовж того, що названо твірним іменником" (*побережжя, пограниччя, подвір'я, поділля, полісся, покуття, поріччя*) та ін. Напр.: *І я клонюся на залізні ґрати, Як той жебрак на хрест на роздоріжжю, І чую, чую, що ніяк не зможу Важких страждань в душі заколисати* (П. Карманський); *На дні міжгір'я тихо, похмура* (М. Коцюбинський); *З луку дорога простирається в ліс, свіжою зеленню покритися молодий підлісок* (Є. Гуцало); *Небо над ним, блакитний купол цього собору планетарного, без іржі, без хмарини, лише десь по обр'ю підниззя цього небесного купола реактивний тасьмою підперезав* (О. Гончар).

Префіксально-суфіксальні іменники становлять два структурних різновиди дериватів. Перший постав унаслідок одночасного приєднання до твірної іменникової основи префікса і суфікса, які виступають як єдиний формант (конфікс) під час творення похідного. Його представляють похідні з конфіксами: *ви- ... -ок* (*видолинок*), *пере- ... -ок* (*переярок*), *уз- ... -ок* (*узлісок*), *пере- ... -/j/-* (*перелісся*), *уз- ... -/j/-* (*узлісся*) *роз- ... -/j/-* (*роздоріжжя*) та ін.

Другий різновид префіксально-суфіксальних дериватів зі значенням місця, простору, території, на відміну від першого, охоплює похідні, що співвідносяться з приєднанню іменниковими сполученнями, з якими підтримують виразні семантичні зв'язки. В основу цих

словотвірних типів лягли сполучення іменників, основа яких указує на просторову семантику, з прийменниками *без, за, між, перед, під, при* та різними суфіксами, зокрема формантом *-/j/-*, що в неоднакових звукових оточеннях набуває різного звукового вираження, "під впливом суміжних звуків зазнає асиміляційних змін, перетворюючись – залежно від сусіднього приголосного звука – на *л', д', з' ж'* " [1, с. 101], пор.: *місце, територія без дороги* → *бездоріжжя*; *місце, територія за річкою* → *заріччя, зарічка*; *місце, простір між горами* → *міжгір'я*; *місце, простір під лісом* → *підлісок, підлісся*; *місце, територія перед містом* → *передмістя*; *місце, простір біля річки* → *приріччя* та под.

Потрібно зауважити, що префіксально-суфіксальні пари, які обрамляють твірні основи двох груп іменників, мають різний характер. К. Г. Городенська з цього приводу відзначила, що для утворення іменників на основі синтаксично оформлених сполучень у словотворчі зв'язки з суфіксами вступають префікси прийменникового походження, тоді як в оформленні конфіксальних похідних беруть участь префікси неприйменникового походження [2, с. 292].

Більшість префіксально-суфіксальних дериватів, що є членами словотвірної парадигми іменників з локативним значенням, утворена на базі прийменниково-відмінкових форм.

До субстантивної зони входять також суфіксальні деривати, що мають значення "місце, де є зараз або де раніше було розташоване те, що називає твірний іменник", пор.: *баитанище, гніздовище, гніздовисько, річище, ставище, стависько, таборище, токовище, токовисько, хуторище* та ін. Напр.: *То була не копичка, а старий курінь на баитанищі з прив'ялим уже огудинням та дрібною, з яблука завбільшки, пізньою зав'яззю кавунчат* (Григор Тютюнник); *За висловом однієї з кухарок, до душі йому тут тільки їжаки, що вночі вилазять на подвір'я таборища погратися – бігають, хрокають, шелестять під майстернею у бур'янах* (О. Гончар).

Глибину місця, або позиції, у межах цього словотвірного значення визначають спільнокореневі деривати з різними суфіксами на зразок *гніздовище* і *гніздовисько, ставище* і *стависько, токовище* і *токовисько*, у яких суфікс *-ищ-* функціонально перетнувся з формантом *-иськ-*, пор.: *Аж потім, коли їхня екскурсійна група залишила нарешті те протрухлявіле ханське гніздовище та піднялася на гору, всі похмури привиди минулого разом зникли* (О. Гончар); *З покоління в покоління ці низові гніздовиська поповнюють Чорноморський флот капітанами, матросами, а дніпровський лиман лоцманами* (О. Гончар). Щоправда, у сучасній українській літературній мові уживанішим є локативи на *-ищ-(-е)*.

Особливості творення дериватів субстантивної зони з модифікаційними значеннями "демініутивність" і "аугментативність" визначає передусім лексико-граматичне значення твірного іменника, хоч значною мірою впливають на їхню появу і позамовні чинники, адже місце, де живе людина, територія, простір, які її оточують і з якими пов'язані життя й трудова діяльність, завжди відіграють важливу роль. Тому мовна й суспільна практика активно стимулює утворення дериватів із зменшено-пестливим значенням, у яких засвідчено турботливе ставлення людей до свого краю, житла, місця в просторі тощо. Слід зауважити, що зменшено-пестливі іменники, які належать до всіх трьох граматичних родів – чоловічого, жіночого і середнього – мають свої, характерні для кожного роду суфікси, які водночас мають і дещо спільне, і дещо відмінне [5, с. 153]. У творенні іменників чоловічого роду бере участь велика кількість зменшено-емоційних суфіксів, різноманітніших за своєю структурою, ніж функціонально ідентичні суфікси демінутивів жіночого та середнього родів. Найпродуктивнішими серед них є форманти *-ок* (*байрачок, бережок, горбок, двірок, квітничок, лужок, млинок, степок, хутирок (хуторок), ярк*), *-чик* (*балаганчик, балкончик, городчик, готельчик, майданчик*), *-ець* (*городець, острівець, двірець, майданець, хутирець (хуторець), хлівець*), *-ик-* (*горбик, городик, дворик*). Пор.: *Серед болота був острівок, з одного боку від нього текла ця річка, а з другого – до нього підходила непролазна трясовиця* (Із журналу); *У ярку на пригріві трава зеленіша, хоч на дні ще лежать рештки сивого снігу*

(О. Копиленко); *А матір, уже оброшена, прийшла з городчика та лагідно-лагідно кладе мені на плече руку, а очима показує на розчинене вікно* (М. Стельмах); *Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром закинутий у степу хуторець* (С. Васильченко); *Цей старовинний готелик, мабуть, хтось навмисне обрав для поселення новітнім технократам, аби нагадати їм про добрі старі часи* (П. Загребельний).

У творенні демінутивних іменників чоловічого роду на зразок *лісонько, садонько* бере участь непродуктивний у сучасній українській мові суфікс **-оньк(-о)**, який надає цим лексемам особливо інтенсивної позитивної оцінки. М. В. Кравченко зазначила, що формант **-оньк(-о)**, на відміну від деяких інших зменшено-пестливих суфіксів, які формують цілі градаційні ряди з наростанням у них вищого ступеня пестливості, здатний сам вносити в суфіксальну лексему позитивну забарвленість найвищої інтенсивності [5, с. 158]. Зменшено-пестливі іменники з цим суфіксом уживаються здебільшого в усній народній поетичній творчості, напр.: *А в тому садоньку чисто метено ще й хрещатим барвіночком дрібно плетено* (Народна пісня).

Зменшено-пестливі іменники жіночого роду утворюються за допомогою суфіксів, найпродуктивнішими серед яких є **-к-** (*хатка, гірка, кабінка, клунька, корчомка, лоцинка, вуличка, доріжка, слобідка*), **-очк-/-ечк-** та **-оньк-/-еньк-** (*балочка, бухточка, стежечка, гіронька, доріженька*), пор.: *Вийшовши з вулички, Гнат наче пірнув у море білого світла* (М. Коцюбинський); *А от корчомка з закапелками, де від кожної пляшенці ждеш чуда, та шинкарочка з лукавим оком* (М. Стельмах); *Біля хати стріли скопані грядки, від воріт до порога вела стежечка* (М. Коцюбинський).

Іменники із суфіксом **-оньк-/-еньк-** можуть передавати лише пестливе значення, напр.: *Ось-ось прийду до хатоньки моєї, Де мати жде мене й не жде, Я скрикну "Матінко!" до неї, Вона на груди упаде* (О. Олесь); *Замету усі доріженьки, Де ходила ти сумна, Змию слізьми твої ніженьки* (О. Олесь).

Найменш емоційно забарвленим з-поміж зменшено-емоційних суфіксів іменників жіночого роду, мотивованих локативними назвами, є непродуктивний в утворенні демінутивів формант **-ин-**, оскільки він спеціалізується в основному на вираженні в українській мові значення одиницності, напр.: *очеретина, коноплина, зернина, квасолина, бур'янина* і под. Суфікс **-ин-** надає похідним іменникам субстантивної зони локативних іменників значення зменшеності та суб'єктивної оцінки, пор.: *хатина, хатчина, стежина* та ін.: *Весна ніби прагнула прикрасити убогу хатину зелом і квітами, щоб людям у ній було веселіше жити* (І. Цюпа); *Освіжений водами Скарбного, наласканий сонцем його, неквапно рушив Лобода лісовою стежиною, наперед уявляючи, як своїм візитом потішить старого* (О. Гончар).

Основними виразниками демінутивного значення в похідних іменниках середнього роду є суфікси **-ц(-е)**, **-ечк(-о)**, зрідка **-оньк-/-еньк(-о)**. Ці форманти є носіями реальної зменшеності й позитивної оцінки. Приєднуючись до основ локативних іменників середнього роду, вони не змінюють родової характеристики вихідного слова, пор.: *болото* → *болітце*, *дуло* → *дупельце*, *село* → *сельце, сільце*, *болото* → *болотечко*, *гніздо* → *гніздечко*, *місто* → *містечко*, *село* → *селечко*, *море* → *моренько* та ін. Напр.: *І раптом діти побачили, що він [вуж] добирається до якогось невеличкого гніздечка* (М. Стельмах); *Тихе плесо лісового озерця, старі явори над шляхом – усе нагадувало йому [Андріянові] далеке дитинство* (І. Сенченко).

Наявність у субстантивній зоні великої кількості однофункційних спільнокорневих демінутивів з різними суфіксами сприяє розгортанню словотвірної парадигми локативних іменників у глибину, пор.: *горбик, горбок; двірок, дворець; острівок, острівець; хутирок, хутирець; городець, городчик; гірка, гіронька, гірочка; річечка, річенька; гніздечко, гнізденце; болітце, болотечко; озерце, озеречко; сільце, селечко* та ін., пор.: *Вони летять до круглого, мов полумисок, озерця* (М. Стельмах); *Недалеко від них вуж іще більше висунув голову з озеречка, покрутив нею роздвоєним жалом та й почав збиратися на гілку верболозу* (М. Стельмах).

Локативні менники зрідка слугують твірною базою і для похідних з аугментативним значенням, напр.: *болотище, гніздище, річище, кошарище, млинище, млинисько, болотисько* та ін., пор.: *На стовпі біля бабусиної хати лелеки вимостили величезне гніздище* (В. Іваненко); *А посеред цього болотища є плесо, де вода також темна, ніби на чорному камені настояна* (М. Стельмах).

Чинниками, що стримують утворення іменників зі зменшено-пестливим та збільшено-згрубілим значеннями, виступають передусім семантика, походження, функціонально-стильова належність мотивувального локативного слова. Наприклад, іменники – назви адміністративно-територіальних одиниць (*область, район, губернія, округ*), найменування великого за розміром відкритого простору (*океан, низина, височина*) тощо не реалізують свій словотвірний потенціал у похідних із цими модифікаційними значеннями. Крім того, обмежує словотвірну активність локативних іменників також вплив омонімії. Так, словотворчі форманти *-ищ-* та *-иськ-* належать до найпродуктивніших засобів творення аугментативних іменників (пор.: *приймачище, котисько, котище, вітрисько, вітрище*), проте деякі іменники з локативним значенням у поєднанні з формантами *-ищ-* та *-иськ-* утворюють деривати, що мають значення "місце, де є зараз або де раніше було розташоване те, що називає твірний іменник", напр.: *торжище* – "місце торгівлі, торговий майданчик"; *ставище, стависько* – "місце, де колись був став". Пор.: *Все торжище разом схарапудилося, гойднулось – і люди побігли, збиваючи одне одного, вириваючи з-поміж плечей свої клунки, вузли, торби* (Григорій Тютюнник); *І тепер, проживши піввіку, я згадую далеке вечірнє стависько, потемнілі в жалобі трави, що завтра стануть сіном* (М. Стельмах). Тому в багатьох конкретних словотвірних парадигмах локативних іменників дериватів з аугментативним значенням немає, хоч вони є потенційно можливими.

Отже, структурно й семантично розлога субстантивна зона в складі словотвірної парадигми досліджуваної лексико-семантичної групи засвідчує високу дериваційну спроможність локативних іменників як твірних слів щодо утворення мутаційних та модифікаційних похідних. Характерною особливістю її словотвірного наповнення є велика кількість іменників з мутаційними словотвірними значеннями, серед яких назви діяча, об'єднані в суфіксально-локативний тип іменникових структур, найменування особи за територіальною ознакою та префіксально-суфіксальні іменники з локально-просторовим значенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / Іван Романович Вихованець, Катерина Григорівна Городенська. – К.: Університетське вид-во "Пульсари", 2004. – 398 с.
2. Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / К. Г. Городенська // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 285–313.
3. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20–30.
4. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
5. Кравченко М. В. Зменшено-емоційні іменники в сучасній українській мові // Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 109–186.

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАДОК У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ

У статті розглянуто не лише історичний розвиток виникнення, вживання, побутування загадок в українській, російській, англійській та французькій мовах, а й з'ясовано основні риси їхньої побудови.

Ключові слова: *загадка, енігматичний текст, різносистемні мови.*

This article deals with the historical development of origin, use and utilizing of riddles in the Ukrainian, Russian, English and French languages. The basic lines of their structure are also found out.

Key words: *riddle, enigmatic text, languages with different systems.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики інтерес до дослідження загадки не лише мовознавців, а й дидактів незначний. В україністиці дослідження загадки, на жаль, активним не є. У порівнянні з українськими та російськими загадками англійські енігматичні твори досліджені недостатньо, оскільки їх відносять не до англійського фольклору, а вони є частиною староанглійської поезії. Дослідженню французьких загадок достатньої уваги не приділено, існують лише поодинокі розвідки. Таким чином, **актуальність** статті полягає у відсутності в лінгвістичній науці систематизованих даних щодо перебігу розвитку загадок в українській, російській, англійській та французькій мовах.

Метою пропонованої статті є дослідження історичного розвитку загадок у різносистемних мовах. Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути побудову загадки; 2) схарактеризувати основні риси енігматичних текстів; 3) проаналізувати їхній історичний розвиток та 4) з'ясувати сучасне побутування загадок в українській, російській, англійській та французькій мовах.

Часткове розв'язання заявленої проблеми у вітчизняному мовознавстві розпочалося ще в ХІХ столітті. На кінець ХІХ століття було зібрано значну кількість українських народних загадок, зроблено окремі спостереження про жанрові особливості і своєрідність побутування загадок, хоч наукове вивчення та теоретичне осмислення особливостей цього жанру було ще недостатнім.

Наукові розробки в царині загадки як фольклорного жанру, розпочаті І. Я. Франком, продовжили дослідники ХХ–ХХІ століть. Так, у дисертаційному дослідженні Г. О. Онищенко [13] зосереджено увагу на вивченні мовної специфіки фольклорного жанру в аспекті текстової організації української народної загадки, взаємодії синтаксичних структур та лексичних номінацій.

Зіставляючи загадки неблизькоспоріднених мов (українську та німецьку), Н. В. Захарова [6] досліджує особливості композиційно-структурної та прагматичної організації, які проявляються на рівні не лише плану вираження, а й плану змісту.

І. П. Березовський у передмові до збірника українських загадок "Загадки" [2] розглядає тематичне розмаїття цього малого жанру фольклору, здійснює їхню загальну характеристику, подає власну класифікацію за історичними періодами.

Дослідження "Когнитивные механизмы денотации украинской загадки" О. О. Селіванової [18] присвячене аналізу психокогнітивних механізмів семіозису української загадки. Авторка виділяє три головних типи її побудови: пропозиційний, образно-метафоричний та змішаний, – які зумовлюють різноманітність концептуальних фільтрів процедури відгадування. О. О. Селіванова використовує модель ментально-психонетичного комплексу як структури репрезентації знань про денотат.

А. К. Мойсієнко у праці "Світ естетичних уявлень через значення слів (із спостережень над колористикою в народній загадці)" [10] досліджує особливості функціонування слова з

колірною семантикою як важливого компонента антецедентних співвідношень зі словом-відгадкою.

К. О. Денисова [4] розглядає енігматичні тексти у зіставленні з кросвордами, виявляє їхню схожість та відмінність як у можливості кодування загадуваного об'єкта, так і виконанні функцій.

С. Є. Нікітіна [12], у свою чергу, поряд із традиційністю вирізняє такі притаманні фольклорному тексту риси: еліптичність, контамінація, формульність, повтори, мовні зачини для жанрів епічного й ліричного, діалогічність.

У дослідженні "On the Defining the Riddle. The Problem of a Structural Unit" Ч. Скотт [8] визначає загадку як жанр вербального висловлення, який містить один, два або більше дескриптивних елементи. Автор відрізняє загадку від приказки термінами мовленнєвої комунікації з урахуванням ролей адресата – адресанта. Ч. Скотт підтверджує свої міркування щодо загадки як жанру вербального висловлення зіставним аналізом текстів двох загадок у термінах дескриптивних елементів, у термінах глибинних структур.

Англійський дослідник Е. Б. Тайлор [19] розглядає загадки як побудовані на старий лад задачі, на які треба дати цілком серйозні відповіді. Науковець вважає, що складання загадок настільки пов'язане з міфологічним періодом в історії, що будь-яке поетичне порівняння, якщо воно не дуже "темне й віддалене", при відомій незначній перестановці може стати загадкою.

Російська дослідниця Е. Г. Зубкова [7] викладає основні принципи втілення наївної мовної картини світу в англосаксонській загадці на семантичному рівні, де складний знак загадки функціонує щодо представленого відгадкою денотата. Розглядаються лінгвосеміотичні засоби фіксації таких особливостей давньоанглійської загадки, як синкретизм, вибірковість, аксіологічність, антропометричність і системність опису предметів і явищ навколишньої дійсності.

Французький дослідник Е. Rolland у розвідці "Devinettes ou énigmes populaires de la France" [25] аналізує попередні дослідження загадок у Німеччині, Англії та в слов'янських країнах, які відбулися під впливом не лише національних мотивів, а завдяки науковій зацікавленості дослідників цього жанру. Твори подаються трьома мовами: французькою, німецькою та англійською.

Майже всі мовознавці розглядали загадку як різновид образного мовлення, перш за все, метафоричного. Аристотель зазначав, що насправді ідея загадки полягає в тому, що ведучи мову про те, що насправді існує, поєднують разом з тим в єдине абсолютно неможливе [1, с. 113-114]. Помічено, що загадка не підлягає впливам максим Явності й Релевантності, які формулюються образним мовленням, що свідчить про її відмінність від інших малих фольклорних форм [5, с. 3].

Досліджуючи метафори в загадках, російський учений С. Г. Лазутін зазначає, що за способом творення та співвідношення реальних і метафоричних образів усі загадки поділяються на чотири групи [9, с. 97], зокрема:

1) загадки, в яких один предмет співвідноситься з будь-яким одним метафоричним предметом:

Укр.: *Сірий бик у вікно ник (Ранок)* [2, с. 72];

Рос.: *Зубастый крокодил все поле избороздил (Борона)* [17, с. 25];

Англ.: *This wingless bird will soar, and soon land quite safely on the Moon (A rocket)* [15, с. 23];

Фр.: *Quelle est la ville préférée des crémiers? (Chantilly)* [24];

Де *ранок* метафорично зображений як *бик сірого кольору*, *борона* уподібнюється *зубастому крокодилу*, а *ракета* – *безкрилій пташці*; *збиті вершки* – *місту*.

2) загадки, в яких один загаданий предмет виражається за допомогою кількох метафоричних образів:

Укр.: *Шестеро ніг, дві спини, дві руки і одна голова (Людина на стільці)* [2, с. 314];

- Рос.: *Две ходули, два махала, Два смотрила, одно кивало*
(Человек) [16, с. 365];
- Англ.: *Four legs, but not a beast. Full of feathers, but not a bird*
(A bed) [20, с. 11];
- Фр.: *J'ai 4 pieds et une tête mais je ne marche ni ne parle. Qui suis-je?*
(Un lit) [24];

3) загадки, в яких декілька предметів виражаються за допомогою одного метафоричного образу:

- Укр.: *Лежить кінь серед дороги, розкинув ноги; прийшов хлоп, сказав:*
"Гоп, Боже, допоможу!" (Плуг і орач) [2, с. 244];
- Рос.: *Вокруг пенька два щенка (Нос, глаза)* [16, с. 366];
- Англ.: *Brother Thin and Brother Thick fasten things, both small and big*
(A nail and a hammer) [14, с. 14];
- Фр.: *Quatre petites demoiselles qui courent,*
Qui courent et ne peuvent s'attraper
(Les ailes d'un moulin à vent) [25, с. 101].

Цей метафоричний тип трапляється досить рідко;

4) загадки, в яких кілька загаданих предметів описуються за допомогою декількох метафоричних образів:

- Укр.: *Поле незміряне, вівці не пораховані, пастух не згоджений*
(Небо, зорі, місяць) [2, с. 46];
- Рос.: *Есть три брата родные: один ест – не наестся,*
Другой пьет – не напьется,
Третий гуляет – не нагуляется (Огонь, земля, вода) [16, с. 350];
- Англ.: *There are two sisters in my house. One says:*
"I wish the day would come. Then I can lay my burden down".
The other says: "For me the night is best.
Then it is my turn to rest" (A bed and a door) [20, с. 11];
- Фр.: *Un père a douze fils, chacun d'eux en a trente,*
Moitié blancs, moitié noirs
(L'an, les mois, les jours, les nuits) [25, с. 1].

Як бачимо, в українській загадці *небо, зорі та місяць* відповідно уподібнюються *полю, вівцям та пастуху*; в російській *вогонь, земля та вода – трьом братам: перший їсть, другий п'є, третій гуляє*; в англійській – *ліжко та двері – двом сестрам: одній краще день, а іншій – ніч*; у французькій – *рік, місяць, дні, ночі, відповідно батько, його дванадцять синів* мають по *тридцять* речей, половина з яких *світлого кольору, а інша – чорного*.

Про велике пізнавальне, виховне та розвивальне значення загадок писав К. Д. Ушинський у методичному пораднику до "Рідного слова" [22].

В усній творчості кожного народу загадка з давніх-давен живе і постійно розвивається, активно функціонує. У процесі культурно-історичного розвитку людства роль загадки дедалі увиразнювалась. Так, мисливці вдавалися до інакомовлення, сподіваючись на вдале полювання, уникали називати речі справжніми іменами, а натомість вживали якісь інші, вигадані назви, приховуючи в такий спосіб свої наміри, "притуплюючи" пильність звіра, тощо.

Для того, щоб створити навіть найпростішу загадку, потрібно, як слушно відзначив відомий англійський дослідник Е. Тайлор, добре володіти здатністю абстрагування від конкретного. А щоб цей процес став загальнодоступним і перейшов просто у гру, усьому людству необхідно було пройти певний етап до глибшого пізнання світу [19, с. 53].

У давнину загадки відігравали досить активну роль у житті різних здібностей, зрілості людини, її здатності самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі [11, с. 5].

Більшість загадок у різносистемних мовах присвячено:

найзвичнішим предметам домашнього вжитку, наприклад,

- Укр.: *Витирають залюбки ноги, руки малюки.
Витирають щічки Павлик і Марічка (Рушник) [3, с. 234];*
- Рос.: *Длиннохвостая лошадка привезла нам каши сладкой.
Ждет лошадка у ворот – открывай пошире рот (Ложка)[17, с. 16];*
- Англ.: *I'm long and thin and made of steel I cut the mutton,
Beaf and veal; when not in use
I lie and wait beside my owner's round white plate (A knife) [20, с. 15];*
- Фр.: *Qui est-ce qui va et vient et ne change pas de place?
(La porte) [25, с. 71];*

тому, що проростає на городі:

- Укр.: *Я росла в темній темниці, як зроста, взяли в світлиці.
З мене шкуру всі деруть, мене варять, мене труть.
Пироги з мене печуть. Відгадайте, хто ж я є?
Чи ви знаєте мене? (Картопля) [21, с. 331];*
- Рос.: *Золотая голова велика, тяжела.
Золотая голова отдохнуть прилегла.
Голова велика, только шея тонка (Тыква) [17, с. 59];*
- Англ.: *A golden girl sits in the darkness,
But her hair hangs out in the sunlight (A carrot) [20, с. 34];*
- Фр.: *Qui est-ce qui est blanc en dedans,
Rouge dessus et qui a une queue verte? (Un radis) [25, с. 56].*

Призначення цих загадок не в тому, щоб закріпити в пізнанні людей властивості і якості простих і добре відомих усім предметів і речей. Загадка загадується, людина, яка відгадує, замислюється над відгадкою. Найчастіше інакомовлення переносить предмет у зовсім іншу сферу реченнєвого світу [23, с. 168].

Що сміливіша видумка, то складніша загадка для розгадування. Загадка охоплює поетичний бік дійсності, розкриваючи конкретно реченнєве багатство того, що ми бачимо, відчуття світу природи, тих побутових предметів і явищ, які мають пряме відношення до життя й праці народу.

Отже, загадку побудовано на можливості кодування інформації (загадуваного предмета) та її декодуванні (відгадка), енігматичні твори містять такі риси, як лаконічність, формульність, метафоричність, повтори, еліптичність, конденсованість думки, надзвичайну стійкість традицій та велику усталеність образності. Загадки, що дійшли до нашого часу, є більш творчими порівняно із загадками пізнішого походження. Нині вони побутують як засіб культурної розваги, розвитку кмітливості та мовленнєвих навичок, уважності при вивченні явищ природи, навколишнього оточення, трудової діяльності людини.

Визначений напрям дослідження історичного розвитку загадок є, безумовно, перспективним з огляду на відсутність порівняльного аналізу енігматичних текстів на ґрунті різносистемних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель; [пер. В. Г. Аппельрот]. – М.: Художественная литература, 1957. – 156 с.
2. Березовський І. П. Українські народні загадки / І. П. Березовський // Загадки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 326 с.
3. Відгадай! Загадки, прислів'я, приказки і скоромовки у дитячому садку / [упор. Л. В. Гураш, Г. Г. Ключова, А. М. Богущ]. – К.: Радянська школа. – 1982. – 142 с.
4. Денисова Е. А. Структура и функции энигматического текста : на материале русских загадок и кроссвордов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. А. Денисова. – М., 2008. – 226 с.
5. Журинский А. Н. Семантическая структура загадки : Неметафорическое преобразование смысла / А. Н. Журинский // [отв. ред. Н. В. Охотина]. – М.: Наука, 1989. – 126 с.

6. Захарова Н. В. Лінгвокультурологічні особливості українських і німецьких народних загадок : структура, семантика, прагматика: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Н. В. Захарова. – К., 2009. – 224 с.
7. Зубкова Е. Г. Семантические особенности языковой картины мира в англосаксонской загадке / Е. Г. Зубкова // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. – (Серия: Современные лингвистические и методико-дидактические исследования). – Воронеж: Воронежский государственный архитектурно-строительный университет, 2007. – С. 41-50.
8. К вопросу об определении загадки (Ch. T. Scott. On Defining the Riddle. The Problem of a Structural Unit // *Folklore Genres* / Ed. Austin-London, 1976. – pp. 77-92). – Реферат А.А. Быковой. – Паремнологический сборник. Сборник статей. – М., 1984. – С. 104-107.
9. Лазутин С. Г. Метафоры в загадках / С. Г. Лазутин // *Поэтика русского фольклора* : [уч. пособ. для филол. фак. ун-тов]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 93-105.
10. Мойсієнко А. К. Світ естетичних уявлень через значення слів (із спостережень над колористикою в народній загадці) / А. К. Мойсієнко // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. – Серія № 8. – Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Вип. 2: зб. наукових праць. – [за ред. академіка Л. І. Мацько]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 16-20.
11. Народные загадки / [сост. Д. Анкирская и В. Смирнов]. – Кострома, 1959. – 32 с.
12. Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Никитина. – М.: Наука, 1993. – 189 с.
13. Онищенко Г. А. Мовна структура української народної загадки (семантичний і синтаксичний аспекти) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. А. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2006. – 180 с.
14. Поляков Ю. М. Загадки в стихах : Книга для чтения на англ. языке в младших классах средней школы / Ю. М. Поляков. – М.: Просвещение, 1981. – 48 с.
15. Попов П. М. Загадки / П. М. Попов // *Українська народна поетична творчість*. – К.: Державне уч.-педагогічне в-во "Радянська школа", 1958. – Т. 1. – С. 313-331.
16. Пословицы. Поговорки. Загадки / [сост., авт. предисл. и коммент. А. Н. Мартынова, В.В. Митрофанова]. – М.: Современник, 1986. – 512 с.
17. Сборник загадок : пособие для учителя / [сост. М. Т. Карпенко]. – М.: Просвещение, 1988. – 80 с.
18. Селиванова Е. А. Когнитивные механизмы денотации украинской загадки / Е. А. Селиванова // *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. – (Серия "Филология"). – Том 18 (57). – 2005. – № 2. – С. 356-360.
19. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
20. Триста загадок на английском языке для школьников / [сост. Т. А. Соловьёва]. – М., 1963. – 48 с.
21. Українські прислів'я, приказки, загадки / [упор. К. І. Приходченко]. – Донецьк, 2002. – 320 с.
22. Ушинський К. Д. Поради батькам і наставникам при викладанні рідної мови за підручником "Родное слово" / К. Д. Ушинський // *Твори* : в 6 т. – Т.2. – [відп. за укр. вид. Г.С.Костюк, С.Х. Чавдаров]. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 389-448.
23. Форманова С. В. Характеристика загадки в українській і англійській мовах / С. В. Форманова, Т. А. Панасенко // *Східнослов'янська філологія* : збірник наукових праць. – (Серія : Мовознавство). – Вип.10. – Горлівка : Видавництво ГДПІМ, 2006. – С. 168-172.
24. Devinettes [Електронний ресурс] / *Le monde des petits et des*. – Режим доступу : <http://www.monde-petits-grands.com/>
25. Rolland E. Devinettes ou énigmes populaires de la France / E. Rolland. – Paris: F. Vieweg, Libraire-éditeur, 1877. – 178 p.

**ДИСКУРС ЯК СОЦІОЛІНГВАЛЬНЕ ЯВИЩЕ
СУЧАСНОГО МЕДІАПРОСТОРУ**

У статті проаналізовано полісемантику дискурсу та множинність форм його існування як соціолінгвального явища сучасного комунікативного середовища, особливу увагу зосереджено на необхідності введення до категорійного апарату лінгвістичної науки поняття дискурсу, розглянуто особливості його мікро-, макро- та суперструктури.

Ключові слова: *дискурс, медіатекст, комунікативна ситуація, суперструктура.*

The article analysed semantics discourse and plurality of forms of existence as sociolinguual phenomena of modern communication environment, particular attentions focused on the need for the introduction of categorical apparatus of linguistic science concepts of discourse, the peculiarities of its micro-, macrostructure and superstructures.

Key words: *discourse, mediatekst, communicative situation, superstructure.*

Глобалізація масовоінформаційних процесів, поява аудіовізуальних та електронних ЗМІ призвела до того, що центр творення літературної мови в ХХІ столітті перемістився в журналістику, яка стала оперативним, динамічним, багатоакцентним носієм і продуцентом суспільної думки. Через призму індивідуального світобачення сьогодення активно відображається в публіцистичному дискурсі, що охоплює психологічний, соціокультурний, емоційно-експресивний та інші чинники, передаючи всю складність сучасних стосунків особистості й світу.

Як стверджують дослідники мас-медіа, сучасна журналістика – це вже не влада над світом, а самий світ. Під цим кутом зору в ній і локалізується поняття тексту, що спроможний виконувати тільки відтворювальну, але аж ніяк не світобудівну функцію. З огляду на це в журналістикознавстві, як і в гуманітарній науці загалом, розпочалися пошуки більш об'ємного поняття, яке передало б усю складність сучасних стосунків мови і світу [6, с. 3].

Актуальність. Назріла потреба розширити межі сучасної лінгвостилістики і теорії журналістики, які традиційно аналізують журналістський матеріал як самодостатню одиницю; дослідити й усі екстралінгвальні чинники: фонові знання, погляди, настанови, цілі адресата мовлення тощо, а значить виходу на рівень дискурсу – об'єднувального стрижня процесу комунікації.

Метою статті є дослідження полісемантики дискурсу та множинність форм його існування як соціолінгвального явища сучасного комунікативного середовища, особливості його мікро-, макроструктури та суперструктури.

Уведення до категорійного апарату лінгвістичної науки поняття дискурсу сприятиме дослідженню публіцистичного твору значно ширше – як явище, що відображає творчість, і як процес (власне дискурс), і як результат (його "матеріальний відбиток" – текст). Такий підхід внесе відповідні корективи й у саму практику журналістської творчості, оскільки, усвідомивши важливість урахування дискурсивних чинників на етапі вибору теми та під час її опрацювання, журналісти отримають змогу творити інформаційно виразніші, зрозуміліші читачеві тексти, що, закономірно, істотно посилить ефективність впливу сучасних засобів масової інформації на формування громадської думки українського соціуму [8, с. 4].

Термін "дискурс" став ключовим у багатьох наукових розвідках різних галузей гуманітарного знання. Однак чіткої дефініції, яка б розкрила всю багатогранність цього поняття у загальнонаукових категоріях, досі немає.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці порушували загальнотеоретичні питання породження та функціонування дискурсу, класифікації його варіантів. Різні аспекти зазначеної проблеми досліджували такі відомі зарубіжні лінгвісти, як Н. Арутюнова,

Ш. Баллі, М. Бахтін, Ф. Бацевич, Е. Бенвеніст, О. Богданова, В. Борботько, А. Вежбицька, Т. ван Дейк, І. Ільїн, С. Крестинський, М. Миронова, О. Падучева, В. Петров, Ш. Сафаров та ін.

В Україні над цими та суміжними з ним питаннями працюють М. Бартун, О. Боровицька, Р. Бубняк, В. Бурбело, В. Буряк, Н. Волкогон, Т. Воропай, О. Галапчук, Р. Гром'як, Г. Жуковець, А. Загнітко, О. Зернецька, В. Іванов, С. Коновець, О. Онуфрієнко, М. Павлюк, Г. Почепцов, Т. Радзівська, В. Різун, Л. Рябополова, І. Соболева, М. Феллер, О. Фоменко, В. Шинкарук, В. Шкляр, І. Штерн, Г. Яворська та ін. Однак майже всі праці українських лінгвістів присвячені розглядові окремих різновидів дискурсу: літературно-критичного (Р. Бубняк), раціонального (В. Буряк), публіцистичного (І. Соболева), газетного (С. Коновець), рекламного (Н. Волкогон), дискурсу національної ідентичності (О. Онуфрієнко), політичного (К. Серажим), судового (Т. Скуратовська), спонукального (Т. Нікульшина) тощо.

Полісемантика дискурсу та множинність форм його існування як соціолінгвального явища сучасного комунікативного середовища зумовили розмаїття його термінологічних дефініцій і швидку еволюцію його тлумачень. Сьогодні сфера вживання терміна "дискурс" є настільки широкою (лінгвістика, філософія, соціологія, логіка, семіотика, теорія комунікації тощо; їхні окремі напрями – лінгвістична семантика, лінгвістика тексту, граматики тексту, прагмалінгвістика, прагмастилістика, граматична стилістика, а також міждисциплінарні науки – психолінгвістика, соціолінгвістика та ін.), що доводиться говорити про полісемію цієї термінологічної одиниці.

Суспільство конституюється практикою людської діяльності. Мова, що є вираженням такої практики, і відзеркалює, і зумовлює діяльність суспільства. Важливо тут те, що жодна зі сторін – мова і суспільство – не є незалежним агентом: вони діалектично поєднуються в дискурсі [12, с. 26].

Поняття "дискурс" дуже багатозначне. Воно походить від латинського слова *discursus*, що буквально перекладається як "біг у різних напрямках". Згодом термін набув багатьох інших значень.

У перекладі з англійської *discourse* означає "мова, міркування, розмова, бесіда", у французькій мові слово *discours* – це "діалогічна мова, публічний виступ", у середньовічній латині він мав значення "пояснення, довід, аргумент у суперечці, логічне міркування", а прикметник *дискурсивний* у цей же час набуває стійкого значення "розумовий, логічний, опосередкований", на відміну від чуттєвого, споглядального, безпосереднього. У словнику німецької мови Якоба і Вільгельма Грімм (1860 р.) це слово має двоє значень: "1) діалог, бесіда; 2) мова, лекція" [5, с. 2].

Пізніше термін "дискурс" був використаний теорією тексту в значно розширеному плані, що дало змогу дослідникам констатувати: "Дискурс – багатозначний термін лінгвістики тексту, вживаний багатьма авторами майже в омонімічних значеннях. Найважливіші з них: 1) зв'язний текст; 2) усно-розмовна форма тексту; 3) діалог; 4) низка висловлень, пов'язаних між собою за змістом; 5) мовленнєвий твір як даність – письмова або усна" [3, с. 467].

У науковій літературі, насамперед лінгвістичній і логічній, слово дискурс уживають переважно як синонім до слова текст. Причому, текст іноді розуміють не тільки як специфічний продукт мовної діяльності, а й як будь-яке явище дійсності, що має знакову природу і певним чином структуроване: наприклад, фільми, спектаклі, мітинги, дебати тощо [5, с. 3].

Сучасна гуманітарна наука значно поповнилася публікаціями, присвяченими теорії дискурсу та аналізу окремих його аспектів. Дослідники використовують різні підходи – історичний, лінгвістичний, логічний, психологічний, соціологічний, когнітивний, семіотичний, культурологічний, філософський, іноді поєднують деякі з них. Це дає підстави говорити про виокремлення самостійного напрямку досліджень – теорії дискурсу, що є

комплексною, гетерогенною дисципліною, яка склалася на перетині лінгвістики, соціології знання, когнітивної антропології та сучасних критичних досліджень культури [4, с. 126].

У дискурсології розглядають різні елементи дискурсу як комунікативної ситуації: учасники комунікації, нелінгвістичний контекст як знання світу поза мовою, який ми використовуємо для інтерпретації; паравербальні чинники, інтертекст; жанр дискурсу, тематика й цілі комунікації тощо.

О. Селіванова вважає, що створення різноманітних моделей дискурсу або ситуації спілкування розширюють спектр елементів за рахунок каналу комунікації, комунікативного шуму, його джерела, пристроїв кодування й декодування, контакту й коду, інтенції, інтерпретації і т. ін. Дослідниця пропонує такі складники комунікативної ситуації: комуніканти, текст (повідомлення) як знаковий посередник, інтеріоризоване буття і семіотичний універсум культури, до яких занурені адресант, адресат і текст. Інші компоненти комунікативної ситуації наявні в цих окремих функціональних вузлах – модулях. Наприклад, адресант має мотиви, інтенції і стратегічні програми, що опосередковують формування повідомлення і втілюються в його знаковому матеріалі. Адресат, спираючись на власну інтерпретацію, сприймає й розуміє це повідомлення. Канал зв'язку представлений способом передання інформації. Комунікативний шум можливий у всіх модулях комунікативної ситуації. Комунікативна взаємодія є процесом, що інтегрує всі модулі ситуації в комунікативному акті [7, с. 594].

Рівнева стратифікація зумовлює виокремлення в межах комунікативної ситуації трьох рівнів: формально-семіотичного, когнітивно-інтерпретаційного та соціально-інтерактивного [10, с. 7-13]. Перший співвіднесений із вербально-знаковою формою повідомлення, тексту; другий – зі змістом, закладеним у повідомленні й інтерпретованим адресатом; третій пов'язаний з інтеракцією як комунікативною взаємодією в певному соціальному середовищі у співвідношенні намірів, стратегій і реакцій. О. Тарасова виокремлює когнітивний, соціально-культурний і міжособистісний рівні мовленнєвої діяльності [7, с. 276], що увиразнює особистісну суб'єктність комунікації, її відношення до соціуму й культури.

Але ми підтримуємо думку О. Селіванової, яка виділяє в структурі дискурсу чотири рівні: *формально-змістовий*, що враховує дві змістові площини породження й інтерпретації і форми вербаліки та паравербаліки; *інтерактивний* (мотиваційно-прагматичний), що опосередковує комунікативну взаємодію адресанта й адресата із закладеними в їхній свідомості мотивами, цілями, стратегічними програмами й інтепретантами; *онтологічний*, сформований ситуацією спілкування (місцем, часом, оточенням тощо), і *соціокультурний*, що залучає до комунікації соціальні та культурні параметри. Ці рівні пронизують кожний окремий модуль комунікативної ситуації й опосередковують діалогічність і синергетичність її складників [7, с. 594].

В. Дем'янков стверджує, що дискурс – це довільний фрагмент тексту, що складається більше ніж з одного речення або незалежної частини речення. Часто, але не завжди, концентрується навколо опорного концепту; створює спільний концепт, що описує діючих осіб, об'єкти, обставини, час, вчинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки тим спільним світом для творця дискурсу та його інтерпретатора, який будується у процесі розгортання дискурсу. Лінгвіст вважає, що "вихідній структурі дискурсу притаманна послідовність елементарних пропозицій, пов'язаних між собою логічними відношеннями кон'юнкції, диз'юнкції тощо. Елементи дискурсу: зображувані події, їхні учасники, перформативна інформація і "неподії", тобто обставини, які супроводжують події; тло, що пояснює події; оцінка учасників події; оцінка, яка співвідносить дискурс з подіями" (цит. за [2, с. 67]).

Дискурс, як і будь-який комунікативний акт, уможливує наявність двох фундаментальних ролей – мовця (автора) й адресата. При цьому актори можуть у процесі мовленнєвого акту мінятися ролями. Унаслідок цього структура дискурсу складається з двох докорінно протиставлених ролей – відповідно мовця та адресата, а сам процес мовного

спілкування розглядають у цих двох перспективах, тому в дискурсології виділяють такі напрями дослідження:

- 1) побудова дискурсу (наприклад, вибір лексичних засобів у процесі первинного та вторинного семіозису);
- 2) розуміння дискурсу адресатом (наприклад, співвідношення займенників та інших дійктичних слів з тими чи тими об'єктами);
- 3) розгляд процесу мовного спілкування з позицій самого тексту, що виникає в процесі дискурсу.

Незважаючи на наявність такого розмаїття підходів до структури дискурсу, воно залишається до кінця не розв'язаним [6]. Традиційно розрізняють:

1) *макроструктуру* / глобальну структуру (членування на великі складові; узагальнений опис основного змісту дискурсу, який адресат будує в процесі розуміння; послідовність макропропозицій, тобто пропозицій, виведених із пропозицій вихідного дискурсу за визначеними правилами) як один із різновидів так званих стратегій розуміння дискурсу;

2) *мікроструктуру* / локальну структуру – це членування дискурсу на мінімальні складові, які має сенс зараховувати до дискурсивного рівня (наприклад, предикації, чи клаузи).

Крім понять макроструктури та мікроструктури, в лінгвістиці використовують терміни *суперструктури* (за Т. ван Дейком, це стандартні схеми, за якими побудовані конкретні дискурси; вони віддзеркалюють зв'язок дискурсу із жанром [1]), *схеми*, і які розуміють як стереотипні фонові знання, стереотипні уявлення про дійсність, *фрейми* – схематичні уявлення про статичні моделі, *скрипти* – динамічні стереотипні структури, *сценарій* – динамічні уявлення про статичні моделі, *фреймінг* / *рефреймінг* – для позначення різних способів бачення суспільно значущих проблем [13]).

Основним типом репрезентації знань у Т. ван Дейка, як зауважує І. Штерн, є ситуаційні моделі. Їхню базу становлять не абстрактні уявлення про стереотипні події та ситуації, а особисті знання учасників комунікації: індивідуальний досвід, наміри, почуття, емоції тощо. На думку вченого, розуміння тексту відбувається внаслідок ідентифікації описуваної ситуації в суб'єктивному внутрішньому світі, на основі власного досвіду та за допомогою власних моделей явищ і ситуацій. Цим Т. ван Дейк пояснює групові та індивідуальні розбіжності в опрацюванні соціальної інформації, ілюструючи свої міркування на матеріалі новин у мас-медіа. Він розглядає новини як певний тип дискурсу й пропонує вичленовувати в їхній композиції кілька глибинних рівнів. Перші два рівні – структури релевантності та риторичні операції – визначають творення дискурсу й формують "стиль". "Стиль" реалізує структури третього рівня, які бувають двох типів: локальні (мікроструктури) і глобальні (макроструктури). Локальні структури, за Т. ван Дейком, охоплюють лексичні й граматичні механізми формування фраз, а також "суперсинтаксичні" засоби породження зв'язних текстів. Глобальні структури містять семантичні макроструктури (топіки, теми) і формальні суперструктури, тобто схеми взаємодії текстів у дискурсі [11, с. 88-89].

Таким чином, здійснивши аналіз структурних компонентів дискурсу, можемо констатувати, що дискурс – це складний соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного середовища, який детермінується його соціокультурними, прагмаситуативними, психологічними та іншими чинниками, має лінгвістичну та екстралінгвістичну структуру і характеризується спільністю світу, який створюється впродовж розгортання дискурсу його автором та інтерпретується читачем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейк ван Т. А. и Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка / Т. А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1988. – С. 153–211.

2. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: Дон НУ, 2006. – 378 с.
3. Николаева Т. М. Краткий словарь терминов лингвистики текста / Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 33, 467 – 472.
4. Павленко Н. О. Основні підходи та методи дослідження дискурсу / Н.О. Павленко // Вісн. Житомир. держ. університету ім. І.Франка. – 2005. – № 22. – С. 126 – 128.
5. Попов Р. А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації / Р. А. Попов // Державне управління : теорія та практика. Електронне наукове фахове видання. – 2005. – № 2. – С. 1–7.
6. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К.: Брама, Изд-во Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2008. – 712 с.
8. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Катерина Степанівна Серажим. – Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2003. – 32 с. – укр.
9. Сусов И. П. Деятельность, сознание, дискурс и языковая система / И. П. Сусов // Языковое общение: Процессы и единицы. – Калинин : Изд-во Калининск. ун-та, 1988. – С. 99-106.
10. Тарасова Е. В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики / Е. В. Тарасова // Вісник Харківського національного університету. – 2000. – № 471. – С. 276.
11. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К.: АртЕк, 1998. – 334 с.
12. Mey J. The Pragmatics of transition / J. Mey // Political discourse in transition in Europe, 1989-1991. – Amsterdam; Philadelphia, 1998. – P. 25-34.
13. Minsky M. A Framework for representing knowledge / M. Minsky // The Psychology of Computer Vision. – N.Y.: Mc Grow Nill, 1975.

УДК 808.3 – 56

Олена Леонтєва
(Тирасполь)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННОГО ПРЕДИКАТА З СЕМАНТИКОЮ ОЦІНКИ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Стаття присвячена структурному аналізу семантичного типу іменного предиката зі значенням оцінки. Матеріалом дослідження стали тексти публіцистики. Вибір зумовлений високим ступенем використання в аналізованому функціональному стилі оцінної та емоційно маркованої лексики, а бездієслівні конструкції є найбільш яскравими та компактними виразниками даного семантичного типу.

Ключові слова: суб'єкт, іменний предикат, семантичні типи предиката, оцінка, аксіологічні категорії, класифікація.

The article is devoted to the structural analysis of semantic type of the nominal predicate with the estimation meaning. Newspapers were taken as the research material. The choice is determined by the high degree of the use of the estimated and emotionally marked vocabulary in the analyzed functional style, and verbless constructions are the best and compact expressive means of the given semantic type.

Key words: subject, nominal predicate, semantic types of predicate, evaluation, axiological categories, classification.

Тісний взаємозв'язок, який існує між семантикою та синтаксисом, зумовлює живий інтерес мовознавців до питання семантичної інтерпретації головних членів речення.

Проблемі дослідження семантичного аспекту функціонування предиката зі значенням оцінки було присвячено немало наукових праць. Перші спроби схарактеризувати категорію оцінки були здійснені ще в епоху античності (Сократ, Аристотель). Довгий час аналіз цього поняття здійснювався крізь призму філософії (Б. Спіноза, Д. Юм, І. Кант, Дж. Мур, Р. Хейр та інші). Численні роботи зарубіжних (А. Айер, З. Вендлер, Е. Ланг, Р. Хейр та інші), російських (Т.І. Вендіна, Л.С. Паніна, Н.Д. Арутюнова, О.М. Вольф, Л.І. Демченко, Л.І. Кудасова, Л.О. Чернейко, О.І. Федотова) та українських мовознавців (В.Л. Івашенко, О.О. Коротун, У.В. Соловій, І.В. Онищенко, В.В. Нагель, О.Г. Цехмейструк, К.С. Серажим та інші) були присвячені вивченню окремих аспектів функціонування категорії оцінки, яку правомірно можна вважати універсальною, оскільки у будь-якій мові та культурі існує більш або менш чітко виражена градація на добре та погане, а мовлення людини просто неможливе без емоційного забарвлення.

Метою дослідження стало встановлення структурно-семантичних особливостей речень з предикатом, що репрезентує категорію оцінки.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- встановити статус категорії оцінки;
- виявити семантичні відтінки аналізованої категорії;
- проаналізувати способи репрезентації предиката у досліджуваних реченнях.

У процесі роботи над обраною тематикою був використаний цілий комплекс методів емпіричного та теоретичного дослідження: спостереження та опис, метод суцільної вибірки та структурно-семантичний метод, дистрибутивний аналіз, елементи компонентного, трансформаційного аналізу та синонімічної заміни.

Матеріалом дослідження стали речення з іменним предикатом, який характеризує суб'єкт у плані оцінки. Аналізований матеріал добирався з публіцистичних текстів, оскільки характерною рисою цього функціонального стилю є високий ступінь використання оцінної та емоційно маркованої лексики.

Предметом дослідження виступають іменні предикати, у яких вербалізується семантика оцінки суб'єкта.

В основу нашого дослідження покладена гіпотеза, що іменні присудки зі значенням оцінки мають досить широкий спектр репрезентації і є продуктивними виразниками аксіологічних категорій у сучасній українській мові.

Актуальність обраної тематики зумовлена тим, що у сучасній україністиці лишається недостатньо розробленою низка питань функціональної семантики. Серед них можемо виділити, наприклад, створення комплексної функціонально-семантичної класифікації іменних предикатів.

Категорія оцінки активно функціонує у філософії, аксіології, логіці, лінгвістиці та психолінгвістиці. Розглянемо тлумачення цього терміна у філософії та лінгвістиці. У філософії оцінка – це "відношення до соціальних явищ, людської діяльності, поведінки, встановлення їх значущості, відповідності певним нормам та принципам моралі (схвалення та осуд, згода або критика, симпатія та антипатія і т. ін.). Визначається соціальною позицією, світоглядом, рівнем культури, інтелектуальним та моральним розвитком людини. З іншого боку, урахування мотивів, засобів та цілей дії, її умов, місця у системі поведінки певної особистості – необхідна умова її правильної оцінки" [3, с. 964].

У лінгвістиці поняття оцінка інтерпретується як вислів "мовця, його відношення – схвалення чи несхвалення, бажання, заохочення і т.д. – як одна з основних частин стилістичної конотації" [1, с. 305].

Виходячи з аналізу двох наведених вище визначень, підкреслюємо, що у філософії категорія оцінки безпосередньо пов'язується з етикою та мораллю, тоді як лінгвістика концентрує свою увагу на її стилістичній функції.

Л.С. Паніна визначає досліджуване поняття як універсальну категорію, "що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення й реалізується в частинах слова,

вигуках, модальних частках, повнозначних лексемах, словосполученнях, фразах, у мовленнєвих актах й аксіологічних категоріях" [2, с. 55].

Оцінювання є обов'язковою рисою будь-якого типу мовлення, різниця полягає лише у її засобах вираження та у продуктивності цього семантичного явища у різних функціональних стилях.

У публіцистичному стилі використання категорії оцінки безпосередньо зумовлено необхідністю сформуванню у реципієнта певне ставлення до історичних та політичних подій, побутових ситуацій, явищ суспільного життя або до певної особи. Відкрита пропаганда, що була характерною рисою радянської публіцистики, поступилася місцем уміло завуальованому маніпулюванню масовою свідомістю, основним прийомом якого виступає пряма та непряма оцінка. Саме вони впливають на формування оцінювання висловлювання загалом.

Семантика оцінки може функціонувати у публіцистичному тексті на різних рівнях: морфологічному, лексичному, синтаксичному, семантичному та фразеологічному.

На морфологічному рівні семантика оцінки переважно репрезентується суфіксами-модифікаторами (*Наша республіка маленька. Найспекотнішими у нас були 7 і 25 серпня. Наймасовішим був старт у класі ЕМХ – Hobby*).

На лексичному рівні семантика оцінки може бути представлена експресивно маркованою лексикою (*Ця робота була чудовою. Відчуття неповторне*) або експресивно немаркованою (*Лід тут через швидку течію ненадійний*).

На синтаксичному рівні оцінка вербалізується предикатом, вираженим словосполученням, у якому головний компонент називає об'єкт оцінки, а залежний забарвлює його семантикою об'єктивного (*Соє є гарним попередником для пшениці. Оптимальним строком сівби озимої пшениці для більшості районів республіки є перша половина вересня*) або суб'єктивного оцінювання (*Посадка – справа чудова. А в житті Олександр Петрович дивовижно скромна людина*).

Найбільш цікавим, на наш погляд, є функціонування іменних предикатів із значенням оцінки на межі семантичних типів іменних конструкцій. Залежно від того, між якими класами іменного присудка відбувається "семантична дифузія", можна говорити про наявність певних відтінків у семантичному типі іменних предикатів оцінки:

- **стану** (*А малюнок урочисто-нерухомі. Неспокійний був час... Все нормально. Все буде гаразд. Все буде добре*);
- **якісна характеристика** (*Ви, на жаль, досить наївні, і Вас дуже легко ввести в оману. Відповіді були насичені та повні*);
- **кількості** (*Чверть віку – це вже чимало. Останніх було значно більше*);
- **ідентифікації** (*Підприємства "Тиротекс", "Інтер Центр Люкс", "Електормаши" – це не просто бренди. Для мене особисто Миргород – це не просто місто...*);
- **включення суб'єкта в клас предметів** (*Придністровці – у лідерах. "Флоаре" – чемпіон*). Аналізуючи цей аспект функціонування категорії оцінки, слід підкреслити, що предикат у таких реченнях репрезентує об'єктивне оцінювання.

Нерідко іменні предикати набувають семантики оцінки, виступаючи у функції одиниць вторинної експресивної номінації, створених унаслідок метафоричного переосмислення (*Вічне наше світло – материнська мова. Санаторій "Дністер" – перлина Придністров'я*).

На фразеологічному рівні іменні предикати із семантикою оцінки виступають складовим компонентом стійких виразів (*А вони нині – на висоті*).

За традицією оцінку поділяють на позитивну та негативну. У лінгвістиці функціонують спеціалізовані терміни – меліоративи та пейоративи.

Меліоративи – лексичні одиниці, що мають позитивну експресивно-емоційну конотацію (*Всі вони – чарівні, красиві й привабливі... О, ти прекрасний і сильний*).

Пейоративи – лексичні одиниці з негативним експресивно-емоційно-оціночним значенням (*Ти дурний чоловік. Ви надзвичайний хитрун*).

Основним носієм аксіологічних категорій серед частин мови є прикметник у позитивному (*Сніговий покров був дуже незначним. Він був дуже плідним та результативним*), вищому ступені (*Ваші емоції та почуття будуть на порядок сильнішими. Вони у 3–4 рази продуктивніші комбайнів вітчизняного виробництва*) та найвищому (*Найбільш сприятливою і всебічно виправданою була б заборона всіх заходів. Найкращий засіб від усіх хвороб – це просто вода*).

Слід відмітити також випадки, коли вищий ступінь прикметників виконує функції найвищого ступеня (*Туризм – кращий відпочинок. Саме він – кращий друг бессарабських румунів. Швидке замороження – це кращий спосіб консервування. Багато хто вважає, що собака – кращий друг*). Порівняйте (*Найкращий засіб від стресу – позіхання*).

Рідше категорія оцінки репрезентується іменниками (*Ви – молодець!*) та прийменниково-відмінковими конструкціями (*Дома все в порядку. Регбі було на висоті*) тощо.

Підсилювати значення оцінки можуть такі елементи: **просто** (*Ви просто чудо*), **дуже** (*Зима – дуже небезпечний час*), **конструкції, складовими компонентами якої є числівник один + найвищий ступінь прикметника** (*Духовний світ її є одним з найбагатших серед народів Землі*) тощо.

Лексичний склад цього семантичного типу характеризується відкритістю, постійно поповнюючись не тільки за рахунок словотвору, введення нових лексичних одиниць, а й за рахунок функціональних та семантичних трансформацій слів та словосполучень.

Слід підкреслити, що в офіційній інформації, що міститься в газеті, частотність використання іменних предикатів із семантикою оцінки буде значно менше, ніж, наприклад, в авторських репортажах. Таким чином, можна з певністю твердити, що продуктивність зумовлює не тільки функціональний стиль та жанр тексту, а й бажання автора вплинути на реципієнта.

Отже, іменний присудок із значенням оцінки є об'єктивно існуючим семантичним типом предиката, який має досить широкий спектр вираження та активно використовується для репрезентації ставлення мовця до оточуючої об'єктивної дійсності, суттєво впливаючи на ефективність комунікації в газетній сфері.

Основні положення цього дослідження можуть бути корисними при подальшій розробці основних теоретичних питань аксіології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966.
2. Панина Л. С. Экспрессивная и эмоциональная лексика как оценочная категория // Проблемы современной русской лексикологии: Сб. науч. тр. – Калинин: КалининГУ, 1983.
3. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет: А.М. Прохоров (пред.). – М.: Советская энциклопедия, 1981.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Газета "Гомін" за 1997 р., 2012 р.

СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ В МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНГУ

У статті звернено увагу на соціальні характеристики людини в лексико-семантичній системі молодіжного сленгу. Автори виділяють і детально аналізують найменування осіб за родом занять, професією, національною належністю тощо.

Ключові слова: молодіжний сленг, картина світу, лексико-семантичне поле, соціальні характеристики.

In the article attention is given to social characteristics of a human in the lexico-semantic system of the youth slang. The author distinguishes and analyses in details the name of the person by an occupation, a profession, a national identity etc.

Key words: youth slang, the picture of the world, lexico-semantic field, social characteristics.

Неповнота побутування живих форм усного мовлення – соціолектів, сленгів, аргю – в українських містах належить до найзагрозливіших для майбутнього української мови явищ. Аналізуючи стан і статус української мови в першій половині ХХ ст., Ю. Шевельов акцентував на фактах недорозвиненості урбаністичних форм комунікації як ознаці ненормального стану, в якому перебувала українська мова. У праці "Так нас навчали правильних проізношень" учений стверджує: "Міський сленг, відмінний від російського (за винятком звичайних фонетичних субстанцій), фактично не існує в сучасній українській мові. Сленг здебільшого не включається до радянських словників, але для української мови доволі численні приклади можуть бути виявлені в деяких творах красного письменства" [8, с. 275]. На думку Ю. Шевельова, відсутність власного міського сленгу і спричинила широке побутування в Україні суржику [8, с. 276]. Нестачу міських сленгізмів інтелігенція частково компенсувала тим, що вкраплювала в розмовну мову російські слова й вирази, надаючи їм іронічного відтінку [8, с. 382]. Учений справедливо відзначав: "... міський сленг належить до найактивніших прошарків сучасних мов і має найвищі шанси вижити, якщо брати його en masse, а не говорити про окремі слова. ... брак цього шару в сучасній мові ставить під сумнів майбутнє цієї мови. ... міський сленг націлений у майбуття мови, прогнози щодо суржику мали б бути протилежного характеру" [8, с. 276]. Отже, Ю. Шевельов стверджує, що міський сленг – явище прогресивне на відміну від суржику.

Гострий брак у лінгвоукраїністиці досліджень мовного побуту українських міст, регіональних різновидів жаргонних підсистем, серед яких чільне місце посідає молодіжний сленг, зумовлює **актуальність** дослідження. **Мета** нашої студії – виділити й проаналізувати соціальні характеристики людини в молодіжному сленгу м. Херсона (далі МС – молодіжний сленг, ХМС – молодіжний сленг м. Херсона, КЖ – кримінальний жаргон). Основною джерельною базою дослідження слугували матеріали анкетування різних соціальних груп молоді м. Херсона віком від 14 до 27 років. Для аналізу залучалися записи усного розмовного спонтанного мовлення в різнотипних комунікативних ситуаціях та соціальних сферах, мова регіональних ЗМІ, реклами. Більшість наведених у статті прикладів не зафіксована жаргонними словниками української і російської мов [5; 3] (далі КСЖЛ, БСРЖ).

Семантичний аналіз молодіжного соціолекту здійснений переважно шляхом виділення основних лексико-тематичних груп сленгової лексики. У сучасній семантиці та теорії пізнання, що ґрунтується на ролі мови в пізнавальних процесах людини, центральним поняттям є мовна картина світу. Мовною картиною світу прийнято вважати систему уявлень, характерну для певної мови, за допомогою якої мовці класифікують, інтерпретують навколишній світ. Мовна картина світу відіграє істотну роль у формуванні ставлення індивіда до світу, до суспільних подій та явищ, до соціальних суб'єктів, у виділенні

індивідом "соціальних типажів" та у формуванні ставлення до них. М. Міщенко стверджує, що "особливості мови різних соціальних та соціально-демографічних груп значною мірою відображають особливості сприйняття та ставлення до соціальної реальності, ціннісні орієнтації цієї соціальної групи. Крім того, особливості мови представників групи "трансляють" стереотипи світосприйняття, світоставлення та світооцінювання й закріплюють їх у свідомості як членів цих груп, так і тих, хто до них не входить" [2].

Специфіка соціально обмеженої мовної картини світу виявлена, насамперед, у вибірковості сфер номінування життєвого простору. Об'єктами номінування постають ті "шматки дійсності", що мають першорядну значущість для цього соціуму. Через денотативні сфери номінацій розкривається система культурних, етичних, естетичних, соціальних стереотипів у світосприйнятті носіїв МС. У дослідженні О. Гуц проаналізовані фрагменти мовної картини світу міського підлітка: стаття (семантичні поля 'жіноча' й 'чоловіча'), частини тіла людини (семантичне поле 'тілесний'), фізичні можливості й зовнішній вигляд людини (семантичні поля 'сильний' і 'слабкий', 'високий' і 'худий', 'товстий' і 'маленький'), фізичні стани людини (семантичні поля 'хворіти', 'наркотики', 'палити', 'п'яний'), потреби людського ества (семантичні поля 'їсти', 'спати', 'секс'), емоційні стани (семантичні поля 'задоволення', 'веселощі', 'страх'), емоційне ставлення (семантичні поля 'легковажний', 'зневажати'), бійка, навчання (семантичні поля 'навчання', 'розуміти', 'дурень'), бізнес [1].

Польський соціолінгвіст С. Грабяс здійснив типологічний аналіз мовної картини світу та відповідних сутностей у польському КЖ та МС, виділивши інваріантну систему цінностей носіїв соціолектів, яка зумовлена характером діяльності й способом потрактування дійсності. "Обидва соціолінгвальні чинники – тип діяльності соціальної групи і спосіб оцінки дійсності – зумовлюють соціолектальні різновиди мови: функцію, яку вони виконують у соціальній групі й у комунікативній системі національної мови, а також інвентар мовних засобів (словотвірних насамперед), підпорядкованих цій функції при потрактуванні дійсності відповідно до вимог пануючої в групі системи цінностей" [9, с. 76]. Автор пропонує таку систему цінностей: 1) цінності вітальні; 2) цінності емоційно-почуттєві (позитивні й негативні); 3) цінності пізнавальні (мислити, розуміти, дурень, розумний та ін.); 4) вартості моральні (дружба, зрада, брехня та ін.); 5) цінності побутові (родина, етикет, сексуальна поведінка); 6) цінності естетичні (врода й потворність, молодість, старість). Аналогічно структуровано фрагменти мовного світу бурсацько-семінарського соціуму й картину світу сучасного українського МС у працях Л. Ставицької [4]. Проаналізуємо відображення мовної картини світу в лексико-семантичній системі ХМС, узявши за основу систему цінностей молодіжного соціуму й ураховуючи те, що в центрі мовної картини світу МС знаходиться людина.

Найменування осіб за родом занять, професією в ХМС актуалізовані назвами на позначення 'директора', здебільшого такі сленгізми мають загальне значення керівника: *бос* КСЖЛ; *дирик* (*диря* ШК БСРЖ, КСЖЛ); *пахан* ('ватажок' БСРЖ, 'авторитетна посадова особа' КСЖЛ); *папа* ('ватажок, голова компанії' БСРЖ); *тато* ('начальник загону в колонії', 'шанована людина старшого віку' КСЖЛ); *батько* (військ. 'командир частини' КСЖЛ); *керя* (ШК 'класний керівник' КСЖЛ); *отаман*. На позначення 'секретаря' зафіксовані дві одиниці: *секретутка* КСЖЛ; *секрестопка*. Відносно нова в соціально-професійній структурі суспільства професія охоронця йменована у ХМС як *вишибайло* (*вишибала* БСРЖ, *вишибало* КСЖЛ); *викидайло* КСЖЛ; *мухтар*. Назви міліціонера *мент*, *мусор*, *мільтон*, *фараон* є загальножаргонними, у мовленнєвому просторі м. Херсона вживані й молоддю, і старшим поколінням. Акцентована в МС професія водія, у якій спостерігаємо диференціацію за родом діяльності (дальніх рейсів, громадського транспорту, таксі), напр.: *води́ло*, *драйвер* 'водій, шофер' БСРЖ, КСЖЛ; *дальнобійник* 'шофер дальніх рейсів на вантажівці' БСРЖ, КСЖЛ; *чіф* 'водій таксі' БСРЖ; *лоховози́чик*, *членовози́чик* 'водій громадського транспорту'; *шумахер* 'водій тролейбуса'. Вплив ЗМІ позначився на актуалізації в молодіжному середовищі професії диктора: *баклан* ('ведучий рок-концерту' КСЖЛ); *дід панас* (зафіксована в мовленні

молодих херсонців 25–30 років, можливо, під впливом телепередачі "На добраніч, діти", яку вів дід Панас).

Підгрупа найменувань осіб за національною належністю виділена багатьма дослідниками МС. Актуалізованими у ХМС є ті етноніми, які включені в сленгову картину світу на основі територіальної близькості (*пшек* 'поляк'; *бульбаиш*, *сябрик* 'білорус'; *рашин*, *розпутін* 'росіянин'); у зв'язку з туристичними, діловими контактами (*макаронник* 'італієць'; *бундес* 'німець'; *джапан/джапан* 'японець'); через проживання певного етносу на території України, зокрема у м. Херсоні (*чурка*, *чурбан* 'в'єтнамець'; *хач/хачик* 'кавказець'; *азер/азербон/азербут* 'азербайджанець'; *ара* 'вірменин'; *джордж* 'грузин'; *блек*, *негрило*, *нігер*, *шоколадка*, *кізомба* 'негр'). "Комплекс національної меншовартості, закорінений в українську ментальність" [6, с. 120] прослідкований у римованій фразі, зафіксованій нами серед робітників м. Херсона: *Сонце світить – негр наше, дощ іде – хохол батраче*. Лексему *кізомба* 'негр' можна вважати локальним молодіжним сленгізмом: нічний клуб "Кізомба" існував у Шуменському мікрорайоні м. Херсона, власниками його були негри. Розмежування народів Кавказу в ХМС переважно не відбувається, наприклад, лексема *азер* уживана не обов'язково на позначення азербайджанця, а будь-якого кавказця (аналогічно *ара*, *хач*, *хачик*, *чорний*, *джордж*).

За соціальним та матеріальним станом. У молодіжному соціумі велике значення має соціальний статус, вимірюваний матеріальним достатком людини. Так, лексеми *туз* ('особа, яка має при собі велику суму грошей' БСРЖ), *дамка* ('жінка; жінка легкої поведінки' БСРЖ), *козирний* ('лідер угруповання крадіїв' БСРЖ), *діловий* ('людина, яка належить до злочинного світу' БСРЖ) у ХМС функціонують зі значенням 'соціально значуща, впливова людина'. Звертає увагу факт запозичення цих лексем із КЖ, що пояснюємо сприйманням молоддю злочинного світу як впливового в сучасному суспільстві.

Матеріальне забезпечення особи зацентроване в ХМС такими одиницями: *папик*, *батян* 'заможний, солідний, респектабельний чоловік старшого віку' (ці лексеми вживані переважно дівчатами, з актуалізацією 'немолодий спонсор-коханець'); *матрона* 'багата жінка, яка займається бізнесом' ('показна жінка середнього віку, переважно тіліста' КСЖЛ); *мажор* 'матеріально забезпечена людина' (у словниках додається сема 'яка вдає з себе представника еліти й підкреслює свою вищість над іншими', ця сема у ХМС відсутня).

Л. Ставицька наголошує, що "абсолютну більшість лексем характеристик людини за соціальним станом становлять номінації на позначення людини з провінції або з села, що має у своїй основі низку культурних та ментальних чинників" [4, с. 198]. Аналогічне спостерігає в болгарському жаргоні О. Узеньова: "негативна оцінка дається усьому "сільському" на противагу міському: мовленню, звичкам, поведінці" [7]. Нами не зафіксовані оригінальні молодіжні соціолектизми, створені херсонською молоддю, але відзначимо, що значна кількість пейоративних одиниць ХМС уживана відносно селян, напр.: *глек*, *жлоб*, *коромисло*, *лапоть*, *дегон*, *лох*, *лопух*, *дотман*.

Девіантні групи міського населення (алкоголіки, наркомани, повії) постають об'єктом іронічного кепкування в ХМС. "Номінації, які функціонують у молодіжному середовищі, жаргонізованій мові фіксують власне погляд "стороннього" на ці мікросоціуми, представники яких для внутрішньокорпоративного спілкування обирають принципово інші лексеми, що майже не проникають у ширші соціолекти" [4, с. 199]. Потужний синонімічний ряд вибудований херсонською молоддю на позначення п'яниці, алкоголіка: *алкобас*; *алколітрище*; *барига*; *зюзя* (зюзік КСЖЛ); *спиртсмен* (*спиртометр* КСЖЛ); *спиртболіст*; *літерболіст* (*літрбол*, *літробол* 'пияцтво, розпивання спиртних напоїв' БСРЖ, КСЖЛ); *пакетик синьки*; *ригальдо*; *сливовкас* (*сливу квасити* 'пиячити' БСРЖ, *слива* 'пияцтво' КСЖЛ); *ханяга* (ханига БСРЖ, КСЖЛ); *хрон* (*хронь* БСРЖ, КСЖЛ); *хронологія*; *флаконт* ('пляшка зі спиртним' БСРЖ, КСЖЛ); *фонфурик* ('флаконт одеколону, який уживають алкоголіки' КСЖЛ); *гранчак*. У більшості назв, уживаних наркоманами, спостерігаємо диференціацію за способом приймання й типом наркотичних речовин (уводити наркотики внутрішньовенно, приймати таблетки, курити), напр.: *нар*, *нарчик*, *макоїд* (*макодзьоб*

КСЖЛ), *планокур*, *ширик/ширун/ширицик*, *баяніст*, *конопліст*, *систематик*, *двигало*, *травкін*, *лободяжник*. Найменування повій (дівчат/жінок "легкої поведінки") традиційно мають презирливі конотації, більшість одиниць є загальножаргонними, напр.: *лахудра*, *прошмандовка*, *шалава*, *имара* БСРЖ, КСЖЛ; *ильондра* КСЖЛ; *хавирла*. Назви повії часто отримують залежно від "місця роботи": *дальнобійниця* БСРЖ, КСЖЛ; *плечова*, *вокзальна* БСРЖ; *стометрова*. Не зафіксована жаргонними словниками лексема *стометрова* 'повія, яка працює на *стометровці*' (у центрі м. Херсона *стометровка* 'алея, що пов'язує вулиці Перекопську й Кірова, пролягає паралельно до проспекту Ушакова').

Специфіка мовної картини світу певного соціуму – у вибірковості актуалізованих і відповідно номінованих сфер дійсності. Аналіз мовної картини світу молодіжного соціуму дозволяє виділити ті "шматки" дійсності, її складові, "піки", які є для сучасної молоді найбільш значущі. Дружба й зрадництво, боягузтво й відвага в бійці, страх і жорстокість – усе це актуально для міської молоді, активно пізнано нею, а отже, і представлено в мовній картині світу. Субмова молоді містить значну кількість слів і висловів, які деталізують і особливості взаємин, дій і станів людей у повсякденній поведінці, і фізичні дії людини, а також характеристики мовної поведінки, психічних станів, інтелектуальних дій тощо. Названі аспекти залишаються у перспективі подальших досліджень мовної картини світу молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуц Е.Н. Ненормативная лексика в речи современного городского подростка (в свете концепции языковой личности): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Омск, 1995. – 304 с.
2. Міщенко М. Мова і політичне життя // <http://www.ji.lviv.ua/searchFrameset.htm>
3. Мокиєнко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона. – С.-Пб.: "Норинт", 2001. – 720 с.
4. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
5. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
6. Ставицька Л. Національно-мовна специфіка сучасного українського сленгу // Південний архів: Філологічні науки. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2002. – Вип. 14. – С. 115–121.
7. Узенёва Е.С. Жаргон и представления о женском и мужском поле (на материале современного болгарского языка) // Гендер: язык, культура, коммуникация: Материалы Междунар. конф. – М.: МГЛУ, 2003. – С. 112–113.
8. Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – К.: Час, 1998. – 456 с.
9. Grabias S. Język w zachowaniach społecznych. – Lublin: Uniw. M. Curie-Skłodowskiej, 1994. – 336 s.

УДК 81'373.237 : 007 : 304 : 070

Наталія Орлова
(Херсон)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТЕЛЕВІЗІЙНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Стаття присвячена дослідженню закономірностей розвитку термінології телевізійної журналістики від зародження до сьогодення.

Ключові слова: українське журналістичознавство, термінологія української телевізійної журналістики.

The article is devoted research of conformities to the law of development of terminology of television journalism from its origin to the present.

Key words: Ukrainian journalism study, terminology of Ukrainian television journalism.

Актуальність дослідження. Термінологічна база українського журналістикознавства напрацьована окремими дослідниками журналістики, визначними постатями, різними науковими школами впродовж усієї історії її вивчення. Починаючи з кінця XIX ст. поступово були закладені основи і концептуальні напрями теорії та історії української науки про журналістику.

Останнім часом з'являються дослідження, в яких учені вивчають той чи той аспект терміносистеми журналістикознавства. Передусім це праці О. Гояна, В. Гоян, З. Дмитровського, А. Яковця та ін. Велике значення для систематизації й унормування термінів тележурналістики мали лексикографічні праці Д. Григораша "Журналістика у термінах і виразах" (1974), в якій терміни телебачення виокремлено в тематичну групу термінології тележурналістики, та І. Мащенко "Енциклопедія електронних мас-медіа" (2006). В останній автор подав визначення біля 5 тисяч терміноодиниць електронних засобів масової комунікації (радіо і телебачення) [4]. Проте наявні праці лише засвідчують існування термінології тележурналістики, але не подають її лінгвістичного опису. Вивчення мови телевізійної галузі, основних етапів її формування, є *актуальним* як загалом для наукового осмислення сучасних реалій журналістського процесу, для аналізу концептів телебачення, так і для поглиблення знань про природу й особливості функціонування терміносистеми українського журналістикознавства.

Метою статті є вивчення загальних тенденцій розвитку української термінології телевізійної журналістики на кожному історичному етапі становлення галузі.

Історія термінології української тележурналістики є складником розвитку всієї лексичної системи мови. Розгляд особливостей її формування здійснюємо у зв'язку з історією української мови, журналістики і журналістикознавства, телебачення та технічних засобів зв'язку.

Телебачення виділилося як окремий об'єкт технології у 1880 – 1890-их роках, а пізніше, після перерви, розвивалося як окрема галузь від початку 20-их рр. XX ст. аж до появи перших державних і приватних телевізійних установок у 30-их роках. Відповідно перші лексеми на позначення понять телебачення виникли наприкінці XIX ст.

Слово *далекобачення* побутувало з кінця XIX ст. До міжнародного обігу термін *телебачення* ввів у грудні 1900 р. російський підданий К. Перський, який виступив із доповіддю на міжнародному конгресі в Парижі [5, с. 26]. Із розвитком електричного телебачення українська мова поповнилася відповідними термінами: *дзеркальне колесо, дзеркальне кружало (диск), дисектор, екран, електронне дальнобачення, електронний телескоп, електронно-променева трубка, етер, кадр, камера, кінескоп, кружало (диск), оптико-механічна розветрка, телебачення, телефотограф* тощо [2].

Стрімко розвивається кінематографія, формується відповідна тематична терміногрупа, одиниці якої є міжгалузевими з термінологією телебачення: *епізод, зйомка, кадр, кіно, кіноапарат, кінокартина, кінолябораторія, кіномеханік, кінооператор, кінопересувка, кіноп'еса, кінострічка, кіностудія, кінотехніка, кінофабрика, кінематограф, культурфільм, монтаж, мультиплікація, оператор, навільйон, плівка, сценарій, титр, тринар, тріотар, фільм, фотомонтаж* тощо [2]. Отже, словники періоду українізації вже містять терміни нового виду журналістської діяльності – телебачення.

Наступний етап розвитку телевізійної журналістики пов'язують зі становленням тоталітарної радянської держави. У 20-х рр. в Україні розпочався процес підготовки журналістських кадрів. Відкриття освітніх закладів спонукало дослідників до створення підручників та навчальних посібників. З'являються праці науковців Українського комуністичного інституту журналістики (УКІЖ), в яких висвітлювалися окремі журналістикознавчі проблеми (М. Дмитрієв "Техника газеты. Опыт практического пособия для газетных работников" (1928), А. Земляний "Проти буржуазних та опортуністичних теорій у газетознавстві" (1931), М. Олександрів та С. Юльський "Як робити радіогазету" (1931) тощо). Ці та інші дослідження об'єднує спільне трактування преси як зброї пролетаріату у боротьбі за соціалізм, тому сучасні журналістикознавці публікації 30-х рр. називають

малопомітними, ненауковими, демагогічними за своїм змістом [6, с. 74]. Єдиним здобутком цього періоду вважають те, що дослідницький процес у галузі журналістики не припинився назавсім. Щодо тлумачення журналістичкознавчих понять, то вони здійснювалися крізь призму комуністичної ідеології.

Процес деукраїнізації, що розпочався у 1933 р., позначився русифікацією усіх сфер життя, зокрема і журналістської справи. Усі питання розвитку радіо, преси та телебачення поступово стають підвладні державі. Загалом із входженням 1924 р. України до складу Радянського Союзу розвиток засобів масової інформації, журналістської освіти і журналістичкознавства відбувався шляхом центрального планування з Москви.

Ліквідація у 1933 р. Інституту української наукової мови – осередку створення і упорядкування української науково-технічної термінології – позначилася на стані професійної мови української журналістики. Було загальмовано подальший розвиток української науково-технічної мови на власній основі, вилучено або замінено за зразком російської мови значну кількість питомих журналістських термінів: *знімання – зйомка, зняток – знімок, письмівка – курсив, світлина – фотографія, складовина – набір, число – номер* тощо. У подальшому термінологія української тележурналістики, як і інші галузеві мови, орієнтувалися на термінологію російської мови.

У повоєнний час швидкими темпами розвиваються електронні засоби масової комунікації. Зароджується термінологія тележурналістики, яка спирається на термінофонд друкованої журналістики та радіожурналістики: *ведучий, кадрвання, навчальне телебачення, репортаж-трансляція, студія, тележурнал, тележурналіст, телекамера, телеканал, телепередача, телепрограма, телерепортаж, телесценарій, телецентр, трансляція* тощо [1, с. 171-188; 5, с. 67-78; 3, с. 242-253].

У 70 – 80-х рр. ХХ ст. наукові розробки українських учених з історії, теорії, практики журналістики поглиблюються, відбувається подальша диференціація системи наукових знань про журналістику, з'являються праці, присвячені вивченню радіо- і тележурналістики, зображальної журналістики (В. Миронченка "Новини в ефірі (Теорія і технологія коротких радіоповідомлень)" (1973), В. Качкана "Жанри радіомовлення" (1976), В. Цвіка "Украинское телевидение: опыт, практика, проблемы" (1985), Ю. Шаповала "Фотопубліцистика в періодичній пресі" (1977), Б. Чернякова "Поэтика и язык изобразительной публицистики" (1990) тощо). Питання особливостей мови і стилю засобів масової інформації, теорії і практики редагування знайшли відображення в працях Р. Іванченка "Літературне редагування" (1970), Т. Ярмоленко "Стиль і мова газети" (1965), Д. Григораша "Теорія і практика редагування газети" (1966), А. Мамалиги "Структура газетного тексту" (1983) тощо). Дослідження українських журналістичкознавців містять чимало термінів друкованої журналістики, радіо- і тележурналістики, зображальної журналістики, журналістської майстерності, літературного редагування.

Узагальненням і систематизацією поняттєво-термінологічної системи радянського журналістичкознавства сер. 70-х рр. ХХ ст. став довідник Д. Григораша "Журналістика у термінах і виразах" (1974). Це була перша лексикографічна праця з фахової мови української журналістики, яка своєю появою засвідчила науковий підхід до вивчення журналістичкознавчої термінології, високий рівень розвитку журналістичкознавства в Україні. У довідникові вперше подано лексику журналістики як систему терміноодиниць, виокремлено основні поняттєво-тематичні групи термінів (у словнику виділено тематичний розділ "Телебачення"), з'ясовано їх етимологію і семантику. Незважаючи на деяку заповлітизованість, праця Д. Григораша не втратила свого значення і сьогодні [3].

У роки перебудови (1985 – 1991) починається процес наближення журналістики і журналістичкознавства до реального життя. Важливою прикметою цього часу стало оновлення інформаційного мовлення, після великої перерви знову запроваджують прямоефірні передачі, з'являються нові форми, а лексика тележурналістики поповнюється терміноодиницями: *"афішки", відео, відеозйомка, відеокліп, відеотека, "мільна опера",*

радіоміст, радіошоу, рекламний спот, репортаж з "гарячої точки", телеміст, "телефонне радіо", телешоу, ток-шоу тощо [5, с. 290-310].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у журналістикознавчій літературі, в усному мовленні журналістів радіо і телебачення спостерігаємо неоднозначне вживання низки професійних понять. Так, терміни *канал, передача, програма* почали використовувати як синоніми одного явища, однієї форми мовлення. З'явилися і нові визначення на зразок "передача на першій кнопці", "третя кнопка", що зумовлено бажанням цифрою підкреслити соціальну значимість програми, рівень патронату влади. Для цього періоду приблизність термінології є характерною рисою багатьох офіційних документів. Термін *канал* вживали на позначення: 1) технічного найменування ефірного діапазону; 2) програми проводового мовлення; 3) передачі, що поєднує різножанрові журналістські матеріали спільною темою. Незважаючи на багатозначність, термін *канал* закріпився у професійному мовленні.

У радянський період професійна мова української журналістики сформувалася як складна терміносистема, що відповідала тогочасному стану розвитку науки про журналістику. Термінологія друкованої журналістики, фото- і радіожурналістики, кінодокументалістики, реклами, редакційно-видавничої справи поповнилися новими терміноодинацями, в окрему поняттєву групу виокремилася термінолексика тележурналістики.

Національну термінологію за радянської влади офіційно не забороняли, але її розвиток коригували у певному політичному напрямку. Словник Д. Григораша був зорієнтований на російську термінологію, що спричинило введення до реєстру кальок з російської мови (*зйомка, набір, текстівка, озвучка*). Це зумовило збіднення професійної мови української тележурналістики. Водночас доступність та популярність зазначеної лексикографічної праці сприяла усталенню та систематизації української термінології тележурналістики.

Із набуттям у 1991 р. Україною незалежності розвиток засобів масової інформації, журналістики та журналістикознавства відбувається на нових засадах. Принципи партійного догматизму змінюються національно-демократичними, переоцінюється науковий здобуток істориків і теоретиків преси. Внаслідок переходу до ринкових відносин, появи приватної форми власності і розвитку демократії, зазнає суттєвої перебудови структура засобів масової інформації. Преса поділилася на державну і комерційну, радіокомітети трансформувалися в телерадіокомпанії, виникає поняття FM-діапазону, починають мовлення перші комерційні музичні радіостанції. Засоби масової інформації фактично перестали існувати як автономний централізований суспільний інститут. З'явився новий феномен – масова комунікація і її технічне втілення – глобальні телекомунікаційні засоби.

Такі перетворення у суспільному житті і журналістиці позначилися значними змінами у лексичному складі термінології тележурналістики, яка у цей період представлена терміноодинацями на позначення: а) нових форм (*"мільна опера", реаліті-шоу, телемагазин, телешопінг*); б) понять (*ліцензування, роялті*); в) ведучих (*шоу-мен*); г) нових професій електронних ЗМК (*дизайнер студії, редактор відеомонтажу, стиліст*) тощо.

Основними тенденціями розвитку термінології тележурналістики нині є:

1) архаїзація та деархізація спеціальної лексики. Цей процес пов'язаний передусім із зникненням реалій і понять радянської епохи: *антикомунізм, більшовицька преса, комсомольська преса, радіосуд*. Почали вживати терміни, вилучені в попередній період з ідеологічних міркувань: *світлина, часопис, число*;

2) вилучення з термінології зросійщених форм, штучно привнесених у професійну мову української журналістики: *газетчик, зйомка, крупний план, розфокусування*;

3) інтенсивне запозичення термінів, зокрема з американського варіанту англійської мови: *блог, директ-мейл, мас медіа, наблісіті, піар, промоушн*;

4) творення терміноодинаць за допомогою власних дериваційних ресурсів: *великий план, знімання, надвеликий план, піарник, розфокусування, тло*;

5) інтернаціоналізація термінології (за рахунок англійських термінів та використання греко-латинських терміноелементів): *інтерв'ю, брифінг, сайт, фільм, мас-медіа, телерадіоэфір, відеоінформація*;

6) дотримання принципу реальної мови (мови, яка склалася внаслідок російської асиміляторської політики): *біжучий рядок, виступаючий, відтворюючий пристрій, стираюча головка*;

7) творення термінів із використанням власних словотвірних моделей (намагання зберегти національний характер термінології): *знімання, рухомий рядок, випусковий, проїзд, сьогочасність, ЗМІ*.

Із впровадженням комп'ютерної техніки роботу професійних набірників, монтаж передач почали виконувати співробітники редакції. Професійний лексикон журналістів друкованих і електронних ЗМК поповнюється термінологією технічних працівників: монтажерів, режисерів, набірників. Особливістю сучасного етапу розвитку мови тележурналістики є нарощування поняттєво-термінологічного апарату за рахунок суміжних технічних галузей, запозичення західноєвропейських та американських наукових концепцій дослідження електронних мас-медіа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданов Г.Н. Справочник журналиста / Богданов Г.Н., Вяземский Б.А. – Л.: Лениздат, 1971. – 686 с.
2. Бойків І. Словник чужомовних слів / Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. – Харків. Київ : Вид-во Українська радянська енциклопедія, 1932. – 532 с.
3. Григораш Д. Г. Журналістика у термінах і виразах / Д.Г. Григораш. – Львів: Вища школа, 1974. – 295 с.
4. Машенко І.Г. Енциклопедія електронних мас-медіа. У 2 т. Том другий: Термінологічний словник основних понять і виразів: телебачення, радіомовлення, кіно, відео, аудіо / І.Г. Машенко. – Запоріжжя: Дике Поле, 2006. – 896 с.
5. Машенко І.Г. Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу / І.Г. Машенко. – К.: Україна, 2005. – 384 с.
6. Різун В.В., Трачук Т.А. Нарис з історії та теорії українського журналістикознавства / В.В. Різун, Т.А. Трачук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 232 с.

УДК 070 (477.52):343.433

Ольга Рембецька
(Херсон)

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНСЬКИХ ВИДАННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТ "ДЕНЬ", "ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ")

У статті проаналізовано журналістські матеріали всеукраїнських видань "День" та "Дзеркало тижня" на тему торгівлі людьми. Визначено жанрові особливості матеріалів, специфіка подачі інформації, вміння автора донести до читача причини потрапляння громадян до рабства та застереження від цього.

Ключові слова: *торгівля людьми, рабство, жертви торгівлі людьми, нелегальна трудова міграція*.

The article analysed the journalistic material of national publications "Day" and "Mirror Weekly" on the topic of human trafficking. Defined genre characteristics of materials and specificity of information, the ability to convey to the reader the author's reasons for getting people to slavery and warning against it.

Key words: *human trafficking, slavery, victims of human trafficking, illegal emigration.*

Торгівля людьми – актуальна проблема сучасності. Україна вважається однією з основних країн-транзитерів та постачальників людей як товару: упродовж шести місяців 2012 року було виявлено 197 злочинів, кваліфікованих як торгівля людьми, встановлено 229 потерпілих, з яких 35 – діти, знешкоджено вісім організованих груп зазначеної спрямованості. Вербування і продаж людей здійснювався, як правило, з метою трудової та сексуальної експлуатації. Країнами призначення для жертв торгівлі з України найчастіше були Російська Федерація, Польща, Туреччина, Ліван, Ізраїль [1, с.13].

На жаль, ця проблема сьогодні залишається поширеним явищем, вона є злочином, що порушує права людини. Останнім часом багато зафіксовано випадків внутрішньої торгівлі (коли українців перетворюють на рабів, не вивозячи за кордон, в Україні), і ця тенденція поширюється. У більшості випадків – це трудова та сексуальна експлуатація. Людей залучають на сільськогосподарські роботи, обіцяють прийнятну зарплату, а в результаті працівники опиняються в рабських умовах: у них забирають паспорти, змушують багато працювати, знущаються з них.

Торгівлю людьми не можна вважати лише надбанням сучасності, це давнє явище. Рабство є злочином у всіх державах світу. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття торгівля людьми набула величезних масштабів. Над цією проблемою працювали О. Западня, В. Іващенко, К. Левченко, О. Медведько, Л. Нечипоренко, Л. Ореховський, Ю. Решетов, А. Топчій, Г. Федькович та інші. Цей феномен піддається постійному аналізу, є предметом багатьох суперечок і дискусій на шпальтах сучасних газет.

Як зауважує дослідник А. Топчій, у посібнику для журналістів "Висвітлення в засобах масової інформації проблеми торгівлі людьми", торгівля людьми – це одна із сучасних форм рабства, що включає в себе сукупність таких ознак: вербування, перевезення, передача, продаж, усиновлення у комерційних цілях, використання у порнобізнесі та військових конфліктах, залучення до злочинної діяльності, трансплантація чи насильницьке донорство, примус до заняття проституцією, примусова праця, залучення в боргову кабалу, використання шантажу, погроз, насильства. Серед основних причин поширення цього явища в Україні дослідник А. Топчій називає такі:

- важке економічне становище громадян і безробіття;
- недостатня поінформованість про можливості працевлаштування за кордоном, незнання міграційного законодавства;
- недостовірне подання інформації про життя за кордоном;
- попит на дешеву робочу силу в країнах призначення;
- активна діяльність злочинних угруповань і недостатнє переслідування торговців людьми;
- сексуальна експлуатація [4, с. 18].

Метою нашого дослідження є здійснити аналіз публікацій у провідних всеукраїнських якісних виданнях "День" та "Дзеркало тижня" щодо виявлення кількості матеріалів на тему торгівлі людьми, огляду їх жанру, зазначення особливостей висвітлення проблеми, вміння автора донести до читача причини потрапляння громадян до рабства та застереження від цього.

Так, здійснивши комплексний аналіз всеукраїнської щоденної газети "День", яка позиціонується як інформаційно-аналітичне видання, можемо стверджувати, що видання приділяє на своїх сторінках велику увагу темі торгівлі людьми, рабства. За період 2012-2013 років нами було виявлено близько 17 матеріалів. Здійснимо їх аналіз, визначивши основні теми, їх специфіку.

У статті "Торгівля людьми: тепер в Україні. Як не стати жертвою?" (28 жовтня 2012 р.) Ганни Пучкової подано потрібну важливу інформацію для читачів аби не стати жертвою торгівлі людьми.

Як зазначає авторка матеріалу, українці, які раніше працювали за кордоном, тепер набагато частіше залишаються вдома через економічну кризу. Трудова міграція повертається обличчям у середину країни: популярними стають маршрути не в Європу,

а з села у велике місто або з невеликих містечок у курортні зони. Однак, чимало з мігрантів навіть у себе на батьківщині залишаються "нелегалами".

На конкретному прикладі жителя міста Лозова Харківської області, Геннадія, прізвище якого журналістка не назвала з етичних міркувань, було описано ситуацію, в яку він потрапив, влаштувавшись на сезонну роботу в один із кримських санаторіїв. Заробітну плату обіцяли мізерну, але вибору не було: чоловік змушений був повертати в банк кредит, який напередодні взяв, щоб хоча б якось прожити. На новій роботі відразу сказали: будеш працювати нелегально. Паспорт та санітарну книжку у робітника вилучили, виходити за територію бази відпочинку суворо заборонили. Через певний час Геннадій став почуватися погано і вирішив достроково повернутися додому. Однак розірвати угоду і повернути документи керівництво відмовилося. На допомогу міліції потерпілий навіть не сподівався, і, щоб, хоча б, до когось звернутися, зателефонував до редакції місцевої газети. Саме журналісти разом з фахівцями Міжнародного жіночого правозахисного центру "Ла Страда Україна" допомогли Геннадію звільнитися і отримати назад паспорт.

Як зазначає авторка, на щастя, ця історія завершилася відносно благополучно: герой живий-здоровий, і продовжує працювати на сезонних роботах в Криму. Цього разу – легально і з належним оформленням. Хоча, кривдники так і не були покарані.

Як наголошує журналістка, Геннадій – один з небагатьох, хто наважився розповісти про своє горе-заробіток широкій громадськості. Саме з цією метою він узяв участь у прес-клубі на тему "Рабство та торгівля людьми в середині України", організованому правозахисним центром "Ла Страда". У зустрічі брали участь правозахисники, представники Міністерства внутрішніх справ, Міністерства праці та соціальної політики, Державної служби зайнятості.

Ця стаття наголошує на тому, що нелегальне працевлаштування у своїй країні буває не менш небезпечним, ніж виїзд за кордоном, попереджають правозахисники.

Подано у матеріалі і коментар представника Міжнародної організації з міграції Оксани Горбунової, яка повідомила, що кількість звернень постраждалих від внутрішньої торгівлі людьми постійно збільшується – від шести осіб у 2004 році до понад сорока осіб у 2008. Найбільш вразливою категорією населення О. Горбунова вважає мешканців віддалених куточків України. Працьовиті селяни, погано обізнані в питаннях можливої небезпеки, і часто надто довірливі – саме те, що потрібно вербувальникам.

Інший експерт цієї статті, залучений до проблеми, – президент центру "Ла Страда Україна" Катерина Левченко, яка наголосила на тому, що торгівля людьми всередині держави – відносно нове явище. До 2000 року вважалось, що злочини цієї категорії обов'язково передбачають перетин кордону.

Журналістка подала коротку довідку про те, що "внутрішній" різновид торгівлі людьми вперше був визначений у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої в 2000 році. Наприкінці статті подано досить чіткі поради, як не стати жертвою торгівців людьми. Ці поради дані директором Державного департаменту нагляду за додержанням законодавства про працю Володимиром Сумовським. Він зазначає, що найбільш ефективний спосіб – знати законодавство і "довіряти, але перевіряти".

Таким чином, проаналізувавши цей матеріал, можемо стверджувати, що він написаний у вигляді проблемної статті, що дає цінні поради читачам.

Стаття "Сьогодні – Європейський день боротьби з торгівлею людьми" (18 жовтня, 2012 р.) присвячена актуальній темі боротьби торгівлею людьми. Матеріал написаний у формі невеликої замітки, яка інформує про те, що в Україні, яка ратифікувала у вересні 2010 року Конвенцію Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми, 18 жовтня, як і в інших країнах цієї організації, відзначають Європейський день боротьби з торгівлею людьми.

До того ж автор зазначає, що у вересні 2011 року Верховна Рада України ухвалила Закон "Про протидію торгівлі людьми". У ньому визначені основні вектори реалізації державної політики, спрямованої на протидію торгівлі людьми; визначені повноваження органів виконавчої влади при здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми; механізм запобігання і боротьби з цим явищем, надання допомоги та захисту постраждалим особам, визначені права потерпілих від торгівлі людьми тощо.

У 2011 р. український парламент ратифікував ще один документ – Конвенцію Ради Європи № 201 про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей та сексуальним насильством.

Наприкінці публікації зауважено, що останнім часом спостерігається тенденція збільшення числа жертв сучасної работоргівлі. Згідно зі спеціальною доповіддю МОП, близько 20,9 млн. осіб у світі є жертвами работоргівлі. З них 4,5 млн. осіб зазнають сексуальної експлуатації, до 14,2 млн. осіб є жертвами примусової праці та економічної експлуатації. Крім того, від 700 тис. до 1 млн. осіб щорічно примусово переміщуються через кордони для подальшого продажу. Правозахисники, посилаючись на оцінки МВС України, стверджують, що щорічно в тенета работорговців потрапляє близько 7 тисяч українців.

Отже, здійснивши аналіз публікацій на тему торгівлі людьми на сторінках всеукраїнської газети "День", можемо стверджувати, що видання приділяє велику увагу цій проблемі. Щомісяця у газеті з'являються матеріали, пов'язані з рабовласництвом та торгівлею людьми. Матеріали різноманітні за жанрами: це і проблемні статті ("Заробітчанські пастки" Г. Хрипункової), і невеликі інформативні замітки ("Групи ризику: от 3 до 73 лет" О. Кондратюк), інтерв'ю, репортажі ("Експорт" сограждан довел до суда. Что дальше?" М. Василевського). У публікаціях описуються конкретні ситуації, в які потрапили наші співвітчизники, висвітлюються проблеми боротьби з торгівлею людьми, повідомляється про державні заходи, беруться коментарі у фахівців, експертів з даної тематики.

Інформаційно-аналітичний щотижневик "Дзеркало тижня" на своїх сторінках приділяє велику увагу проблемі торгівлі людьми. Так, здійснивши аналіз газети за 2012-2013 роки, можемо стверджувати, що більше 15 публікацій було надруковано протягом вказаного проміжку.

У статті "В Україні набирає обертів торгівля людьми. Сексуальну експлуатацію випередила трудова" (5 грудня 2012 р.) автор у ліді порушив проблему, згідно якої у Міжнародній організації з міграції (надалі – МОМ) Україну назвали "експортером" живого товару. Він зауважує, що за останні 12 років у країні від торгівлі людьми постраждало більше 120 тисяч осіб. У більш ніж третині випадків українців примушували працювати на території Росії.

У подальшому матеріалі цю проблему коментує у вигляді інтерв'ю прес-секретар Міжнародної організації з міграції в Україні Варвара Жлуктенко. На її думку, більшість постраждалих від дій работорговців, – чоловіки, оскільки трудова експлуатація за декілька минулих років випередила сексуальну. У більш ніж третині випадків торгівлі людьми, з якими мала справу Організація з міграції, українців змушували працювати на території Росії.

Як зазначила В. Жлуктенко, за останні 12 років в Україні від торгівлі людьми постраждало більше 120 тисяч осіб. Зростає кількість українців, яких експлуатують на території нашої держави без вивезення за її межі. Так само ми стикаємося з випадками, коли громадяни інших держав потерпають від торгівлі людьми на території України.

В. Жлуктенко відзначає, що в пастку работорговців дуже часто потрапляють люди, не влаштовані в житті. Перш за все люди, у яких є певні соціальні проблеми.

Таким чином, проаналізувавши статтю, можемо стверджувати, що вона досить інформативна, насичена достатньою кількістю даних щодо проблеми торгівлі людьми, як цифровим показниками, так і експертними оцінками та коментарями представників

державних установ. Матеріал покликаний збудити українську громадськість щодо цієї проблеми, застерегти від необачних вчинків населення країни.

У наступному матеріалі *"Українських секс-рабінь постачають до 38 країн світу"* (22 лютого 2012 р.) у формі невеликої інформаційної замітки подано довідку щодо рейтингу України по боротьбі з торгівлею людьми, а також інших країн світу.

Так, у рейтингу по боротьбі з торгівлею людьми Україна посіла 87 сходинку. Згідно з даними дослідження, найчастіше українок продають у сексуальне рабство, а чоловіків експлуатують на будівництвах у Росії.

Як наголошує автор, експерти з економіки, політологи і криміналісти з Університету Геттінгена, Університету Гейдельберга і Лондонської школи економіки спільно розраховували індекс країн. Усього було проаналізовано дані зі 182 країн світу. Країнам виставляли оцінки за трьома категоріями: "покарання винних у торгівлі людьми", "захист жертв торговців людьми", "попередження торгівлі людьми".

Україна в останніх двох категоріях щодо захисту постраждалих та попередження відповідних злочинів набрала 3 з можливих 5 пунктів, а в першій – боротьбі зі злочинцями – значно поліпшила свої позиції і отримала "п'ятірку".

Отже, продовжуючи тему торгівлі людьми, газета "Дзеркало тижня" інформує читачів про цю проблему у загальносвітовому масштабі, зазначаючи зокрема, про місце України у світовому рейтингу по боротьбі з торгівлею людьми та її види.

У замітці *"ООН: У світі налічується 2,4 мільйона жертв торговців людьми"* (4 квітня 2012 р.) зазначено, що щорічно у світі жертвами торгівлі людьми стають 2,4 мільйона осіб, з цієї кількості (80%) знаходяться у сексуальному рабстві. За словами виконавчого директора Управління ООН, цей бізнес приносить своїм організаторам близько 32 мільярдів доларів на рік.

Автор публікації навела думки щодо порушеної проблеми й інших експертів у цій галузі, зокрема, голова агентства ООН у справах жінок Мішель Бачелет зазначила, що "важко уявити собі більш огидний і шокуючий злочин, ніж торгівля людьми".

Таким чином, газета наполегливо продовжує піднімати актуальну тему торгівлі людьми, майже щомісяця ця тема з'являється на сторінках видання. У цьому матеріалі подається коротка інформація про фонди допомоги та кошти, що виділяються до них в інших країнах світу.

Стаття *"У Луганській області сім'я фермерів тримала в рабстві 11 робітників"* (18 травня 2012 р.) читачам повідомляється про факти незаконного утримання людей на території самої України.

Автор наводить дані і прес-служби обласного управління МВС, згідно з якими, на підозрюваних – фермера та двох його синів – близько 6 років працювали 11 осіб. За важкі сільськогосподарські роботи затримані розраховувалися з ними продуктами і дахом над головою.

Інформаційна замітка насичена актуальним матеріалом за даними різних офіційних установ. Читачам повідомляється факт незаконного утримання людей та їх експлуатація. Автор утримується від аналізу та коментування події, лише обмежується наданням офіційної перевіреної інформації, яку надано прес-службою обласного управління МВС.

У статті *"Євро-2012 не призвело до сплеску торгівлі людьми"* (30 серпня 2012 р.) було піднято актуальне питання Євро-2012 та можливих потраплянь у сексуальне рабство у зв'язку з проведенням чемпіонату. Журналіст заспокоює читачів щодо такої можливості, посилаючись на дані різних офіційних джерел, як Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні.

Так, як зауважує автор, до початку Євро-2012 дослідники й активісти громадянського суспільства попереджали про те, що для надання сексуальних послуг футбольним фанам торговці людьми захоплять у свої тенета значну кількість жінок, як українок, так і громадянок інших держав.

Автор матеріалу подає коментар Рути Корчмар, координатора Програми із протидії торгівлі людьми Представництва МОМ в Україні, яка зауважила, що "детальний моніторинг ситуації, аналіз даних МОМ, правоохоронців, неурядових організації та гарячих ліній із протидії торгівлі людьми не приніс жодних доказів зростання обсягів сучасного рабства в Україні напередодні чи під час Євро-2012".

Експерт у цій галузі розтлумачила читачам, що "існує плутанина у використанні термінів "протитуція" та "торгівля людьми". Їх взаємозамінне вживання ЗМІ та деякими експертами призвело до нагнітання атмосфери навколо сексуальної експлуатації і того, що нові загрози торгівлі людьми, такі, як зростаюча кількість випадків примусової праці, почасти залишаються поза увагою".

Згідно з попередніми висновками МОМ, прогнози про зростання торгівлі людьми під час Євро-2012 не справдилися з кількох причин. Насамперед, йдеться про вже згадане змішування цього явища з протитуцією та перебільшення попиту фанів на сексуальні послуги. Крім того, певний ефект мали підвищена увага, висока готовність та попереджувальні заходи з боку правоохоронних органів. Зусилля громадянського суспільства й повідомлення ЗМІ також допомогли зупинити потенційних клієнтів та жертв.

Читачам також повідомлено, що Міжнародна організація з міграції проводила аналогічні дослідження під час Кубків світу з футболу у Німеччині 2006 року та у Південній Африці 2010-го. Під час тих футбольних турнірів також не було зафіксовано зростання сексуальної експлуатації.

У кінці статті наголошено на тому, що програма Представництва МОМ із протидії торгівлі людьми спрямована на попередження цього явища, сприяння розбудові національних потужностей для боротьби з ним та захист постраждалих. З 2000 року понад 8500 осіб отримали допомогу в рамках програми МОМ із реінтеграції постраждалих від торгівлі людьми.

На нашу думку, цей матеріал досить актуальний, своєчасний та інформативний. Він насичений коментарями експертів, які подають певні роз'яснення читачам, коментують ситуацію, надають цифрові показники.

Отже, здійснивши аналіз матеріалів газети, можемо констатувати, що видання *"Дзеркало тижня"* щомісяця на своїх сторінках піднімає тему торгівлі людьми, незаконного утримання громадян, сексуального рабства. Усі проаналізовані матеріали є інформаційними, вони насичені певними достовірними фактами, цифровими показниками; містять коментарі фахівців, експертів, які працюють у цій галузі. Проте можемо стверджувати, що лише один матеріал містить конкретні дані про факт рабства, усі інші – лише загально окреслювали проблему, коментували її. Виданню варто було приділити більше уваги роз'яснення читачам, як не потрапити у рабство як за кордоном, так і на території нашої країни; куди необхідно звертатися у випадку потрапляння у рабство, або що треба робити у таких ситуаціях. Така інформація була б корисною для читачів. Важливим аспектом варто було б висвітлення на сторінках газети методів, якими користуються торгівці людьми, адже така інформація запобігла б появі нових жертв.

Журналісти, які висвітлювати вказану тему, повинні пам'ятати, що вони беруть на себе відповідальність за формування ставлення суспільства до проблеми нелегальної трудової міграції та торгівлі людьми, а отже й до постраждалих від цього осіб. Від розуміння відповідальності за свої дії самими працівниками мас-медіа залежить подолання суспільством цієї проблеми в цілому. Журналістські помилки можуть завдати людині серйозної шкоди, результат якої виправити складно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання торгівлі людьми: Навч.-метод. посібник. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 253 с.

2. Перша щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової. Запобігання сучасним формам рабства та работоргівлі // <http://www.ombudsman.kiev.ua> //
3. Стандартні принципи прав людини по відношенню до осіб, які потерпіли від міжнародної торгівлі людьми // Посібник по наданню допомоги потерпілим від торгівлі людьми. – Київ-Харків, 1999.
4. Топчій А. Висвітлення в засобах масової інформації проблеми торгівлі людьми: Посібник для журналістів / А. Топчій. – К.: ОБСЄ, 2007. – 436 с.
5. Топчій А. Нелегальна трудова міграція та торгівля людьми. Висвітлення проблеми у ЗМІ. – К., 2008. – 399 с.

Розділ V

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА

УДК 81.411.4

Володимир Демченко
(Херсон)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ Д. МАРКОВИЧА

Статтю присвячено дослідженню функціональних особливостей юридичної лексики у творах Д. Марковича, а також особистості самого юриста в оповіданнях письменника.

Ключові слова: юридична лексика, термінологія, справедливість, судова служба, Д. Маркович, письменник, Бессарабія.

The article is devoted research of functional features of juristic vocabulary in the novels by D. Markovych, and also personalities of lawyer in the writer's novels.

Key words: legal vocabulary, terminology, justice, judicial service, D. Markovych, writer, Bessarabia.

Відомо, що головним аргументом геноциду з боку метрополійної ідеології щодо української мови – як у межах Речі Посполитої, так і Російської імперії – була теза про брак термінологічної лексики. Зрозуміло, що в умовах самостійної держави цей мовний рівень розвивається миттєво – саме так сталося в 20-ті ХХ століття, коли працювала спеціально створена термінологічна комісія, здобутки якої використовуються нами і сьогодні. Слід однак зауважити, що той прогресивний поштовх було зумовлено не лише офіційним дозволом на розвиток української мови (який надалі вже не був розвитком, а був швидше ще одним засобом ідеологічного впливу на українців у сенсі їх асиміляції в бік російської культури та мови), але й попереднім внеском у цей розвиток передових діячів української культури. Серед тих сподвижників був і Дмитро Маркович.

З дитячих років Дмитро Маркович виховувався серед ідеалів свободи і справедливості, зважаючи на поведінку свого батька, що, навчаючись у кадетському корпусі, співчував бунтарям, за що його було покарано різками і надалі направлено на військову службу на Кавказ (де він міг повторити трагічну долю Грибоєдова та менш відомих інтелектуалів, які загинули саме в несправедливій війні, і саме на стороні загарбників, що доволі парадоксально), а також зважаючи на історичний героїзм українського народу, серед якого майбутній письменник зростав [1].

Д. Маркович 1917 року писав, що варто наступним поколінням розповідати правду, щоб вони зненавиділи минуле – з його насиллям і цензурою. Він висміював російський шовінізм, владний деспотизм, критикував російських суддів, поліцію, хронічне хабарництво (навіть мати Дмитра – французенка – була вихована на критичному ставленні до російської культури). І ми – далекі нащадки – переконуємося в тому, що побудувати демократичне суспільство можна, лише засудивши попередній тоталітаризм і його служників.

За рішенням долі Д. Маркович вивчився на юриста в Новоросійському (Одеському) університеті та став судовим слідчим. Саме на цій посаді можна було хоча б спробувати допомагати простим людям. Зрештою він упродовж двох місяців навіть був міністром юстиції УНР: здійснив чистку судового та прокурорського апарату, зміцнив склад міністерства, ухвалив низку важливих рішень і законопроектів, зокрема щодо надання матеріальної допомоги батькам загиблих і постраждалих від більшовицького терору.

Зрозуміло, що юридична практика стала одним із головних джерел творчості письменника ("З давню минулого. Спогади судового слідчого", "Судова помилка", "Збройний напад", "Замах на вбивство жінки" та ін.). Реальні історії є найкращим полігоном для прозаїка. В основі таких творів – факти несправедливого ставлення до простих людей ("Іван з Буджака", "Шматок", "Два платочки", "У найми" та ін.). Письменник бореться за "маленьку людину" та її права [2].

Зрештою сам же письменник пише, що в подальшому розчарувався в судовій службі, оскільки як творча людина був проти будь-якої безправності: "його ятрили роздуми про коріння соціальної несправедливості, злочинності, морального занепаду суспільства" [3, с. 14]. Тому прагнув до хліборобської праці – як єднання з природою, що також притаманне людині творчій і ширій: "...і досі чую той чудовий дух-пах, і досі не зрозуміло, звідки набиралося по степах України та по садах і полях Бессарабії тих пахоців, здорових, приємних, ніжних" [3, с. 349].

Літературний стиль Д. Марковича також базувався на правдивості й органічності. Це було закладено одним з учителів Дмитра О. Кониським, який порадив майбутньому письменникові писати те, що чуєш, і так, як розмовляєш.

На початку ХХ століття, зрозуміло, не було в достатньому обсязі української правничої термінології, і тому Д. Маркович подає ті слова в різній формі – українською (*вчинили розбій, крадіжка*), російською (*со взломом, дознание*), калькованою з російської (*слідователь, дознання*), а також в оригіналі (*alibi*), що свідчить про відсутність усталеної системи української термінології.

В оповіданнях, присвячених кримінальним подіям ("Маленьке непорозуміння (справжня подія)", "Судова помилка", "Замах на вбивство жінки", "Збройний напад"), ми фіксували правову лексику, що актуальна й досі з часом незначними фонетичними особливостями регіону, де працював письменник або ж де він народився.

Так, сполуки *чинити слідство, вчинити розбій, взяти на поруки*, терміни *рецидивісти, свідчення, шахрайство, протокол* залишаються незмінними й на сьогодні, деякі мають статус історизмів (*каторжанин, штик-юнкер в одставці, війт*), інші ж навпаки – стають знову новаціями (*дорожнє мито, присяжні, поліціант*¹) або вже усталилися в правничій мові та кодифікувалися в словниках (*alibi – алибі*).

У тогочасних умовах навіть коли суд проводився з використанням мови місцевого населення², основні терміни судоправства все одно фіксувалися та виголошувалися мовою метрополії (російською, австрійською, польською чи румунською). Тому деякі сполуки Д. Маркович подає в оригіналі – в російськомовній формі (і навіть графіці, в лапках): "дознание пристава" (далі в тексті – адаптоване *дознання*), "орудие пытки", крадіжка "со взломом".

Окремі сполуки автор навіть пояснює в межах дефініції, наприклад: *взяти "нідписку, щоб їм нікуди не виїздити з своїх сіл"*.

Звичайно, що в масиві правничої лексики письменника наявні чимало слів і словосполучень, які адаптовано відповідно до української вимови: *слідователь* (сучасний *слідчий*), *предсідатель* [суду] (сучасний *голова*³), *смотритель* тюрми (*наглядач*).

Найбільш цікавими термінологічними сполуками для лексичного аналізу визначаємо форми, що не лише адаптовані, але й відзначаються певною логічністю саме в умовах української мови.

¹ У логічному вимірі *поліціант* – доволі правильна одиниця порівняно з усталеною у вітчизняній практиці формою *поліцейський*.

² З оповідань видно, що злодіями були найчастіше цигани (Чорар, Бокрія, Чоботар, Скрипкор) та євреї (Гершко, Аврумка, Шльомка, Мендель, Мордко Рувинштейн), а місцеві молдовани та українці – здебільшого потерпілими.

³ Сьогодні ще вживається на позначення цієї посади російська калька *головуючий*, яка все одно потребує заміни *голова*.

Наприклад:

– сполука *обдивив через лікаря* (сучасний *лікарський огляд* або *огляд у лікаря*) передбачає наявність суб'єкта дії – слідчого, який провадить огляд підозрюваного чи потерпілого за допомогою лікаря;

– сполука *складати умову* означає "укласти договір", тобто *домовленість*, яка передбачається і в сполуці "одбувати панщину *по уговору*" (тобто за *домовленістю*);

– сполука *людина у підозрінні* означає сучасного *підозрюваного*, і за цією ж семантичною логікою *людина підзорна* – це та, що "перебуває під наглядом";

– сполука *заслати у каторгу*, можливо, логічніша за більш відомий відповідник *заслати на каторгу*, оскільки у другому випадку мається на увазі місце відбуття покарання, а в першому – його різновид;

– сполуку *злодійство зорганізованою ватагою* автор більш зрозуміло пояснює в дужках – "кража шайкою", а сучасний відповідник є ще більш зрозумілим – *групова крадіжка*.

Зрештою зазначимо, що проблема двомовності суспільства завжди була актуальною в Україні. Письменник описує це таким чином:

"Прочитав я голосно бумагу старостину і запитав:

– Ви зрозуміли, що я читав?

– Не дуже, я по-панськи не дуже..." [3, с. 386].

Наостанок зазначимо, що і в сучасному суспільстві, яке перебуває у стані аномії (перехідному від тоталітаризму й авторитаризму до демократії), совісний принциповий юрист – доволі рідкісне явище. Такі ж думки, що виявлялися в Д. Марковича як правника ("Який жах охопив мою душу, що була б винна в неправому суді і неправих стражданнях невинних людей..." [3, с. 374]), могли б виправити не одного українського державного службовця. Ми ж, у свою чергу, плануємо підготувати кілька статей щодо системи духовних цінностей останнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури 19 століття (70-90 рр.) / за ред. О.Д. Гнідан. – К.: "Вища школа", 2002. – С. 6.
2. Засенко О. "Треба жити по-новому, люблячи людей!.." // Маркович Дмитро. По степах та хуторах: Оповідання. Драма. Спогади. – К., 1991. – С. 17.
3. Маркович Дм. По степах та хуторах. Оповідання. Драма. Спогади / Маркович Д.В.. – К.: "Дніпро", 1991. – 540 с.

УДК 81'373.

Галина Гайдученко
(Херсон)

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА ФУНКЦІЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У ПРОЗІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті здійснено стилістично-експресивний аналіз індивідуально-авторських новотворів у прозі Оксани Забужко.

Ключові слова: *оказіоналізм, індивідуально-авторські новотвори, okazional'ne слово, лексичні інновації, емоційно-експресивна функція.*

The article deals with the stylistically expressive analysis of individually author's neologisms in prose of Oksana Zabuzhko.

Key words: *okazionalizm, individually author new formations, okazional'ne word, lexical innovations, emotionally expressive function.*

Сучасна лінгвістика інтенсивно займається всебічним вивченням нових номінативних одиниць лексичного рівня, серед яких значне місце посідають okazіоналізми. До проблеми okazіональних слів зверталися у своїх дослідженнях Н.І. Фельдман, А.Г. Ликов, О.А. Земська, В.В. Лопатін та інші. В україністиці відповідні дослідження проведені у працях О.А. Стишова, О.О. Селіванової, Ж.В. Колоїз, В.П. Ковальова, Г.М. Вокальчук, В.В. Герман, О.О. Жижоми, В.А. Чабаненка.

Мета статті – здійснити стилістично-експресивний аналіз okazіоналізмів мови художньої прози О. Забужко.

Лінгвісти вважають мовну категорію okazіоналізмів одним із структурно-семантичних виразників художнього тексту, який характеризується метафоричністю, експресивністю, індивідуальною новизною. На думку О. А. Стишова, okazіоналізми слід розглядати *"як складне явище системного (реалізація словотвірних можливостей, закладених у системі певної мови) й асистемного (ненормативність, функціональна й емоційно-експресивна зумовленість) характеру"* [10, с. 47].

В. В. Лопатін зазначав: *"Не слід думати, що okazіоналізми – це якісь неповноцінні або ущербні слова. Ні, це слова справжні, і навіть більш потрібні в певному контексті, більш насичені за змістом і емоційним навантаженням, ніж звичайні, загальноповживані слова. Але специфіка їх полягає в тому, що, обслуговуючи окремий контекст, окремий випадок, окрему мовленнєву ситуацію, вони не претендують на те, щоб закріпитися в мові, ввійти до загального вжитку"* [8, с. 65].

Okazіональне слово – це слово, яке втілює собою авторське вміння реалізовувати словотвірні можливості, закладені в системі мови. Воно є лише мовленнєвою лексичною одиницею і не має мовної форми існування. Авторські новотвори – прикметна риса сучасного художнього стилю. Вони, на думку О. О. Селіванової, здійснюють увиразнення індивідуально-авторського мовлення, надають йому експресивності, емотивної забарвленості, образності, створюють концепт художнього твору [9, с. 424].

Оскільки, стилістичний ефект від okazіоналізму посилюється свіжістю його внутрішньої форми, а незвичайність підкреслює його образність, авторські новотвори зберігають забарвлення образної індивідуальності і поширені в творах, де виконують певну художню функцію, допомагаючи авторові досягти потрібного смислового або виразового ефекту, емоційного навантаження. Вони завжди свідомо творяться лише тим мовцем, що прагне до самовираження. Виступаючи джерелом мовленнєвого новаторства, okazіональні слова використовуються з художньо-виражальною метою і виконують експресивну функцію. Враховуючи характер експресії, розмежовують експресивно-оцінні та експресивно-емоційні утворення. Оскільки більшість okazіоналізмів називає явище з погляду емоційного сприйняття реципієнтом зображуваного, то головною метою таких утворень є вплив на нього. На експресивність новотворів впливає насамперед незвичайна природа їх виникнення, незвичайні способи творення. Okazіональні слова, які виконують експресивну функцію, містять у собі надзвичайну виразність, посилену емоційність. Уведені в контекст, вони співіснують з іншими лінгвістичними засобами і сприяють досягненню образності висловлюваного на рівні тексту.

Яскравість і семантична насиченість авторських новотворів зумовлює їх вагомість у прозових творах сучасних українських письменників. Функціонування okazіоналізмів у творах Оксани Забужко є ознакою оригінальності мовомислення авторки, свідченням її майстерності. Письменниця створює okazіоналізми, неправильність яких стає художньо або зображально-вагомою, оскільки відіграє емоційно-експресивну роль.

Okazіоналізми на позначення зовнішнього вигляду людини посідають значне місце у творчому доробку письменниці, хоч становлять собою відносно невелику групу. Варто зазначити, що, будучи справжнім лексичним новатором, О. Забужко все ж практично не створює абсолютно нових слів. Найпопулярніший спосіб творення усіх лексичних інновацій у неї – моделювання, рідше аналогія. Утім і вигадані нею самою лексичні витвори не втрачають своєї оригінальності і майстерно вписуються в канву художнього твору: *"Ленця-*

не Ленця з сонячної сторони тролейбуса вресіті відчуває, що на неї дивляться, й повертає голову (**метеликовий стріп** повіками, погляд гострий, весь такий **кутастий**, наче з натурниці Брака)" [5, с. 18]; "...так що мама була невинна, аки агнець, чи радше Діва Марія (щось у ній справді відчувалось **мадоннисте** на фотознімках кінця п'ятдесятих)" [4, с. 155]. Авторка не вигадує по-суті нічого нового, в усіх новоутвореннях легко можна відтворити першооснову (іменник "метелик" для прикметника **метеликовий**, тобто "легкий"; **мадоннисте**, тобто "невинне", спокійне, смиренне".

Зображує О. Забужко і такий тип жінки, у якої **стужавілі** стегна ниють забутиим солодким стогоном [4, с. 53], погляд **розвільжений** [4, с. 137], рот **невкоськуватий** [4, с. 161]. Останнє з оказіональних слів є витвором виключно авторської уяви і не має у мові жодних аналогів, що лише підвищує його художню вартість.

Семантика оказіоналізмів мотивується внутрішньою формою слова, образним уявленням про ту чи іншу особу. Трапляються випадки, коли про жінку О. Забужко говорить досить грубо, використовуючи оказіоналізми жаргонного характеру: "...з неї вийшла досить-таки смурна тітка, малопривітна, **бамбулувата** на виду й **грубокоста**, тип колишніх інженерш-проектниць, що тепер вистоюють із секунд-хендом по базарах..." [3, с. 16].

Досить колоритними у творах авторки є образи дітей. Наприклад, образ дівчинки з повісті "Сестро, сестро" постає таким: "**Дівчинка-пуголовок, чоласта**, як усі в вашому роді" [5, с. 6]. У семантиці слова **дівчинка-пуголовок** відбувається синтез ознак, в основі яких лежить порівняння. Значення порівняння виокремлюється у більшій частині іменникових складних новотворів прикладкового типу.

Це ж значення наявне і у композитах із метафоричною семантикою: **грубокоста тітка, білонитяні колінця**: "... новий сплеск реготу, широко розсунуті, наче грубі ковбаси в перетяжках, круглі **білонитяні колінця**" [5, с. 216].

Згущення семантики у складному слові, об'єднання слів і основ у цілісні лексичні комплекси є результатом індивідуальних пошуків письменниці, що відзначаються художньо-естетичною вартісністю. Складні слова-оказіоналізми лаконічно виражають складний зміст, значеннєво й емоційно насичені, вдало конденсують енергію слова.

"І тому тебе не відпускає думка про страх – перший і останній на цьому світі страх твоєї сестри, від якої, мов від потопельника – одяг на березі, тобі zostалися тільки – даленіюча луна імені (чи то Іванна, чи ще якась "анна") й непевний образ **чотирилітньо-пушистих** руських кучерів, підсвічених сонцем" [5, с. 6]. Найбільш дериватогенною частиною мови у сфері оказіонального словотворення є іменник. У творах О. Забужко такі новотвори зустрічаються, наприклад, при описі одягу, який підкреслює внутрішню пустоту героїв: "... якось раз вона наскоком опала мене в курилці, загнала в кут і, дурманно обвіваючи Парижем та вигріваючи лискучими, обтягнутими шкіряною спідницею стегнами, й діамантовими вушними **дармовисами**, затопила мене... таким нестримним потоком звірян..." [5, с. 179]. "До того ж, почавши вчащати на вулицю, Оленка дуже скоро обросла товаришками, вони ходили в гурті таким завітчанним **виногроном**, якому ще тільки належало бути розскубаним нарізно жадібними парубоцькими руками" [5, с. 67].

Стильово навантаженими у текстах письменниці є відіменникові префіксально-суфіксальні дієслова. О. Забужко створює цілий ряд оказіоналізмів на позначення розмовної діяльності. Наприклад: "Тільки хлопчик міг з легким серцем **зблягузкати** таку дурницю" [4, с. 20]; "...бо якби ти, якимось дивом **устругнула** в цій мові що-небудь "носильнее Фауста" Гете" [4, с. 51].

Група лексичних інновацій зі значенням предметно-якісної характеристики хоч і незначна за кількістю, проте за значеннєвою наповненістю і за сильним виявом експресивності є однією з основних у досліджуваних творах. Інноваційна авторська лексика саме цієї групи найнеординарніша за своїм складом і характеризує предмети, явища зовсім з іншої, часто навіть з абсолютно протилежної точки зору, аніж та, якої традиційно дотримується читач, мовець. Саме в складі цієї групи виокремлюється багато прикладів, що повстали виключно з авторської уяви. У О. Забужко спостерігаємо і **ненатлу**, тобто

невгамовану нічну спрагу і **жовтоплямні** візії, і **відзігорний**, тобто безгаражний автомобіль, і **вогнянобарвну** симфонію заходу, і **відвологий**, тобто щойно висохлий від дощу парк [5, с. 75], і **вигіркли**, тобто мертві води [5, с. 179], і **невгризні**, тобто міцні двері [4, с. 172].

У будь-якому випадку авторські утворення письменниці надзвичайно експресивні, тому що вони легко звертають на себе увагу читача й викликають у нього емоції, змушують більш уважно вдивлятися в текст і краще розуміти його смисл, допомагають донести до реципієнта задум письменниці. Присутність або відсутність оказіоналізмів, вибір моделей для їх створення визначаються особливостями стилю авторки. Т. Кисла стверджує, що оказіоналізми у творчості авторки постають як спосіб заховатися від жорстокості світу [7, с. 12]. Так, наприклад, у повісті "Інопланетянка", де героїня переживає творчу кризу, читаємо: "... та не хочеш ти їхнього чаю, до дідька він тобі здався, коли вже вони нарешилі второпують, що ти хочеш тільки одного – аби вони всі дали тобі спокій! ясно? спо-кій! – можеш до потьмарення, до розпаду **збезглузділих** слів на літери перечитувати те, що встигла записати, силкуючись відшукати в хащах власного почерку непомітний просвіт, натяк на продовження..." [5, с. 202]. Або ось як Забужко підкреслює відчай жінки, що втратила ще ненароджену дитину: "залунали здушені горлові звуки, схожі на гавкіт... – та вже наступної миті розітнувся мамин, таки мамин, але який же **очужілий**, моторошний, **колодязно-нутрянний крик** – на ціле життя вб'ється він тобі в пам'ять: "Бандити! Звіри! Прокляті!" [5, с. 7].

Широко використовує письменниця оказіональні іменники-демінутиви з пейоративним оцінним забарвленням. Передусім це оказіоналізми із кваліфікативними суфіксами, демінутивами та аугментативами: **скрипченятко**, **мудрагелик**, **гітлереня**, **фашистик**, **тракторяки**, **комбайнюри** тощо. Досить часто такі новотвори насправді вносять доволі іронічне звучання у текст, як у повісті "Я. Мілена": "Позаяк служба правилася на тридцять котромусь каналі, то **лапчик** (мурчик, **котульчик**, **хвостик-пухтик**) власноручно прибив за вікном спеціально придбану (сорок п'ять доларів без установки) антену" [5, с. 121].

Сама О. Забужко, характеризуючи свою творчість, говорить, що найбільше їй хотілося викричатися [2, с. 8]. Ключове почуття, що пронизує український бестселер – роман "Польові дослідження з українського сексу" – почуття самотності. Дехто з дослідників, узявши це за основу, навіть ставили самотність як діагноз твору. Тож, цілком виправданим є те, що саме у ньому знаходимо найбільше індивідуально-авторських неологізмів у функції трагічності буття: "...сьогодні є ти, котра через усіх тих людей переступити негодна, негодна і все, іскорки їхньої присутності – нема-нема, та й укидаються в повсякденному навзагал **спопілавілому бутті**" [4, с. 146]. З такою ж функцією зафіксовані оказіоналізми і в інших творах письменниці: "... на початку ж були тільки спини, сірі спини, що їх жодним чином не обходило твоє існування, та в чийй присутності, однак, не можна було ані вийти з квартири, ані рухатися по ній де хочеш – навіть до туалету **дибулялося** під їхнім наглядом, – і єдиний раз із тої сірої, **обложної непрогляді** на тебе крутнулося й вицілилося щось ніби лице, але теж не зовсім лице..." [5, с. 9].

Окрім трагедій переважно особистого плану, в О. Забужко пануючим є настрої невдоволеності життям загалом, яке постає у всій своїй потворності, у доволі грубому забарвленні. Автор знайомить свого читача із найнепривабливішими сторонами людського життя, ілюструючи це новими авторськими новотворами [1]. "Але ж вона її заріже, наздогнала на бігу серед коридора наступна думка, – отак любісенько розкладе на тому **бамбетлі** й заріже, розпатрає ножем на шматочки, і те **дургенисько** покійно сконає з усміхом на вустах, вони там що всі, подуріли, не бачать, до чого йдеться?" [5, с. 147]. Одна з головних функцій оказіоналізмів у доробку О. Забужко – функція трагічності буття – витікає з самого тексту творів, постає з самого сюжету.

Наведені приклади засвідчують, що при творенні індивідуально-авторської лексики, О. Забужко використовує традиційні для української мови словотворчі афікси, проте, досить незвично вживаючи їх, досягає відповідного ефекту новизни. Оказіоналізми є однією з

головних ознак стилю авторки, що увиразнюють мову її художніх творів, надають ефект свіжості, незвичності, підсилюють емоційність. Саме з їх допомогою письменниці вдалося створити свій неповторний стиль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько Я. Між романом та есеєм // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 9. – С. 6-8.
2. Забужко О. В українській культурі не було місця для осмислення укзестенційного досвіду жінки ...// Дзеркало тижня. – 2003. – № 4 (429).
3. Забужко О. Музей покинутих секретів: роман / О. С. Забужко. – 2-ге вид., доп. – К.: Факт, 2010. – 832 с.
4. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: роман / Оксана Забужко. – 9-те вид. – К.: Факт, 2007. – 176 с.
5. Забужко О. Сестро, сестро: повісті та оповідання / Оксана Забужко – 4-те вид. – К.: Факт, 2009. – 260 с.
6. Зборовська Н. Жіноча сповідь на тлі чоловічого герметизму : Про книгу О. Забужко "Польові дослідження з українського сексу" / Н. Зборовська // СІЧ. – 1996. – № 8-9.
7. Кисла Т. М. Специфіка маски автора ремінного постмодерністського роману (на матеріалі романів О. Забужко "Польові дослідження з українського сексу", С. Пиркало "Зелена Маргарита" та Н. Зборовської "Українська Реконкіста") / Т. Кисла // Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – № 5. – С. 11-15.
8. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования / В. В. Лопатин. – М., 1973. – 152 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (на матеріалі мови засобів мас. інформації) / О. А. Стишов. – 2-е вид., переробл. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.

УДК 811.161.276.6

Костянтин Лопатеньов
(Херсон)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРСЬКОЇ ЕЛЕКТРОНАВІГАЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті аналізується лексико-семантичне поле термінології судноводіння, зокрема однієї з її галузей – електронавігаційних термінів.

Ключові слова: термінологія, електронавігаційні прибори, фахова мова.

The article examines semantic field terminology navigating, exept one of it department is electronavigation terminology.

Key words: term, terminology, electronavigation, devices, language for special purposes.

Серед проблем, пов'язаних із вивченням термінологічної лексики, останнім часом спостерігається зростання уваги до питання дослідження фахових мов, під якими розуміють сукупність усіх мовних засобів, які використовуються спеціалістами певної галузі для досягнення взаєморозуміння. Отже, у поняття "фахова мова" входить як професійна лексика, так і терміни.

Термінотворення – особливий процес розумової діяльності людини. В лінгвістиці його розглядають як особливу складову деривації, що має свою специфіку. Це пов'язано з тим, що в науці і техніці спочатку з'являється поняття, яке потребує найменування. Тому в творенні термінів пріоритетним є структурно-когнітивний аспект, коли відштовхуються від поняття. Когнітивно-прагматична природа науково-технічного терміна зумовлена

насамперед потребами спілкування, яке вимагає, щоб мовець і слухач мали однакове розуміння, знання предмета обговорення.

Термін набуває смислу тоді, коли, сприймаючи його, слухач у своїй свідомості формує уявлення адекватне, або максимально наближене до авторського.

Мова сучасної науки і техніки, зокрема морської, – складна система, елементи якої тісно пов'язані між собою. Незважаючи на те, що в останні роки українська термінологія активно розвивається, питання українізації термінології морської справи залишається нерозв'язаним і мало вивченим. Тому тема нашої статті **актуальна**.

Мета її – дослідити шляхи творення і поповнення термінологічної системи морської справи. У статті буде розглянута термінологія однієї з її галузей – "електронавігаційні прибори".

Навіть побіжний огляд термінів морської справи свідчить, що панування у 70 – 80-х роках ХХ століття теорії "злиття мов" суттєво вплинуло на розвиток терміносистеми цієї галузі. Первісний намір термінознавців навести лад у ній у 90-х роках, наткнувшись на негаразди, помітно вщух. Частина дослідників термінів вважають, що розвиток української мови йде природним шляхом і не треба повертатися до старих термінів або створювати новації, які є незрозумілими більшості населення й особливо спеціалістам.

Аналізуючи терміни розділу морської науки "Електронавігаційні прибори", відзначаємо три шляхи їх творення:

- 1) іншомовні запозичення з різних мов, насамперед з російської (внаслідок спільного виробничо-господарського, економічного і політичного простору протягом століть) та англійської (зважаючи на великий вклад Англії у розвиток мореплавства);
- 2) власні українські терміни – рівноцінні національні відповідники іншомовним термінам;
- 3) терміни, утворені синтезом іншомовних й українських словотворчих елементів.

Розглянемо основні терміни розділу "Електронавігаційні прибори", які використовуються на водному транспорті, а також у процесі вивчення спеціальних предметів у навчальних закладах, що готують судноводіїв і судномеханіків.

Досліджуючи терміни, які використовуються для називання електронавігаційних приборів, переконуємося, що для творення їх використовувалися найрізноманітніші словотворчі ресурси, роль яких у творенні терміна була, проте, не однакова, і не всі вони використовувалися однаковою мірою.

Основною словотворчою частиною слова вчені вважають його кореневу морфему, або так званий корінь слова. В одних електронавігаційних термінах коренів може бути тільки один (*ротор, датчик, котушка, струм, провідник, електрод, гвинт, пульт, лаг, сельсин, підсилювач*), а в других – два і більше (*гірокомпас, гіросфера, гіромотор, струмопроводи, гірокамера, теплопровідний, трифазний, сельсин-азимутальний*) [5].

Поряд з кореневими морфемами до системи словотворчих засобів належать службові морфеми: суфікси, префікси, інфікси, що об'єднуються під загальною назвою – афікси. Серед афіксів, що беруть участь у творенні термінів електронавігаційної галузі мореплавства, виділяємо продуктивні, малопродуктивні і непродуктивні. До продуктивних відносимо суфікси *-ик, -ор, -ун, -ювач (конденсатор, резистор, трансформатор, пеленгатор, сердечник, двигун, змієвик, прискорювач)*; препозитивні і постпозитивні елементи іншомовного походження *авто-, гіро-, гідро-, електро-, світло-, -граф, -грам, радіо- (авторульовий, гіроскоп, гідросистема, електромагніт, світлофільтр, курсограф, курсограма, радіопеленгатор)* [5].

Іншомовні компоненти здебільшого грецького і латинського походження (*гідро-, електро-, аква-, авто-* тощо).

Простежуються така закономірність у творенні термінів електронавігаційної галузі:

- 1) для творення нового терміна використовується уже існуюча в мові назва (напр. *змійовик, обмотка, сфера, діагональ, сердечник, підсилювач, система, спостереження, повітрозбирач, "більчине колесо", поплавок*) [5];

- 2) використання іншомовних слів для найменування нових понять (напр. *лаг, ротор, транзистор, конденсатор, клінкет, итурвал, демфіруючий контур, статор, сельсин, клема, шток, термореле, резистор, реверсивний, асинхронічний* (двигун), *пермоллой, індуктивний, азимут, гірокомпас, ренітер, агрегат*) [5];
- 3) використання існуючих у мові словотвірних моделей для творення нових термінів (напр. *рульовий привід, датчик, теплопровідник, вимикач, стрічкопротяжний механізм, короткозамкнута обмотка, полупояс, струмопровід*) [5];
- 4) використання словосполучень для найменування понять (напр. *головна вісь, горизонтальний маятник, камера гороскопа, одногіроскопний корегуючий гірокомпас, змінний трифазний струм, система живлення, ртутна подушка, тристрижневий пермалоєвий сердечник, індуктивний датчик*) [5].

Отже, за словотвірною основою електронавігаційні терміни поділяються на три типи: термін – просте слово, термін – складне слово, термін – словосполучення. Терміни перших двох типів активно творяться за допомогою засобів морфологічного та лексико-семантичного способів (інші способи беруть у цьому процесі незначну участь), для творення термінів третього типу використовується синтаксичний спосіб.

За своїми семантичними ознаками терміни можуть бути поділені на декілька лексико-тематичних груп, у кожену з яких входять терміни зі спільною загальною ознакою. За тематичним принципом ми виділили такі групи:

- 1) назви приладів: *гірокомпас, оптичний пеленгатор, пелорус, курсограф, коректор швидкості судна, радіопеленгатор, автопрокладник, електромагнітний підсилювач, гідродинамічний лаг, сільфонний і мембранний апарат, сільфонний нактоуз, апара*, наприклад: 1. "Лагом називається прилад, призначений для вимірювання швидкості і пройденої судном віддалі" [1, с. 19]. 2. "Під гіроскопом розуміють динамічно симетричне тверде тіло, що швидко обертається, підвішене так, що забезпечується рух цього тіла навколо нерухомої точки, що лежить на осі його динамічної симетрії" [1, с. 110]. 3. "Сільфонний апарат – це динамічний фігурний корпус, герметично закритий круглою кришкою" (1, с. 195);
- 2) назви механізмів: *регулятор лага, статичний клінкет, повітрозбирач, коректор лага, інтегруючий двигун, автотрансформатор*, наприклад: 1. "Прийм статистичного тиску під час роботи лага з одноканальною трубкою виробляється за допомогою статичного клінкета..." [1, с. 195]. 2. "Повітрозбирач служить для збирання і видалення повітря з гідропровода повного і статичного тиску..." [1, с. 195];
- 3) назви дій і процесів: *гідродинамічний тиск, кріплення клінкета, підключення штевневого пристрою, ручне управління, подати живлення в схему аксіометрів, експлуатація авторульового; відхилити итурвал вправо; управління рульовим приводом; заміна гіросфери, запуск гірокомпаса; зупинка гірокомпаса; приведення гіросфери в меридіан*, наприклад: 1. "Кріплення клінкета за допомогою гайок" [1, с. 194]. 2. "Замість трубки до камери підключають штевневий пристрій" (1, с. 191). 3. "Ручне управління є аварійним і використовується за умови виходу з ладу всіх режимів авторульового" [1, с. 186]. 4. "Для зупинки гірокомпаса треба вимкнути систему спостереження, поставивши вимикач у положення "Вимкнено" [1, с. 168];
- 4) назви деталей приладів і механізмів: *датчик, клема, резистор, амперметр, резервуар, циліндр, шланг, статор, регулятор* (обертів), *обмотка* (дроселя), *корпус* (агрегата), *конденсатор, дросель, барабан* (швидкостей), *каретка* (коректора), *диск* (курсів), *ромбовидний штифт, гофрована трубка, електрод, екваторіальний пояс, якір, щітки, кільця, овал, підшипники, сферичний кожух, маховик, кільцевий паз, редуктор, поплавок, карданове кільце, гвинтові пробки* [5], наприклад: 1. "Під час обертання барабана ромбовидний штифт рухається по пазу й пересуває картку..." [1, с. 156]. 2. "Термореле – це герметично закритий циліндричний корпус, в середині

якого знаходиться *гофрована трубка*" [1, с. 152]. 3. "Плечами мосту є опір R1 і R2 шарів підтримуючої рідини між вугільними *електродами* на кінцях широкого *півнояса* гідросфери й електродами спостережної сфери, *резистори* і *конденсатори*" [1, с. 150]. 4. "Поплавок з гіромотором вміщений у спостережну сферу, наповнену спеціальною підтримуючою рідиною" [1, с. 147]. 5. "Під час подачі трифазної напруги на клеми статорна *обмотка* двигуна знаходиться під повною напругою, оскільки робочі обмотки *дроселя* шунтуються контактами" [1, с. 159].

Способом тематичного членування електронавігаційної термінології, як і будь-якої іншої, можна встановити місце кожного терміна в цілісній структурі, виявити сукупність парадигматичних зв'язків і відношень між термінами тієї чи іншої лексико-тематичної групи, що розкриває шляхи подальшого дослідження термінології морської справи – судноводіння та судномеханіки. Дослідження цієї терміносистеми, яке в українській мові ще практично не проводилося, зумовлено потребами суспільства забезпечити певним кодом понять цієї конкретної сфери діяльності, адже Україна – морська держава. Вивчення, упорядкування, стандартизація власної термінології морської справи сприятиме подальшому розвитку всієї терміносистеми української мови.

Ознайомлення студентів морської академії та слухачів морського коледжу з особливостями та структурою терміносистеми судноводіння, зокрема українських назв електронавігаційних приборів сприятиме оволодінню ними спеціальними вміннями вправно оперувати фаховою мовою, галузевою термінологією, дасть уявлення про термінологію як складне структуроване утворення, про місце їхньої фахової мови в системі української літературної мови, про її функції, склад, специфічні ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверкиев В.П. Судовые рыбопоисковые и электронavigационные приборы / В.П. Аверкиев. – Ленинград : "Судостроение", 1975. – 215 с.
2. Дьяков А., Кияк Т., Куделько З. Основи терміноутворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. Дьяков, Т. Кияк, З. Куделько. – К.: Вид. дім "KM Academia", 2000. – 268 с.
3. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І. Кочан. – Львів: Вид-й центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 517 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: 42.000 слів. У 4 т. / Укл. В. Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконт, 1998. – Т. 1: (А – Є). – 910 с.; Т. 2: (Ж – О). – 910 с.; Т. 3: (О – Р). – 927 с.; Т. 4: (Р – Я). – 941 с.
5. Удачин В.С., Крайнев Ю.В. Краткий словарь для молодых судоводителей/ В.С. Удачин, Ю.В. Крайнев. – М.: "Транспорт", 1991. – 80 с.

УДК 808.2-3

Елена Муссурова
(Тирасполь)

ПРОЦЕССЫ СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКОЙ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ)

Розглядається проблема семантико-стилістичної нейтралізації в сучасній російській мові на матеріалі суспільно-політичної лексики. Зроблено спробу соціолінгвістичного аналізу лексикографічних джерел останніх десятиліть і текстів російських газет і журналів, що дає наочну картину розвитку основних тенденцій семантико-стилістичної нейтралізації в сучасній російській мові.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, термін, семантична і стилістична нейтралізація.

This article is devoted to the problem of semantic and stylistic neutralization in the modern Russian language on the material of social and political lexics. It was tried to give sociolinguistic analysis of lexicographical sources of the last decades and the texts from Russian newspapers and journals, which give us a visual demonstration of the development of the basic tendencies of semantic and stylistic neutralization in the modern Russian language.

Key words: *social and political lexics, term, semantic and stylistic neutralization.*

Язык и политика – глубоко взаимосвязанные явления. Исследования политической коммуникации, а вместе с тем и общественно-политической лексики как принципиальной составляющей этого процесса, занимают важное место в рамках современной лингвистики. В связи с возросшей ролью политической коммуникации и коммуникативной деятельности, в настоящее время возрастает внимание к изучению общественно-политической лексики. Именно этот пласт лексической системы современного русского языка явился предметом нашего исследования. Общественно-политическая лексика (далее: ОПЛ) рассматривается в динамике её развития главным образом на рубеже XX-XXI в.в., особое внимание уделяется процессам её семантической и стилистической нейтрализации. Нами проведён социолингвистический анализ ОПЛ, осуществлено рассмотрение её как социально-детерминированной лексико-семантической подсистемы. Первоочередное внимание (при таком подходе) уделяется нами взаимоотношению социального и языкового, тому, как социальные факторы отражаются в лексической системе языка, как взаимосвязаны социальные и языковые изменения. Для социолингвистического анализа характерен учёт широкого социального, политического, исторического, культурного контекста, социально-ролевых отношений в обществе, фоновых знаний носителей языка. Особое значение придаётся определению состава и тематической организации ОПЛ русского языка, уяснению, какими темпами и за счёт каких ресурсов происходит обновление и развитие ОПЛ русского языка, выявлению семантических и стилистических характеристик элементов ОПЛ и описанию основных динамических процессов, происходящих в рассматриваемой подсистеме языка. Материалом исследования послужили общественно политические лексемы, отобранные из словарей современного русского языка, а также текстов российских газет и журналов.

Специфика современного политического языка в последние годы активно обсуждается специалистами (В.Н. Базылев, И.О. Воробьёва, Е.А. Земская, Е.Г. Казакевич, Л.П. Крысин, Г.Г. Почепцов, А.П. Чудинов, Е.И. Шейгал и др.). Актуальность подобных исследований определяется тем, что ОПЛ наглядно отражает структуру общества, широкий спектр происходящих в стране социальных процессов. За достаточно короткие периоды общественной жизни в этой лексико-семантической подсистеме происходят изменения, занимающие длительное время в других подсистемах.

Несмотря на большое количество трудов, разнообразие тематик и областей исследования ОПЛ, ряд задач остаётся нерешённым. Тем более, что процесс трансформации лексического пространства почти непрерывен, в чём и заключается связь языковой системы с другими сферами общественной жизни (политической, социально-экономической, государственной). Совершенно очевидно: чем интенсивнее изменения в политике, тем интенсивнее изменения лексики на каждом этапе её развития.

Именно в сфере политической лексики наблюдаются существенные изменения, обусловленные общественно-политическими процессами. ОПЛ отличается высокой "динамичностью", многообразием жанров, социально-идеологической дифференциацией терминологии, обилием разнообразных эллипсов и метафор.

Несмотря на то, что изучение слов и устойчивых сочетаний общественно-политического содержания ведётся в отечественном языкознании давно и к настоящему времени имеется довольно обширная библиография по данному разделу лексикологии, но до сих пор нет единого общепринятого термина для обозначения данного лексического разряда и его однозначного толкования. Это связано с объективными трудностями, вызванными

неодинаковим пониманием состава и границ названного разряда, что в свою очередь объясняется сложностью самого объекта исследования, спецификой обозначаемых социально-политических понятий и явлений, которые обладают скрытыми противоречиями, обусловленными самой природой общественных явлений. По нашему мнению, наиболее чёткое определение понятия ОПЛ можно найти у Е.В. Розена. К данному классу лексики исследователь относит "всю терминологию международных отношений и мировой экономики, реалии внутривнутриполитической и экономической жизни данной страны, все обозначения, связанные с политическим устройством и общественно-политической жизнью других стран" [5, с. 95]. Соглашаемся с мнением автора, который указывает на своеобразие состава ОПЛ с точки зрения её семантики, которое заключается в том, что "зачастую нейтральные слова в политическом контексте могут получать дополнительное значение и приобретать политическую значимость" [5, с. 95-96].

В вопросе о количественной оценке ОПЛ также имеются расхождения [И.Ф. Протченко, А.Л. Голованевский и др.]. Следует полагать, что данный разряд лексики ввиду его особых свойств и характера имеет неустойчивые и размытые границы и вопрос о критериях выделения ОПЛ и её объёме нельзя считать полностью решённым.

В современной отечественной науке можно выделить два основных подхода к выделению и определению ОПЛ. Одни учёные (И.Ф. Протченко, А.А. Бурячок, Е.С. Якубовская и др.) определяют состав ОПЛ путём перечисления входящих в эту подсистему тематических групп. В определениях второго типа авторы пытаются дать более формализованные дефиниции, опираясь на некоторые общие семантические признаки, характеризующие входящие в ОПЛ единицы, и тем самым определить границы этой подсистемы (Х.М. Милигц, Л.А. Мурадова, Г.А. Заварзина, Л.А. Жданова и др.). В качестве компонентов, наличие которых в структуре значения той или иной лексической единицы служит основанием для отнесения её к ОПЛ, обычно перечисляются следующие: "политический", "социальный", "связанный с властью". Однако такой подход позволяет выделить только центральную часть, ядро ОПЛ, определение же её периферии обычно всё равно осуществляется через перечисление тематических групп.

Исследуя ОПЛ, лингвисты обычно придерживаются единого мнения о том, что внутри этого лексического пласта чётко выделяется ядро – слова "узкополитического" разряда типа "государство" (общественный строй; форма общественного устройства; государственная власть и государственное устройство; общественные организации и их деятельность), "политика и идеология" (виды политики и её проведение; общественно-политические движения и их представители), "экономика" (основные принципы государственной политики в области экономики; основные направления экономической политики).

На современном временном отрезке мы можем говорить о выделении следующих групп ОПЛ по сферам человеческой деятельности, из которых взяты те или иные слова в политическую речь, по сферам преимущественного употребления: 1) слова собственного политического дискурса: а) номенклатурные наименования лиц, ведомств, органов, территорий и т.п.; б) терминология электоральных и смежных технологий (политический маркетинг и т.п.); в) наименования политических партий, движений, течений и их членов (участников); г) политический жаргон; 2) термины права, употребляемые в общественно-политическом дискурсе СМИ: а) собственно термины; б) правовой жаргон; 3) экономические термины, употребляемые в общественно-политическом дискурсе СМИ; 4) религиозные термины, употребляемые в общественно-политическом дискурсе СМИ: а) традиционные; б) фундаменталистские; в) новые (сайентистские и др.); 5) этнографические термины, употребляемые в общественно-политическом дискурсе СМИ; 6) технические термины, обозначающие реалии, имеющие большую общественную значимость; 7) философские, культурологические, социологические, лингвистические и психологические термины, обозначающие реалии, имеющие большую общественную значимость.

Таким образом, можно сказать, что ядро ОПЛ и её периферия – явления сложные, и границы периферии ОПЛ достаточно условны, так как язык – живая, движущаяся материя.

Итак, ОПЛ – это особый пласт общего словарного состава, используемый для ознакомления с вопросами политики, экономики, общественного развития, обусловленных типом производственных отношений общественно-экономической формации, и имеющий следующие черты: 1) употребление ОПЛ рассчитано на понимание её не узким кругом специалистов, а широкими слоями населения. Принцип доступности публикуемого общественно-политического материала является основным в языковой политике; 2) ОПЛ чутко реагирует на все политические, социальные сдвиги и события, поэтому становление и развитие её особенно сильно обусловлено экстралингвистическими факторами социально-исторического характера; 3) многие общественно-политические языковые единицы обладают развитой лексической сочетаемостью; 4) одной из особенностей процесса организации новых слов является непредсказуемость его активности. В наибольшей мере это касается области общественно-политических отношений, в которой мы постоянно сталкиваемся с факторами массового появления однокоренных новообразований, в которой обнаруживается новая общественно-политическая проблема.

Таким образом, ОПЛ организована по определённом принципу, характерному для слов общественно-политического содержания. В смысловой же структуре ОПЛ просматривается особый вид эмоциональной оценки – социальный. При выходе из ограниченного терминологического поля в более широкую сферу, в частности в публицистику, ОПЛ приближается к общелитературной.

Общепризнанно, что от другой общеупотребительной лексики ОПЛ отличается тем, что она чрезвычайно тесно связана с социальной жизнью носителей языка, а также таким феноменом, как идеология. Следует отметить, однако, что у элементов, принадлежащих к разным подсистемам ОПЛ, эта связь носит различный характер. К примеру, ОПЛ терминологического происхождения так же идеологизирована, как соответствующие единицы общественно-политической терминологии. Названия организаций, блоков, политических группировок и течений и т.п. – это обозначения номенклатурного типа, которые выполняют сугубо референциальную функцию. Безусловно, нельзя утверждать, что в этих названиях непосредственно отражаются идеологические взгляды носителей языка. Но они обозначают реалии, важные для общественной жизни, часто в них репрезентируются особенности социального устройства, присущие разным общественно-экономическим формациям, поэтому некоторые из этих наименований могут быть идеологически значимыми и будут неодинаково оцениваться сторонниками разных идеологических взглядов. Например, переименование после революции 1917 года *полиции* в *милицию* и обратное переименование уже в XXI веке.

Проблема влияния социально-идеологических факторов на лексическую систему языка и их семантической репрезентации в настоящее время приобретает большой научный интерес. При этом важным является вопрос о статусе идеологизированного компонента в семантической структуре ОПЛ.

Общепринятой сегодня является научная позиция, согласно которой идеология как одна из составляющих концепций развития социума находит своё отражение в содержательной структуре политического слова.

О важном влиянии идеологии на язык свидетельствует большое количество работ в отечественной лингвистике XX столетия (И.К. Белодед, В.М. Брицын, Т.В. Весна, Г.О. Винокур, О.И. Воробьёва, В.И. Говердовский, А.Л. Голованевский, А.М. Григораш, П.Н. Денисов, Ю.Д. Дешериев, Т.М. Дридзе, О.П. Ермакова, В.М. Жирмунский, Е.А. Земская, С.И. Карцевский, Л.П. Крысин, Т.Б. Крючкова, Н.А. Купина, Б.Ю. Норманн, Е.Д. Поливанов, И.Ф. Протченко, А.А. Романов, А.М. Селищев, О.А. Семенюк, Е.С. Серажим, И.А. Стернин, С.П. Хижняк, А.П. Чудинов, Е.И. Шейгал, Г.М. Яворская и др.). Большинство исследователей основной типологической особенностью ОПЛ считают её

идеологизованность, которая в разных работах обозначается по-разному: "идеологическая обусловленность", "классовая ориентированность" и т.п.

Согласно другой точке зрения, идеологизованность – это специфическая черта, характерная для ядра ОПЛ.

Для советского общества был характерен идеологический монизм, который на языковом уровне репрезентовался в существовании единой системы ОПЛ, идеологическая дифференциация в этом случае, если и существовала, то носила имплицитный характер.

Отличительной чертой современного этапа российского общества является идеологический плюрализм. Множественность идеологий образует гораздо более хаотичное, чем в советское время, концептуальное поле, на котором развёртывается политический Дискурс. При этом основной доминантой его является достаточно жёсткая конфронтация между сторонниками прежнего и современного общественно-политического и экономического устройства страны. Отражая эту оппозицию, идеологическая дифференциация ОПЛ современного русского языка становится чрезвычайно отчётливой. Проявляется она и в актуализации в лексиконе приверженцев различных идеологических взглядов разных значений многозначных элементов ОПЛ (Ср.: *"равенство в отношении к средствам производства"* и *"равенство всех граждан перед законом"*), и в употреблении полиэмотивных слов с разными коннотациями (Ср.: *"коммунист"* в речах коммунистов и демократов), и в номинации одних и тех же реалий разными лексическими единицами (Ср.: *Великая Октябрьская социалистическая революция* и *Октябрьский переворот*).

Таким образом, границы и тематический диапазон ОПЛ очень широк и расплывчат: это термины и терминопонятия политики, экономики, торговли, военного дела, различных общественных наук, включая прямые наименования и перифразы, полные названия и аббревиатуры и т.п.; с другой стороны – это более или менее обиходные наименования, метафоры и даже имена собственные, за рамками которых может стоять определённый комплекс политических представлений и понятий. Они составляют то дополнительное назначение, которое слово (иногда только на некоторое время) приобретает в политическом контексте. Благодаря такому использованию целого ряда слов в специальном контексте политический словарь увеличивает свой и без того немалый терминологический и полутерминологический состав.

Пополнение русской лексики общественно-политического содержания определяется двумя ведущими тенденциями: стремлением к точности и однозначности, требующим полного наименования тех фактов, явлений и учреждений, о которых идёт речь, их официально установленных названий и тягой к нетерминологичной образности, яркости и экспрессивности слова, эмоциональной оценочности. На наш взгляд, первая тенденция ведёт к появлению и формированию громоздких устойчивых формулировок, калькированию иностранных слов-наименований официального характера; вторая стремится к новым, более "свежим" обозначениям, к замене сложных названий более компактными и менее официальными. Тенденция к точности номинации события, явления и т.п. сочетается со стремлением к объективности, "бесстрастности" некоторой части общественно-политической терминологии; тенденция же к экспрессивности заостряет внимание на тех или иных политических значимых сторонах обозначаемого объекта, гиперболизирует или, напротив, преуменьшает, показывая объект с иной стороны.

Подводя итог вышесказанному, можно сделать вывод о том, что ОПЛ – это единая система лексических единиц, имеющих в плане содержания такие семы, как 'политический', 'государственный', 'социальный', 'общественный'.

Социально-политические процессы последних лет обусловили многие языковые преобразования.

Активнее всего новые формы общественных отношений проявились в разнообразных семантических изменениях, затронувших и ОПЛ. Среди семантических процессов выделяются три основных: расширение значения, сужение и переосмысление. Особенно

показателен в этом отношении газетный материал. Именно здесь новая, посткоммунистическая идеология приобрела официальный статус.

Прежде всего, отмечается расширение значения с одновременной политизацией его в группе нейтральных, часто конкретных по применению слов.

Многие единицы ОПЛ утрачивают идеологизированные семы, например: *в буржуазных странах, в классовом обществе, в буржуазном обществе, в буржуазно-аристократическом кругу, оторванный от народа, эксплуататорский, господствующий, контрреволюционный, борьба за эксплуатацию, основанная на эксплуатации, эксплуатирующих; типичное для капиталистического, буржуазного общества; защищающей интересы господствующей верхушки, опирающаяся на силу господствующего класса, господствующий класс осуществляет свою власть, подавление классовых противников; враждебных политике коммунистической партии, марксизму-ленинизму, всякому прогрессу; передовой, прогрессивный, член большинства* и т.п. [2].

Также в современном русском языке ряд единиц ОПЛ утрачивает семы ценности того или иного понятия с точки зрения добра и зла, справедливости, понимаемых в рамках советской, марксистско-ленинской идеологии. Так, у некоторых единиц ОПЛ происходит снятие семы 'борьба за эксплуатацию', 'основанная на эксплуатации', 'эксплуатирующих', например, в лексемах империализм, капитализм и др. Тенденция снятия идеологических наслоений с единиц ОПЛ находит отражение в различных лексикографических источниках [1; 3; 4; 7; 8].

Утрата идеологических наслоений в семантике многозначных единиц ОПЛ рубежа XX-XXI в.в. приводит к сужению их семантической структуры. При этом указанный процесс в настоящее время ещё не завершён.

Наряду с этим, в современном русском языке происходят изменения в коннотациях, которые, по замечанию Л. Ферма [9], идут по двум основным направлениям: 1) слова и словосочетания с отрицательной оценочностью становятся нейтральными: *буржуазия, верующий, капитализм, коммерсант, конкуренция, предприниматель, частник, частная собственность* и др.; 2) слова с положительной оценочностью получают пренебрежительно-отрицательную, ироническую и даже бранную оценку: *большевик, плановый, пролетарский, соцреализм, светлое будущее, счастливое детство, мудрый вождь, родное советское правительство* и др. На базе подобных клише возникают по их образцу иронические сочетания типа: *светлое прошлое, вперёд к капитализму, назад в светлое прошлое, капитализм в отдельно взятой области* и др. Некоторые слова с отрицательной коннотацией получают положительное оценочное значение, например: *диссидент, плюрализм, многопартийность* и т.п.

Стилистические преобразования в лексике последних лет в большей своей части обязаны причинам внешнего социального порядка. К ним можно отнести изменение состава носителей литературного языка, эмоциональную напряжённость в жизни общества, резкое изменение общественных оценок жизненных явлений, событий, психологических и социальных установок и т.п.

Проанализированный материал показывает, что наиболее активно проявляются стилистическая нейтрализация и стилистическое перераспределение. Процесс нейтрализации касается как слов с завышенной стилистической окраской, так и слов стилистически сниженных. Этому способствует явная демократизация литературного языка, установление и формирование в нём более либеральных норм. Книжные слова *предпосылки, вкупе, доколе, воздать, всуе, тем паче, узреть, стезя, баталия, уготовить, избежать, радеть, ратовать, воочию, нежели* и др. благодаря активизации экспрессивности в языке ослабляют свою книжную окраску и, будучи помещёнными в нейтральные или даже сниженные контексты, становятся привычными, нейтральными. Слова *перспектива, принцип, проблема, престиж, тенденция* в словаре Д.Н. Ушакова [8] снабжены пометой "книжн.", которую они утратили в современном языке, поскольку стали употребляться свободно и широко в разных контекстах, вплоть до бытового. Утратили особую книжность и

слова *импонировать, импровизировать, ординарный, инертный* и др.; в бытовых контекстах встречаются слова *свершения, деяния, чаяния, достояние, поприще*, например: "пойти по пути *сокрытия* и замазывания недостатков" [2].

На сниженном стилистическом фоне часто используется и высокое книжное слово *держава*, например: талонная *держава, державка, слаборазвитая сверхдержава, хилая держава* [2].

Параллельно стилистической нейтрализации идёт процесс стилистического перераспределения – перемещения слов из одной стилистической группы в другую. Например, некоторые лексемы из группы нейтральной лексики перемещаются в лексику разговорную: *давича, повёртывать* и др.; в просторечную: *взаправду, загодя, кабы, по крайности* и др.; в книжную: *огласить, овеять* и др. К примеру, бывшие нейтральные слова *сговор, сборище* перешли в разговорные с негативным оценочным значением. Слово *сборище* в Словаре С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой снабжено пометой "разг.неодобр."; слово *сговор* – "обычно неодобр." [4].

Трансформации в функционально-стилистических семах общественно-политических словесных знаков русского языка конца XX – начала XXI в.в. могут проявляться, например, и в сужении сферы использования лексических единиц. Например, становятся сугубо книжными, получая в лексикографических источниках помету "книжн.", такие слова как: *гегемония* [7, Т.1, с. 303; 4, с. 405; 1, с. 196]: *гегемония "единороссов", гегемония российских клубов в Кубке чемпионов* и т.п. [2]; *экспроприация* [4, с. 740; 1, с. 1517]: *"экспроприация ценностей для срочной продажи", "экспроприация? У нас практически насильно отбирают дома и участки земли"* [2] и др.

Вместе с тем, современная публицистика иллюстрирует и то, что в языке определённых социальных групп названные слова не имеют ограничительных стилистических компонентов, к примеру: *"гегемония Соединённых Штатов", "стала разрушаться многолетняя американская гегемония в этом виде спорта", "культурная гегемония"; "конфискация, экспроприация – запрещённые слова в нашем словаре", "насильственная экспроприация у крестьян хлеба и другого продовольствия"* и т.п. [2].

С другой стороны, в лексикографических источниках находит отражение процесс возвращения в активное употребление устаревшей и малоупотребительной лексики, т.е. в словарных материалах перестаёт употребляться помета "устар.", например: *протекционизм* [3, с. 541; 4, с. 507; 1, с. 1030], *приватный* [4, с. 481; 1, с. 971] и др.

На рубеже XX-XXI в.в. некоторые единицы ОПЛ расширяют сферу своего употребления, утрачивая в лексикографических источниках помету "книжн.", например: *геополитика* [1, с. 199]; *коррупция* [7, Т.2, с. 108; 1, с. 460]; *платформа* [7, Т.3, с. 136; 1, с. 839]; *путч* [7, Т.3, с. 565; 4, с. 516; 1, с. 1049] и т.п., что иллюстрируется примерами из газетных материалов: *"Геополитика никогда не было особенно мирным делом, но оружие ведь меняется", "Коррупция в России приняла огромный размах", "их платформа – противостояние правительству Виктора Януковича", "остальные живут, как при царе Горохе. Зачем было устраивать путч?"* и т.п. [2].

К названной группе относятся и слова *экскурс, аморальный, авторитарный, аффект, контракт, коллегиальный, коллизия, оппонент, динамика, диссидент, регламентировать, регресс, резервировать, сепаратизм, унифицировать* и др.

В конце XX века многими исследователями отмечен активный процесс деполитизации ряда единиц ОПЛ, которые начинают использоваться в сферах, не связанных с политикой, а также в разговорной речи. Например: *"в обществе возник консенсус – на основе негативной, деградационной, опасной – но возник", "попытки японского правительства найти выход с надеждой на компромисс", "газеты сохраняли плюрализм и выглядели более разнообразно, чем новостные программы телеканалов"* и т.п. [2].

В завершении хотелось бы подчеркнуть, что рассмотренные в настоящем исследовании семантико-стилистические процессы, касающиеся развития ОПЛ русского языка новейшего периода, безусловно, не являются завершёнными. Как справедливо

отмечается в научной литературе, "сейчас чаще можно говорить о процессах, о движении в семантике и не всегда о явных результатах. В настоящее время в русском языке изменения происходят почти так же стремительно, как и в политике. Многое смешалось, перегруппировалось, размылось, но ещё не вполне определилось. Возможно, что некоторые (или многие) наблюдаемые сейчас явления в области семантики общественно-политических словесных знаков не закрепятся в качестве нормы, но и в этом случае зафиксировать их на определённом этапе развития языка интересно и важно, так как каждый этап в развитии языка заслуживает внимания и изучения" [6, с. 33].

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой толковый словарь русского языка / гл.ред. С.А. Кузнецов. – СПб., 2004. – 1536 с.
2. Источники фактического материала:
"Аргументы и факты" <http://www.aif.ru/>
"Газета" <http://www.gazeta.ru/>
"Известия" <http://www.izvestia.ru/>
"Комсомольская правда" <http://www.Кр.ru/>
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М., 1985. – 797 с.
4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / РАН, Инст. рус. яз. им. В.В. Виноградова, 4-е изд., доп. – М., 1997. – 944с.
5. Розен Е.В. Новое в лексике немецкого языка. – М., 1976. – 174 с.
6. Русский язык конца XX столетия (1985-1995)/ Отв. ред. Е.А. Земская. – М., 1996. – 480 с.
7. Словарь русского языка / Под ред. А.П. Евгеньевой. – М., 1981-1984. – Т. 1-4.
8. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М., 1935-1940. – Т. 1-4.
9. Ферм Л. Особенности развития русской лексики в новейший период (на материалах газет). – Uppsala, 1994. – 212 с.

УДК 81`42

Валентина Тихоша
(Херсон)

ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ ЯК ЗАСІБ ОБРАЗНОСТІ В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті аналізуються різні види метафор та їх функції у ліриці Ліни Костенко.

Ключові слова: троп, метафора, образність.

In the article analysis different kinds of metaphors and their functions in the lyric poetry of Lina Kostenko.

Key words: trope, metaphor, specimen.

Поезія Ліни Костенко глибоко метафорична. У ній поєднується високий інтелект, жіноче серце, нестримний темперамент, духовні ідеали. Вражає оригінальність художнього бачення світу, особливості поетичної мови письменниці. Метафорична лексика як компонент мовної системи підпорядковується закономірностям мови, але має ряд специфічних ознак. Особливості цього шару лексики розглядали у своїх працях Т. Єщенко, Н. Варич, Л. Пустовіт, Н. Лисенко, Л. Кравець, І. Нечитайло, І. Олійник, Л. Ставицька, Г. Сютта та інші.

Яскрава метафорична мова поезій самобутньої української письменниці, що відображає не тільки філософські літературно-мистецькі, а й мовні шукання XX століття і значною мірою впливає на наступний розвиток літературної мови та стимулює подальше вивчення рідної мови, ще не знайшла належного висвітлення в лінгвістичних дослідженнях. Відомо, що метафори, безперечно, належать до найбільш вживаного виразового фонду лексики, але морфологічний склад та функціональний аспект метафоричного простору Ліни Костенко практично не вивчені. Отже, обрана тема статті є актуальною. Вивчення метафори,

як багатофункціонального механізму номінації, реалізується в різних підходах і не втратило актуальності у сучасних дослідженнях когнітивної лінгвістики. Її визначають як спосіб мислення і пізнання світу, вона відображає фундаментальні культурні цінності, оскільки заснована на культурно-національному світобаченні.

Мета нашої розвідки – дослідити своєрідність функціонування переносного значення слова в поезіях Ліни Костенко, зокрема в метафорі та метонімії. В українській мові більшість слів належать до багатозначних. Так, у "Словнику української мови" до прикметника **добрий** – дев'ять значень, до іменника **крило** – десять значень, до дієслова **іти** – тридцять. У багатозначному слові перше значення – первинне, а решта – вторинні, тобто переносні. Значення багатозначного слова визначається контекстом. Найбільший вияв можливості полісемії знаходять у художньому й публіцистичному стилях. Багатозначне слово тут може виконувати стилістичну функцію не тільки залежно від інших слів, а й з огляду на волю автора.

Існує кілька способів стилістичного використання багатозначності слова. Насамперед, це вживання того самого слова в одному контексті в двох чи кількох значеннях. Цей прийом особливо популярний у художніх текстах. До нього часто звертається і Ліна Василівна Костенко:

*Люблю слова. Їх музика іскриста,
Мелодія пекуча і терпка.
Це аскетична постать гітариста.
Коли він **струни** пальцями торка.
Це струни **струн**, він ними обпікається,
Ван сам **струна**, замовкнеть – упаде.*

Ще один спосіб – використання в тому самому контексті слова в його вужчому й ширшому значенні, як, наприклад, у вірші Ліни Костенко:

*Вмирав актор. Він був смертельно хворий.
Він був старий. І це була не роль...
А він вмирав. Вмирала з ним епоха.
Її уже не викличеш на біс.
Остання дія... Кладовище. Похорон.
В безсмертя також повні очі сліз [1,с.168]*

На переносному значенні слова базується ряд тропів художнього стилю. Саме слово **троп** в українській мові при перекладі з грецької семантично звужується й означає "**слово, вжите в переносному значенні для створення образності**" [3, с. 41]. У стилістиці образність визначається як передача загального поняття через конкретний словесний образ, який дає можливість посилити лексичне значення додатковими емоційно-експресивними та оцінними відтінками.

Отже, троп – це слово, вжите в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його внутрішньої форми. До тропів відносимо засоби поетичного мовлення, що розкривають багатство його асоціативних відтінків, посилюють та увиразнюють його емоційне та оцінне забарвлення, динамізують семантичні поля, вказують на домінантні ознаки авторського стилю.

Найуживаніший універсальний троп, побудований на основі вживання слів та виразів у переносному значенні, – метафора. У ліриці Ліни Василівни Костенко маємо різні види метафор: класична метафора, метафора-уособлення, генітивна метафора, метафора орудного відмінка, розкрита метафора, метафора-метаморфоза, метафора-прикладка тощо. Класична метафора не часто використовується поетесою, можливо, тому, що вона не досить глибоко розкриває індивідуально-авторське бачення предмета.

Наприклад:

*1. **Кують світанок молоточки птиць**
Сузір'я яблук світяться крізь листя.*

2. *Настане день, обтяжений плодами.**Нестрашно їм ні слави, ні хули.**Мої суцвіття, биті холодами.**Ви добру зав'язь все-таки дали.**З такого болю і з такої муки**Душа не створить бутафорський плід [1, с. 85].*

Метафора-символ "плід" стає основою філософських роздумів авторки щодо характеру "плодів", їх долі, дає їм ціннісну оцінку. Таким чином "плід", що асоціюється завжди з чимось вартісним, у ролі метафори виконує різні функції – це символ, це антитеза, це сюжет поезії. У вірші "Чи зрієся Галілео Галілей?" класична метафора "**прах**" ("*О не тривожте, люди, його прах!*") містить кілька відтінків значення: "прах" – це Галілео Галілей, це пам'ять про нього, це його велич у віках, і попри все це його непохитність: він не зрієся своїх ідей. Л. Костенко надає перевагу **метаформам-уособленням**, її різновидам. Наприклад: "*Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль*", "*Красива осінь вишиває клени*", "*Несе Полісся в кошиках гриби*", "*Осінній сад ще яблучка глядить*", "*Колише хмара втомлені громи*", "*Пошкандибала осінь по стерні, ввіткнула в степ цурупалля, як милиці*"... До різновидів метафори відносять прозорпею та метагоне. Прозорпея, або персоніфікація – це надання речам, явищам, предметам і поняттям властивостей істот. Цей улюблений художній засіб поетеси часто виконує головну композиційну функцію, на ньому будується весь вірш, особливо, коли це пейзажна замальовка, акварель.

Наприклад:

*Цей ліс живий. У нього добрі очі.**Шумлять вітри у нього в голові.**Старезні пні, кошлаті поторочі,**Літопис тиші пишуть у траві.**Дубовий Нестор дивиться крізь пальці**На білі вальси радісних беріз.**І сонний гриб в смарагдовій куфайці**Дощу напився і за день підріс.**Багряне сонце сутінню лісною**У просвіт хмар показує кіно,**І десь на пні під сивою сосною**Ведмеді забивають доміно [1, с. 51]...*

Вірш є прикладом суцільної метафоризації від першого до останнього рядка. Ланцюжок метафор доповнюється метафоричними епітетами ("кошлаті поторочі", "радісних беріз", "сивою сосною"). До таких текстів можна віднести увесь цикл "Осінні карнавали" (27 поезій), а всього у збірці "Вибране" їх понад вісімдесят. У вірші "Осінь убога" суцільна метафоризація створюється метагоне. Між людиною та одухотвореним образом осені відбувається діалог. Ця людина – теж метафоричний образ ("*Летів козак на білому коні*"), бо "білий кінь" символічний, його треба розуміти як зиму, що йде слідом за осінню. У ліриці Ліни Костенко нерідко зустрічаються метафори генітива (родового відмінка). Наприклад: "*Дерева, як закидані шапками, стоять у гронах ще порожніх гнізд*", "*І явори просили Христа ради хоч жменьку тиші у долоні дня*", "*В країні сосен, сувидських красунь, зі мною грають в піжмурки суніці*", "*І вже дахи струсились од соломи*", "*Скриплять садів напнуті сухожилля. Десь грає ніч на скрипці самоти*". Ліна Костенко, використовуючи ланцюжок генітивних метафор, передає психічний стан ліричного героя. Наприклад:

*Посмішки,**Цвітіння людських облич –**Червоні троянди пристрасті,**Білий гнів ломикаменю,**Колюча шипшина зневаги, сині іриски втоми... [1, с. 118]*

Нанизування генітивних метафор дає можливість поетесі відтворити різні типи людей через посмішку. Досить активно вживані поетесою і метафори орудного відмінка. Наприклад: "Стоїш, як стогін, під склепінням казки. Душа прозріє **всесвітом** очей", "Сади стоять будддійськими храмами", "Цвіте весна садами", "Ліхтарі горять коралями". Зазначимо, що деякі науковці вважають такі вирази порівняннями, але тут наявна головна ознака метафоризації – створена певна метаморфоза (перетворення), а значить є певна метафоризація. Серед великої кількості різновидів метафори, що їх створила письменниця, заслуговує на увагу так звана розкрита, або розшифрована метафора. Розкрита метафора – це стислий образ, у якому оголено обидва полюси: те, що порівнюється, і те, з чим порівнюється. Наприклад: "Цей білий світ – березова кора", "Всі ми – яблуні, облиті купоросом", "Люстра – електрична сестра орхідей", "Гуде вогонь – веселий сатана", "Життя – це божевільне раллі". Перший член такої метафори цілком реалістичний, а другий – містить метафоричний зміст. Розшифрована метафора в поезії Ліни Василівни часто містить метафоричну характеристику, яку ліричний герой вірша дає сам собі:

1. Я трохи звір. Я не люблю неволі.

Я вирвуся, хоч лапу відгризу [1, с. 208]

2. Я лиш інструмент,

в якому плачуть сни мого народу [1, с. 210]

Близькою до метафори за суттю є метонімія – троп, побудований на перенесенні значення за суміжністю, тобто на основі тісного внутрішнього чи зовнішнього зв'язку між зіставлюваними поняттями. Зв'язок цей може бути між автором та його твором (*читати Ліну Костенко*); між дією і знаряддям (*усе пішло під ніж*); між посудиною і змістом (*хоч відро випий*); між предметом і матеріалом (*ходити в золоті*); між місцевістю і людьми (*місто спить*). Таких метафор-метонімії у ліриці Ліни Костенко небагато. Наприклад: "Флоренція плаче", "А місто зсипає сміття, зсипає сміття на свою історію", "Корсунь спав байдужий". Тут метонімія дає можливість вжити найменування міста замість назви населення, людей. Назва міста стає рівноправним членом метафори-уособлення. У метафорі "грунтознавство осипалося під ногами, орнітологія каркала на тополях" метонімії утворені шляхом образного відтворення предметів способом заміни їх назв назвами суміжних наук, що перебувають у логічному зв'язку з ними (грунтознавство – наука, що вивчає ґрунти, орнітологія – наука, про птахів). У віршах Ліни Василівни спостерігається не тільки зовнішня метафоричність, а ще щось, сховане у підтексті, – це друга – інтимна тема, співучасті, причетності ліричного героя до всього, що відбувається в суспільстві, в природі, в житті. Метафори поетеси розширюють межі тексту, ведуть "за текст", постійно вимагають домислити, розгадати, вловити логіку поетичного образу. Виникає відчуття широти, всеохоплюючої відкритості тексту вірша, а з другого боку – відчуття спресованості, сконденсованості мислі, образу. Метафорика Ліни Костенко як шлях до підтексту й ідеї твору допомагає зрозуміти твір, розшифрувати його. Так, наприклад, усім відомий образ міфічного давньогрецького героя Сізіфа, що є символом виснажливої, безрезультатної праці. Міф про Сізіфа знають усі, тому цей метафоричний вираз легко розкриває свій підтекст. Але в Ліни Костенко цей образ тісно поєднується з сучасністю, проектується на психічний стан ліричного героя, його приховані думки, почуття, сумніви, вагання, надії:

І тільки ми, подряпані Сізіфи,

тябричим вгору камінь-рюкзаки [1, с. 180]

Наступні метафори-генітиви "Тінь Сізіфа", "Тінь печалі", "Тінь сторіч" у поєднанні з метафоричними епітетами "горбата тінь", "трагічна тінь" створюють образ нашої сучасниці-поетеси, що намагається пробудити в людях добро, розуміння краси, відповідальність за збереження національної самобутності. Сізіф матеріалізується і стає співвітчизником автора:

Сидить Сізіф і журиється, біда...

...Я знаю важко. У твоєму віці.

Либонь, я знаю, що й подумав ти:

"Вже краще йти до Бога пасти віці.

ніж на Вкраїні камінь той нести [1, с. 180].

Розглянувши метафорику як одну з констант стилю Ліни Костенко, можемо стверджувати, що метафора і принципи метафоризації є основою майже кожної її поезії. Метафори відіграють важливу роль майже на всіх рівнях – функціональному, емотивному, композиційному, сюжетотворчому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 551 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
3. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови / О.Д.Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – С. 36-48.
4. Словник української мови: В 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
5. Таран О. Феномен художнього таланту в поетичній інтерпретації Ліни Костенко / О. Таран // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 2004. – 19 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АДАМЕНКО Аліна Михайлівна – асистент кафедри, аспірант кафедри української мови, Херсонський державний університет

АКИМОВА Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, "Соціально-педагогічний інститут "Педагогічна академія", м. Кіровоград

БАБІЙ Юлія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та логопедії, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

БАРМЕНКОВА Оксана Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

БЕРЕЗІНА Юлія Олександрівна – викладач, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

БОНДАРЕНКО Лідія Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, Херсонський державний університет

ВАЛЮХ Зоя Орестівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та славістики, Київський національний лінгвістичний університет

ВЕРБИЦЬКА Тетяна Діомидівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької філології, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ВЛАСЕНКО Любов Валентинівна – викладач кафедри української мови, Херсонський державний університет

ГАЙДУЧЕНКО Галина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Херсонський державний університет

ГЛАВАЦЬКА Юлія Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики, Херсонський державний університет

ГОШТАНАР Ірина Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови, Херсонський державний університет

ДЕМЧЕНКО Володимир Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет

ДРУЖИНА (ПАНАСЕНКО) Тетяна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського"

ЖЕЛЯЗКОВА Вікторія Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та логопедії, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ЗЕЛЕНЬКО Анатолій Степанович – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства, ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"

ЗУБЕНКО Катерина В'ячеславівна – викладач кафедри іноземних мов, Донбаська державна машинобудівна академія

ІЗОТОВА Наталя Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М. Мороховського, Київський національний лінгвістичний університет

КАЛЕНЮК Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та логопедії, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

КАРАБУТА Олена Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Херсонський державний університет

КЛИМОВИЧ Світлана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Херсонський державний університет

КОВАЛЬ Людмила Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

КОВАЛЬ Тетяна Леонтіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри соціальних комунікацій, Херсонський державний університет

КОВАЛЬСЬКА Наталя Аркадіївна – аспірантка кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін, ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського"

ЛАЗАРЕНКО Світлана В'ячеславівна – старший викладач кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки, ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського"

ЛЕОНТЬЄВА Олена – викладач кафедри української філології, Придністровський державний університет імені Т.Г. Шевченка

ЛИСЕНКО Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології, Національний університет "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"

ЛОПАТНЬОВ Костянтин Костянтинович – викладач, Херсонське морехідне училище рибної промисловості Керченського державного морського технологічного університету

МАРТОС Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Херсонський державний університет

МАТУЛЕВСЬКА Тетяна Володимирівна – аспірантка кафедри української мови і прикладної лінгвістики, Донецький національний університет

МЕДВІДЬ Наталя Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри стилістики української мови, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

МЕЛКОНЯН Валентина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовознавства, Херсонський державний університет

МИРОНЕНКО Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології, Херсонський державний університет

МУССУРОВА Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної російської мови, Придністровський державний університет імені Т.Г. Шевченка

НЕКЛЕСОВА Валерія Юріївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

НИКИФОРЕНКО Ірина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ОЛЕКСЮК Олеся Миколаївна – кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри мовознавства та логопедії, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ОРЛОВА Наталя Василівна – старший викладач кафедри соціальних комунікацій, Херсонський державний університет

ПЕРЕПЬОЛКА Віра Іванівна – старший викладач кафедри філології, Херсонський державний університет

ПОКОРНА Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Херсонський державний університет

ПРИСЯЖНЮК Оксана Ярославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

РЕЗНІЧЕНКО Наталя Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та загального мовознавства, Херсонський державний університет

РЕМБЕЦЬКА Ольга Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Херсонський державний університет

РОМАНЮК Ілона Валентинівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

РОТАР Анна Іванівна – аспірантка кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки, ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського"

СУШИЧ Тетяна Миколаївна – здобувач кафедри мовознавства, Херсонський державний університет

ТИХОША Валентина Іванівна – кандидат педагогічних наук, професор кафедри української мови, Херсонський державний університет

ТУРЧЕНКО Віра Олександрівна – викладач кафедри методики і практики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ТХІР Маркіян Богданович – аспірант, Київський національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

ХРИСТІАНІНОВА Раїса Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін, Бердянський державний педагогічний університет

ЧУХОНЦЕВА Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Херсонський державний університет

ШАБУНІНА Вікторія Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ЗБІРНИКА "ЛІНГВІСТИКА"

Матеріали мають бути надіслані в друкованому вигляді обсягом не більше 7 сторінок формату А-4 у двох примірниках та електронному варіанті з обов'язковим зазначенням УДК. Електронний варіант виконувати в редакторі Microsoft Word 7.0 шрифтом Times New Roman з інтервалом 1,5, розмір шрифту 14 у форматі RTF. Розмір берегів: зліва – 25 мм, справа – 15 мм, верхнє і нижнє – по 20 мм. Папір білий. Аркуші не перегинати і надсилати разом з електронним носієм. Вартість друку однієї сторінки – 25 грн.

На першому рядку в лівому куті – шифр УДК (шрифт напівжирний); у правому – ім'я і прізвище автора напівжирними літерами, під ними – назва міста (курсивом напівжирним). На наступному рядку курсивом друкується назва статті (відцентрована, великими напівжирними літерами). Через один рядок – курсивом резюме (3 – 4 рядки) українською мовою. На наступному рядку з абзацу – ключові слова (шрифт – курсив). Через один рядок – аналогічне резюме і ключові слова англійською мовою. Через один рядок після резюме – основний текст статті. Ілюстративний матеріал друкується курсивом. Список літератури подавати в алфавітному порядку з дотриманням державного стандарту. Слово ЛІТЕРАТУРА друкується через один рядок після основного тексту (великими напівжирними літерами (курсивом), посередині рядка.

Зразок оформлення матеріалів до збірника "Лінгвістика"

УДК 81'367.623

Людмила Островська
(Донецьк)

ЯКІСНІ І ВІДНОСНІ ПРИКМЕТНИКИ В СИСТЕМІ АТРИБУТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті проаналізовано статус якісних і відносних прикметників у системі атрибутивних елементів, встановлено структурно-семантичну організацію досліджуваних атрибутивних конструкцій.

Ключові слова: якісні прикметники, відносні прикметники, атрибутивні відношення, система атрибутивних елементів.

The article focuses on revealing the status of the adjectives in the system of attributive elements; structural and semantic arrangement of attributive constructions is distinguished.

Key words: qualitative and relative adjectives, attributive relations, the system of attributive elements.

(Текст статті)

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1980. – 288 с.

Посилання в тексті оформляти за зразком: [3, с. 15], де перша цифра – номер джерела в загальному (алфавітному) списку літератури, друга – цитована сторінка; на кожен позицію у списку літератури має бути посилання у тексті статті. Не подавати в тексті розгорнутих посилань.

За точність викладених фактів, цитат і посилань відповідають автори. Матеріали докторів наук друкуються безкоштовно. Статті аспірантів приймаються з рецензією наукового керівника, авторів без наукових звань – із рецензією доктора наук або двох кандидатів наук.

Науковий вісник
Херсонського державного університету
Серія "Лінгвістика"

Випуск XXI

Коректор	– Коваль Т.Л.
Технічний редактор	– Адаменко А.М.
Комп'ютерне макетування	– Фоменко С.А.

Підписано до друку 15.01.14.
Формат 60×84 1/8. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 25,92. Наклад 300.

Видруковано у Херсонському державному університеті.
Свідоцтво серія ХС № 69 від 10 грудня 2010 р.
Видано Управлінням у справах преси та інформації облдержадміністрації.
73000, Україна, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 4.
Тел. (0552) 32-67-95.